شەڕی زمان
''لە پێناو تەئویلکردنی دەق''

لێکۆڵینەوە

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 2008

ناوی کتێب: شەڕی زمان، لە پێناو تەئویلکردنی دەق
نووسەر: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
بابەت: لێکۆڵینەوە
پیتچنین:ِ نووسەر
تابلۆی بەرگ: ئەدۆنیس
دیزایین:
تیراژ:
چاپی یەکەم بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی، 2010 .:
چاپخانە:

:ناوەڕۆك

:بەشی یەکەم

:پێشەکی

"باسی کۆتاییەکان، لەنێوان زەمەنی تەقلیدی و فەزای سبریانی..."8 -1
"خەیاڵی/عەقڵانی، سروش و پۆست مۆدێرنیتە......."14 -2
"ئیین عەرەبی بەرهەمهێنەری زمانێکی نوێ.."26 -3
"باشلار لەنێوان ئاسۆی خەون و مۆنۆگرافیای ئاگرد......."36 -4
:بەشی دووەم
"بەرەسەنکردنی دەق.."47 -1
"کردەی نووسین/ئامادەگی ژیاری.."56 -2
"دەسەڵاتی خوێنەر، ئاستەکانی خوێندنەوە ...."64 -3
"ئامادەی/نائامادە، ئەنتۆلۆژیای تاراوگەو چەمکی نامۆبوون..."71 -4
:بەشی سێیەم
"راڤەکردن و تێگەیشتن لەنێوان هیرمینۆتیکاو فەلسەفەدا..."102-1
"تێگەیشتنی دەق/ دەسەڵاتی خوێنەر....."110-2
"دەقگەرایی/ خوێنەرگەرایی........... "117- 3
"داهێنان... بوونی رەسەن/بوونی نارەسەن..."125-4
"دەرنەکەوتنی "بوون"ی رەسەن، دەرکەوتنی خوێنەری "نموونەیی" ....."134-5
"دەرکەوتنی "عەدەم"ی وێناکراو، دەرنەکەوتنی خوێنەری "عەدەمی"..."142-6
"ئیستێتیکای وەرگر لە پێناو تەئویلکردنێکی نوێی دەقی ئەدەبی........"148 -7
"زمانی شیعریی، زمانی سینەمایی ...."156 -8
:بەشی چوارەم
"ترادیسیۆن، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە..."184 -1
"شێوازگەری، شێوازی دەقی ئەدەبی. .."192-2
"بۆشایی دەق،سەفەرەکانی مانا...."198 -3
"دەرکەوتنی جوانی دیالۆگی پرسیار و وەڵام...."205 -4
"ئاشنا بوون" لەنێوان منی شاعیر و منی شیعردا..."213"-5

:بەشی پێنجەم

شەڕی زمان..

"بوونی بێدەنگ مینتالیەتی هەڵوەشانەوەگەری رادیکاڵ..."226-1
"ئەسڵی کاری هونەری زانستی (بوون) لای هایدگەر...."241-2
"لۆژیکی تەواوکردن و توانای جیهانبینی، پۆل سیزان وەك نموونە. ...."248 -3
"رەنگی رەق بێدەنگی زەوی/ریتمی هونەری..."258-4
"سەردار سنجاوی: لێخوردبوونەوە لە مینماڵ و کونستیوەڵ نزیکتری کردمەوە."263-5

پێشەکی

بەگشتی ئەو کتێبەی بەر دەستتان وەك مەرجێك لەبەرانبەر دەقێکی دیکەدا بە واتای دەقگەرایی، هەوڵی خۆنمایندکردن دەدات. یان بونیادێکە لە بونیادی مانا فرەچەشنەکانی دەقێك، بەڵام لەوێوە کە دەق هەر تەنها جەستەیەك و کۆمەڵێك کار نییە، بەڵکو فۆڕمێکی ئاڵۆزی کردەیە و لەگەڵ خوێنەر دەردەکەوێت و لە نەبوونی خوێنەر وندەبێت، بوونی خۆی لە خوێنەری جیاوازدا هەڵدەگرێتەوە.

لەلایەکی دیکە ئەوەی لە کۆی ئەو دەقگەراییە بەشێوەیەکی بەرفرەوان دەردەکەوێت پرۆسیسەکردنی "لەنێوان"ە، بەڵام بێ ئەوەی هەڵگری هیچ ناسنامەیەکی دیاریکراو بێت. دەمەوێت بڵێم چەمکی "لەنێوان" لەو کتێبەدا جۆرێك لە هەڵوەشانەوەیە، یان دەکەوێتە میانی خوێندنەوەیەکی هەڵوەشانەوەگەر، کە بەردەوام بەدوای شوێنی جیاواز و مانای فرە چەشندا دەگەڕێت. بەو وەسفەی کە شوێنێکە بۆ تێگەیشتن و بەو مانایەی کە ڕەهەندێکی فرەچەشنە بەهەڵمبوونی مانای لێدەکەوێتەوە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 2009/9/5

مەرگ بەسەرمدا چەماوەتەوە
کێشەی شەترەنج
چارەسەری خۆی هەیە.
(تۆماس ترانسترۆمر)

بەشی یەکەم

...باسی کۆتاییەکان، لەنێوان زەمەنی تەقلیدی و فەزای سبریانی -
.......خەیاڵی/عەقڵانی، سروش و پۆست مۆدێرنیتە -
.ئیبن عەرەبی بەرهەمهێنەری زمانێکی نوێ -
.......باشلار لەنێوان ئاسۆی خەون و مۆنۆگرافیای ئاگردا -

باسی کۆتاییەکان
لەنێوان زەمەنی تەقلیدی و فەزای سبریانی

یەکێك لەو توێژەرو نووسەرانەی کە بەردەوام دەمەتەقێ و گفتوگۆی رۆشنبیریی و فیکریی سەردەم دەوروژێنێ (عەلی حەرب)ە، و خاوەنی چەندان تێزو کتێبی بە پێزی وەك (هیرمینۆتیکاو حەقیقەت،1995)، (رەخنەی حەقیقەت، 1992)، (پرسیارەکانی حەقیقەت و بارمتەکانی فیکر، 1994)، گوتاری ناسنامە، سیرەی فیکری، 1996)، (وەهمەکانی دەستەبژێر، یان رەخنە لە رۆشنبیر،1997)، (بیرکردنەوەو رووداو،1997)و (باسی کۆتاییەکان، کردنەوەکانی بە جیهانبوون و تەلەزگەکانی شوناسنامە،2000) کۆمەڵێکی دیکە.

عەلی حەرب) لە کتێبی باسی کۆتاییەکان کە (سەلاح حەسەن پاڵەوان) کردوویە بە) کوردی، مرۆڤی سەردەم لەوەدا دەبینێتەوە کە بە شێوەیەکی گەردوونی بیر دەکاتەوەو بەردەوام لەڕێگەی تۆڕە ئاڵۆزو مەزنەکانی پەیوەندییەوە مامەڵە دەکات، بەردەوام بەسەرکەوتنە لە رادەبەردەرەکانی ئاسۆیەکی بەرفرەوان بۆ ژیان و بوون دەکاتەوە، لەوێشەوە لەڕێگەی پرسیارەکانییەوە، لەڕێگەی هەڵدانی رووە جۆراوجۆرەکانی راستی و جوانییەوە رووبەڕووبوونەوەیەکی مەزنی فیکری و تەکنیکی و ئابووری و سیاسی بەرێوە دەبات. بەو مانایەش مرۆڤی سەردەم ئەو مرۆڤەیە کە زەمەنی تەقلیدی بە زەمەنی فیعلی دەگۆڕێت، لەوێوە نایەت کە کلتور سیستەمێکی داخراوە، بەڵکو لەوێوە دێت کە کلتور دەزگایەکە بۆ بونیادنانی مانا، هەوڵدەدات لەڕێگەی دووبارە داڕشتنەوەی چەمکەکانەوە، لەڕێگەی ئەزموون و لە بەر رۆشنایی دەستکەوتە هەنووکەییەکانەوە بە شێوەیەکی نوێ مرۆڤی بە میرات بۆماوە بگۆڕێت، مرۆڤی سەردەم هەرگیز خۆی بە پاسەوانی کلتورو بیروباوەڕ لە قەڵەم نادات، بەڵکو باوەش بۆ هەموو کلتورەکان دەکاتەوە، واتە ئەو مرۆڤەیە کە لە جێگەی یاسای بە کافربوون، هەوڵدەدا ئازادی بە هەر کەسێك بدات بۆ ئەوەی پرۆسیسەی بیروباوەڕی خۆی بکات، مادامەکی دەکەوێتە ژێر رکێفی گفتوگۆی گشتی و زیان بە باری گشتی ناگەیەنێت و سیستەمی کۆمەڵایەتی خراپ ناکات. ئیتر مرۆڤی سەردەم

ئەو مرۆڤەیە کە بەردەوام لەڕێگەی ئیبداعەوە پرسیاری سەرسوڕهێنەر بە رووی دنیاو بوون بەرز دەکاتەوە.
هەروەها لەو کتێبەدا ئەوەی لای (عەلی حەرب) جێگەی بەدواداچوون و لێوردبوونەوەی قووڵە ئەو جۆرە رۆشنبیرە بێ کردانە نین، کە بەردەوام ملکەچی واقیعێکی نەزۆکن و هیچ جولەیەکیان لێ بەدی ناکرێت، خۆیان لە هەموو جۆرە لێپرسراوێتیەك دەکێشنەوە، وەك چۆن ئەو رۆشنبیرانەش نین کە بەردەوام خۆیان بە هەموو جۆرێك بە دەسەڵاتەوە هەڵواسیوە، بە مانایەکی دیکە ئەوەی (عەلی حەرب) باسی دەکات ئەو جۆرە رۆشنبیرانەن کە هەڵگری بەها بەرزەکانی مرۆڤایەتی و فیکری راستەقینەن و بەردەوام رووە ناشیرنەکانی دەسەڵات دەخەنە روو، نەك هەر هێندە بەڵکو دەیخەنە بەر دیدی رەخنەگرانەو بەدواچوونی بەردەوامەوە، وەك (ئەدۆنیس) دەڵێت: فیکری راستەقینە دەسەڵاتی خۆش ناوێت، نابێتە بابەتی ململانێ، بەڵکو دەبێتە بابەتی گفتوگۆ و دانوستاندن، هەر لەڕێگەی ئەو دانوسان و ململانێیەوە دەشێ بەشداری لە پەرەپێدان و بەرەوپێشچوونی مەعریفەو فیکری سەردەم بکات.
لێرەوەیە (عەلی حەرب) دەیەوێت پێناسەیەکی دیکە بۆ رۆشنبیر بخاتەوە کە زۆر جیایە لە پێناسە (گرامشی)یەکەوە ئیتر رۆشنبیر لای ئەو کرێکاری کایە مەعریفیەکانە، هەر لێرەشەوە دەشێ چاو بە چەمکی ئازادی بگێڕینەوە، چونکە دوای ئەوەی پرۆژەکانی ئازادی دووچاری بەزینو وێرانبوون هات، لەم حاڵەدا پێویستە کە واز لەگوتەزا باوەکانی وەك (دەستەبژێرو جەماوەر)، (بانگەشە خوازو قوربانی) بهێنین، بۆ نموونە دەستەبژێر بەناوی رۆشنگەری و ئازادی، زۆرداری بەرهەم هێنا، عەقڵیەتی قوربانیخوازیش مرۆڤی پەرپووتی بەرهەم هێناوە، یان دووبارە قەیرانەکانی بەرهەم هێناوە، باشتر وایە مامەڵەکردنمان لەگەڵ ئازادی لەڕێگەی تۆڕی نوێی چەمکەکانی بەرهەمهێنان و داهێنان و چالاکی و لێپرسراوییەتو بەشداربوونەوە بێت، کاتێك لەبری قسەو باس لەبارەی دەستەبژێرو جەماوەرو قسەمان لەکەرتی بەرهەمهێنان یان بکەری کۆمەڵایەتی یان خودی ئەو مرۆڤە کرد کە توانای داهێنان و خەلقکردنی هەیە، لەم حاڵەتەدا رۆشنبیرو ئەوانیدیکە لە کرێکارانی تەواوی کەرتەکان لەیەك ئاستدا دەپێورێن، بەشێوەیەك کە ئاڵوگۆڕی و کارلێکردن، لە پرۆسەی بونیادنانەوەو گۆڕانکاری و گەشەپێدان لەنێوان دووکارکەرو دوو بەرهەمهێنەر وەك یەك بەڕێوە دەچێو هیچ جیاوازیشی لەگەڵ لێپرسراوان و هاوبەشەکاندا نییە.
ئیتر لێرەوە رۆڵی پیرۆزی رۆشنبیران پێویستی بە چاوپێخشانەوەو لێوردبوونەوەو خوێندنەوەی جیاواز هەیە، ئیتر زەمەنی (زولا)و (سارتەر) بەسەرچوو، ئیتر پێگەکانی رۆشنبیر گومان دەیبات، هەرگیز ناشێ بەهەمان شێوەی پێشوو بیریان لێبکەینەوە، دەبێ بۆ ماناو پێوانەیەك بگەڕێین کە قابیلی سەردەمی ئینتەرنێت و فەزای سبریانی و شۆڕشی تەکنۆلۆژی و ژمارەکانە، مانایەك کە هاوشانی مرۆڤی سەردەمە، لێرەوە رۆشنبیر پیاوێك نییە لەسەر شانۆ قسەمان بۆ بکات و هەڵوێست بنوێنێ، پیاوێك نییە چەپڵەی بۆ لێبدرێو ستایش بکرێ، پیاوێك نییە کەلەسەرووی ئاستی هۆشیاری لەسەرووی مەعریفەو هەستی

کۆمەڵگەوە بێ، یان وەك پیاوێکی هاوپەیوەست کۆمەڵێك چەمك بەرزبکاتەوەو کۆمەڵێکی دی بشارێتەوە، پیاوێك نییە دەستمان بگری َو هەڵمانخزێنێو خیانەت لە بیروڕاکانمان بکاتو لافیش بە خیانەت و وزەی هەڵخزێنی ناوەوەی خۆی بکات، ئیتر پیاوێکە رووت، پیاوێکە ئەمڕۆ ناتوانێ کەس هەڵخەڵەتێنێ، پیاوێکە دەشێ لە باشترین حاڵەتدا فۆڕمێك بێ لەو فۆڕمانەی کە بە هۆی فیکرو کردەی داهێنەرانەی خۆیەوە وزە کەبتکراوەکانی ناوەوەی مرۆڤ بەرز بکاتەوە، پیاوێکە لە باشترین حاڵەتدا دەشێ بەشداری لەوەجولەخستنی هێزەکانی ناوەوەی مرۆڤ بکات.

کەواتە دیاردەی بە جیهانیبوون سەرەڕای ئیشکالییەتەکانی، دیاردەی داهێنان و پرۆسیسەکردنی فیکرو مەعریفەو سەرمایە لەخۆ دەگرێت، بە جیهانیبوون رستێك پرۆسەی یەکانگیرو تێکچرژاوە، خۆی لە بزاڤ و بیرو سەرمایەو زانیارییەکان بەرجەستە دەکاتو هەر لەوێشەوە دەلالەت لە ئابووری ئەلکترۆنی و راگەیاندن و بوارەکانی تەلەفزیۆنو ئەو واقیعە دەکات کە لە دەرئەنجامی شۆڕشی زانیارییەکان سەرچاوە دەگرێ. هەر بەو مانایەش داهێنان دەبێتە چەمکی مرۆڤی سەردەم، چەمکێکە مرۆڤ وەك سێنتەری گەردوون و سەروەری سروشت دەخاتە روو، رێگا خۆشکەرە بۆ پرۆسیسەکردنی وزە کەبتکراوەکان، رێگا خۆشکەرە بۆ بەشداری کردنی جیدیانەی ژیان، رێگا خۆشکەرە بۆ پراکتیزەکردنی خەون و هیوا دواخراوەکانی خودو سەدەکانی پێشووی مرۆڤایەتی، هەر لەوێشەوە دەشێ هەڵوێستی مرۆڤ، هەڵوێستی هێزو چالاکی و کردەو بزاڤەکانی ناوەوەی مرۆڤ بێ، نەك بەمانا تەقلیدییەکەی، بەڵکو بەو مانایەی کە مرۆڤ هەمیشە قابیلی بەرەوپێشچوون و گۆڕانە، بەو مانایەی کە مرۆڤ خۆی کردەیەکی ئیبداعییەو هەمیشە دەکەوێتە دەرەوەی زەمەن و دەرەوەی شوێنەوە، دەکەوێتە سەرووری پێوانەکان و فۆڕمەکانیانەوە.

لەسەردەمی بە جیهانیبووندا ملیۆنان دەبینین لەنێوان جەختکردنی ناسنامەو ونبوونی ناسنامەدا دەژین، لەنێوان ئوسولییەت و هەڵوەشاندنەوەی ئیختیارەکان، تەواوخۆیان ونکردوە، بەڵام دەبێ بزانین کە بە جیهانیبوون وەك گۆڕانکارییەکی مێژوویی، یان بەخشیش تەکنەلۆژیا، مەترسی بایەخەکەی لەسەر چۆنییەتی مامەڵەکردن وەستاوە، کەواتە پێویستە دەرگا لە ناسنامەکان بکەینەوە پێویستە جیاوازییەکان وەك جیاوازی تەماشا بکەین، دەرگا لە رەگەزەکانی پێناسە بکەینەوە، دەبێ بزانین کە ویژدانی زیندوو لە فرەڕەنگی دایە، یان بەرجەستەکردنی رەنگێك بەسەر تەواوی رەنگەکانی دیکە، یان بەرجەستەکردنی تەنیا رەگەزێك لە رەگەزەکانی ناسنامە، چونکە رەتکردنەوەی ئەویدی دنیاییەك وێنە دەکات کە ستەم تیایدا باڵا دەستە، دنیایەکی تۆتالیتێر، دنیایەك کە پێویستی بە بەرەیەك لە ستەمکارو خوێنڕێژ هەیە، ئەمڕۆ ئەو بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوەیەکی میتۆلۆژیانەیە، بیرکردنەوەیەکە پشتبەست بە حیکایەتە گەورەکان، ئەو جۆرە لە بیرکردنەوە راستەوخۆ دەلالەت لە فەرامۆشکردنی جیاوازییەکان دەکات، ئیرادەو هێزی مرۆڤ دەخاتە پەراوێزەوە، راستەوخۆ فەرامۆشکردنی ئیرادەو ئیبداعە.

ئەمین مەعلوف) دەڵێت: کاتێك تاوانێك بەناوی بیروڕا دەکرێت، خودی بیروڕاکە تاوانبار) نییە، چونکە (دەق) کار لە حەقیقەتی دنیا ناکات، تەنها لە دووتوێی بۆچوونی ئێمەوە نەبێت، لەهەر سەردەمێکدا چەند رستەیەك دەڕوا، چەند رستەیەك کە نایبینین، ئەو لایەنەی کە دەمانەوێت بەرجەستەی بکەین، ئەگەر بەشێکی پەیوەندی بە زمانی چەمك و رۆشنبیرییەوە هەبێت، بەشێکی راستەوخۆ پەیوەندی بە یادەوەرییەوە هەیە، بەڵام چۆن دەتوانین لەدەرەوەی یادەوەرییەوەیە لەڕێگەی دووبارە فۆرمەلەکردنی پێکهاتەکانی فیکرەوە خوێندنەوەی جۆراوجۆر ئەنجام بدەین، دەشێ ئەو پرسیارە دەرهاویشتەی ئەو بۆچوونەی (ئەمین مەعلوف) بێ کە دەڵێ: چۆن دەتوانین بڵێین (پۆل پۆت) پەیوەندی بە مارکسییەوە نییە، رژێمی (بینۆشیە) پەیوەندی بەمەسیحییەتەوە نییە، پاشان دەپرسێ ئایا بە راستی لە مەسیحییەت لێکبووردن هەبووە، مەسیحییەت رێزی ئازادی گرتووە، دیموکراسی بووە، با بۆ ئەمە کتێبە مێژووییەکان هەڵدەینەوە.

کەواتە چەمکی (لێبوردن) پەیوەندی نێوان لێبوردەو لێبوراو دەسەپێنێ، ئەوەی ئەو پەیوەندییەش رێکدەخاتەوە جگەلە (هاوسەنگی) هێز شتێکی دیکە نییە، واتە چەمکی لێبوردن هیچ کاتێك رێزگرتنی ئەو بیرڕایانە ناگرێتەوە کە ناکۆکن لەگەڵیاندا، بەڵکو ئێمە لە یەکێك دەبوورین کە ناتوانین رێگەی لێبگرین، ئەوەی کە دەشبورێ لاوازە، دەشێ کاتێك بەهێز بێت بە پێچەوانەوە نەبوورێ

لێرەوە دەبێ بڕوامان وابێ کە دنیا بەبێ فیکرو کردە ئیبداعییەکان ناتوانێ خۆی لە جیاوازی و ناکۆکی و هاوگونجان و گۆڕان نزیك بکاتەوە، ناتوانێ رەنگەکان بۆخۆی دابڕێژێو گۆڕان پراکتیزە بکات، بەو مانایەی کە گۆڕان رێکخستنی پەیوەندی رەگەزەکانی هێزەو پشت بە وزەکانی ناخی مرۆڤی داهێنەرەوە دەبەستێ، هەروەها هەرگیز فیکرو داهێنانیش بێ ئازادی بوونی نییە، ئازادیش پابەندی ئیرادەی خودو وزە لەبننەهاتووەکانی ناخی مرۆڤی داهێنەرە، بەڵام داهێنان و وزە خەفەکراوەکانی ناخی مرۆڤ هەرتەنها پابەندی شوێن و زەمەنێکی دیاریکراو نییە، ئەمڕۆ پەیوەندییەکانی شوێن کات، پەیوەندییەك نییە لە دووتوێی سنورو زەمەنی دیاریکراو بێتە بەرهەم، بەڵکو پەیوەندییەکە راستەوخۆ لە فیکرو داهێنانەوە هەڵدەقوڵێو لەڕێگەی بوارەکانی راگەیاندنەوە دەکەوێتەوە سەر شاشە، ئەمڕۆ راگەیاندن تەواوی ماوەکان و سنورەکان لەیەکدا دەتوێنێتەوەو ژیان لە چەمك و دەلالەتی نوێدا بونیاد دەنێتەوە، ئەمڕۆ ئازادی و بیرکردنەوەی ئازادیش لەوەدایە کە بتوانی لە دووتوێی رەگەزە تەباو ناکۆکەکانەوە، هاوگونجانێ لەگەڵ بەرانبەر بسازێنی، هاوگونجانێ کە رەنگەکان فەراموش نەکات، واتە خودی ئازادی پابەندی خودی جیاوازییەکانیشە.

خەیاڵی/عەقڵانی
سروش و پۆست مۆدێرنیتە

" کاتێ دیکارت سەری هەڵدا فەلسەفە سەربەخۆیی بەدەست هێنا، یان لە ژێر چنگی عەقڵی تیۆلۆژی رزگاری بوو، کەچی سەروەری عەقڵ زۆر بەتوندی بنجی بەست، پێشتر عەقڵی تیۆلۆژی-لاهوتی دانی بە زەلیلی عەقڵ، یان خاکەڕایی عەقڵ لە بەرانبەر پێدراوی سروش و لەراستیدا عەقڵ لەبەردەم سروشتدا دەچەمییەوە، بەڵام عەقڵی دیکارتی کە زۆر شانازی پێوە دەکەین سەروەری خود جێگیر دەکات"

نموونەی ئەو پەرەگرافە لە کتێبی (عەلمانیەت و ئایین)ی (ئەرگۆن) وەرگیراوە، کە (نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد) کردوویە بە کوردی، ئەگەرچی نموونەیەکی بێ هاوتا و دەگمەن نییە، یان بیر کردنەوەیەك نییە جگە لە (ئەرگۆن) کەسی دیکە قسەی لە بارەوە نەکردبێ، بەڵام بە تەئکید لە کۆی ماناکانی ئەو پەرەگرافە، یان لە پشت ماناکانی چەمکی (سروش)(عەقڵ)(خود)(سەروەری) دوا جار ئاگا بوونی ئەرکۆن لە فیکرو فەلسەفەی سەردەم و هەروەها بەدوا داچوونەکانی ئەو بەرجەستە دەبێ.

ئەگەرچی مەسەلەکە هەرتەنها بەدوا داچوونی پێدراوی سروشتی و سەروەری خودی لە خۆدا هەڵنەگرتووە، بەڵام وەك دیارە لەو کتێبەدا (ئەرگۆن) دەیەوێ لەمیانی مێژووی گەشەی فیکری قسە لە هەژموونی (سروش) وهەژموونی (عەقڵی) بکات، هەرلەوێشەوە لە ئاسمانەوە بەرەو زەوی دادەبەزێ، وەك چۆن هەوڵدەدا بەشێوەیەکی بەرفراوان پەردە لەسەر ئەو رەخنانە هەڵبداتەوە کە مێژووی گەشەی فیکری پلە بە پلە بڕیویەتی تا دەگاتە ئەوەی ئەرزشی خەیاڵ و خەیاڵدان لەنێوان (سروش/ئاسمان) و (عەقڵ/زانست) دیاری بکات، هەر لەوێشەوە رەخنە لە عەقڵی زانستی دەگرێ، دەست بەسەر داگرتنی حەقیقەت لەلایەن ئەو عەقڵەوە دەداتە بەر توێژینەوە و بە دواداچوون، بەم

جۆرە ئەو دێ لەبەرانبەر عەقڵی زانستی بەرگری لە حەقیقەتگەلێکی جیاواز دەکات،
.لەوێشەوە دووبارە شوێنی خەیاڵمان لەمیانی فیکرو مەعریفە و ئیبداعدا بیر دەخاتەوە
ئێمە لەو وتارەدا هەوڵدەدەین بە دوای بەشێکی دیاریکراوی ئەو دەرئەنجامانەدا
بڕۆین و لەوێوە کەمەکێك قسە لە بەنێویەکدا چوونی بەردوامی خەیاڵی و عەقڵانی دەکەین،
هەروەك هەوڵدەدەین (جێکەوت)ـەی هەردوو چەمکی (بەردەوامییەت) و (داپچڕان) بە مانا
.(دریدا) ییەکەی بخەینە ڕوو
لە پاش "گۆڕگیاسی" گومانکار، فەیلەسوفی فەرەنسی "دیکارت" بە دوای هەمان
لێوردبوونەوەی گۆڕگیاس کەوت، گۆڕگیاسی سۆفستایی، گومانەکانی خۆی لە سێ
مەسەلەدا کورت دەکاتەوە، یەکەمیان ئەوەیە کەلێرەدا هیچ شتێ بوونی نییە، دووەم ئەگەر
شتێ بوونی هەبێ، ئەوە ئێمە ناتوانین بیناسێنین، سێیەم ئەگەر گریمان شتێ بوونی هەیە و
.دەتوانین بیناسێنین، بەڵام ناتوانین ئەو شتە بۆ ئەویدیکە بگوازینەوە
لێرەدا گۆڕگیاس هەموو شتەکان وەك دەسخەڕۆکردن و سەراب دەبینێ،
بەومانایەش بەهیچ شێوەیەك ناتوانین قسە لە ئەسڵ وساختە، ڕاست وچەوت بکەین، وەك
دیارە لە پشت ئەو گومانانەی کە لە عەقڵ و هەست دەکرێ پرسیاری یەقین بەرجەستە دەبێ،
(دیکارت) دێ ئەو شتەی کە بە یەقین ناوزەدمان کرد لە (خود)دا هەڵیدەگێڕتەوە، هەر لەو
بارەیەشەوە (دیکارت) دەڵێ لەکاتی دەسخەڕۆکردنیشا هەر دەبێ (من) بوونی هەبێ، بۆ
ئەوەی بیر بکاتەوە، هەروەها ئەو پێیوایە کە گومان و هەڵخەڵەتاندنیش بۆ خۆیان
بیرکردنەوەن، بۆیە هەر دەبێ مرۆڤ بوونی هەبێ، لەوێشەوە لەمیانی گوتەزاکەی (من
بیردەکەمەوە، کەواتە هەم) هەوڵدەدا لەڕێگەی بەرجەستە کردن و جێگیرکردنی ئەو
(من)ـەوە وجودی شتەکان بسەلمێنێ، یان بەمانایەکی دیکە دەتوانین بڵێین لە سەدەی
(حەڤدەم)دا (دیکارت) پێویستی بەزەمانەتی خوایی دەبێ، تاکو دڵنیا بێ لەو ڕاستیەی کە
دەیبینێ، بەو مانایەش بەدەستهێنانی سەربەخۆیی عەقڵ وەك لە پەرەگرافەکەی سەرەوە
هاتووە لە کوجیتۆی دیکارتدا هەرگیز تەعبیر لە رزگاربوون ناکات، بەقەد ئەوەی تەعبیر لە
داهێنانی کۆت و بەندێکی دیکەی جیاواز دەکا، یان ئەگەر بەمانایەك لە ماناکان رزگار بوون
بێ، ئەوا بەشێوەیەکی دیکەی جێگیرو دووبارە نەخشە بۆکێشانی بەندیخانەیەکی دیکەیە،
هەرلەوێشەوە پرسیاری (دیکارت) دەبێتە پرسیاری ئەوەی کە دەیبینم خودی ئەو شتەیە کە
دەیبینم، نەك دەستخەڕۆکردن وسەراب، دەشێ ئەوپەڕی بایەخ پێدانی خواوەند بێ، بەڵام
.خواوەند نەك بەمانا تیۆلۆژییەکەی بەڵکو بەمانا سێنترالیەکەیەوە
لەلایەکی دیکەش (دیکارت) دووشت تێکەڵ دەکات بیرو خودی بیرکەرەوە، وەك دیارە کاتێك
کە بیرێك بوونی هەبێ، دەبێ لە پشت ئەو بیرە بیرکەرەوەیەك بوونی هەبێ، بەڵام کە
.گومان هەموو شتەکان دەخوات، ئەو ڕاستیە بۆ خۆی دەبێتە شتێکی گومان لێکراو
لە دیدی دیکارتدا بە هیچ جۆرێك مافی ئەوەمان نییە وەك پێویست بڵێین بۆ ئەوەی
فیکرێك بە دەست بهێنین دەبێ بیرکەرەوەیەك بوونی هەبێ، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش
کۆجیتۆکەی تەنها شتێك کە دەیسەلمێنێ ئەوەیە کە فیکر وجودی هەیە، وشەی (هەیە) زۆر

بە ساکاری دەلالەت لەوە دەکات ئەو ناوەرۆکە، یان ناوەڕۆکەکانی دیکە لە بازنەی وێناکردندا هەمیشە کورتی دێنن.

لە کۆجیتۆی دیکارتدا ئەوەی کە بیرکەرەوە بە دەستی دەهێنی هیچ پاساوێکی نییە، کەواتە لەبەرانبەر ئەوەدا دەشێ وەك (کیرکیجاد) بگوترێ (من بیر دەکەمەوە کەواتە من نیم) یان وەك (هۆسرەل) لە بری (خود)ی دیکارتی کۆمەڵێك (خود)ی دیکە بهێنینە ناوەوە، وەك دیارە "هۆسرەل" لەڕێگەی فینۆمینۆلۆژیاکەیەوە دەیەوێ لە بارمتەی خواوەند، یان بەمانایەکی دیکە لە بارمتەی سێنترالیەت رزگارمان بکات، لەوێشەوە کۆمەڵێك ئەزموونی خودی هێنا ئاراوە و ماهیەتی کۆتایی خستە نێو دووکەوانەوە، واتە تەئکیدی لە پێکەوە ژیان کرد، بەومانایەش فینۆمینۆلۆژیای (هۆسرەل) دەڵێ من بیر دەکەمەوە، تۆ بیر دەکەیتەوە، ئێمە گشتمان بیر دەکەینەوە، لێرەدا ئەوەی گرنگ دەکەوێتەوە بۆ ئەزموونەکانمان ژیانکارییە لە ئاگایی خودا، کەواتە فەلسەفەی (هۆسرەل) پرۆژەیەکی رەخنە ئامێزو هەڵوەشانەوە گەرایە، بەردەوام رەخنە لە سیستەمی ئاگایی و فەلسەفەی ئامادەگی دەگرێ.

بەڵام ئەوەی (گۆرگیاس) دەڵێ ئەوەیە کە هیچ شتێ بوونی نییە و ئێمە ناتوانین هیچ بناسین، بەو مانایەش هەموو شتێ جگە لە وەهم و دەسخەڕۆکردن شتێکی دیکە نییە، یان وەك (دیستۆفسکی) دەڵێ چیرۆکەکە شێتێك دەیگێڕێتەوە.

دواجار دەردەکەوێ کە فیکرو فەلسەفە هەمیشە لەسەر تەجاوزکردن و بەرەوپێشچوون کار دەکەن، بەو مانایەش ئەمڕۆ قسە لە وازهێنان لە فەلسەفەی (خود) دەکرێ لەوێشەوە هەوڵ بۆ فەلسەفەیەك دەدرێ کە بکەر (فاعل) رۆڵی سەرەکی تیا وازی نەکات، دەشێ ئەو فەلسەفەیەی کەواز لە خود دەهێنی لە چەمکی ئەپستمی (فۆکۆ) و فەلسەفەی بێ سێنتەری (دریدا) هەڵگرینەوە، یان بەمانایەکی بەرفراوانتر لە فیکری پۆست مۆدێرنەدا زۆر بەروونی رەنگدانەوەی هەیە.

کەواتە ئەمڕۆ دنیای فیکر بەردەوام لەبەرەوپێشەوە چوون خۆی دەنوێنێ، بەردەوام لەمیانی بەدواداچوون و رەخنە و تیۆریزەکردنەوە هەڵوێستی سەردەمانەی خۆی بەرانبەر بە واقیع و ترادیسیۆنەکان دەخاتە روو، یان بە مانایەکی دیکە وەك (ئەرگۆن) دەڵێ فیکر دەکەوێتە ژێر کاریگەری بارودۆخ و فاکتەرە مادییەکانەوە، چونکە شتێك نیە لە دەرەوەی هەموو مەرجەکاندا بێ و لەهەوادا مەلە بکات، وەك ئایدیالیستەکان و تەقلیدییەکان بیری لێ دەکەنەوە، بەڵکو مەحکومە بەکۆمەڵێك شت کە بەسەریدا دەسەپێنێ هەر لەوێشەوە بەرەو دەرئەنجامی عەقڵی دەمانگوازێتەوە، کەواتە لێرەدا قسەکردن لە پێدراوی سروشتی و سەروەری خود دەبێتە قسە کردن لەو عەقڵەی کە جێگای سروش دەگرێتەوە و نکوڵی لەسەرچاوە ترانسندنتالەکان دەکات، بەومانایەش مرۆڤ لە چوار چێوەی ئاکار دێتە دەرەوەو دەبێتە بونیاتنەری گشت بەهایەك و دروستکەری هەموو ئامانجێکی باڵا.

وەك دەردەکەوێ (ئارکۆن) لەو کتێبەدا هەوڵدەدا پلە بە پلە بەدوای گەشەی فیکردا بچێ، لەوێشەوە بە نێو یەکدا چوونی خەیاڵی و عەقڵانی لە کۆنتێکستی فیکری سەردەمدا دەخاتەروو، هەروەك هەژموونی عەقڵانیەتی زانستی لەسەردەمی عەلمانییەتدا روون

دەکاتەوە و لەوێشەوە ئەو رزگارکردنە گەورەیەی عەقڵ بەرجەستە دەکات، یان بە مانایەکی دیکە بەگشتی قسە لە عەقڵی (دیکارت) دەکات کە بە تێپەڕبوونی زەمەن بوو بە عەقڵێکی وشك و رەق و دۆگما، کاتێك (دیکارت) عەقڵی بەتاڵکردەوە لەهەر خەیاڵێك و پێیوابوو خەیاڵ شتێکە لە دەرەوەی عەقڵدایە، بەمە شارستانیەتی زانستی و پیشەسازی نوێ دامەزرا، بەڵام هاوکات کاریگەری خەیاڵ و تەرایی خەیاڵی لەنێو برد و رۆڵی خەیاڵی لە بنیاتنانی شارستانیەت و کارکردندا پووچ کردەوە، کە دواجار ئەو عەقڵە دیکارتیە لە چەرخی ئەمریکی و تەکنۆلۆژی و ئیستیهلاکی گۆڕاو بوو بە عەقڵێکی ئامێری و تەکنیکی بەرتەسك و ژمێریاریەکی سارد.

ئەرگۆن) هەوڵدەدا لە کۆنتێکستی گەشەی مێژووی فیکر دووبارە رۆڵی خەیاڵ و ئەندێشە) بەرجەستە بکات، سەرەڕای ئەو رەخنەیەی کە دەیگرێتە خولیای مرۆڤی خۆرئاوایی و دەست بەسەراگرتنی (حەقیقەت) لەلایەن خودی ئەو مرۆڤەوە.

بەرجەستەکردنی رۆڵی خەیاڵ ئەگەر بە دیوێك لە دیوەکان بەبیرهێنانەوەی ئەو هەموو رەخنەیە بێ کە بەرانبەر سێنترالیزم و عەقڵی سێنترالی و حەقیقەتخوازی تاکانە کراوەتەوە، یان بەمانایەکی دیکە قسەکردن بێ لە مرۆی فیکرو گوتاری پۆست مۆدێرنیتە، ئەوە بە دیوەکەی دیکە ئاماژەکردنە بە بنبەستبوونی فیکری ئایینی، ئەو بنبەستبونەش دەتوانین لە بەدواداچوونی بە پیرۆز راگرتنی ئەو فیکرەوە هەڵگرینەوە، یان لە بەموڵککردنی حەقیقەت تەماشای بکەین، بەڵام هەرگیز ئەو جۆرە بە فیکری ئایینی (ئیسلامەوە) بەند ناکات، چونکە وەك دەزانین ئایین رۆڵی بنچینەیی لە لە دایکبوونی مێژووی کۆمەڵگەدا بینیوە، بەڵام وەك (ئەرگۆن) دەڵێ ئیتر دەبێ لە جیاتی ئەوەی خۆمان بە شانازیکردن و تەمجیدکردنی ئەو کەلەپورە خەریك بکەین با لە کۆنتێکستی فیکری هاوچەرخەوە لێکۆڵینەوە لەبارەی کەلەپورو کەلەپوری ئایینیەوە بکەین.

وەك لە پێشتر گوتمان ئەو بەدوادا چوونە زۆر بە روونی لە ئەپستمی فۆکۆیی بەرچاو دەکەوێ وەك چۆن لای دریدا لە لەقبوونی پیرۆزی ئاخافتندا بەرجەستە دەبێ، هەروەها کاتێك (ئەرگۆن) قسە لە علمانییەت و ئایین دەکات لە پشت ئەو مەسەلەیەوە دەیەوێ بەدوای چەمکی زانستی و چەمکی خەیاڵدا بچێ، یان بەمانایەکی دیکە پەردە لەسەر ئەو دوو چەمکە هەڵداتەوە و خوێندنەوە و راڤە کردنە جیاوازەکانی بخاتە روو.

بەومانایەش دەتوانین بڵێین لەنێوان ئەو دوو چەمکەوە بیرکردنەوەی لێکجیا خۆی دەنوێنێ، بیرکردنەوەیەك کە خەیاڵئامێزە و لەوێشەوە بەردەوام سروشمان بیر دەخاتەوە و دواجار تەواوی بەرهەمهێنانەکانی خۆی لە کۆنتێکستی ئاییندا دەبینێتەوە، لە بەرانبەر عەلمانییەتێك کە لە هەژموونی چەمکی زانستەوە خۆی نمایان دەکات و دواجار لە شۆڕشی پیشەسازی نوێ خۆی هەڵدەگرێتەوە، ئەو دوو بیرکردنەوەیە ئەگەرچی دوو دەرئەنجامی جیاوازی بەرهەم هێناوە، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا دەشێ لە چەندان خاڵ لە یەك نزیك بکەونەوە، چونکە هەتا ئەمڕۆش لە پاڵ چەمکی زانستی و عەقڵانیەتی زانستی دا، لەپاڵ بیۆلۆژیای گەشە کردوو فیزیای چەندایەتی ونسبیەتدا شوێنێك بۆ خەیاڵ لە ئارادایە، شوێنێك بۆ

ئەفسوون و ئەستێرەگرتنەوە، لێرەوە بۆ زێتر روونکردنەوە و بەدواداچوونی فیکری (ئەرگۆن) دەتوانین رەخنەکانی "فێرباند" بۆ چەمکی زانستی بخەینەروو، رەخنەی "فێرباند" بۆ چەمکی زانستی بەڕەتکردنەوەی ئەو بنەڕەتانەوە بەندە کە خودی چەمکی عەقڵ و چەمکی زانستی لەسەردامەزراوە، ئەو وایدەبینێ کە عەقڵ هەر بەتەنها فاکتەرێك نییە، کە رووبەرووی تەقالیدەکانی دیکە دەبێتەوە بەڵکو لە خودی خۆیدا وەك هەر تەقالیدێکی دیکە وایە، کەوەك پێویست نە باشەو نەخراپ، هەر لەسەر ئەو بنەڕەتەش پیرۆزی سینترالیەتی عەقڵ کە کەلەپوری رۆشنگەری مۆدێرنە چەسپاندویەتی رەتدەکاتەوە، ئەو پێیوایە لەنێوان عەقڵی و زانست دەبێ پارێزگاری لە یەکێکیان بکەین، ناشێ پارێزگاری لە هەردووکیان بکەین، چونکە رابوونەوەی زانست بۆ خۆی لە دژی عەقڵانیەت لە بیانووگەلێکی بەربڵاوەوە هاتووە کە پێشتر بڕوای پێیان هەبوو، وەك چۆن هەر لەمیانی ئەو بیانووە بەربڵاوانەوە هاتۆتە ئاراوە کە بەدژی هەست و بەدژی دەرککردنی هاوبەش کەوتوونەتەوە، بۆیە دەبینین چەمکی زانست بەپێی سەردەم گۆڕانی بەسەردا هاتووە و دەکەوێتە ژێر نسیبیەتی .مێژووییەوە – ئەوەش ئەو نسبیەتەیە کە (فێرباد) بەرگری لێ دەکات

ئەو نسبییەتە بەشێکە لە خودی زانست، تیۆری فیزیای نوێی (زانستی)یش نکۆڵی لێ ناکات، بەڵکو دەیسەلمێنێ، کەواتە زانست سیستمێکی تایبەتی ناگرێتەوە بەڵکو بەشێك لە بنەڕەتە سەرەکیەکانی کۆمەڵگە پێکدەهێنێ، لە بەرانبەر ئەوەشدا مەحاڵە بتوانین خەیاڵ بخەینە دەرەوەی عەقڵ و بیرکردنەوە، بەومانایەش عەقڵ هەمیشە لە پەیوەندی بە خەیاڵ و خەیاڵکراو رۆڵی خۆی پرۆسیسە دەکات. گەڕانەوەش بۆ خەیاڵ و خەیاڵکراو هەرگیز گەڕانەوە نییە بۆ سنترالیەت، بە قەد ئەوەی بەرگری کردنە لە حەقیقەت گەلێکی جۆراو جۆر، فرە حەقیقەتیش خۆی لە خۆیدا ئەقڵێکی جەوهەری هەموو ئەو مەعریفانەیە بانگەشەی بابەتخوازی دەکەن، چونکە فرەیی رێگا بەوە دەدا بەتوندی رەخنە لە فیکرە مەقبولەکانیش بگیرێ، هەر لەمیانی ئەوەشەوە دەشێ هەموو کۆمەڵگەیەك بەرگری لە پێکهاتەی عەقڵی کلتوری خۆی بکات، وەك چۆن بەرگری لە خەیاڵکراوەکانیش بکات، بەڵام نەك بە شێوەیەکی دۆگمی خوازانە – بەڵکو لەڕێگەی بە دواداچوون و رەخنە و بیرکردنەوەی سەردەمەوە، بەومانایەش ئەوەی کە دەشێ بەرگری لێ بکەین هەموو ئەو ئیبداعانە دەگرێتەوە کە ئەمڕۆ لەمیانەی فیکری سەردەمدا وەك چرا رێگای فیکر رۆشن دەکاتەوە و دەشێ لە بەرەو پێشچوونی فیکرو مەعریفەدا رەنگدانەوەی ببینین، هەروەك چۆن دەبێتە بەشێك لە پێکهاتەی عەقڵی مۆدێرن و دواجار وەك کۆشش و دەستکەوتەکانی رۆحی مرۆڤایەتی سەیر دەکرێ، کەواتە هەرگیز ناتوانین رابردوو بە هەموو ماناکانییەوە رەت بکەینەوە وەك چۆن ناشێ تەواوی ئێستاو داهاتوومان قبوڵ بێ، لەلایەکی دیکەش راستە گۆڕانکاریەکانی دنیا بە هەمان ئەندازە کاریگەری بەسەر کۆمەڵگەی گەشە کردوو کۆمەڵگەی دواکەوتوو نییە، وڵاتە پێشکەوتووەکان دەتوانن دەست بەسەر ئەو گۆڕانکاریە خێرایانە بگرن و کۆنترۆڵی بکەن و هەرسی بکەن و وەری بگرن، هەروەك دەشتوانن بۆ باشکردنی ئاستی ژیانی خۆیان بەکاری بهێنن، بەڵام وڵاتە دواکەوتووەکان رەنگە نەتوانن

بەهەمان شێوە دەستی بەسەردابگرن و سوودی لێ وەرگرن، بەڵام هەرگیز ئەوە بەو مانایە نییە کە بەشێك لەو گۆڕانکارییانە دەستی وڵاتە دواکەوتووەکانیشی تیا نەبێ، هەڵەی گەورە لێرە سەر هەڵدەدا کە پەراوێزوکەنار بە گێڕو ئیفلیج تەماشا بکەین، خودی ئەو تەماشاکردنە تەواوی کۆشش و دەستکەوتە فیکری و مەعریفییەکانی سەردەم کاڵ دەکاتەوە و دووبارە بەرەو سێنترالێستمان دەکاتەوە کە فیکری سەردەم تەواوی وزە و تواناکانی خۆی بۆ هەڵوەشانەوەی خەرج کردووە، ئەمڕۆ فیکری پۆست مۆدێرنە و تێڕوانینی بۆ دەستکەوتە مرۆڤایەتیەکان هەرگیز پەیوەندی بە سێنترالیزمەوە نییە، بەڵکو بەردەوام قسە لە شارستانی گەردوونی دەکات، کەواتە بۆچی خۆمان لەو خەونە مرۆڤایەتیە بێ بەش بکەین.
لێرەوە دەتوانین دووبارە بۆ پەرەگرافەکەی (ئەرگۆن) بگەڕێینەوە و جێکەوتی ئەو عەقڵە خاکەڕاییە دیاری بکەین کە لەدوا هەڵبەزین و دابەزیندا دووبارە سێنترالێەت لە دەست دەداو لەوێشەوە فرەیی دێتە ئاراوە، بەومانایەش دەشێ جێکەوتەی ئەو عەقڵە فرە رەهەندەی کە ئەمڕۆ لەمیانەی فیکری پۆست مۆدێرنەوە خۆی دەخەملێنێ بە جۆرێك لە جۆرەکان بە خاکەڕایی عەقڵ لە بەردەم پێدراوی سروش تەماشا بکەین، بەڵام هەرگیز ئەو جێکەوتە لەڕێگەی کۆپی کردنەوە خۆی نانوێنی، بەڵکو لێرەدا جێکەوتەی عەقڵی بەو مانایە وەك چۆن جۆرێکە لە پەیوەستبوون بە پێشوو، بە هەمان شێوەش جۆرێکە لە ونبوون، یان بە مانایەکی دیکە مەبەست لە (ئەسڵێك) نییە کە بەرەو پێشوو دەگەڕێتەوە، بەقەد ئەوەی مەبەست لەبەردەوامیەت و بەرەوپێشچوون و گەشە کردنە، کەواتە ئەگەر خاکەڕایی ئەو عەقڵەی کە (لە بەردەم سروشت دەچەمێتەوە) تەعبیر لە ئەسڵ بکات، ئەوە جێکەوتەی عەقڵی ناوبراو بەرەو فیکری پۆست مۆدێرنە ئاراستەمان دەکات، ئەوەش ئەگەر لەلایەك (پچڕان) بێ و بەومانایەی کە (دواخستن) روونی دەکاتەوە، ئەوا بە دیوەکەی دیکە (بەردەوامیەت)ـە بەو مانایەی کە هەڵگری شوناسی سەردەمەکەی خۆیەتی، کەواتە جیاوازی ئەو عەقڵە خاکەڕایە و جیاوازی عەقڵی پۆست مۆدێرنە لە گەڕانەوە بە مانای بەردەوامیەت و دواخستن بەمانای پچڕان خۆی هەڵدەگرێتەوە، بەدیوەکەی دیکەش ئەوەی ئەمڕۆ وەك جیاوازی قسەی لێ دەکرێ ئەسالەتی خۆی لەڕێگەی کۆپی کردنەوە ناسەلمێنێ، یان لەڕێگەی ئامادەگیە سێنترالیەکەیەوە، بەڵکو بەردەوامیەتی خۆی لەمیانی جیاوازییەوە هەڵدەگرێتەوە، کەواتە ئەگەر خاکەڕایی عەقڵی لە پێشوودا پەیوەندی بە دەسەڵاتی سروشەوە هەبێ، ئەوە خاکەڕایی لە عەقڵی پۆست مۆدێرنەدا راستەوخۆ پەیوەندی بە فرە حەقیقەتەوە دەکات، لێرەدا بە جۆرێك لە جۆرەکان (پچڕان) وەك چەمکێك تەواوی کونتێکستەکانی پێشوو تێکدەشکێنێ و دووبارە لە کونتێکستی نوێ بە ئاماژەیەکی دیکە بەشداری دەکات، بەوەش ئامادەگی (سەرچاوە) مەحاڵ دەکەوێتەوە، چونکە تەنها لە کونتێکستی خۆیدا توانای بەشدار بوونی هەیە، ئیتر لەوێوە (ئەرگۆن) قسە لە پەرگیربوون دەکات، قسە لەپەرگیربوونێك دەکات کە زیاد لە پێویست کەوتۆتە نێو شەیداییە یەقینیانە دۆگماییەکانی خۆیەوە و پێیانوایە هەمیشە دەتوانن لەڕێگەی کەلەپوری خۆیانەوە تەواوی وەڵامەکان بەدەست بهێنێ، هەروەك دەیانەوێ لەڕێگەی پەڕگیر بوون و تەمجیدکردنی و بە پیرۆز راگرتنی کەلەپورەوە واقیعە تایبەتیەکەی خۆیان

پەردە پۆش بکەن، نەك هەر هێندە بەڵکو هەرگیز هەوڵ نادەن بە شێوەیەکی زانستی لە پێکهاتەی عەقڵی کلتوری خۆیان تێبگەن، بە شێوەیەکی ئارکیۆلۆژیانە بە دوای پەنهان و قسە لێنەکراوەکانیدا بچن، ئیتر پێیانوایە حەقیقەت تەنها بەلای ئەوانەوەیە.
لەبەرانبەر ئەو فیکرە داخراوەدا دەبێ بڕوامان بە فیکرێك هەبێ کە بەردوام رەخنە و راڤەکاری و لێکدانەوەی نوێ دەخاتەوە، بەردوام لە گۆڕانکاری دایەو وێناکردنی نوێ دێنێ َته ناوەوە، لەبەرانبەر فیکرێکی وادا ناشێ قسە لە داخران بکەین، یان بەمانایەکی دیکە هەموو فیکرێکی ئەکتیڤ بەرووی فیکرێکی دیکە دا کراوەیە، لێرەوە لەگەڵ (ئەرگۆن) دەتوانین بڵێین هەرگیز (ئیسلام) لە خۆیدا بەڕووی عیلمانییەت داخراو نییە، واتە ئیسلام هەموو دەرگاکانی بە رووی عیلمانیەت دانەخستووە، جا بۆ ئەوەی موسڵمانان بگەنە عیلمانییەت، ئەوە دەبێ خۆیان لە بەزۆر سەپاندن و کۆت و پەیوەندە دەروونی و زمانەوانی و ئایدۆلۆژییەکان رزگار بکەن.
کەواتە دەرگا کردنەوەی ئیسلام بە رووی عەلمانیەتدا جگە لەوەی تەعبیر لە بەردەوامیەتی بیرکردنەوە دەکات، بە دیوەکەی دیکە ئەکتیڤ بوونی فیکرو ئیبداع و رابوونەوەو بوژانەوە دەگەیەنێت.
خۆرئاوا لە دوای شۆڕشی فەرەنسی رۆڵی خەیاڵ و خەیاڵکراوی لە فیکری پۆست مۆدێرنە بەرجەستە کردو لەوێوە فرە حەقیقەت و فرە رەهەندی کرانەوەو رەخنە و بەدوادا چوونی نەگوتراوەکانی هەڵگرتوە، بە دیوەکەی دیکەش بە هەڵوەشانەوەی لۆگۆس و سینترالیەت، ئەرزش و نرخی بۆ رووە جیاوازەکان و پەراویزەکان گەڕاندەوە، کەواتە لە پاش شۆڕشی فەرەنسا گەڕانەوە بۆ خەیاڵ و خەیاڵکراو هەرگیز لە پەنا بردن بۆ (سروش) خۆی نادۆزێتەوە، چونکە ئەگەر گەڕانەوە بۆ خەیاڵ لە پێش شۆڕشی فەرەنسا و لەمیانی رەهەندە ئایینیەکەیەوە، پەنا بردن بێ بۆ سروش تاکو لەڕێگەی سروشەوە شوێنێکی بۆ چارەسەر کردنەکان چەنگ کەوێت، یان بە مانایەکی دیکە ئەگەر ئەو کات مرۆڤ لە بەرانبەر دیاردە سروشتیەکان لە هەموو چەکێ داماڵدرابێ، ئەوە ئەمڕۆ ئەو گەڕانەوەیە بۆ خەیاڵ بایەخدانێکی مەعریفی نوێیە، ئەو گەڕانەوەیە، گەڕانەوە نییە بۆ رابردوو شێوازەکانی رابردوو، بەڵکو تیشك خستنە سەر ئەو مەسەلەیە لە دووتوێی رەخنەو لێکۆڵینەوە و پشکنین و بە دواداچوونەوە، ئەوەش چەمکی (سروش) لە مانا تەقلیدییەکە رزگار دەکات، ئەو مانا و دەلالەتانە تەجاوز دەکات کەپێشتر باوەڕییان پێ هەبوو، بەم جۆرەش خەیاڵ دەبێتە بەشێك لە پێکهاتەی عەقڵی سەردەم، وەك چۆن بە دیوەکەی دیکەش راستەوخۆ تەعبیر لە گەڕانەوەی ئەرزش دەکات بۆ ئایین و بەرز نرخاندنی پێکهاتەیەك لە پێکهاتەکانی فیکری ئایینی دەگەیەنێ، بەڵام نەك بەو مانایەی کە ئایین تەواوی بەشەکانی دیکەی عەقڵ و بیرکردنەوەو مەعریفە بخاتە ژێر رکێفی خۆی، بەڵکو بەو مانایەی کە ئایین دەشێ وەك بە شێك لە پێکهاتەی عەقڵ و بیرکردنەوەی ئەمڕۆ رۆڵی خۆی بگێڕێ، هەر لەوێشەوە ئایین دەتوانێ بەشداری لە عەقڵی سەردەمدا بکات و دەرگا بەرووی فیکرو مەعریفەی سەردەمدا بکاتەوە، وەك چۆن هەر لێرەشەوە دەشێ بەشێك لە گۆڕانکاریەکانی سەردەم لە بەردەوامیەتی فیکرو

مەعریفەدا هەڵگرینەوە، کەواتە مێژووی گەشەی فیکری لە مێژووی تەواوی فیکرە جیاوازەکان پێکهاتووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەمڕۆ فیکر ئەوە نییە کە تەواوی یەکە ئامادەکراوەکان لە خۆ بگرێ، بەڵکو ئەمڕۆی فیکرو مەعریفە شێوازی بەرهەمهێنانی ئەو یەکە فیکرییانە دەگەیەنێ، هەرلێرەشەوە ئارکۆن پێیوایە عەلمانیەت کە بەرهەمی فیکری پۆست مۆدێرنەیە، بەر لە هەرچی یەکێکە لە کۆشش و دەستکەوتەکانی رۆحی بەشەریەت.

ئیبن عەرەبی
بەرهەمهێنەری زمانێکی نوێ

دوورە پەرێزی سروشتی سۆفییانەیە، کۆچکردنێکی ویژدانی تایبەتە لەنێو ناخی تاکایەتی سۆفیدا. ئەو دوورە پەرێزییە لای سۆفی شێوەیەکی رەمەکیی هەیە و لە دوو دەرئەنجامدا دەردەکەوێت: یەکەم، کەشفکردنی سۆفییە کە بۆ ژیان و ئەزموونی تایبەتی خۆی دەگەڕێتەوە، هەر لەوێشەوە کەشفکردنەکە دەبێتە کەشفیکردنێکی تایبەت بە خۆی. دووەم تاك بوونی سۆفییە لە بەکارهێنانی زمانی تایبەتی کە زمانێکە لە ئەزموونی تایبەتییەوە دێتە بەرهەم، بۆیە زۆر بە کەمی دەبینرێت کە سۆفییەك زمانی یەکێکی دیکەی بۆ بمێنێتەوە، بەڵکو هەر سۆفییەك تەعبیر لە حاڵەتی تایبەتی و ئەزموونی تایبەتی خۆی دەکات. هەر سۆفییەك بەپێی ویژدانی خۆی قسە لە چەمکەکان دەکات، چونکە کوڕی زەمەنی خۆیەتی... تەنها دوو لەوانە نەبێت کە (ئیبن عەرەبی) و (غەزالی)ین، یەکەمیان زمانی کەشفیکردنی بۆ جێهێشتووین ، دووەمیان زمانی مامەڵەکردن، یان کردەی دڵ لە مامەڵەکردن لەگەڵ مەحبوب، بەمجۆرە غەزالی تەواوکەری زانستی مامەڵەکردنە و ئیبن عەرەبی تەواوکەری زمانی کەشفیکردنە.

ئەزموونی سۆفیگەری لە جەوهەردا هەوڵێکە بۆ تەجاوزکردنی سنورە ئاساییەکانی ئایین، ئەو سنورانەی کە بە رواڵەتە ئاسایی و باوەکانی ئیمان رازییە، لە داوا شەرعییەکان و قەدەغەکراوەکانی ئایین کورت دەکرێتەوە، یان ئەوەی کە پێیدەڵێن ئەمەکداری بۆ داوا شەرعییەکان و وەستان لە سنوری فەرمانەکاندا، لێرەدا سۆفی ئاواتی تەجاوزکردنی ئەو سنورانەی ئیمانە، تاکو لەو رێگەیەوە بە سنوری هەستەکان بگات، بێگومان ئەوەش بۆ

خۆی لە هەردوو ئاستی (تێگەیشتن) و (راڤەکردن) دژبوونەوەیەك لەنێوان ئەزموونی ئایینی و ئەزموونی سۆفیگەری درووست دەکات، دەشێ هەردوو چەمکی تێگەیشتن و راڤەکردن بە زاراوەی (ئاماژە)و (دەستەواژە) پەیوەست بکەین، یەکەمیان هەر تەنها ئیحایە، واتە دیاری ناکرێت، هەمیشە مانا بە کراوەیی دەهێلێتەوە، بەڵام دەستەواژە مانا دیاری دەکات و دواجار هەر لەڕێگەی دیاری کردنەوە دایدەخات، وەك دیارە ئەو جیاکارییەی نێوان زاراوەی ئاماژەو دەستەواژە لەسەر بنەمای ئەو جیاکاریەیە کە سۆفی لەنێوان مانای (دیار)و (نادیار)ی دەقی قورئانی جەختی لێدەکاتەوە.

هەڵبەتە پەیوەندی نێوان تەسەوف و فەلسەفە، یان عەشق و عەقڵ هەر وەکو پەیوەندی نێوان عەقڵ و سروشت پەیوەندییەکی ئارام نەبووەو ئارامیش نابێت. بە دیوەکەی دیکە ئەگەرچی پەیوەندی نێوان من و بوون، خود و بابەت، پەیوەندییەکی مەعریفییە، بەڵام بوون لە دیدی سۆفیدا بابەتێکی دەرەکی نییە کە لەڕێگەی عەقڵ یان لۆژیکەوە لێی نزیك بکەوینەوە، هەر چەندە عەقڵ سەرچاوەی مەعریفەیە، بەڵام خامۆشکەری مەعریفەشە، کەواتە هەرچەندە رووبەری نێوان مرۆڤ و جیهان بەر تەسك بێتەوە رووبەری مەعریفە بەرفرەوانتر دەبێت، بەو مانایە دوا پلەی کەمالی مەعریفە لە یەکبوونی تەواوی نێوان خودی عارف و ئەو شتەی کە پێویستە بناسرێت خۆی هەڵدەگرێتەوە. لە بەر هەندێ سۆفی پێیوایە دنیا روویەکی دیار و روویەکی نادیاری هەیە، دەبێت کەسی عارف هەوڵی دۆزینەوەی و بەرفرەوانکردنی رووە نادیارەکە بدات، بۆ ئەوەش دەبێت لەخودی خۆی تێپەڕێنێت.

هەموو سەردەمێك گرفتی تایبەت بەخۆی هەیە، گفتوگۆی نێوان بیریاران لە کۆی ئەو گرفتانە درووست دەبێت، بەڵام زەمەنی سۆفی لە زەمەنی فەلسەفی جیایە، وەك چۆن کۆمەڵگەی سۆفی لە گۆمەڵگەی کۆمەڵایەتی جیا دەکەوێتەوە. سۆفی لە بەرانبەر گرفت و زەمەنێك دەوەستێت کە هەر لە ئادەمەوە تا رۆژی دوایی درێژ دەبێتەوە، لە کۆمەڵگەیەکدا دەژی کە زیندووەکانی تێکەڵ مردووەکانی دەکات، هەر لەوێشەوە عارف ئەو کەسەیە کە شتە سەرسوڕهێنەرەکانی نادیاری بۆ رووناك دەبێتەوە.

وەك گوتمان ئیبن عەرەبی زمانی کەشفیکردنی بۆ بەجێهێشتووین، بەڵام وەك هەر سۆفییەك وای لەو بۆماوەیە کردووە کە هەڵگری تایبەتمەندی خۆی بێت، ئەوەش تەواو لەگەڵ کۆکەرەوەکان پێچەوانە دەکەوێتەوە چونکە کۆکەرەوەکان راستەوخۆ بە کۆکردنەوەی دەق و راڤەکردن خۆیان خەریك دەکەن، نەك بە کەشفیکردن. بەڵام ئیبن عەرەبی کە دەست بۆ دەستەواژەیەکی کۆن دەبات وەك چۆن هەیە وەریناگرێت، بەڵکو بەدوای بنەچەو پایەو جیاوازییەکانیدا دەگەڕێت و گفتوگۆی لە بارەوە دادەمەزرێنێت هەروەها لەڕێگەی مەعریفەو جیهانبینی سۆفیانەی خۆیەوە دووبارە ناونراوەکان ناو دەنێتەوە، بەمجۆرە تەواوی بۆماوە دەخاتە ژێر سێبەری خۆی و لەڕێگەی مامەڵەکردن و هونەرکاری نوێباو و بەرفرەوانکردن و بەرزکردنەوەی ئاستەکانەوە، زمانێکی نوێ بۆ رێبازی سۆفیگەری دێنێتە ئاراوە.

مێژووی فیکری مرۆڤایەتی مێژووی گواستنەوەکانە، کە بیریاران بەرهەمیان هێناوە، هەموو گواستنەوەیەکیش ئاسۆیەکی دیکەی نوێ دەخاتەوە، هەروەها مێژووی فەلسەفەو زانستیش لە

مێژووی ئەو گواستنەوانە بەدەر نییە، بۆ نموونە (سوکرات) تازەترین گواستنەوەیە لە فیکری یۆنانی کە لە گەردوونەوە بەرەو مرۆڤ گواستوویەتەوە. (دیکارت) و (کانت) نوێترین گواستنەوەن کە بوونەتە لانەی فەلسەفەی نوێ، (نیوتن) لە فیزیا....بەمجۆرە هەر کەسێ بتوانێت فیکر لە پانتاییەکەوە بۆ پانتاییەکی دیکە بگوازێتەوە، ئەو کەسە ڕێچکەی مێژووی فیکر بەرجەستە دەکات، دیارە ئیبن عەرەبی یەکێك بووە لەو کەسانە کە فیکری سۆفی لە مامەڵەکردنەوە بۆ کەشفیکردن گواستۆتەوە، زمانی سۆفی لە زمانی ناخ و زمانی مامەڵەکردنەوە بەرەو زمانی ئاسۆکان و بینینەکان بردووە، ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی کە توێژەران پێیانوابێت ئیبن عەرەبی دابڕانی لە ئەزموونی سۆفیگەری پێشوو درووست کردووەو چونکە ئەزموونێکی تایبەت بەخۆی بە ناوی سۆفیگەری هێناوەتە ئاراوە، هەر لەوێشەوە نەیدەگوت با سەیری ئاسۆ بکەین، یان دەبێت ئەزموونی سۆفی لە ڕەفتارگەرییەوە بەرەو کەشفیکردن بکەینەوە، ئەوەش لەوێوە دێت کە (دیار) زمان نابەخشێت، بەڵکو ئەوە زەوییە کە زمانی بە هەموو دەستەواژەو زاراوەکانەوە لەسەر شین دەبێت، بەڵام دەشێ بپرسین کە ئەو دیارە بینراوە کامەیە؟ چۆن لەسەر ئەو بینراوە دەستەواژەکان هاتنە کایەوە؟ ئەگەر پرسی یەکەم، ناسنامەی بینراو بخاتە ڕوو، ئەوە پرسی دووەم بە دوای چۆنێتی بوونی دەستەواژەی بینراودا دەگەڕێت.

ئیبن عەرەبی پیاوی بینراوەکانەو بەردەوام شت دەبینێت، بینراوەکان لێی جیا نابنەوە، هەر لەوێشەوە کۆی بیروڕاکانی لە بینین هەڵناوە، چونکە مرۆڤی سۆفی دەبێت خودی خۆی تێپەڕێنێت لە پێناو ناسینی جیهان و ناسینی خودی خۆیشی، ئەوەش لە گەیشتن بە دۆخی فەنا بوون بەرجەستە دەبێت و پێویستی بە سێ قۆناغی سەرەکی هەیە: ئاشکرابوون، دەرکەوتن، بینین. لە دۆخی یەکەمدا بوونی ڕەها کە بوونێکە بە هۆی جیهانی شتەکانەوە پەردەپۆشکراوە، ئاشکرا دەبێت، مرۆڤ لەو قۆناغەدا جوانی و شکۆی یەزدان کە جوانی و شکۆیەکی ڕەهایە ئاشکرا دەکات. لە دۆخی دووەمدا نووری یەزدان دەردەکەوێت لەگەڵ تەجەللای ئەو نوورە تاڵە تیشکەکان دەردەکەون کە هەر تاڵێك دەچێتەوە سەر شتێك و سەر بوونەوەرێك بۆ نموونە نووری ڕۆحەکان دەردەکەون کە بە پەردەی جەستەکان داپۆشراون. لە قۆناغی سێیەمدا تەجەللای نوور دەبینرێت و لە دڵی عارف دەبریسکێتەوە تا ئەو ئەندازەیەی هەست بە بوونی خۆی ناکات و بە تەواوی بووندا پەرش و بڵاو دەبێتەوەو هەموو پەیوەندییەکی هوشیارانە بە جیهانەوە لە دەست دەدات، ئەو دۆخە لای هەندێك عارف کاتییەو لای هەندێکی دیکە هەمیشەییە ... بەو مانایەش مەعریفەی سۆفی مەعریفەیەکە لەسەر بنەمای ناسینی ڕاستەوخۆی بوون دامەزراوە، کە پێکهاتەکانی بوون لە یەکەیەکی یەکتەواوکەردا دەبینێت و لە یەکیان جیا ناکاتەوە. هەر بەمجۆرە دنیای ئیبن عەرەبی لە حەقیقەتی تاکەکان پێکدێت، دنیایەکی سیفەتئامێزە، سیفەت تێیدا وازی لە وەسفیکراو هێناوەو بۆتە ئیزافەی وەسفیکراو، بەو مانایەش وەسفیکراو لە سیفەتەکەی ئازاد نییە، چونکە ئەگەر واز لە سیفەتەکەی خۆی بهێنێت لە بەندایەتی خودی خۆی دەردەچێت، بۆ نموونە هەموو سیفەتێکی مرۆڤ حەقیقەتگەلێکی تاکە لەڕێگەی خوازەوە بۆی زیاد کراوە لە بەر هەندێ بە

خەڵقكردنی نوێ ناوی دەبردرێت. كەواتە دنیای بوونەوەران دنیایەكی سیفەتگەرایە، بۆ نموونە مرۆڤ هەتا بوونیشی سیفەتێكە بۆ مرۆڤبوونی زیاد دەكرێت، وەك چۆن زەمەن و ژیانەكەی بۆ زیاد دەكرێت، هەر ئەو درووست بووە نوێیەش دەپارێزێت، بەڵام كاتێك خوا ویستی لەناودەچێت. بەمجۆرە دەگەینە ئەوەی كە ناخود خاوەنی بوونی خودەو دواتر هیچ شتێك لە گەردووندا خودی نییە، كەواتە گەردوون لە تاكە حەقیقەتێك پێكهاتووەو بەردەوام هەیە، ئەو حەقیقەتە تاكانەش هەندێكیان سادەن و هەندێكیان ئاوێتەن بە شێوە پاكەكەی لە دنیای هەستپێكراودا نین، بەڵكو یەك بەسەر ئەویدیكەدا هەیە. بەو مانایە بوونی دیاریكراو لە حەقیقەتە تاكە ئیزافەكراوەكان پێكهاتووە، لە گەردوونی دیاردا مرۆڤی پەتی كە تەنها حەقیقەتی مرۆڤایەتی هەبێت بوونی نییە، بەڵكو لەڕێگەی كۆمەڵێك سیفەتەوە وەسف دەكرێت، لێرەدا ئەو سیفەتەی كە بوونی پێ وەسف دەكرێت خودی بوون نییە، لەگەڵ حەقیقەتی مرۆڤایەتیش یەك ناگرێتەوە بەڵكو ئیزافەیەكە و خراوەتە سەر مرۆڤایەتی و هەموو ساتێك قابیلی لەنێوچوونە، بەو مانایەش تاكە وەسفی هەموو حەقیقەتی هەبوون، نەبوونییە، بۆیە كاتێك لە ئیبن عەرەبی دەپرسن تۆ كێی؟ دەڵێت: عەدەمی دیار!! كەواتە هەموو بوونەوەران حەقیقەتیان لە وەسفەكانیانەوە، لە وەسفە ئیزافە بۆكراوەكانیانەوەیە، لە رەچەلەكەكانیانەوە. بە دیوەكەی دیكە وەك چۆن لە بینراوی گشتیدا ئیزافەو رەچەلەك هەیە، بە هەمان شێوە لە زمانی نوێ ئیزافەو رەچەلەك هەیە، وەك گوتمان بینین بەسەرەتای لەدایكبوونی زمانی ئیبن عەرەبی دەژمێردرێت، بەڵام كاتێك دیمەنێك دەگێڕێتەوە پشت بە فۆرمەلەكردنی رستەی ناوی دەبەستێت، هەر لەوێشەوە گێڕانەوەی دیتراوەكانی لەو زاراوانە بەدەر نییە كە بەرهەمیان دێنێت، ئەو هەر تەنها دیتراوەكان ناگێڕێتەوە بەڵكو ناو لە هەموو حاڵەتێك و هەموو سیفەتێك و رێژەیەك دەنێت، ناونان لای ئیبن عەرەبی گرنگترین بەشێكە لە تەعبیركردنی دیتراوەكاندا، چونكە ناونان خاڵە وەك ختم و چاپ. ناونان وەك ناو لە یادەوەریدا دەمێنێتەوە، دوای ئەوەی دیتراوەكان لەنێو دەچن، ناو وەك نیشانە بۆ ناونراوە دەمێنێتەوە، ئەوەی دەگێڕدرێنەوە نامێنن، بەڵام ناو دەمێنێتەوە. نووسەری خاوەن دید، بیریاری خاوەن فەلسەفە، دەستەواژەو زاراوەكانی دەمێنێتەوە، جا چ لە مەعریفە وەدەستی هێنابێت، یان لەڕێگەی عەقڵ و بیر و دیتنەوە كەشفی كردبێت. ئیبن عەرەبی بە زاراوە دیتراوەكانی خۆی لە ئەفسانەو خودێتیەوە بۆ گەیشتن بە بابەتگەرایی هەنگاوی ناوە، لە هەموو گەیشتن و گوازتنەوەیەكیش هەر دەبێت ناو هەبێت، بۆیە دەڵێین زمان ناوە، لەسەرەتاشەوە هەر ناو بووە، سەرەتا ناو پێكهاتەی بوونی زمان بووە، هەر لەسەر ئەو بنەمایە ئیبن عەرەبی لەڕێگەی ناونانەوە مۆركێكی بابەتی بە دەقەكانی خۆی دەبەخشێت، لەوێشەوە دەق لە ئاستی نادیاری خەیاڵی بەرەو ئاستی ئامادەگی مەعریفی دەگوازێتەوە، چونكە ناو گەواهی لەسەر بوونی ناونراو دەدا، عەقڵمان دركی دەكات، لەڕێگەی دەست بۆ بردنی مانای ناونراوەوە بە وجودی ناونراو دەگەین. هەڵبەتە ئیبن عەرەبی لەڕێگەی هەڵبژاردنی زاراوەكانەوە دەستەواژەكانی خۆی هەڵنەكۆڵیووە، بەڵكو لەڕێگەی ئیلهامەوە وەدەستی هێناون. سوعاد ئەلحەكیم لەو كتێبەیدا دەڵێت: ئیبن عەرەبی

هەر تەنها بابەتی بە ئیلهام بۆ نەهاتۆتە خوارێ، بەڵکو وشەشی لەڕێگەی ئیلهامەوە بۆ هاتووە، وەك چۆن بەردەوام لەگەڵ دیتراو و رووداو و گوتراوەکاندا ژیاوەو هەر لەو دیتراوانەشەوە دەستەواژەو زاراوەی هێناوەتە بەرهەم، بەڵام چ لەڕێگەی ئیلهامەوە بەرهەمی هێنا بێت و چ لە بەردی زمان هەڵیکۆڵیبێت هەر دەبێت توێژەران لەسەر ئەو بەرهەمهێنانە بوەستن چونکە هەر ئەوە دواتر بۆتە زمانی سۆفیگەرێتی.

زمانی ئیبن عەرەبی دوو رێگەی بۆ نوێکردنەوە بەکار هێناوە: یەکەم، زاراوەی کۆنی وەرگرتووەو مانای نوێی پێبەخشیوون، وشەی گشتی وەرگرتووەو مانای تایبەتی پێداوە. دووەم، بەرهەمێنانی وشەی نوێ لەڕێگەی دەستەواژە زاراوەی داهێنراو، کە پێشتر لە ئارادا نەبووە، واتە ناونانی نوێ و دەستەواژەی نوێ بۆ ناونراوی نوێ.

بەمجۆرە زمانی سۆفیگەری لەو زاراوانە بونیادنراوە کە لەسەر یەك بێژە کار دەکەن و گۆڕدراون بۆ زاراوەیەك کە لە شێوەی دەستەواژەدان، ئەو دەستەواژانەش لە سێ شێوەدا خۆیان دەنوێنن:

1- خستنە سەر: دەستەواژەیەکە لە دوو بێژە درووست دەبێت یەکێکیان دەخرێتە سەر ئەویدیکەیان، بۆ نموونە ناوێك دەخرێتە سەر ناوێکی دیکە وەك: رووباری قورئان، دەریای رۆحەکان...

2- رێژەگەری:دەستەواژەیەکە لە دوو بێژە پێکهاتووە یەکێکیان دەدرێتە پاڵ ئەویدیکە وەك: دەرکەوتنی خود...

3- وەسف: دەستەواژەیەکە لە دوو بێژە پێکهاتووە، یەکێکیان وەسفی ئەویدکە دەکات، لێرەدا وەسف دەستەواژەیەکی زاراوەییە، ناو لە دەلالەتکردنی ناونراوەوە بۆ دەلالەتکردنی ناونراوێکی دیکە دەگوازێتەوە، بۆ نموونە: دەستەواژەی زەوی بەرفرەوان، لێرە وشەی بەرفرەوان وەسفی زەوی ناکات، بەڵکو کاتێك وەك وەسف دەیخەیتە سەر زەوی لەو حاڵەتە ناوی زەوی لە دەلالەتی زەوی دەکاتەوەو دەیگۆڕێت بۆ زەوییەکی تایبەت...

ئیبن عەرەبی پێیوایە هەموو تاکە بێژەیەك دەلالەت لە خود دەکات و لە بنەڕەتدا ناوی ئەو خودەیە، بەڵام ئەو دەیگۆڕێت بۆ سیفەتەکەی یان حاڵەتەکەی یان پایەکەی...بۆ نموونە: شەو، دەستەواژەیەکە دەلالەت لە ناوی خودی شەو دەکات، واتە ئەو ماوەیەی کە لە ونبوونی خۆر تا دەرکەوتنی درێژە دەکێشێت، بەڵام ئیبن عەرەبی ئەو ناوە لە خودی شەو دەکاتەوە، یان بەتاڵیدەکاتەوەو دەیکاتە ناو، بۆ سیفەتی شەو، بەمجۆرە ناوی خود بۆ ناوی سیفەتی تایبەتی ئەو خودە دەگۆڕێت، کەواتە ئەگەرچی شەو دەلالەت لە کاتێکی دیاریکراو دەکات، بەڵام لە هەمان کاتدا دەبێتە سیفەتێك بۆ نادیاری و نهێنی... ئەو گۆڕانکارییە لە ناو لە دەلالەتی خودەوە بۆ دەلالەتی حەقیقەتگەلێك کە ناونراو پێی هەڵدەسێت ناچێتە نێو دنیای رەمزو ئاماژەوە وەك لای هەندێك لە توێژەران قسەی لێکراوە، چونکە ئیبن عەرەبی دنیای رەمز نابینێت، بەڵکو دنیای وەسف دەبینێت، واتە ناو دەلالەت لە ناونراو ناکات، بەڵکو دەلالەت لەو سیفەتە تایبەتییە دەکات کە ناونراو لەخۆیدا هەڵیگرتووە، ئەو گۆڕانکارییە ئاسۆیەك لە

بەرانبەر زمان دەکاتەوە، چونکە لە بری ئەوەی تاك بە تەنها بمێنێتەوەو دەلالەت لە تاکە خودێك بکات بەپێی ژمارەی حەقیقەتەکانی یان سیفەتەکانی بەرفرەوان و لەنێو کۆمەڵێك خودی جۆراوجۆر راست دەبێتەوە، بەمجۆرە لای ئیبن عەرەبی دنیای هەبووەکان دنیایەکی ئاوێتەییەو تاکە دەستەواژە وجودی نییە، هەر لەوێشەوە زاراوەو دەستەواژەکان لە دەلالەتکردنی خود وەك خود، بۆ دەلالەتکردن لە خود وەك سیفەت، یان حاڵەت، یان پایەی دیاریکراو دەگۆڕێت، ئەو گۆڕانکارییەش لە بەرژەوەندی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان دەکەوێتەوە.
کەواتە ئیبن عەرەبی لەڕێگەی دیتنەوە ئاوێتەکانی سروشتی لێکجیا دەکاتەوەو ئاوێتەکانی بۆ سادەترین دەستەواژە شیدەکاتەوە، وەك چۆن سادەیی پێکهاتەکان دەبینێت و بە زمانی خۆی وێنەی ئەو شیکردنەوەیەو پێکهاتەیە دەکێشێت...لێرەوە دەگەینە ئەوەی کە هەموو مەوجودێك وشەیەو لە پیت پێکهاتووە، پیتەکانیش حەقیقەتگەلی تاکین...مەوجود وجودی نییە، لە هەست درووست دەبێت، بەڵام تەنها بە تەواوی لە پێکهاتەی حەقیقەتە تاکەکان نەبێت درووست نابێت، وەك چۆن وشە تەنها لە پیت نەبێت درووست نابێت. بەمجۆرە لەسەر فۆرمەلەکردنی ئەو ئاوێتەیە بە هۆی خستنەسەر و رێژەگەرایی و وەسفەوە زمانێکی نوێ درووست دەکات.
بەکورتی دەتوانین لەڕێگەی ئەو کتێبەوە بڵێین ئیبن عەرەبی:
1-ئامادەگی سۆفی لە ئامادەگی ناخەوە بۆ ئامادەگی ئاسۆ گواستۆتەوە.
2-زمانی سۆفی لە زمانی ویژدانەوە بەرەو زمانی وجودی بردووە.
3- گواستنەوەی بیژەی تاك لە دەلالەتی خود بۆ دەلالەتی ئەو مانایەی کە لە خودەوە دێتە بەرهەم، بەو مانایەش توانیوویەتی زمان و ئاسۆی زمان بە شێوەیەکی بەرفرەوان بکاتەوە.

باشلار
لەنێوان ئاسۆی خەون و مۆنۆگرافیای ئاگردا

ئەو مۆمەی کە دەکوژێتەوە هەر ئەو مۆمەیە کە دەمرێت، مۆم زۆر لەسەرەخۆ دەمرێت لەسەرەخۆتر لە هەموو ئەو ئەستێرانەی بە ئاسمانەوەن. ئەو کاتەی کە پڵێتەکەی رەش دادەگەڕێت و ئاگرەکەی بەرە بەرە کز دەبێت، تاریکی هێرشی خۆی دەست پێدەکات، ئەو کاتە گڕی داگیرساو بە چێژەوە سەر دەنێتەوە، وەك چۆن هەندێجار لە پڕێکەوە دەکوژێتەوە.
ئەو کەسەی شەو لە بەرانبەر مۆمە داگیرساوەکەی دادەنیشێت، ناخوێنێتەوە، بەڵکو لەگەڵ گڕی چرا بە شێوەیەکی ستوونی بەژیاندا دەڕوا، ناخوێنێتەوە بەڵکو بیر لە شتانێك دەکاتەوە کە زۆر دوورترن لە یەکەی یادەوەرییەکان، دوورتر لە هەموو ئەو شتانەی یادەوەرییە نەگبەتەکانی لەخۆدا هەڵگرتووە، بیر لە مەرگ دەکاتەوە. گڕی ئاگر کاتی و بەسەرچووە، ئەو تیشکە وەك چۆن یەك فوو بۆ کوژانەوەی بەسە، هەر یەك چەخماخەش بۆ داگیرسانی بەسە. ئاگر بە ئاسانی لەدایك دەبێت، بە ئاسانی دەمرێت، بەڵام سێبەری شاعیر قەسیدەکە لە بەر رۆشنایی چاوی پشیلە دەنووسێت، شاعیر ژیانی تایبەتی خۆی کردۆتە رۆشنایی نووسین. سروشی شیعری دێر بە دێر رۆشنایی بڵاو دەکاتەوە، پشیلە چاوی لە خاوەنەکەی بڕیووە، بەڵام دەستی شاعیر بەسەر کاغەزدا دێت و دەچێت.
دەشێ کاری (دەکوژێتەوە) توانای بەسەر مەرگی شتە لێکدوورەکانەوە هەبێت، مەرگی ژاوەژاو، مەرگی دڵ و دەروون، مەرگی خۆشەویستان، بەڵام ئەوەی پێویستی بە مانای یەکەمەوەیە با بیر لە گڕی چرا بکاتەوە، گڕی مۆم وا لە زانایان دەکات بیر بکەنەوە، بواری هەزاران خەونی بۆ جێهێشتوون، زانایان لە بەرانبەر مەرگی چرا، بێ ژمار وێنەیان بژاردووە. گڕی چرا تێڕامانی بەردەوام دەخولقێنێت، دەمانخاتە نێو خەیاڵکردن و بەو هەموو سادەو ساکارییەوە فیکرەکان لەگەڵ خۆی دێنێت.
ئاگر لەنێوان تەواوی بوونەوەرە باڵاکان ئەو سۆزەیە کە مرۆڤ بۆ رابردوو دەگێڕێتەوە، رابردوویەك کە شوێنی مۆم و قەندیل و چرا و شیعری تێدا بەرجەستەیە. گڕی چرا ئەو وێنەیە بوو کە زانست و شیعر، دنیا و مرۆڤی ئاوێتەی یەکتر دەکرد. گڕی مۆم ئەو وێنەیە بوو کە جیاوازی نێوان زانست و شیعری نەدەناسی، لە گڕەوە بەرەو تێڕامان، بەرەو شیعر، لە خەیاڵەوە بەرەو عەقڵ، لە هەستەوە بەرەو نەست... گڕی مۆم ئەو ماددە بنەڕەتییە بوو کە رۆڵی سەرەکی لە کردەی خەڵقکردنی ئەدەبی وازی دەکرد، وەك چۆن رۆڵی بنەڕەتی لە کەشفکردنی زانستیدا دەبینی، بەو مانایەش لەڕێگەی وێنەی بە خەیاڵکراوەوە بەرەو خەونی بێداری دەبینەوە. کەواتە تێگەیشتن بۆ خەیاڵ دەکەوێتە نێوان درککردن و ئیبداعەوە، هەر لەوێشەوە دنیا لە پەیوەندیگەلێکی گەشەکردووی (کار)و (بابەت) خۆی هەڵدەگرێتەوە.
لە راستیدا (باشلار) بە دوای دیاردەگەرایی خەیاڵدا ناگەڕێت بەڵکو بە دوای دامەزراندنی ئەنتۆلۆژیای خەیاڵەوەیە، دەیەوێت وێنەی خەیاڵ لە کاتی لەدایکبوون و لە ترۆپکی درەوشانەوەو لە ساتەوەختی کاری (خەیاڵ دەکات)، ئەو ساتەوەختەی کە خەیاڵ کارایەو کار

لەسەر کراو نییە بە دەست بهێنێت، بەو مانایە خەیاڵ کۆی وەزیفە سایکۆلۆژیەکان پێکدەهێنێت و هەر لەوێشەوە دەبێتە شای کاری درککردن و جیهان، بەمجۆرە لەڕێگەی وێنەی شیعرییەوە خەیاڵێکی رەهاو لەوێشەوە دیاردەی بوون بەرهەم دێنێت. لێرەدا وێنە، نە گوتارێکە بۆ روونکردنەوە، نە چێژێکی پەتی، بەڵکو وێنە بەرهەمی خەیاڵی رەهایە بۆ رابردوو ناگەڕێتەوە، چونکە لێرە چەمکی خەیاڵ ناکەوێتە نێو شیکردنەوەی فرۆیدییەوە، بەو مانایەش وێنە ئەزموونکردنە بە شێوەیەکی هەستی. وێنەی شیعری لای باشلار دەبێتە سێنتەری کارە ئەدەبی و فەلسەفییەکان چونکە وەك چۆن بە زمان بیر دەکەینەوە، هەر بە زمانیش خەون دەبینین. وێنە وانەیەکی ئەخلاقییە، هەمیشە جەوهەرە، وێنە لەڕێگەی ئابووریکردن بە وشە بەسەر دنیادا دەکرێتەوە هەرگیز وەك شت یان نوێنەر سەیر ناکرێت، بەڵکو کوڕی ساتەوەختی خۆیەتی و هەمیشە لەڕێگەی خوێندنەوەی جۆراوجۆرەوە قابیلی خۆی بەرهەمهێنانەوەی هەیە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش وێنە مرۆڤ لە بێنرخکردن دەپارێزێت. دەشێ وێنە لەڕێگەی یادەوەرییەوە بەرفرەوانتر خۆی نیشان بدات چونکە لە .نەستی کۆ لەدایك دەبێت

خەیاڵ جیهانێکە وەك خەون، فیکر تیایدا قسە دەکات. خەیاڵ دنیایەکی ئەنتۆلۆژی تایبەت بەخۆی هەیە، تازەکەرەوەیە و لە ناخی وێنەی شیعریی دایە بەو مانایەش فینۆمینۆلۆژیا و شاعیر تەنها لە پلەی داهێناندا نەبێت هیچ جیاوازییەکیان لەنێواندا نییە چونکە بە هەمان کار هەڵدەسن. بەو مانایەش خەیاڵ لە دایکبوونێکی سروشتیانەی وێنەیە و هەندێجار دەکەوێتە .سەر ئامادەگی هەست وەك چۆن دەکەوێتە سەر یادەوەری

(1)

لە رابردوو، لەو رابردووەی هەتا وێنەکانیشی لەبیر چۆتەوە، گڕی چرا مەعریفەی نێو کتێبەکانی رووناك دەکردەوە، گڕی مۆم ئەگەرچی بەسەرچوو بوو بەڵام پێداویستییەکی خۆشەویستیش بوو. لە گڕی مۆمەوە خەونە بێدارەکان درێژە بە خۆیان دەدەن، لەڕێگەی گڕەوە بە شێوەیەکی ئەخلاقی بە دنیا دەگەینەوەو لەگەڵیدا رێدەکەین. لە رابردووی کۆن، لە شەونخوونیەکی خاکیدا گڕی چرا جگە لە فیکرەیەکی نامۆ شتێکی دیکە نەبوو، جگە لە جارسکردنی بینایی فەیلەسوفی راماو شتێکی دیکە نەبوو، بە درێژایی شەوو بێدەنگی مرۆڤ لە بەرانبەر گڕی مۆم خەونی دەبینی، بیری دەکردەوە، بەو مانایە گڕی چرا پێوانەیەك بوو بۆ هەستی شاعیرانە و هێمنی رۆحە بێدارەکان، پێوانەی بێدەنگی و بیرکردنەوەی قووڵ، بێدەنگییەك کە بە ژیاندا دەڕوا، کەواتە ئەگەر دەتەوێت بێدەنگی بە دەست بهێنیت لە گڕی .چرا رابمێنە

لەنێو مەعریفە کۆنەکاندا توانایەك بۆ خەونی بێداری لە ئارادا بوو، خەونێك کە وەسفی ژیانی دەکرد لەنێو تاریکی کۆندا بە دوای بەڵگەنامەکانیشدا دەگەڕا، بە دوای وێنەکاندا، ئەو .وێنانەی خەونەکان پارێزگارییان لێدەکرد

ئەوەی بە مەعریفە نامۆکانی دەگەیاندین هەر تەنها خەونی بێداری بوو، وێنە غەریبەکان وەك چۆن هەڵگری فەنتازیا بوون، حەقیقەتیشیان پێدەبەخشین، لەو خەونەدا رۆحەکانمان بە .هەموو سەفایەکەوە واقیعی خەونیان دەگۆڕی بە واقیعی مرۆیی

بەو مانایە وردبوونەوە لە گڕی چرا خەونێك نەمر دەکات، خەونێك کە خەونی یەکەمە، خەونی یەکەم وەك چۆن لە دنیامان جویێ دەکاتەوە بە هەمان شێوەش دنیای خەون وەك دنیای واقیع بەرفرەوان نیشان دەدات، لەنێوان خەونی شەو و خەونی بێداری کۆمەڵێك جیاوازی هەیە، دەشێ خەونی شەو جۆرێك لە ئەدەب دروست بکات، بەڵام ناکرێت شیعر بێت، خەونی شەو دۆستایەتی لەگەڵ فەنتازیادا هەیە، مرۆڤ لە رۆناکیەکی کپدا هەموو شتێ بە روونی دەبینێت، ئەدەبی فەنتازی لە خەونی شەودا لەڕێگەی هێلکارییەك دێتە دی کە (ئەنیمۆس)ی نووسەر کاری لەسەر دەکات، لە ئەنێوسەوە شیکەرەوەی دەروونی دراسەی وێنەی خەون دەکات، وێنە لێرەدا دوانەییە بەردەوام مانای شتێکی دیکە دەگەیەنێت، بەو .مانایەش دەکەوێتە نێو سایکۆلۆژیاوە

بەڵام خەونی بێداری بەشی زۆری لە (ئەنیما) دایە، خەونی بێداری هەڵگری شتە غەریبەکانە، لە ئەزموونی کابووسەوە هەڵدەقوڵێت، لێرە نزیکایەتییەك لەنێوان چراو بێداری و رۆحی بیرکەرەوەدا هەیە، زەمەن لە هەر سێکیاندا بە هێمنی هەنگاو دەنێت، زەمەن قووڵ دەبێتەوەو یادەوەرییەکان بە وێنە دەگەیەنێت، بەو مانایە خەونی بێداری بە جیهانی شیعردا دەڕوات، خەونی بێداری خەونی شاعیرانەیە و تێکەڵە لە وێنەو فیکر، گڕی مۆمیش دووانەیە دەکەوێتە نێوان وێنەو فیکر، یەکێکیان بەرز دەبێتەوە، ئەویدیکە بە ماددە سووتاوەکەوە دەلکێت، یەکەمیان هەڵایساوە، شینە، بەرز هەڵدەکشێت، ئەویدیکە سوورە، بە ژینکردنی سووتاوەوە بەستراوەتەوە، هەر لەو نێوانەشدا دیالێکتیکی نێگەتیڤ و پۆزەتیڤ، سووتاو و سووتێنراو، کار و کارا... دێتە نێوەوە، ئەو ماددەیەی باش دەسووتێت، ئەو ژیانەی باش ئەزموونکراوە هەر ئەویشە باش هەڵدەکشێت، هەڵکشانی ستوونی تەعبیر لە ئاگایی و ئیبداع و ئاگر دەکات، هەر یەکێش لەوانە شوێنی تایبەتیان لەماڵەوە هەیە، ماڵی ئاگایی مەعریفەیە، .ماڵی ئاگر کوانو، زمانیش ماڵی ئیبداعە

(2)

گڕی مۆم دەمانخاتە نێو خەونەکانی یادەوەرییەوە، یادەوەرییە دوورەکان، دەمانخاتە نێو شەوو بێداری، لێرەدا (لشتنبێرگ) دەڵێت:مرۆڤ بۆ ئەوەی هەست بە تەنیایی نەکات بەردەوام پێویستی بە هاودەم هەیە. خەونبین لە بەرانبەر مۆمی داگیرساودا کەمتر هەست بە تەنیایی دەکات، زەمەنی چرا زەمەنی بە بیر هاتنەوەیە، بیر هێنانەوەی رابردووش زۆربەی .کات خەمهێنەرە

گوێ لە نێڵەی ئاگر بگرن، سەیری ئەو گڕە شینە بکەن کە بەردەوام لە هەڵکشاندایە، نێڵە و هەڵکشان پێماندەڵێن ئەوە ئاگرە بە تەنیا خەون دەبینێت، دەسووتێت بێ ئەوەی لە بەرانبەر جوانی ئافرەت دەم بکاتەوە، دەسووتێت بێ ئەوەی لە بەرانبەر ئەو پیاوەی کە بە بێ دەنگی دانیشتووە، جگە لە تەنیایی هیچ بڵێت، ئەو کەسەی لەگەڵ کتێب و رۆناکی شەونخوونی

دەکات دوورە پەرێزی و تەنیایی دەسەلمێنێت، ئەوە تەنیاییە خەونبین و چرا بە یەکەوە دەلکێنێت، ئەوە چرایە هەستی تەنیایی کەم دەکاتەوە، ئەوە گڕی خامۆشە وا دەکات تەنیایی خەونبین زێتر هەستی پێبکرێت، گڕی چرا خەونبین وەك تەنیایی دەرازێنێتەوە، تەوێڵی بیریاریش رۆشن دەکاتەوە، بەمجۆرە باشلار پێیوایە گڕی چرا بۆ زۆرێك لە خەونبینان وێنەی تەنیاییە.

(3)

هەموو ئەوانەی خەون بە ئاگرەوە دەبینین دەزانن ئاگر بوونەوەرێکی زیندووە، خەونی ئاگر بە شێوەیەکی ستوونی دادەبەزێت، وێنەی ستوونی پڕشنگی ئاگر تەعبیر لە باڵایی بوون و باڵایی بوون تەعبیر لە ئیبداع دەکات.

ئاگر لە ناوەوە هەڵگری شپرزەیی خۆیەتی، هەڵگری نیگەرانی و دڵەڕاوکێیە، کۆی ئەو شپرزەیی و دڵەڕاوکێیە لە رووبەرووبوونەوەی تاریکیدا دەردەکەوێت، بەڵام ئەوەی خەون بە ئاگرەوە دەبینێت خەونەکانی بەرەو ترۆپك باڵا دەکات، بەرەو ئەو شوێنە بەرزەی کە ئاگر پڕشنگی خۆی بۆ دەنێرێت.

هێزی ئاگر لە رۆناکیدایە، ژیان ئاگرە، نابێت رۆناکی بە خەوتوویی جێبهێڵین، بەردەوام پێویستە ئاگر هوشیار بکەینەوە.

باشلار لەڕێگەی قسەکردن لە رابردووی مۆمەکان دەیەوێت چرا وەك کتێبی مەعریفە بخاتە روو، نەك مێژووی رۆناکیمان بۆ بگێڕێتەوە، چونکە مێژووی رۆناکی دەشێ بەپێی سەردەمەکان گێڕانەوەی تایبەت بە خۆی هەبێت، بەمجۆرە مێژووی سووتانەکان هەڵگری مێژووی تێڕوانینە جیاوازەکان لەخۆ دەگرێت.

(4)

ئەوانەی لە چاخی پێشوو ژیاون وشەی چرایان زۆر شەفافتر لەمڕۆ بەکار دەهێنا، ئەمڕۆ کارەبا بە هیچ شێوەیەك نامانخاتە نێو ئەو خەونەی کە دوێنێ چرا دایدەگیرساند، ئەمڕۆ ئێمە هەر تەنها بکەرێکی ئامێریین و پلاکەکان دادەگرین، دوێنێ لە بەرانبەر ناڵەی ئاگر و ویزەی چرا بە خەوناندا دەچووین، چرا زیاد لە پێویست مرۆیانە بوو، چونکە لەگەڵ هەستەکانمان تێکەڵ دەبوو، گڕی مۆم ململانێکانی بەرجەستەتر نیشان دەدا، هێزێك لەگەڵ چرا کێشی دەکردین، هێزێك دژ بە تاریکی وزەی شیعرییەتی تێدا دەچاندین، لێرە وزەی شیعرییەت جگە لە خەون و خەیاڵ دەبێ چی بێت؟ چرا ئەوەندەی بە هێزی شیعرییەوە رۆناکی دەکردینەوە ئەوەندە گڕی نەدەبەخشی، بۆیە بەردەوام لە رابردوو شاعیری لێزان خەونی بە ئاگرەوە دەبینی، هەموو ئەو خەونانەی لە بەرانبەر ئاگر دەبینرێت خەونی سەرسامکەرن، هەموو خەونێك لە بەرانبەر ئاگر خەونی بیدارییە، بەمجۆرە زەمەنی مۆم زەمەنی لێوردبوونەوەو رامان بوو، زەمەنی بیرکردنەوەو هەڵچوون و داچوون بوو.

کاتێك قسە لە رابردووی چرا دەکەین و وێنەکان بە یاد دەخەینەوە، کاتێك خوێندنەوەو تێڕامانەکانی ژێر پڕشنگی چرا بە بیر دەهێنینەوە، کاتێك ئارەزووی تابلۆی سەر دیوارێکی

شپڕزە دەکەین بە خەونی بێدارییەوە پەیوەستی دەکەین، تابلۆیەك کە بە یادەوەری هەڵچووی چرایەك خۆی نیشانمان دەدات، ئیتر لەوێوە سۆزێك لە ناوەوە هەستمان بۆ رابردوو دەجولێنێت، ئەو سۆزە جگە لە شیعر، جگە لە بیرکردنەوە، جگە لە تێرامان، بە تەنیاییمان دەسپێرێت. نووسین پێویستی بەو تەنیاییە هەیە، پێویستی بە جۆرێك لە خەون و خەیاڵ و سەفا، جۆرێك لە بێدەنگی، بێدەنگییەك کە دەکەوێتە ماڵی زمان.

(5)

باشلار) لە کۆی نووسینەکانی و بە تایبەتی لەو کتێبەی کە بە ناونیشانی (گڕی چرا)یە) هەوڵدەدات بە شێوەیەکی کراوەو بە عەقڵێکی کراوەو پێشکەوتوو پێناسەی رۆحی شیعری بکات، پێناسەیەك کە دوور بێت لە میکانیزمی فیکری سەرەتایی، وەك چۆن دوور بێت لە عەقلانیەتی (دیکارت)ییەوە، بەو مانایە باشلار وەك فەیلەسوف، فەیلەسووفێکی خەیاڵییەو لە تاقیگەی شیعرەوە کاری فیکری بە ئەنجام دەگەیەنێت، هەر لەوێشەوە میتافۆڕی زانستی و میتافۆڕی ئەدەبی لەنێوان خەیاڵی داهێنەرانەو کردەی فیکری داهێنەرانەدا، لەنێوان خەونی بێداری و دنیای عەقڵیدا کۆ دەکاتەوەو هاوسەنگییەك لەنێوان خەونی بێداری و بەهای فیکری دادەمەزرێنێت، بەو مانایەش باشلار بۆ لێکنزیککردنەوەی خەون و زانست هەوڵدەدات و دەیەوێت لەو نێوانەدا ساتەوەختێك لە تێرامانی پەتی و سەفا بەدەست بهێنێت، وەك چۆن هەوڵدەدا لەڕێگەی خەیاڵی شیعرییەوە بوونمان لە جیهان بدۆزێتەوە. ئەو دنیابینی شیعری مەبەست نییە، بەڵکو لە شیعرەوە دنیا دەبینێ، لە شیعرەوە ئەو خاڵەی دەبینی کە تەجاوزی ئەزموونی هەستکراو دەکات، بە مانایەکی دیکە هەوڵیدەدا لەڕێگەی ماددە جۆراوجۆرەکانەوە بە کیمیای خەونەکان بگات، وەك چۆن لەڕێگەی دابینکردنی واقیعەوە بە عەقڵ دەگەیشتەوە.

ڕەشەبای زستان
خۆر دەخاتەوە
دەریاوە.
"سۆشکی"

بەشی دووەم

- به رەسەنکردنی دەق.
- ئامادەگی ژیاری کردەی نووسین/ئامادەگی ژیاری.
- دەسەڵاتی خوێنەر، ئاستەکانی خوێندنەوە.
- ئامادەی/نائامادە، ئەنتۆلۆژیای تاراوگەو چەمکی نامۆبوون

بە رەسەنكردنی دەق
میتۆدی بونیادگەری پێكهاتەیی لۆسیان گۆڵدمان

فرۆید) پێیوایە داهێنان كۆمەڵێك ئارەزووی چەپێنراوی نەستە (لەسەر ئاستی تاك)) لەمیانەی ململانێی ئیگۆ و ئید هەناسە دەدات،بە مانایەكی دیكە داهێنان تێركردنی ئارەزووە نەستیەكانە لەڕێگەی خەیاڵەوە پراكتیزە دەبێت و سێكس رۆڵی گرینگی تێدا دەگێڕێت. بەڵام (یۆنگ) تەئكید لەلایەنە كۆمەڵایەتیەكان دەكاتەوە، بەو مانایەش داهێنان لای ئەو هەوڵدانی منە بۆ گەیشتن و خۆ لكاندنی بە ئێمە، ئەوەش دروستكردنی رستێك پەیوەندییە لەنێوان داهێنەرو ئەو دەستەجەمعەی كە داهێنەر ئینتیمای بۆ هەیە. ئەگەرچی ئەو دوو نموونەیە راستەوخۆ پەیوەندی بە باسەكەوە هەیە، بەڵام لێرەدا هەرگیز نامەوێت بكەومە بەراوردكرنەوە، بەو مانایەش دەشێ ئەو دوو نموونەیە لە لایەك جیاوازییەكان قوڵ بكەنەوە، لە لایەكی دیكە دەشێ خوێنەر بخەنە سەر جۆرێك لە بەدواداچوون و بیركردنەوە لەو دوو نموونەیەو هەروەها خوێندنەوەی سەرچاوەگەلی دیكەوە.

(1)

بونیادگەری لە رۆشنبیریی خۆرئاوادا ساڵی (1916) لەگەڵ دەركەوتنی كتێبە زمانەوانییەكەی (سوسێر) هاتە ئاراوە، هەڵبەتە (سوسێر) پێیوایە كە زمان سیستمێكە لە كۆمەڵێك رەگەز پێكهاتووە، ئەو رەگەزانە بە شێوەیەكی كارفرمایی و وەسفییەوە كارلێكدەكەن. كەواتە بونیادگەری رێبازێكی وەسفئامێزە لە خوێندنەوەی دەقی ئەدەبیدا پشت بە دوو هەنگاوی بنەڕەتی دەبەستێت،كە هەڵوەشانەوەو پێكەوەنانەو چەندان جۆری هەیە وەك: بونیادگەری زمانەوانی، سەردی، شێوازگەرایی، شیعریی، دراماتۆری، سینەمایی، سیمیۆلۆژی، سایكۆلۆژی، ئەنترۆپۆلۆژی، فەلسەفی ، هەروەها بونیادگەری لەگەڵ هەر یەك لە میتۆدە دەرەكییەكانی وەك میتۆدی سایكۆلۆژی، كۆمەڵایەتی، ئابووری، بونیادگەری پێكهاتەیی، دژ دەكەوێتەوە.

بونیادگەری پێكهاتەیی لای (لۆسیان (گۆڵدمان) وێناكردنێكی زانستییانەی ژیانی مرۆڤایەتییەو دەكەوێتە میانی سۆسیۆلۆژیای كۆمەڵایەتی و ئەدەبییەوە، وەك چۆن چەمكە ئەبستمیەكانی (هیگل) و (ماركس) و (جان بیاجێ) دەكاتە بنەما، بە هەمان شێوەش لەسەر ئاستی سایكۆلۆژییەوە سوود لە وێناكردنەكانی (فرۆید) وەردەگرێت،لە لایەكی دیكەش لەسەر ئاستی مێژوویی ئاوێزانی (گرامشی) و (لۆكاچ) و (ماركسییەتی لۆكاچی) دەبێت.

هەڵبەتە لێرەدا ئامانجی کتێبی ((بەرەسەنکردنی دەق، میتۆدی بونیادگەری پێکهاتەیی)) قسەکردنە لەسەر ((جیهانبینی کاری ئەدەبی)) داهێنەرانەوە، کۆی ئەو قسەکردنەش لە دوای دیاریکردنی بونیادە دەلالییەکانی دەق، لە دوالیزمییەتی ((تێگەیشتن و ڕاڤەکردنەوە)) هەڵدەگرێتەوە.

لۆسیان (گۆڵدمان) سەر بە قوتابخانەی مارکسییەو یەکێکە لە قوتابی و پەیڕەوانی (جۆرج لۆکاچ) کارەکانی دەکەوێتە نێوان سۆسیۆلۆژیای کۆمەڵایەتی و سۆسیۆلۆژیای ئەدەبییەوە، لە ساڵی (1913) لە شاری (بوخارست) هاتۆتە دنیاوەو تەمەنی منداڵی لە شاری (بۆکۆزالن)ی (ڕۆمانیا) بەسەربردووە، دوای وەدەستهێنانی بڕوانامەی (بکالۆریا) لە (بوخارست) چۆتە (کۆلیژی ماف) هەر لەوێشەوە بۆ یەکەمینجار ئاشنای کارەکانی (مارکس) بووە. لە ساڵی (1933) لە بواری ئابووری سیاسییەوە تێزی دکتۆرای ئامادە کردووە، هەر لە هەمان ساڵیش ئیجازەی لە زمانی (ئەڵمانی) وەرگرتووە. ساڵی (1940) لە ترسی ئەڵمانیای داگیرکەر بەرەو (فەرەنسا) ڕایکردووە، پاشان بە شێوەیەکی نافەرمی بەرەو (سویسرا) دەچێت و لەوێ لە یەکێك لەسەربازگە پەناهەندەییەکان تا ساڵی (1943) دەمێنێتەوە، ئینجا بە هۆی (جان پیاجێ)وە ڕێگەی خوێندنی بۆ خۆش دەکرێت لە زانکۆی (زوریخ) ڕێگەی پێدەدرێ خۆی بۆ تێزی دکتۆرا لە فەلسەفە ئامادە بکات و پاشان تێزی دکتۆرای لەسەر (کانت) پێشکەش دەکات و دواتر لە زانکۆی (جنیڤ) وەك یاریدەدەری (جان بیاجێ) دەست بەکار دەکات.

لە دوای ئازادبوونی فەرەنسا بۆ (پاریس) دەگەڕێتەوەو خۆی بۆ تێزی دکتۆرا لە ئەدەب ئامادە دەکات، ئەو تێزەی لە ژێر ناونیشانی (خواوەندی شاراوە، لێکۆڵینەوە لە مەرگەساتی باسکال و شانۆی ڕاسین) پێشکەش دەکات، لەو تێزەو لەڕێگەی بونیادی زەینی کۆمەڵایەتییەوە، قسە لە دنیابینی تراژیدیانە دەکات، جگە لەوەش چەندان پایە لەنێو زانکۆ بەدەست دەهێنێ و دواتر بە تەواوی خۆی بۆ قسەکردن لە بارەی گرفتەکانی کۆمەڵگەی خۆرئاوایی هاوچەرخ تەرخان دەکات، لە ساڵی (1970) کۆتایی بە ژیانی دێت.
(2)

بونیادگەری پێکهاتەیی وەك چۆن زانستێکە لە بارەی مرۆڤایەتییەوە، دەدوێت بە هەمان شێوەش هەوڵدەدات ئەرزش بۆ کاری ئەدەبی و فیکری دابنێت بێ ئەوەی لە مێژووی کۆمەڵگە جیای بکاتەوە، هەروەها ئەو دەمەتەقێیەش ناخاتە دواوە کە بە شێوەیەکی پەنهان دەکەوێتە پشت بەردەوامییەت و نوێکردنەوەوەی کۆمەڵگەوە. هەر لەسەر ئەو وێناکردنەش (گۆڵدمان) جیاوازییەکانی خۆی لەگەڵ هەر یەك لە (فرۆید) و (مارکس) دەخاتە ڕوو. ئەگەر جیاوازی لەگەڵ (فرۆید) پەیوەندی بە نەستی تاك و نەستی کۆوە هەبێت، ئەوە جیاوازی لەگەڵ (مارکس) دەکەوێتە نێوان بە زانستکردن و بە ئایدیۆلۆژیاکردنەوە، هەڵبەتە (گۆڵدمان) زۆر بەجوانی بەرگری لە یەکەمیان دەکات و پێیوایە ئەو تاکە کەسێکە لەنێو قوتابخانەی (مارکسی) کە بەتەواوی بەرگری لەو تێزە کردبێت.

کەواتە میتۆدی بونیادگەری پێکهاتەیی ئەدەبی هەوڵی بەدواگەڕانی پەیوەندی نێوان کاری ئەدەبی و سیاقە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکان دەدات، و پێیوایە کۆی ئەو ناوکۆییانە دەکەونە پێش کاری ئەدەبی و هونەرییەوە، بەو مانایەش هەموو کارێکی ئیبداعی حەقیقەتی ژیان و رەفتاری لەخۆ گرتووە. لێرەدا (گۆڵدمان) ئەگەرچی گرنگی نووسەر ناخاتە دواوە، بەڵام پلەی یەکەمیشی پێ نابەخشێت، بەڵکو کاریگەری بونیادی زەینی دەستەجەمعی و تاقمی .کۆمەڵایەتی بە هەند هەڵدەگرێت کە نووسەر ئینتیمای بۆیان هەیە

لە لایەکی دیکە (گۆڵدمان) لەمیانی گوتەزای "بەرهەمی ئەدەبی رەنگدانەوەی ئاگایی کۆمەڵایەتییە" دێت وشەی "رەنگدانەوە" رەت دەکاتەوەو لە بری ئەو، وشەی "پەیوەستبوون" بەکار دەهێنێت. پێیوایە پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵگە نە هەمیشە پەیوەندییەکی هۆکارئامێزەو نە رەنگدانەوەخواز، بەڵکو بە پێچەوانەوە پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕخوازانەیە. بە دەستەواژەیەکی دیکە پێیوایە فۆرمە ئەدەبییەکان-نەك ناوەڕۆك- دەبێ بەپێی بونیادی کۆمەڵایەتی و ئابووری و مێژوویی چاوی لێبکرێت. واتە هەر رەنگدانەوەیەك لەنێوان ئەدەب و کۆمەڵگە وا دەکات ئەدەب بێتە لاسایی کردنەوەو بەرهەمێکی وشکی واقیعییانە ئەوەش بە لای ئەو رۆحی داهێنان و خەیاڵی داهێنەرانەو .ئیستێتیکای هونەری لەناو دەبات

گۆڵدمان) لە رەخنەی نوێدا بە دوای دەلالەتی گشتگیری دەقی ئەدەبیدا دەچێت، بەڵام) (بارت) ئەو یەکگرتنە لە بونیادی ناوەوەی دەق و سیستەمی فۆرمئامێزی بابەتە دەلالییەکانی زمانەوە دەدۆزێتەوە، (گۆڵدمان) جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە کاری ئەدەبی و هونەری کارێکی گشتگیرە، واتە لەرێگەی دالی گشتگیرو پەیامی گشتگیرەوە دەبێ دراسە بکرێت (بونیادی دەلالی گشتگیر دەستەواژەیەکە راستەوخۆ پەیوەندی نووسەر و دەستەجەمعی دەخاتە روو) بەمجۆرەش تێڕوانی گشتگیر بەرجەستە دەبێت، هەر لەو خاڵەشەوە لەگەڵ بونیادی سیمیۆلۆژیانەی بونیادگەری و (بارت) جیاواز دەکەوێتەوە، چونکە یەکەی گشتگیری (گۆڵدمان) لە تێڕوانینی کۆوە هەڵدەقولێت، بەڵام یەکەی دووەم راستەوخۆ پەیوەندی بە بونیادی زمانی دەقەوە هەیە، هەر لەویشەوە وەك جیهانێکی ئاوەڵاو جیاواز سەیری خوێندنەوەی دەق دەکات. بەڵام (گۆڵدمان) وەك جیهانی دەستەجەمعی گشتگیرو داخراو دەیخاتە روو، و تەواوی ماناو دەلالەت و دنیابینی جیاوازی.... لە تاکە ماناو دنیابینیەکی گشتگیر و رەسەندا سەر دەبڕێت، هەروەها تەواوی تەئویل و پێشبینییە .جیاوازەکانیش بە بنبەستبوون دەگەیەنێت

ئەگەر (گۆڵدمان) لەسەر بونیادی ناوەوەی دەق لەگەڵ (بارت) هاوڕا بێتەوە، ئەوە لەگەڵ (فرۆید) لەوێوە هاوڕا دێتەوە کە دەروونشیکاری پێمان دەڵێت "تۆ تاکێکم بدەیتێ، من کۆمەڵگەیەکت دەدەمەوە" ئەوەش راستەوخۆ توانای راڤەکردنی دەروونشیکاری لەخۆ گرتووە. بەڵام رەخنەی (گۆڵدمان) لە (فرۆید) ئەوەیە کە (فرۆید) تاك لە ژینگە دادەبڕێت، هەر لەوێشەوە هەموو پەیوەندییە جەدەلییەکانی نێوان خود و بابەت، تاك و دنیا، .رەشدەکاتەوەو بەمجۆرەش تاك بە بێ دوارۆژ دەمێنێتەوە

هەڵبەتە چەمکی دوو لایەنەی (داهێنەر و دەستەجەمعی) لای (گۆڵدمان) لەوێوە دێت کە خۆشەویستی بە دوو لایەنە نەبێت ئەنجام نادرێت، بە دیوەکەی دیکەش ئەگەر لە (گۆڵدمان) بپرسین کێ بیر دەکاتەوە دەڵێت "فیکر بۆخۆی هەیە" وەك چۆن پێیوایە "منی دیکارتی یان کانتی یان فیختەیی..." بە بێ بابەتی کۆمەڵایەتی کە ئێمەین وجودی نییە. هەروەها رەخنەی دیکەی لە (فرۆید) لەوێوە دێت کە بە شێوەیەکی رەها مامەڵە لەگەڵ خود (لەسەر ئاستی تاك) دەکات، چونکە (گۆڵدمان) پێیوایە راستە ئێمە لەڕێگەی هەمەجۆری تاکەوە نەبێت وجودمان نییە، بەڵام ئەو جۆراوجۆرییەی تاك بە دەستەجەمعی و کۆمەڵەوە بەندە، هیچ تاکێکی سەربەخۆ بەبێ کۆ وجودی نییە، ئێمە لەڕێگەی هاوژیانییەوە بەرەو وجودی مرۆیی دەبینەوە. هەر لەوێشەوە پێیوایە رەخنەی ئەدەبی بەشێکە لە سۆسیۆلۆژیای مەعریفی چونکە سنوری نێوان خود و بابەت، فیکر و دنیا، دەستە کۆمەڵایەنیەکان دیاری دەکات و بە ناوکۆیی بەرفرەوانتر (کە چینە) ئاوێتەیان دەکات. بەو مانایەش بونیادگەری پێکهاتەیی لەو گریمانەوە هاتووە کە دەڵێت کۆی رەفتاری مرۆڤ هەوڵدانە بۆ وەڵامێکی دەلالی هەڵوێستێکی دیاریکراو، ئامانجیش دروستکردنی هاوسەنگییە لەنێوان خودی کارا و بابەتی کار، ئەو هاوسەنگییەش وەك گوتمان بەپێی بارودۆخی ژینگە گۆڕانی بەسەر دادێت، هەر لەسەر ئەو تێڕوانینەش (گۆڵدمان) دەڵێت مۆدیلی (رۆمانی نوێی فەرەنسی) دەرئەنجامی گۆڕانی کۆمەڵگەیە نەك گۆڕانکاری ئەدەبی. کەواتە لەسەر ئەو بنەمایە ئیبداع هەڵوەشانەوەی بونیادی کۆن و بونیادنانی کۆمەڵێك حەقیقەتی نوێیە کە لەگەڵ ژینگە و دەستەجەمعی دەگونجێ، یان هاوسەنگ دێتەوە. بەو مانایەش ئەگەرچی ئیبداعی ئەدەبی بەشێکی جیاوازە بەڵام لە هەمان سروشتی پارچەکانی رەفتاری مرۆیی پێکهاتووە هەر لەوێشەوە ملکەچی یاسا خودییەکان دەبێت.

(3)

وەك دیارە (گۆڵدمان) لەسەر دوو میتۆد کار دەکات، میتۆدی شیکردنەوەی دەروونی وەك لای (جان بیاجێ) و لێکۆڵینەوە ئاماژەییەکانی (سوسێر) هاتووە، لەگەڵ میتۆدی (مارکسی) وەك چۆن لای (لۆکاچ) پەرەی پێدراوەو بەرفرەوان بووە. هەڵبەتە یەکێك لەو پێوانانەی کە (گۆڵدمان)ی پێ دەناسرێتەوە چەمکی دنیابینی یان جیهانبینییە، ئەو چەمکە تەعبیر لە کۆی ئەو فیکر و بیروڕاو ئاگایی و هەستانە دەکات، کە هەر ئەندامێك لە ئەندامەکانی دەستە و کۆمەڵ و چین بە یەکەوە دەبەستێتەوەو هەر لەوێشەوە لەگەڵ دەستەو تاقم و کۆمەڵ و چینێکی دیکە ناکۆك دێتەوە، بەو مانایە جیهانبینی: کۆی ئەو خەون و سەرنج و ئاگایی شیاوی ئایندەیی و فیکرە میسالیانە دەگرێتەوە کە کۆمەڵێك یان دەستەیەك یان چینێکی دیاریکراو خەون بە جێ بە جێکردنییەوە دەبینێت.

گۆڵدمان) لە دراسە ئەدەبییەکەی لەسەر (باسکال و چوار شانۆگەری راسین) پێیوایە) بۆچوونە جیاوازەکانی نێوان (باسکال) و (راسین) بە هیچ شێوەیەك نابنە رێگر لە پێش تاك جیهانبینی ئەوانەوە، هەروەها دنیابینی ئەوانیش راستەوخۆ بە بزاڤی ئایینی هاوچەرخەوە بەند دەکات، بەو مانایە دەیەوێت لە گشتەوە دراسە بۆ بەش بە ئەنجام بگەیەنێت، لە کۆمەڵ و

دەستەوە تاك بخوێنێتەوە. لێرەدا جیهانبینی هەڵگری حەقیقەتێكی میتافیزیكیانە نییە، وەك چۆن تەعبیر لە لێوردبوونەوەیەكی پەتی ناكات، بەڵكو بە پێچەوانەوە خستنە رووی واقیعێكی سەرەكی و دیارە ئەو واقیعەی كە زانایانی كۆمەڵایەتی بە هەستی دەستەجەمعی .وەسفی دەكەن، ئەو پیناسەیەش راستەوخۆ بە چەمكی پەیوەستبوونمان گرێ دەداتەوە كەواتە هەستی دەستەجەمعی تەنها لەنێو هەستی تاكەوە نەبێت بوونی نییە، بەڵام دەرئەنجامی هەستی تاكەكان نییە، بەڵكو پەیوەندی بەو مەسەلەیەدایە كە دەكەوێتە نێو تاك و كۆ، بۆ :نموونە

هەستی شۆڕش بە نیسبەت هەستی چینایەتی، یان جەنگ بە نیسبەت هەستی نەتەوایەتییەوە,,,

(4)

ئەگەر (تێگەیشتن) لای (گۆڵدمان) جەختكردن بێت لەسەر دەق، بێ ئەوەی بتوانین لە خۆمانەوە شتێكی دیكەی بخەینە سەر، یان دیدو قسەی خۆمانی بخەینە سەر، ئەوە (راڤەكردن-ئەنالیزەكردن) ئەوەیە كە رێگەی تێگەیشتنی بونیادی دەقمان بۆ دەكاتەوە، بە شێوەیەك كە لەگەڵ كۆی دەقە دراسەكراوەكان بگونجێ، هەڵبەتە لە ئەنالیزەكردندا پێویستمان بە هێنانەوەی كۆمەڵێك هۆكاری دەرەوە دەبێ، تاكو لەڕێگەیانەوە بتوانین بونیادی دالی دەق ئاشكرا بكەین (بونیادی دال گوتەزایەكی زەینی یان وێناكردنێكی فەلسەفییە، كۆی كاری ئەدەبی لە ژێر دەسەڵاتی ئەو دایە و لەڕێگەی گرژبوونی دەلالی و دووبارەكردنەوەی بونیادێكی جوانی شانەكانی دەقی ئیبداعییەوە دەست نیشان دەكرێت) بەو مانایە (تێگەیشتن) لە كۆی چەمكە هاوگونجاوەكانی ناوەوەی دەق دێتە بەرهەم، بەڵام ناشێ هیچ بەرهەمێك لە دەرەوەی ناوكۆییە كۆمەڵایەتیەكانە تێبگەین. كەواتە بۆ ئەوەی لە دەق بگەین دەبێ بە دوای هۆكارەكانی دەرەوەدا بچین و كاریگەری ئەو هۆكارانە لەسەر پێكهاتەی دەق شیبكەینەوە، بەوەش بە تێگەیشتنێكی گشتگیر و تەواو و راست دەگەین، هەر لەو رێگەیەشەوە دەتوانین هەنگاوە سەرەكییەكانی راڤەكردنی دەق لە كاریگەرییە مێژوویی و سیاسی و دەروونییەكاندا .هەڵگرینەوە

(5)

دواجار (شیكردنەوەی فسیۆلۆژی مێشك) لەنێوان ئەو دوو نموونەی دەسپێكەوە بە شێوەیەكی زانستی جەخت لەوە دەكات كە بۆخۆی بێ ئەوەی بە هۆی كۆمەڵێك چالاكی و قوتابخانە بەش بەش بكرێ، وەك یەكەیەكی تەواو بە كارەكانی خۆی هەڵدەسێت، و لە دەرئەنجامی چالاكییەكانی خۆیەوە بەرەو: پرۆسەی درككردن و خوازتن و كۆپی كردن و هێزی خەیاڵكردن و لایەنە بیركاری و یادەوەریەكان دەبێتەوە. هەر بەهۆی ئەو چالاكیانەشەوە یادەوەری فریای زیرەكی تاك دەكەوێت، وەك چۆن لایەنە دەروونیەكانیش كاریگەری تایبەتی خۆیان بەسەر فاكتەری نابراودا هەیە كە لە هەندێ كەسدا بۆ ئاستی داهێنان گەشە .دەكات

کردەی نووسین/ئامادەگی ژیاری

خوێندنەوەو نووسین دوو رووی یەك کردەن، چونکە خوێندنەوە هەڵناوەشێتەوەو بە دەوری نووسیندا دەخولێتەوە، نەك هەر هێندە بەڵکو خودی نووسینە بەڵام بە رێگەیەکی دیکە.
هەروەك نووسین هەڵناوەشێتەوە بەدەوری خوێندنەوەدا دەخولێتەوەو بۆ خۆی خوێندنەوەیە بەڵام بە رێگەیەکی دیکە.
لە بە یەکەوە لکاندنی ئەو دوو کردەیە چێژ لەدایك دەبێت، بەو مانایە دووانەی (خوێندنەوە/نووسین)و (نووسین/خوێندنەوە) لە یەکتر جیا نابنەوە. هیچ شتێك لە نووسیندا نییە خوێندنەوە نەبێت، وەك چۆن هیچ شتێك لە خوێندنەوەدا نییە نووسین نەبێت. واتە هەموو نووسراوێك بە هۆی پێشبینیکردن لە خوێندنەوەدا دەبێتە نووسینی دووەم، هەر وەك هەموو خوێندنەوەیەکیش بە هۆی پێشبینیکردنی کردەی نووسین خوێندنەوەی دووەم دەگەیەنێت.
لێرەدا دووالیزمییەتی (نووسەر/خوێنەر) لەگەڵ دوالیزمییەتی (سوسێر)ی یەك ناگرێتەوە، چونکە سەر بە دوو فەلسەفەی جیاوازن. سوسێر روانینێکی لاهووتیانەی لە بارەی قسەکەرەوە هەیەو پێیوایە قسەکەر بوونەوەرێکی باڵایە، تاکێکە لەگەڵ خودی خۆی و سیستەم یەکی گرتووە، لە هەمان کاتدا لەگەڵ خودی ئامرازەکان، واتە دال دروست دەکات و مەدلول پڕ دەکاتەوە، بەمجۆرەش ئامادەگی خۆی لە گوتن تەواو دەکات. بەڵام دووالیزمییەتی (خوێندنەوە/نووسین)(نووسین/خوێندنەوە) روانینێکی دیکەی لە پشتە کە بە فیکری پۆست مۆدێرنەوە دەلکێ، چونکە وەك بوونەوەرەکەی (سوسێر) پرۆسیسەی گوتن ناکات، یان کردەی یەکەم، ئەسڵی یەکەم بە ئەنجام ناگەیەنێت، بەڵکو خوێندنەوە بە ئەنجام دەگەیەنێت، خوێندنەوەش کۆپی، یان پرۆسیسەی کردەی دووەم دەکات، کە خودی نووسینە.
هەر لە ئەفلاتوونەوە گوتن (دەنگ) وەك وێنەیەکی بنەڕەتی و بەرایی تەماشا دەکرێ، چونکە راستەوخۆ مەبەست و بیرکردنەوەی قسەکەر بە شێوەیەکی ئامادە لە کاتی قسەکردندا دەگەیەنێت، کەواتە ئەو وێنەیە راستەوخۆ تەعبیر لە عەقڵی قسەکەر دەکات، بەڵام خودی ئەو وێنەیە لە نووسین دوورە، یان بە مانایەکی دیکە لە نووسیندا قابیلی بەدحاڵی بوونەو لە دانەر، یان قسەکەر ونە.

لای (دریدا) نووسین بە هیچ شێوەیەك ملكەچی گوتن نییە، یان پاشەبەندی گوتن نییە، (وەك رۆسۆ بۆی دەچێت) بە هیچ شێوەیەك دووالیزم و بەدوایەكداهاتووی گوتن نییە، بەڵام ئەو بیركردنەوەیە پێچەوانەكردنەوەی بۆچوونەكانی (سوسێر) نییە، بەڵكو راستەوخۆ كار كردنە لەو دووالیزمانەی كە (سوسێر) دەیخاتەوە، بەڵام ئەوەی كە هەر دوو بۆچوون لەیەك نزیك دەكاتەوە ئەوەیە كە (سوسێر) لە بنەڕەتدا زمان وەكو سیستەمی جیاوازییەكان دەبینێت و پێیوایە تەواوی زمان لەسەر هاوپەیوەندی وەستاوە، بە دیوێكی دیكەش زمان لە هەردوو ئاستی دال و مەدلولدا لە تۆڕێكی پڕ جیاوازی پێكهاتووە، بەڵام خودی ئەو جیاوازییە لە ئاستی رێزمان و گرایمەریش رۆڵی هەیە، (سوسێر) ئەوە بە (تەزامنی) (تەعاقبی) وەسف دەكات، ئەو دوو تەوەرە جیاوازی لە بەرهەمهێنانی مانادا دەسازێنن، راستە (دریدا) كاری لەسەر ئەو زاراوەیە كردووە، بەڵام ئەو پێیوایە نەك هەر لە زمان بەڵكو لە ناخی هەموو شتێكی بەرواڵەت سەربەخۆو ئامادە ئەو جیاوازییە وجودی هەیە.

دریدا) نووسین بە كردارێك دادەنی كە دژی دەربڕن دەكەوێتەوە، نائامادەیی دەنگ) دەنوێنێت، ئەو جیاوازییەی كە دریدا تەئكیدی لێدەكاتەوە بریتییە لە جیاوازی نێوان (ئامادە)و (ونبوو) هەروەها جیاوازییەكی دیكەی نێوان (سوسێر)و (دریدا) ئەوەیە كە سوسێر تەنها پرۆسەی جیاوازیبوون بەرجەستە دەكات، بەڵام لای دریدا دوو پرۆسەی (جیاوازی) و (دواخستن) لە ئارادایە، دەشێ بۆ چەمكی (دواخستن) (رۆلان بارت) بە بیر خۆمان بهێنینەوە، بەو مانایەش هیچ دەقێك هەڵگری یەك مانای نەگۆڕ نییە، بەڵكو هەڵگری مانای گۆڕاوە ئەوەش راستەوخۆ بە خوێنەرو ساتی خوێندنەوەو ئاستی خوێندنەوەو خوێنەر دەلكێت، كەواتە دەق لە كاتی خوێندنەوە كۆمەڵێك مانا بەرجەستە دەكات و كۆمەڵێكیش بەدوا دەخات.

لێرەوە دەگەینە ئەوەی كە لە پشت كردەی خوێندنەوە بیری پۆست مۆدێرنە ئامادەیی دەنوێنێت، بەو مانایە كردەی خوێندنەوە هەڵگری پرۆسەیەكی ژیارییە، واتە ئەگەر پێكهاتە ژیارییەكان نەبنە هۆی دروستبوونی پێكهاتە هونەرییە بەكار هاتووەكان، ئەوە ئەو پرۆژەی خوێندنەوە هەرگیز تەواو نابێت. كەواتە كردەی خوێندنەوە ئەو پەیوەندییەیە كە كۆمەڵگەو فیكرەكان و وێناكردنەكان بەیەكەوە دەبەستێتەوە. ئەگەر لە نووسینەوە سەیری كۆمەڵگەكان بكەین، درك بەو بەهایە دەكەین كە لە خۆیدا هەڵیگرتووە، وەك چۆن ئەگەر سەیری بەهای كۆمەڵگە بكەین، دەتوانین شوناسی ئەو كۆمەڵگەیە بناسین كە ئەو بەهایانە نوێنەراتییان دەكات.

كەواتە ژیاری بوونێكە بەردەوام ئامادەگی دەنوێنێ و تەواوی پێشكەوتنە كۆمەڵایەتییەكانیش لەمیانی پێكهاتەكانی ژیارییدا گەشە دەكەن، جا لە بەر ئەوەی ئەدەب پرۆژەیەكی ژیارییە، بۆیە شان بە شانی بزاڤەكانی پێشكەوتنی كۆمەڵگە بەڕێوە دەچێت، هەندێجار دەكەوێتە ژێر كاریگەرییەكان و هەندێجار كاریگەری بەسەریانەوە دەبێت. بەو مانایەش ئەگەر خوێندنەوە ناوەند بێت بۆ داهێنان تا بە مرۆڤ بگات، ئەوە ناوەندیشە بۆ مرۆڤ بۆ ئەوەی بە داهێنان

بگات. هەر لێرەشەوە كردەی خوێندنەوە سێ فەرمان دەبینێ كە لە پێشبینیكردن و زەمان و مەكاندا خۆی دەبینێتەوە.
هەڵبەتە پێشبینیكردن كردەیەكی ناسروشتییەو لەسەر دەق وەستاوەو داهێنەر بەرجەستەی دەكات. بەڵام ئەگەر خوێندنەوە پێشبینیكردن بێت ئەوە دەبێت پەیوەندی بە زەمانەوە هەبێت، نەك بە هاوكاتبوون، نەك هەر هێندە بەڵكو دەبێ پەیوەندی بە زەمانێكەوە هەبێت كە كۆتایی نییە، بەو مانایە لەگەڵ زەمەنی فیزیایی نێودژ دەكەوێتەوە، وەك چۆن لەگەڵ زەمەنی بەیەكگەیاندنیش جیاوازە، ئەوەش لەوێوە دێت كە هاوكاتبوون ئەو دوو زەمەنە دەخاتە ژێر سێبەری خۆیەوە، بەڵام خوێندنەوە لەگەڵ زەمەنێكی باڵاتر دەڕوا، كە زەمەنی هەموو زەمەنەكانە. ئەگەر خوێندنەوە پێشبینیكردن بێت و لە زەمان خۆی تەواو بكات،ئەوە دەبێت بزانین كە زەمانیش لە مەكان تەواو دەبێت. مەكان دەقێكی كۆچەرە، رۆشنبیریی كۆمەڵگەی پێدا گوزەر دەكات، مەكان تەواو نابێت، مەكانی خوێندنەوەش مەكانی گشت مەكانەكان لەخۆ دەگرێت.
خوێندنەوە پێشبینیكردنێكە هەڵناوەشێتەوەو بەردەوام بە دەوری خۆیدا خولدەخوات، بە دیوەكەی دیكەش بە گوێرەی مێژووی رۆژانە بەڕێوە ناچێت، بەڵكو بەردەوام رەشیاندەكاتەوە، هەر لەوێشەوە دەشێ بڵێین بانگهێشتنی رابردووە تا لە ئێستای یادەوەریدا بوونی خۆی بسەلمێنێت، بەو مانایەش دەق بكەرە، زیندووەو ناتوانرێت بە تەواوی دیاری بكرێت، بە دیوەكەی دیكە خوێنەر چالاكییەكی نێرانە ئەنجام دەدا، دەست بەسەر نووسراودا دەگرێت و پەردەكانی شەرمی هەڵدەداتەوە.
لای (بارت) خوێندنەوە كردەیەكی زمانەوانییە، دیتنی مانایە، دیتنی مانا ناوەكەیەتی و لەو ناونانەوە بەرەو ناونانی دیكە دەبێتەوە، هەر لەوێشەوە دەق ون دەبێت و دەبێتە ناونانێكی بەردەوام. كەواتە كاتێك دەق دەبێتە كردەیەكی گفتیاری و كردەیەكی زمانەوانی، ئیتر لەوێوە دەكەوێتە نێو كێشەی بەردەوامی مەدلولەكانەوەو بە هۆی بوونی بە مەدلول بە ویستەوە بەند دەبێت، لە دەرەوەی زمان و لە دەرەوەی ویستی خودی، بەردەوام تێكدەشكێت. لە یەكەمیاندا لەگەڵ سروشتی گوتاری سوودگەرا دێتەوە، كە زمان تێیدا ئامرازێكە بۆ گەیاندن، بەڵام لە دووەمیان لەگەڵ زمانی گوتاری ئەدەبی یەكدەگرێتەوە كە زمان تێیدا بەرهەمهێنی كارەكانە.
نووسین لەنێوان ئامادەگی و بەخشش
لە بەر ئەوەی نووسین گوتارێكی ئامادەیە، دەقێكی بەرجەستەیە، كەواتە بەسەر بووندا دەكرێتەوە، بەمجۆرە نووسین دەبێتە ئامادەگی هوشیاری نەك غیابی هوشیاری، دەركەوتنی خود نەك ئامراز، دەركەوتنی زمانەكان، نەك زمان. بە مانایەكی دیكە نووسین لەڕێگەی ئامادەگی گوتارەكەیەوە بەرجەستە دەبێت، وەك خودێكی كارا ئامادەگییەكی هەنووكەیی زمانی جۆراو جۆر دەنوێنێت، هەر لەوێشەوە بەسەر دانەرەكەی یاخی دەبێت و كێشە لەگەڵ دەسەڵاتەكان دەنێتەوە. بەمجۆرە مەرجی بوونی خۆی دەسەپێنێت و دەبێتە بەرهەمێكی بێ كۆتایی، هەر لەوێوە نووسین دەبێتە بوونەوەرێك كە بە شتبوون تێیدا بە هەموو شێوەكان نادروست دەكەوێتەوە، چونكە لە لەدایكبوونی بەردەوامدایە، نابێتە بت، چونكە لە

ساتەوەختێکی دیاریکراو گیر ناخوات، بەڵکو هەموو ساتێك ساتی ئەوە، بەسەرچوو و رابردوو نییە چونکە خەڵقکردنێکی هەمیشەییە، تاکایەتی حوکمی بەسەردا ناکات، بەڵکو تاکەکان تاکی جۆراوجۆرن و قابیلی تەواوی وێناکردنەکانیان لەخۆدا هەڵگرتووە.

کەواتە نووسین شتێك نییە جگە لە خودی خۆی نەبێت، بەڵام لە هەمان کاتدا خودی خۆیشی لەڕێگەی داهێنانی بەردەوامەوە تەجاوز دەکات، بەمجۆرە دەبێتە نووسینێکی بێ سەرەتا، سەرەتایەکی بێ کۆتایی. نووسین ئەو دالەیە کە توانای گوتراوو ئامرازی گوتن کۆ دەکاتەوەو زەمەنی خۆی دەدوێنێت و تێیدا دێتە گۆ.

لێرەوە دەبینین زەمەنی نووسین مێژوو کەشفی ناکات، بەڵکو زەمەنی نووسین ئەو زەمەنەیە کە نووسین دەیکاتە نوێنەری خۆی بۆ ئەوەی لەوێوە بێتە نووسینی دووەم. بەو مانایەش زەمەنی نووسین، زەمەنی دووەمە، ئەو زەمەنەیە کە دژەکانی خۆی خەڵق دەکات. هەروەها ئەو مێژووەی کە نووسین دایدەهێنێ مێژوویەکی جیاوازە، لێرەوە قسەکردن لەسەر مێژووی نووسین قسەکردنە لەسەر دیتراوەکان، نەك قسەکردن لەسەر دروستکەر، بەڵام دیتراو تاك نییە، بەڵکو جۆراوجۆرەو لە هاوڕەنگیدا خۆی هەڵدەگرێتەوە.

نووسین مێژوویەك دروست دەکات، مێژوویەك کە بێ کۆتاییە، ئێستای نووسین رابردوو هاوەڵی دەکات، بەمجۆرە تۆماری رابردووی ئێستا دەکات و لە ئێستاشدا داهاتوو هاوەڵی دەکات، وەك چۆن لە ساتەوەختی پڕکردنەوەدا هاوەڵیکردنی ئایندەی ئێستاش تۆمار دەکات. ئەوەش تەعبیر لەوە دەکات کە کۆی نووسین بەسەر خۆیدا کۆ دەبێتەوە بۆ ئەوەی وەك سەرەتایەکەی بەردەوام سەرەتا بنوێنێ، کەواتە نووسین وەك ئاماژەمان بۆ کرد کۆی زەمەنەکان دەنوێنێت.

بەڵام کاتێك دەڵێین نووسین ژیارییە مەبەست ئەوەیە کە بەدوو رێڕەودا دەڕوات، رێڕەوەی یەکەم ئاسۆییە، ئاراستەکردنی دیدو روانین تێیدا بەرەو بەرهەمهێنانی گوتار دەچێت. دووەم ستوونییە دیدو روانین تێیدا بەرەو باڵایی مەعریفی دەبێتەوە لەوێشەوە چارەسەری پەرچووی مەتەڵی گوتار دەکات. یەکەمیان وانەیەکی بێ کۆتایی گوتار لەڕێگەی کۆتایی هێنانی رێسا، بونیاد، ناوکۆیی و ئەو ناوکۆییانەی کە دێنە بەرهەم، رادەگەیەنێت و هەر لەوێوە گوتار لەسەر گوتار دروست دەبێت. دووەمیان پاشکۆی ساتەوەختی دابەزینە، زەمەن لەگەڵیدایە، زەمەنیش زەمەنی گوتارە نەك زەمەنی واقیعی، هەر لێرەشەوە دەبینین زەمەنی گوتار لەگەڵ زەمەنی واقیعی لێکدادەبڕێن. واتە لە بری ئەوەی بکەوێتە نێوییەوە، دەکەوێتە تەجاوزکردن و هەوڵدەدادات کاریگەری بەسەر رووداونیدا هەبێت، هەر لەوێشەوە دەمێنێتەوەو بەردەوام دەبێت و کۆتایی ناناسێت.

وشەو شتەکان

نووسین تەعبیرکردنە لەڕێگەی پەیوەندییەوە نەك لەڕێگەی وشەو شتەکانەوە، بەمجۆرە ئەگەر نووسین نەکەوێتە سەر وشەکان، ئەوە ناشکەوێتە سەر گەیاندنی هەواڵی شتەکانەوە،

هەروەها نووسین دروستکەری یاساکانی خۆیەتی، داهێنەری رێساکانی خۆیەتی و دەکەوێتە سەرووی ناوکۆییەکانەوە چۆنی بوێت وا دەسکاری وشەکان دەکات.
مێژوو بە پێچەوانەوە لەنێو وشەکان رۆدەچێت و تەنها لە شتەکاندا دەردەکەوێت، بەمجۆرە مێژوو دەبێتە دەنگی مردووەکان، لە مێژوودا مردووەکان دەسەڵات بەسەر زیندووەکاندا دەگرن و لەوێشەوە پرۆسیسەی هەژموونی خۆیان دەکەن. بەڵام نووسین تەواوی یاساو رێساکان دەخاتە ژێر هەژموونی خۆیەوەو بەردەوام وشەکان داگیر دەکات و پەرەیان پێدەدات و دەیانگۆڕێت و کۆمەڵێك مانایان پێ دەبەخشێت کە ئەسڵەن لەفەرهەنگدا وجودییان نییە، هەر لەڕێگەی ئەو داهێنانەشەوە بەردەوام تەجاوزی شتە باوەکان دەکات، واتە وشەکان لە نووسیندا هەرگیز نابنە بتی فەرهەنگەکان. کەواتە ئەوە مێژووە بەردەوام پێویستی بە نووسینە، بۆ ئەوەی یادەوەری خۆی پێ بونیاد بنێت و جێگیری بکات، هەر لێرەشەوە نووسین دەبێتە ئامادەگی لەبیرکردن.
زمان لە نووسیندا شتەکان ناڵێت، بەڵکو بۆچوونی شتەکان دەڵێت. بەو مانایە نووسین رەنگدانەوەی زمان نییە، وەك چۆن زمان ئاوێنەی نووسین نییە. زمان لەگەڵ واقیعدا لە دەمەتەقێدا دەژی یەکتر بەرەو خۆیان کێش دەکەن، زمان تێگەیشتنی واقیعەو تەعبیر لە واقیع دەکات، یان بە ساختەکردنی واقیع و وەرگێڕانی واقیع هەڵدەسێت، وەك چۆن دەچێتە نێویەوەو دەستی بەسەردا دەگرێت بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی دیکە فۆرمەلەی بکاتەوە. لێرە واقیع بوونەوەرێکە لە بوونەوەرەکانی زمان، یان وشەی هەتا هەتایەی ئەوە،نە لە داهێنانی ماناکانی کورتی دێنێت، نە لە بونیادنانی دەلالەتەکانی زماندا.
زمان کەشفیکردنی دنیایە، هەروەها زانیارییەکانمان لە بارەی دنیا لەڕێگەی زمانەوە فۆڕمەلە دەکەینەوە، وەك چۆن گواستنەوەی کردەو پەرچەکرداری مرۆڤ لەڕێگەی زمانەوە ئەو کردەو پەرچە کردەیە خۆی نمایش دەکات، هەر لەوێشەوە بۆ پێکهاتەیەکی مەعریفی دەگوازرێتەوە. کەواتە زمان هێزێکی خەڵقندەیە، کە قسە لە بارەی شتەکانەوە دەکات وایان لێدەکات لە سیستەمی خۆیان بەرەو سیستەمێکی دیکە بچن و دەیانکات بە گوتن و خۆی بەسەر شتەکاندا دەسەپێنێت، وجودێکی دیکەو هەبونێکی دیکەیان پێ دەبەخشێت.
زمان وەك (بنڤینست) دەڵێت هەر تەنها ئامرازی تەعبیرکردنی مرۆڤ نییە، بەڵکو تێڕوانینی مرۆڤە بۆ شتەکان و گەردوون و دەوروبەر، واتە لە یەك کاتدا مەعریفەیە بە دنیاو وەك چۆن ئامرازی گوتنی مەعریفەشە. هەر لەو رێگەیەشەوە ناو لە شتەکان دەنێت و بەو ناوە بانگیان دەکات، وەك چۆن لەوێوە لێیان نزیك دەبێتەوە. وەك (هایدگەر) دەڵێت شتەکان لەخۆ دەگرێت، پاشان وەسفییان دەکات و مانایان لێ وەبەر دینێت. کەواتە زمان لەڕێگەی ناونانەوە دەست بەسەر واقیعدا دەگرێت و بۆ مانا دەیگۆڕێت، هەر لێرەشەوە زمان بۆ بوونی واقیع هەم بارمتەیە، هەم تەجاوزیشی دەکات. دواجار ئەوەی بە درککردنی شتەکان وەسفی دەکەین وەك چۆن لە واقیعدا درککردنی مانای شتەکانە، بە هەمان شێوەش لە زماندایە، هەر لێرەشەوە دەستەواژەی (زمان ئاگاییە بە دنیا) جوانتر خۆی دەخاتە روو.

دەسەڵاتی خوێنەر
ئاستەکانی خوێندنەوە

(بۆ ئەوەی لە چۆلەکە بگەین... دەبێ بەرد بخوێنینەوە)
"ئەدۆنیس"

دەسەڵاتی خوێنەر لەگەڵ میتۆدی دوای بونیادگەری و رەخنەگرانی ئەڵمانی و تیۆری (وەرگرتن) و (رەخنەی وەڵامدانەوەی خوێنەر)ی ئەمریکی بووە جێگەی قسەلێکردنی جیدی ... لەوبارەوە "رۆلان بارت" لەدایکبوونی خوێنەر لەسەر حیسابی مەرگی نووسەر بەرز دەکاتەوە. دەتوانین بڵێین کۆی ئەو قسەلێکردنانە لەوێوە بوو کە داهێنانی ئەدەبی رزگار بکرێت لەو زیندانەی بونیادگەراکان ئاماژەیان پێدەدا. رەخنەگرانی بونیادگەری جەخت لەوە دەکەنەوە، کە داهێنان (زیندانیی زمانە) لەبەر ئەوەی داهێنان دەکەوێتە نێو زمان و زمانیش بۆخۆی کۆمەڵێك یاسایی ناوەکی بەڕیوەی دەبات، ئەو یاسا و رێسایانەش دەکەونە دەرەوەی ویستی داهێنەرەوە، بۆیە داهێنان لەنێو زیندانی ناوبراو دیل دەبێت.

فۆکۆ" پێیوایە دەق نادیارەو دەبێ کەشف بکرێت، بەڵام لای "ئیدوار سەعید" دەق هەمیشە " شتێك کە تایبەتە بەخۆی یان تایبەت نییە،هەر چۆنێ بێ دەشێ بڵێین دەق لە سنوری خۆی نیشتەجێیە. وەك دەزانین سنوری دەق زمانە. بەو مانایەش دەق لەنێو زماندا نیشتەجێیە. لەبەر ئەوەی زمان یادەوەری و خەیاڵە، بۆیە دەشێ بڵێین دەق یان بە مانایەکی دیکە دانەر هەڵگری دوو ئاگاییە: ئاگایی رابردوو لەرێگەی یادەوەری و زمانی هاوبەش و بۆماوەو کۆکراوەی ئەزموونەکانی دەرەوە. ئاگایی ئایندەیی لەرێگەی خەیاڵ، بەو مانایەی کە

بەرهەمی بەکارهێنانی شێوە تایبەتیەکەی زمانە و تەعبیر لە ئەزموونی خودی یان ناوەکی داهێنەر یان دەق دەکات، ئەزموونێك کە لەئاستی خوێندنەوەی واقیع ناوەستێ، بەڵکو لە .هەوڵی تەجاوزکردنیدایە و بەردەوام نکوڵی لێدەکات

زمان یادەوەرییە، واتە بابەتێکی مێژوویی و کۆمەڵایەتییە، مانا و چەمك و زاراوەکانی بەپێی زەمەن کۆبۆتەوە. بەڵام خەیاڵ بەکارهێنانێکی تایبەتیانەی زمانەو تەجاوزی واقیع دەکات و بەرەو داهاتوو دەبێتەوە. وشە لە دەقی ئەدەبیدا هەم یادەوەری دەوڕوژێنێ و بوار بۆ گەڕانەوەی ئازاد خۆش دەکات، هەم تەجاوزی واقیع دەکات و بەرەو داهاتوو دەچێ.

بەمجۆرە دەقی ئیبداعی بەرهەمی هەردووکیانە، ئەوەی کە رابردوومان بیر دەخاتەوەو .ئەوەی کە بەرەو داهاتوومان دەکاتەوە

ئەو قسەکردنە لەبارەی دەقەوە بەرەو "بارت" مان دەباتەوە کە لە کتێبی "نووسین لە پلەی سفر"دا وەك پەرچەکردارێك لەبەرانبەر ئەو پێناسەکردنەی "سارتەر" کە دەڵێت: شیعر لێوردبوونەوەیەکی خودییە و پرۆسیسەکردنێکی زارەکییە، لە بنەڕەتدا ئامانجی خۆی هەیە. بەڵام پەخشان هاوکاریکردنی نووسەر و خوێنەر نیشان دەدات. لە پەخشاندا بەیەکگەیشتن پردێکە دەکەوێتە نێوان دوو ئازادی و زێتریش. لەو قسەلێکردنەدا سارتەر فەزای ئەدەبی دیاری دەکات... بەڵام پەرچەکردارەکەی بارت ئەوەیە کە نووسین شوێنێك لەنێوان شێواز و ە، "Y" و "X" زمان بەدەست دەهێنێ. نووسین لە پلەی سفر خاڵی یەکتر بڕینی تەوەرەی ەو ئاسۆیی و نمایشکارانە دەکەوێتەوە. "X" لە رووداوەکانی "دیکارت"دا. زمان تەوەرەی یە و تەعبیرکردنی ستوونییە. شێوەو بەهای نووسینیش لە یەکتربڕینی ئەو "Y" بەڵام شێواز .دوو تەوەرەیە دەردەکەوێت. بەو مانایە لای بارت نووسین بێدەنگ و بێلایەن و داڵە

ئەگەر بەو مانایەش قسە لەسەر خوێندنەوە بکەین، خوێندنەوە تێکەڵکردنی ئاگایبە بەرێرەوەکانی دەق. خوێندنەوە کارلێکردنی کردەو بونیادە. خوێندنەوە پرۆسەیەکی ئاوێتەیەو لە هیرمینۆتیکا مانا و لە سیمیۆلۆژیا دەلالەتی لێدەکەوێتەوە. دەمەوێت بڵێم بەگشتی خوێندنەوە بەئاڕاستەی مەعریفەدا دەڕواو بەدوای ئاماژەو چێژو ئیستێتیکاو ماناوەیە. هەڵبەتە لە خوێندنەوەی هیرمینۆتیکیدا مانا ئیحتمالییە نەك زەروری. کەواتە دەقی ئەدەبی لەنێوان دیارو نادیار، راگەیەنراو و شاراوە، ئەوەی دەیڵێ و ئەوەی وسبەی لێدەکات، لەنێوان ئەوەی دانەر نیازییەتی و ئەوەی خوێنەر بانگەشەی دەکات...... وەستاوە. بەو مانایەش هیچ خوێنەرێك لە خوێندنەوەدا بەدواین مەبەست ناگات. ئەوەش بۆ خۆی جیاوازی دەق و شیمانەیی .خوێندنەوە، شیمانەیی دەق و جیاوازییەکانی خوێندنەوە دیاری دەکات

خوێندنەوە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و دەروونی ئاڵۆزە. خوێندنەوە بەرفرەوانکردنی ئاسۆی مرۆڤ و بەنێوداچوونی مەعریفە و زانست و فیکرە... دوای ئەوەی خوێنەر بە ئەزموون و شارەزاییەکانی خۆی پەیوەستیان دەکات. بەو مانایەش خوێندنەوە یەکێکە لەو بابەتە بنەڕەتیانەی کە پەروەردە بەدوایدا دەگەڕێت، وەك چۆن زانستی دیکەش بەدوای ئەو دیاردە

ئاڵۆزەدا دەگەڕێت، لەسەرووی هەمووشیانەوە زانستی دەروونی لەوانەش زانستی سایكۆلۆژی زمانەوانی و زانستی سایكۆلۆژی خوێندنەوەگەرایی..

لەزانستی سایكۆلۆژیدا كۆمەڵێك پاڵنەر بۆ خوێندنەوە دەستنیشان كراوە لەوانەش پاڵنەری جوانی، مەعریفی، هەڵچوون، خۆشی و چێژ، دەرككردنی شارەزایی.. بەڵام مەیلی تاك یان میزاژ لە خوێندنەوەو هەڵبژاردن رۆڵی بنەڕەتی وازی دەكات، چونكە بە وەڵامدانەوەی دیاریكراو هەڵدەستێ، بەو مانایەش دابەشكردنی میزاژ بۆ ئەو تایبەتمەندییە دینامیكیە دەگەڕێتەوە كە خەسڵەتەكانی دەروونی تاكی لەرێگەوە پێدەستنیشان دەكرێت. یەكێكی دیكە لەو تایبەتمەندییانەی كە تاكی لەرێگەوە پێجیا دەكرێتەوە سروشتە، سروشتی تاك جێپەنجەی خۆی لەسەر شتەكانی دەرەوە جێدیلێ... بەڵام قسەكردن لەسەر توانا قسەكردنە لەسەر كۆی ئەو تایبەتمەندییانەی كە لە جێبەجێكردنی كاردا دەردەكەوێت. توانای خوێندنەوە پەیوەندی بە پرۆسە دەروونیەكانی وەك خەیاڵكردن و بیركردنەوەو یادەوەری و هەڵچوونەوە هەیە و دەكەوێتە سەر هەڵبژاردن و دەرككردن و هەڵسەنگاندنەوە... "جۆناسان كولەر" پێیوایە توانای ئەدەبی ئامانجی دەرخستنی سیستەمی ناوەكییە كەوا دەكات كاریگەری ئەدەبی شیاو بكەوێتەوە.

خوێنەران لەمیانی كاریگەری دەقی خوێنراوە دیاری دەكرێن، بەو مانایەی كە دەق خاوەنی كۆمەڵێك ستراتیژە لەرێگەی ئەو ستراتیژانەوە وەك بونیاد كاریگەری خۆی لەگەڵ رەگەزە دەقگەراییەكانی دیكەدا دادەمەزرێنێ، یان لەگەڵ بونیادی دیكەی دەرەوەی دەقگەرایی، بەو مانایەی كە دەق كۆمەڵێك پەیوەندی زمانەوانییە و لە چاوەڕوانی خوێنەردایە... بەمجۆرە دەق ئەو بونیادە كراوەیە كە پێشوازی لە وەرگرتن و تەئویلكردن دەكات، هەر لەوێشەوە بە ئاستی دووبارەكردنەوەی دەق دەگەین. واتە دوای ئەوەی خوێنەر بونیادەكانی دەق دەدۆزێتەوە، دواتر ئاماژەو نیشانەكان و فۆڕمەكانی بەپێی ئەزموون و شارەزاییەكانی خۆی دەخوێنێتەوە، ئیتر لەوێوە دەق دەبێتە وێنەیەك لە وێنەی دووبارەكراوە و لەسەر ئاوێنەی بەرانبەر هاوتا دەكەوێتەوەو بەدەوری خودی نووسیندا دەخولێتەوە، یان دەبێتە نووسین لەبارەی نووسینەوە.

كەواتە كردەی خوێندنەوە/تێگەیشتن كردەیەكی عەقڵییە، مانای كردنەوەی كۆدەكانی لەخۆدا هەڵگرتووە. یان وەك دەڵێن خوێندنەوە پەیامێكی بە خەیاڵكراوی نێوان خوێنەر و نووسەرە وەك چۆن لەئاستی نووسیندا پێویستی بە رەمزكردنە، لەئاستی تێگەیشتن و تەئویلكردنیشدا پێویستی بە هەڵوەشانەوەیە. ئەو كاریگەرییەش لەسەر دوو بنەما وەستاوە: بنەڕەتی بابەتی كە نوێنەرایەتی دەق دەكات، لەو نیشانە و دالانە پێكهاتوون كە خوێنراونەتەوە. بنەڕەتی خودی كە نوێنەرایەتی خودی خوێنەر دەكەن، لە تێگەیشتن و دەرككردنی نیشانە و دالە ناوبراوەكان پێكدێت. بێگومان ئەوەی كە ئەو خوێندنەوەیەش دەوروژێنێ پەیوەندی بەو پەرچەكردارە ئیستێتیكیانەوە هەیە كە پاشخانی رۆشنبیریی خوێنەرانی پێكهێناوە.

لەبەر ئەوەی خوێنەر هەڵوەشانەوەو بونیادنانەوەی دەقی دەكەوێتە ئەستۆ، كەواتە خوێندنەوە پرۆژەیە، نە بەرخۆری مانایە و نە بەدوای نیازی دانەرەوەیە. لێرەوە دەكرێ لەسەر ئاستی

خوێندنەوەدا ناسنامەی خوێنەران لەیەکتر جیا بکەینەوە. ئەگەر دەق چوارچێوەیەك یان شانۆیەکی کراوە بێت بۆ ئاوێتەبوون و تانۆپۆی نێوان دوو ستراتیژ و دوو دەق، یەکەم: ستراتیژی دانەر و دووەم: ستراتیژی خوێنەر. ستراتیژی دانەر خۆی لە جولەی تەمومژاوی و بۆشایی و سپێتی و دابڕانەکان هەڵدەگرێتەوە. بەڵام ستراتیژی خوێنەر لە تەئویلکردن و کردنەوەی کۆدەکان و پڕکردنەوەی بۆشاییەکان و گەیشتن، یان بەکورتی لە هەڵوەشاندنەوەو بونیادنانەوەدایە. بێگومان بەشێکی دیکەی ستراتیژییەتی دانەر لە فەزای بونیادنانی خوێنەری نموونەییدا دەردەکەوێت. ئەوەی کە خوێنەری نموونەیی و دانەری نموونەیی بەیەکەوە دەبەستێتەوە ئەزموون و شارەزاییە. کەواتە دەقی ئیبداعی ئەو دەقەیە کە دەکەوێتە نێوان ستراتیژی دانەر و خوێنەرەوە.

وولفگانگ ئایزەر) خاوەنی کتێبی "کردەی خوێندنەوە" و تیۆری وەڵامدانەوەی جوانی،) پێیوایە بابەتی ئەدەبی ئاوێتەبوونی دەق و خوێنەرە، ئەو ئاوێتەبوون و کارلێککردنەش لەمیانی چەمکەکانی خوێنەری ناوەکی و زەخیرەی ئەدەبی و ستراتیژییەتی ئەدەبی دەردەکەوێت. خوێنەری ناوەکی خوێنەرێکی حەقیقی و کارایە لەلایەك بونیادی دەق بەرهەمدەهێنێتەوە، لەلایەکی دیکە پێوەرەکانی دەق دووبارە رێکدەخاتەوە، لەهەمان کاتیش شێوە یان فۆرم لەرێگەی خوێنەرانەوە جوانیەکانی رێکدەخرێت. بەڵام (ی.د.هیرش) کاری خۆی لەتیۆری مانا دیاری کردووە و هەڵگری مەیلێکی مێژووگەرایی رادیکاڵانەیە لەسەر سێ قەناعەت درێژە بەکارەکانی خۆی دەدات: قەناعەتی یەکەم لەوێوە دێت کە "گادامێر" پێیوایە مانا وەك مێژوو دیاریکراوە. دووەم پەیوەندی بە مەیلی سایکۆلۆژی مێژووگەراییەوە هەیە، لەسەر ئەو بیروڕایەی کە وەك دیاردەگەراکان دەڵێن مانا سەیرورەیەکی فیکرییە، نەك پرۆسەیەکی عەقڵی. دواجار مەیلی سەربەخۆیانە کە لەسەر ئەو رایە دەوەستێ کە مانا دەکەوێتە دەرەوەی ویستی دانەرەوە.

وەك دەزانین کردەی خوێندنەوە لەسەر پرنسیپی جێبەجێکردن دەوەستێ، ئەو چەمکە (رۆمان ئەنگاردن) وەك بنەڕەتێك بۆ ئاوێتەبوونی خوێندنەوە دەیخاتە روو... پرنسیپی جێبەجێکردن بە ماناوە دەلکێ، چونکە مانا لە دەقدا لە حاڵەتی کپبووندایە و چاوەڕێی جێبەجێکردن لە خوێنەر دەکات ئەو کپییە بەدەنگ بهێنێ. رۆمان ئەنگاردن کەوتۆتە ژێر کاریگەری (هۆسرەل)ی مامۆستایی و زێتر گرنگی بە گرفتە فەلسەفییەکان دەدات نەك ئەدەبییەکان... پێیوایە بابەتە حەقیقییەکان هەموویان تاکیین، لە هەموو لایەنەکانەوە دیاری دەکرێن. کاری ئەدەبی لای ئەو لەرێگەی خوێنەرەوە بەرجەستە دەبێت و لە بەرهەمێکی مرۆییەوە بەرەو بەرهەمێکی ئیستێتیکی دەبێتەوە. بەڵام قوتابخانەی (جنێف) لە ئەنگاردن جیا دەبێتەوە، چونکە ئەوان وەك ئەنگاردن بایەخ بە وەسفی فەلسەفەی جوانی نادەن، بەڵکو گرنگی بە ئاگایی دانەر دەدەن. بەو مانایە دەق تۆمارێکە و هەموو شتەکانی پێشوو: دابونەریت، بەها، بارودۆخە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییەکانی لەخۆدا هەڵگرتووە.

لێرەدا جۆرێك لە خوێنەر هەیە کە کار لەسەر کردنەوەی ئەو تۆمارە، یان کردنەوەی کۆد و ئاماژەکانی دەق دەکات ئەویش خوێنەری ناوەکییە. خوێنەری ناوەکی لەلایەن تیۆریستان

(واین بۆشا) دەستنیشان کراوە... (ریفاتێر) بە خوێنەری (سەرکەوتوو) ناوی دەنێت، بەڵام لای (ستانلی فیش) بە خوێنەری (راگەیەنەر) یان خوێنەری میسالی هەروەها لای (جوناسان کولەر)یش. خوێنەری ناوەکی ئایزەر ئەو خوێنەرەیە کە بەدەقدا دەڕواو ئامادەیی رۆشنبیریی و حەز و پەیپێبردنی هەیە. بەڵام (ئیکۆ) بە خوێنەری نموونەیی ناوی دەبات. بەکورتی وێرای خوێنەران و ناونانیان لەسەر ئاستی مەعریفە و ئەزموون و شارەزایی، دەبێ دان بەوەدا بنێین کە دەقی داهێنانەرانە بێ خوێنەری جیاواز و خوێندنەوەی جیاواز وجودی نییە، دەق هەمیشە چاوەڕێی خوێنەر دەکات دووبارە خەڵقی بکاتەوەو لە تاك مانایی رزگاری بکات و وزەو ژیانی تێدا ببوژێنێتەوە... داهێنان بە خوێنەری جیاواز پێوانە دەکرێت، بەڵام وەك گوتمان خوێنەرێك کە بتوانێ لە ئاستی داهێناندا بێت.

ئامادەی/نائامادە

ئەنتۆلۆژیای تاراوگەو چەمکی نامۆبوون

خوێندنەوەیەك بۆ قەسیدەی (لە تەوتەمی مامزەکانی قەندیلەوە)ی هەندرێن

تاراوگەو ئەدەبی تاراوگە

ئەدەبی تاراوگە وەك ژانرێك لە ژانرەکانی ئەدەب سەیر ناکرێت، بەڵکو لە پێناسە گشتییەکەیدا دەشێ بەو ئەدەبە بگوترێت کە هەستی ئاوارەبوون لە نیشتمانی لەخۆدا هەڵگرتووە. تاراوگەبوون ئەزموونێکە شان بە شانی هەستێکی گەورەی بەرپرسیارێتی لە دایك دەبێت، باجێکە مرۆڤ ئامادەیە وەك دەرئەنجامی بەکارخستنی ئیرادەی ئازادی بۆ خۆی و نیشتمانەکەی بیدات. بەو مانایە ئەدەبی تاراوگە لەگەڵ ئەدەبی بەرگری دێتەوە بەوەی پشت بە دۆزێك دەبەستێت، و کار لەسەر زمانێك دەکات کە خەونی ئازادبوونی نیشتمان و گەڕانەوە بەرەو زێدوماڵی پێیە.

ئەدەبی تاراوگە دوو باسی گرنگی لەخۆدا هەڵگرتووە یەکەمیان بەرجەستەکردنی نەتەوەیە (وەك دۆز) لەڕێگەی ئەو بەرجەستەکردنەش سۆزی گەڕانەوە بۆ نیشتمان یەکێکە لە بنەڕەتە سەرەکییەکانی ئەو ئەدەبە. دووەم هەستکردن بە نامۆبوون، ئەو هەستەش بە مانا وجودییەکەی توانای لەدەستدانی بەرجەستەکردنی خود دەگەیەنێت، دەشێ ئەو هەستە لە کەسی تاراوگەنشیندا کاتی بێت. بەڵام ئەگەر بەرجەستەکردنی نەتەوە بە شێوەیەکی گشتی خۆی لە پارێزگاریکردنی زمان و تەقلیدە ئەدەبی و کەلەپورە نەتەوەیی و رۆشنبیرییەکاندا

هەڵگرێتەوە، ئەوە هەستی نامۆیی کەسی تاراوگەنشین راستەخۆ پەیوەندی بە دوور کەوتنەوەو پەراوێزکردنەوە دەبێت، بەو مانایەش تێکچوونی پەیوەندی بە شوێن و پەیوەندیکردن بە زمانی دووەم دەبێتە هۆی کشانەوە لە دنیاو چوونەوەی کەسی تاراوگەنشین بۆ ناوەوەی خۆی، هەموو ئەوانەش شێوەیەکی نێرگزیانەی کەسی ئاوارەمان نیشان دەدات.
لە لایەکی دیکە ئەدەبی تاراوگە بەپێی سیاقی کۆمەڵایەتی و سیاسی و مێژوویی دەشێ بە چەشن و جۆری دیکە رەنگ بکرێت و سێبەری دیکەی بخرێتە سەر، یەکێك لەو رەنگانە پێماندەڵێت: ئەدەبی تاراوگە جگە لە پێ فرۆشتنەوەی کاڵاکانی نیشتمان بە خۆمان شتێکی دیکە نییە، هەڵبەتە ئەو کاڵایانەش بە گشتی خۆرهەڵاتین و شتێکی نوێیان تێدا نییە، کەواتە لە بەر ئەوەی ئەدەبی تاراوگە ناتوانێت بە شێوەیەکی گشتی لەگەڵ ئەدەب و زمانەکانی دیکە کارلێك درووست بکات، لە بەر ئەوەی توانای ئەوەی نییە خۆی لەگەڵ ژینگەی نوێ بگونجێنێت، ئیتر هەر لە پێ فرۆشتنەوەدا دەمێنێتەوە، بەڵام ئایا ئەو ناونانە ئەدەبییە هەر تەنها بە خۆرهەڵاتەوە بەندە، ئایا ئەو ئەدەبەی کە بەو شوێنەوە سەرسامە کە دەکەوێتە دەرەوەی نیشتمان پێی دەگوترێت ئەدەبی تاراوگە... بۆ سوود وەرگرتنی رامبۆ، گۆتە، لامارتین... لە خۆرهەڵات وەك شوێن و کاڵاکانی بە ئەدەبی تاراوگە ناونابرێت؟؟
بە کورتی ئەوەی لەو باسەدا دەمەوێت زێتر قسەی لێبکەم ئەوەیە کە ئەدەبی تاراوگە لە بنەڕەتدا تەعبیر لە نۆستالۆژیا و هەستی گەڕانەوە بۆ نیشتمان دەکات، کۆی ئەو هەستەش نامۆیی لە کەسی تاراوگەنشین درووست دەکات. لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم ئەو زاراوەیە وەك دیاردەیەکی ئەدەبی بێ هاوتا تەماشا دەکرا، چونکە کەسی مەنفی چ وەك سیاسی و نیشتمانپەروەر، چ وەك ئەدیب و نووسەر.... لەو کەسانە بوون کە هیوای گەورەیان لە ناو گەل و نیشتماندا سەوز دەکرد، لەو کەسانە بوون کە فیکری ئازادی و تەعبیرە گەورەکانی سەرفرازییان لەخۆدا هەڵگرتبوو لە ژێر فشارێکی دیاریکراو و سزادانێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتوری سەپێنراوەوە لە زێد و نیشتمان نەفی کرابوون، بەڵام لە دوای شۆڕشی کۆمۆنیکەیشن (اتصالات) و زانیارییەکان، لە ناو ئەو بەیەکداچوونەی شوناس و کەلتوورە جیاوازەکاندا ئیتر هەر ماڵێك هەر زێدو نیشتمانێك لەنێو خۆیدا دابەشی چەندان ماڵی جیاوازو ناکۆك و تەنانەت دژ بەیەك بوونە، دەشێ هەر بەشێك لەو ماڵە بۆ خۆی ماناو ئەخلاق و مۆراڵی کۆمەڵایەتی جیاواز بە خۆی لە شوێنی دیکە و سیستمی دیکەوە بخوازێ، ئێمە ئێستا لە کۆتایی ماڵی داخراودا دەژین، ئیتر لەوێوە ئەدەبی تاراوگە ماناکانی پێشووی خۆی لەدەست دا، ئیتر ئەوە بیری مۆدێرنەو پۆست مۆدێرنەیە وای لە شاعیرێکی وەك (مەحموود دەروێش) کرد بڵێت: نیشتمان هەمیشە ئەوە نییە کە تۆ تێیدا دەژیت، تاراوگەش ئەوە نییە کە تۆ لە نیشتمان ئاوارەیت.
هەڵبەتە ئەو رستەیەی دەروێش لە یەکێك لە تەعبیرە گەورەکانی هەڵگری میتافۆری جیهانبینییەکە کە پایەکانی دەکەونە نێو جوڵەو گەڕان و گۆڕانی بەردەوامەوە، بەمجۆرە ئەو دیاردە ئەدەبییەی تاراوگە دوای نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم زۆر لە ماناکانی کاڵ بۆوە، ئێستا بەزاندنی سنورەکان و رەوکردن و کۆچکردن چ وەك نەفیکردن بێت چ وەك پەنابەری،

ئەو تێگەیشتنەی دوێنێی لەدەست داوە، ئەمڕۆ تاراوگەنشینی وەك خەسڵەتێك لە خەسڵەتەكانی سەردەم سەیر دەكرێت، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش نیشتمان بەردەوام دەبێتە پرۆژەیەك بۆ دروووستكردن و بونیادنانەوە.

بەمجۆرە ئەمڕۆ ئەدەبی تاراوگە زێتر لەمیانی مێژوو قسەی لێدەكرێت، نەك وەك دیاردەیەكی بێ هاوتا، ئەمڕۆ ئەدەبی تاراوگە چەمكێكە لەنێو هوشیاری ئەدەبییەوە خۆی دەدۆزێتەوە، بەو مانایەش تاراوگە ئەو شوێنە نییە كە مرۆڤ تێیدا بیر لەوە بكاتەوە بۆ وڵاتەكەی بگەڕێتەوە، بەڵكو لە بنەڕەتدا مرۆڤی سەردەم بەردەوام لە هەوڵی دەرچوون لە شوێندایە، لێرەوە "دەربازبوون لە نیشتمان گرنگترە لە چییەتی مەنفا"

ئەگەر هەتا دوێنێ تاراوگە وەك زاراوەیەكی ئاڵۆزی (رەتكردنەوە)و (ئارەزووكردن) قسەی لێكرابێت بەو خەسڵەتەی كە حاڵەتێكە لە (نەفیكردن) و (پەنابەری) لەو دوو خەسڵەتەش فیكرەی جیابوونەوەو دووركەوتنەوە لە زێد و نیشتمان، یان ئەسڵی رۆشنبیریی و رەچەڵەك... لەدایك بێت، پاشان لەوێوە لەنێوان (مەنفی) و (پەنابەر) ئاماژە بە جیاكارییەك كرابێت بەوەی كە یەكەمیان لەسەر دوورخراوە فەرزكرا بێت، بە دیوەكەی دیكەش كەسی نەفیكراویش قبولی دەسەڵات و سیستمێكی دیاریكراوی نەبێت و رەتیكردبێتەوە، ئەوە دووەمیان ئارەزووی هەڵبژاندنی تێدا رەنگدەداتەوە جا هۆكەی هەر چییەك بێت. یەكەمیان سەپێنراوەو توندوتیژی لە پشتەوەیە، تەعبیر لە هەڵنەكردن و نەگونجان دەكات و پەیوەندی بە هۆشمەندییەكی بریندارەوە هەیە. دووەمیان دەشێ پەیوەندی بە ژیان و گوزەرانەوە هەبێت، یەكەمیان هەڵگری تراژیدیایە، بەڵام دووەمیان گەڕانەوەیە بە دوای جۆرێك لە ئاسوودەیی.

واتە ئەگەر دوێنێ لە پشت كەسی نەفیكراو و پەنابەر كۆمەڵێك بارودۆخی سیاسی و ئابووری و كۆمەڵایەتی ئامادەیی هەبێت، ئەوە ئەمڕۆ دەرچوون لە نیشتمان هەر ئەوە نییە، بەڵكو بە جۆرێك لە جۆرەكان دەرچوونە لە هەموو ئەو جەبرە ئەخلاقیانەی كۆمەڵگە بەسەر نەوەكانیدا دەسەپێنێت، دەرچوونە لەو سانسۆرە توندوتیژەی كە هیچ دەرفەتێك بۆ هەناسەدانی نەوەكان ناهێڵێتەوە، لەسەر ئەو بنەمایە كۆچ وەك خەسڵەتێك لە خەسڵەتەكانی نەوەی نوێ دەشێ بریتی بێت لەو گۆڕانكارییەی كە مرۆڤی كۆچكەر دەیخاتە ژیانی خۆیەوە، وەك چۆن خودی ئەو گۆڕانە گۆڕانی دیدی مرۆڤە بەرانبەر بە شوێن و كات، وەك چۆن لە تێكشكان و پچرانی پەیوەندییەكان بە شوێنەوە هەڵقوڵاوە، بە هەمان شێوە پەیوەندیكردنە بە زمان و كەلتووری جیاوازەوە.

بەمجۆرە دوای فیكرەی مۆدێرنەو پۆست مۆدێنە ئیتر شوێن پەرستی هەڵچنینی دیوارێكی سایكۆلۆژیە لەنێوان فەردو دەرەوە. لە لایەكی دیكە تاراوگە چیتر ئەو شوێنە دوورە نییە كە مرۆڤ بەردەوام بیر لە گەڕانەوە بۆ زێد و نیشتمان بكاتەوە، ئەو شوێنە دوورەدەستە نییە كە مرۆڤ تێیدا بێزارو وەڕس بێت، ئەمڕۆ شۆڕشی كۆمۆنیكەیشن تەواوی سنورەكانی هەڵوەشاندنەوە چەمكی تاراوگەی بە جۆرێك لە جۆرەكان كاڵ كردەوە، ئەمڕۆ ئەدیب و سیاسی دوورە وڵات چیتر ئەو كەسانە نین دوور لە رووداوە هەنووكەییەكانی وڵات بژین،

بەڵکو کەسانێکن دەتوانن بەشدارییان هەبێت و کاریگەری قووڵ بنوێنن، وەك چۆن دەتوانن لەو شوێنەی تێیدا دەژین دۆزە رەواکەیان بە دنیا بناسێنن، لێرەدا دەشێ قسە لە چەمکێك بکەین، یان چەمکێك بە ناوی (نائامادەی/ئامادە) بیر بخەینەوە، بەمجۆرە چەمکی (نائامادەی/ئامادە)ی مرۆڤی سەردەم لە زادگەو نیشتمان، وەك چۆن لە بواری لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و رەخنەییەوەو هەر یەك لە (هایدگەر) و (لڤیناس)و (دریدا) سوودیان لێوەرگرتووەو بەکاریان هێناوە، بە هەمان شێوە لە بوارە زیندووەکانی دیکەی ژیانیش دەرکەوتنی بەربڵاوی هەیە. کەواتە لەڕێگەی ئەو چەمکە مرۆڤ و شتەکان و وشەکان ئەو کاتەی نائامادەن ئامادەییان هەیە.

بە کورتی ئەمڕۆ لە سیاقەکانی جیهانگیریدا لەبری ئەدەبی تاراوگە قسە لە ناسنامە کراوەکان دەکرێت، وەك چۆن قسە لە هاونیشتمانی جیهانی دەکرێت، ئەمڕۆ من و ئەویدیکە بەردەوام لە جێگۆڕکێیەکی سەیردا دەژین هەر لەوێشەوە خەمەکانی زادگەو نیشتمان دەبنە خەمی هەموو مرۆڤدۆستێك و تەرجەمەی زمانە جیاوازەکانی دنیا دەکرێن.

ئەگەرچی لەنێوان مەنفی و پەنابەر زێتر قسە لە دوو چەمکی سیاسی و ئابووری دەکرێت، قسە لە تراژیدیا و ئاسوودەیی دەکرێت.... بەڵام بەدەر لەوە، لێرە رەنگە پرسیار ئەوە بێت ئایا مرۆڤی تاراوگەنشین مرۆڤێکی نامۆیە؟

زۆرجار مرۆڤی ئاوارە کاتێك دەگەڕێتەوە زێدی خۆی دووچاری شۆك دەبێت، چونکە هەست ناکات ئەو پەیوەستبوونەی هەیبووە پەیوەندی بەو شوێنەوە هەبێت، بەڵکو هەستدەکات تەنها پەیوەندی بە سێبەرەکانی خۆیدایە، یان ئەو بیرۆکەیەی کە لەنێو خۆیەتی..

رەنگە ئەو پەرەگرافە تەواو لە پێناسەی فیکرەی نامۆبوون نزیکمان بکاتەوە، ئەگەرچی مەرج نییە هەمیشە تاراوگەنشین هەستی نامۆیی بەدواوە بێت، بەڵام بۆ نموونە لای (ئیدوارد سەعید) لەباسی ئەنتۆلۆژیای تاراوگەدا حاڵەتێکی بەردەوامی نامۆیی و پەراوێزبوون دەبینرێت، بەمجۆرە هەستکردن بە نامۆیی دەبێتە شێوەیەك لە شێوەکانی بوون، چونکە هەستکردنێکی بەردەوامە بە جیابوونەوە لە ناوکۆیی (ئێستا-تاراوگە)و گەڕانەوەی بەردەوام بۆ رابردوو، نیشتمان، زێد، کەلەپوور...کە لە مەنفا وجودییان نییە.

لەسەر بنەمای ئەو قسەیەی (ئیدوارد سەعید) دەبێت تاراوگە بەردەوام پێناسە بکرێتەوە، دەبێ چەمکی ئێرەو ئەوێ، ئێستا و ئەوسا، من و ئەوانیدکە بەردەوام کەشف بکرێنەوە.

نامۆبوون و داهێنان

نامۆبوون) دیاردەیەکی مرۆییە بەنێو تەواوی شێوەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی، ئابووری،) سیاسیدا درێژ دەبێتەوەو تەواوی کلتورەکان لەخۆ دەگرێت، و بابەتی نامۆبوون بە شێوەیەکی جۆراوجۆر خراوەتە بەر دراسەکردن و کۆمەڵێك دەرئەنجامی جیاوازی لێکەوتۆتەوە.

فیکرەی (نامۆبوون) لە سەدەکانی ناوەڕاستدا یەکەمجار لە فیکری مەسیحیدا دەردەکەوێت بە تایبەتی لە (لاهوت) و (پرۆتستانتی) تا دەگاتە (لۆسەر) و (کالفن)... ئەو جۆرە لە نامۆبوون لە دەرئەنجامی جیاوازییەکان و رێبازە جیاوازەکانەوە سەرچاوەی گرتووە، راستە خودی

ئەو فیکرەیە (ڕۆسۆ) بەر لە (هیگل) لە کتێبی (پەیمانی کۆمەڵایەتی) قسەی لێکردووە، بەڵام وەك دەزانین بە شێوەیەکی ڕێك و پێك لە لایەن (هیگل)ەوە لە فەلسەفەی ئەڵمانیدا خراوەتە بەر باس و لێکۆڵینەوەو دواتر لە سەدەی (18) و سەرەتای سەدەی (19) لە لایەن (مارکس) لە بەشەکانی (سەرمایە)دا لەمیانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و سیاقی سەرمایەداریدا کاری لەسەر کراوە.

بە مانای گواستنەوەی بە خاوەنبوون (Alienation) وشەی (نامۆبوون) لە وشەی لاتینی لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە دێت، گواستنەوەی بە خاوەنبووون یان وازهێنان لە مافە سروشتیەکانی خۆ چەندان پێناسەی جیا جیای لە بوارە جیاوازەکانەوە بۆ کراوە، من لێرەدا تەنها قسە لە رووە پۆزەتیف و نێگەتیفەکانی دەکەم، بەڵام مانای (نامۆبوون) وەك دیاردەیەکی دەروونی تەعبیر لە موعاناتی مرۆڤ دەکات لەگەڵ خۆی و کۆمەڵگەکەیدا، وەك چۆن لە مانا کۆمەڵایەتییەکەیدا تەعبیر لە ئیحساسی داماڵین لە خود و ئەوانیدیکە دەکات.

لای هەر یەك لە (هۆبز) و (لوك) نامۆبوون لە رووە پۆزەتیفەکەیدا کردەیەکی ویستخوازانە و ئازادانەیە، بە مانایەکی دیکە قوربانیدانی تاکە لە پێناو بەرژەوەندی و سوودە گشتییەکانی کۆمەڵگە، هەروەها لای (ڕۆسۆ)ش ئەو وازهێنانە دواجار لە پێناو ئاسایشی کۆمەڵایەتیدایە، بەڵام ئامانجی نێگەتیفانەی نامۆبوون لای (ڕۆسۆ) لەوەوە دێت کە کۆمەڵگەو شارستانییەت مرۆڤ وەك بەندەی دامەزراوەکانی خۆی دەبینێت و بەردەوام لەسەر رەتاندنەوەو راوەدوونانی مرۆڤ کار دەکات، یان بە مانایەکی دیکە مرۆڤ وەك پاشکۆی دامەزراوەکانی تەماشا دەکات، لەو حاڵەتەدا مرۆڤ هاوگونجانە ئۆرگانییەکانی خۆی ون دەکات، هەروەك چۆن (شیلەر)یش پێیوایە ئەو حاڵەتە رۆتینانەی دەزگاکان بەسەر مرۆڤدا دەیسەپێنێت جگە لە مرۆڤێکی شێواو شتێکی دیکەی لێناکەوێتەوە، بەمجۆرەش مرۆڤ لە هەموو رەفتارە جوانەکان دەبێتەوە.

ئەوەی بە شێوەیەکی گشتی نامۆبوون و داهێنان بە یەکەوە دەبەستێتەوە ئەو دڵەڕاوکێ قوڵەیە کە کەسی (نامۆ/داهێنەر) لەگەڵیدا دەژیت، دەرئەنجامی ئەو دڵەڕاوکێ قوڵەش دواجار لە خەیاڵدا خۆی دەدۆزێتەوە، بۆ ئەو تێڕوانینەش ئەگەر داهێنانە ئەوە بێت کە لە عادەتی ژیانی رۆژانەمان دادەبڕێت، ئەوە نموونەی مرۆڤی (کۆچەر، رۆشنبیر، نامۆ) لای (ئیدوارد سەعید) ئەو مێوانە کاتیەیە کە هەمیشە شتەکان بە ناسروشتی دەبینێت، ئەو جۆرەش لە سەیرکردن لە ناپەیوەستبوونەوە لەدایك دەبێت، رۆشنبیری ناپەیوەست یان پەراوێز بەردەوام پاسەوانی ئەو بەها ئەخلاقیانە دەکات کە ناهیلێت دنیا لە ناوەوە بۆگەن بکات، کەسێکە قبولی نییە بە ناوی ماڵ، زادگە، نیشتمان... بێحورمەتی و بەدرەوشتی بەرانبەر مرۆڤ و کۆمەڵگە بکرێت، کەسێکە بەردەوام لە جوڵە دایە لە دنیایەکدا کە گۆڕان بەڕێوەی دەبات. سەعید لەو وتارەی لە بارەی وێنەکانی رۆشنبیر، نووسیوویەتی: مرۆڤی تاراوگەنشین و ئاوارە سنورەکان دەبڕێت و تەگەرەکانی نێو فیکر و ئەزموون لە خۆی دەکاتەوە، هەروەها لەگەڵ ئەو گوتەیەی (فرانز فانون) یەکدەگرێتەوە کە لە بارەی مرۆڤی ئاوارەوە دەڵێت: مرۆڤی ئاوارە ئەو کەسەیە کە بە شێوەیەکی نێرگزییانە لە دنیا دەکشێتەوەو دەچێتەوە نێو خودی

خۆیەوە، لەو حاڵەتە دەشێ بڵێین داهێنان لە بەیەکداچوونی رۆشنبیرییەکانەوە لە دایك دەبێت، هەر لەسەر ئەو بنەمایە داهێنەر دەبێت لە هەستێکی بێ لایەن و رووت و بێ خۆدانەپاڵ لایەنێك سەیری دەوروبەر بکات، لە بەرانبەر ئەوەشدا وەك دەزانین کەسی نامۆ نە دۆستە نە دوژمن، بەڵکو کەسێکە شوناسی خۆی لە داهێناندا هەڵدەگرێتەوە. هەڵبەتە ئەو جۆرەش لە نامۆبوون بە پۆزەتیف وەسف دەکرێت.

بەمجۆرە نامۆبوونی پۆزەتیف داهێنانی لێدەکەوێتەوە، چونکە لەو حاڵەتەدا وەك (شیلەر) دەڵێت خود لە دنیای دەرەوە جیا دەبێتەوەو وەك بابەتێك بۆ جوانی تەماشای دەکرێت، بەو مانایە خود ئازاد دەبێت. ئەو رستەیەی (شیلەر) راستەوخۆ (هیگل)مان بیر دەخاتەوە، هەڵبەتە وەك دەزانین مێژووی بەشەری لای (هیگل) مێژووی ململانێیە لە پێناو دڵنیایی ئازادی خودو سەربەخۆیی ئەوانیدیکە، ئەو ململانێیە لەسەر ئاستی کەسێتی درووست دەبێت، ململانێیەکە لە پێناو سەپاندنی خودو دواتر وەدەستهێنانی داننانی ئەوانیدیکە بەو خودە بێ ئەوەی نکۆڵیکردن لە ئارادا بێت. کەواتە ئەگەر جەختکردن لەسەر ئازادی ئەوە بێت کە مرۆڤ بۆخۆی خاوەنی خۆی بێت، ئەوە مەبەستی نامۆبوون لای (هیگل) ئەوەیە کە مرۆڤ لە پێناو ئازادی مرۆڤە لە خۆی ئەوانیدیکە جیا دەبێتەوە.

بەمجۆرە هیگل پێیوایە ئەنتۆلۆژیای داهێنان لای کەسی نامۆ بریتییە: لە حاڵەتی جیابوونەوەی هوشیاری لە خود-و بوونی بە شتێك، هەڵبەتە رۆح لەو کاتەدا هەڵگری بوونێکی سەربەخۆیە، رۆح لەو بارەدا دەبێت بە سروشت، لەسەر ئەو بنەمایە (هیگل) فیکرەی رۆح بە خاڵی سەرەتای راستەقینە دادەنێت، رۆح لای ئەو بکەرە، بەو مانایەش جەوهەری رۆح کارەو ماهیەتەکەشی ئازادییە. لێرەدا سروشت لای هیگل بە مانای رۆحێکی نامۆ دێت، ئەوەش پرۆسیسێکی کاتییەو جارێکی دیکە رۆح دەگەڕێتەوە بۆ ناو خودو لەو بارە ئاساییە رزگار دەبێت، واتە سەرجەم گیانی خودو گیانی بابەت دەبنە یەك و گیانی بێ پایان پێك دێت، هەر کە رۆح نامۆ بوو ئیتر سروشت پەیدا دەبێت و سروشتیش هەموو مەیدانەکانی ژیان لەخۆ دەگرێت وەك هونەر ئایین ....

خۆدۆزینەوەو نامۆبوون

هەندرێن) لە کتێبی (نیگای دەست) دەڵێت: دەخەوم تا خەون ببینم، دەپرسم تاکو خۆم و) ئەوانیتر بناسم، سەفەر بۆ دۆزینەوەی خۆم و زانیارییەکان دەکەم. ئەگەر سەیری ئەو رستەیە بکەین دەبینین سێ چەمکی سەرەکی بونیادی رستەکە پێکدەهێنن: من، ئەوانیدیکە، سەفەرکردن، لەڕێگەی ئەو پێکهاتەیەشەوە دەیەوێت بڵێت ئەوە منم لەڕێگەی سەفەرکردن لێرەو لەوێ هەوڵی ناسینی ئەوانیدیکە دەدەم و زانیاری بەدەست دەهێنم، واتە وەدەستهێنانی زانیارییەکان لەڕێگەی تەماشاکردن و ناسینی ئێرەو ئەوێ مەیسەر دەبێت، هەر لەڕێگەی ئەو تەماشاکردن و ناسینەشەوە دۆزینەوەی (من، مەبەست خودە) دەکەینە خاڵی سەرەکی بەدواداچوونی ئەو قەسیدەیە، بەپێی ئەو بۆچوونە ئەگەر بمانەوێت قسە لە (هەندرێن-خود)و تاراوگە (هەندرێن-خود)و قەسیدەی (لە تەوتەمی کارمامزەکانی قەندیلەوە) بکەین، دەشێ

(ئێره/خود/ئەوێ) وەك پنتێك بۆ خوێندنەوە دەستنیشان بكەین و دواتر لە یەك توانەوەیان بەپێی تێڕوانینمان بۆ چەمكی (نامۆبوون) و (تاراوگەنشین) لێكبدەینەوە.

قسەكردنی من لە چەمكی (ئێره/خود/ئەوێ) هەر تەنها بەر جوڵەی ناجێگیری (شوێن/كات) ناكەوێت، بەڵكو بەو (خود)ە گۆشەگیرو نیگەرانەشەوە پەیوەستە كە هەوڵدەدەم لەڕێگەی داهێنانی (وێنەی شیعری)یەوە لە چەمكی (نامۆبوون) و لەڕێگەی (یادەوەری)یەوە لە چەمكی (تاراوگەنشین) نزیكی بكەمەوە.

بەمجۆرە خاڵی ئاوێتە بوون و لێكتووانەوەی (ئێره/خود/ئەوێ) لەو قەسیدەیەدا لە وێنەی شیعری وەك گوتراوی بینراو و ئیقاع وەك نەبینراو بیستراو دەردەكەوێت، لەوێشەوە هەستكردن بە چوونە نێو ژیان بە مانا (برگسۆن)ەكەی تەعبیر لە مەكان و زەمان دەكات، بەو مانایەش گەڕانەوەی شاعیر بۆ زێد و نیشتمان لەو وێنە شیعرییانەدا دەلالەتی ئەنتۆلۆژی گەورەی لەخۆدا هەڵگرتووە، بەڵام كاتێك لە خوێندنەوەی قەسیدەی (لە تەوتەمی كارامزەكانی قەندیلەوە) رێگە بۆ بەدواداچوونی (یادەوەری) و (وێنەی شیعری) خۆش دەكەین دەبینین پەیوەندی نێوانیان پەیوەندییەكی هۆكارئامێز نییە، چونكە كۆی ئەو گەڕانەوەیەی لەو قەسیدەیەدا هاتووە ناشێ وەك كردەیەكی شیعری بە دەنگدانەوەی دوێنێ ژماری بكەین، ئەوەش لەوێوە دێت كە وێنەی شیعری فەزای ساتەوەختی نووسینی شیعر درووستی دەكات، نەك دەنگدانەوەی دوێنێ، دواجار لەبیرمان نەچێت شیعرییەت بوونێكی راستەقینەی نییە، بەڵكو بەردەوام لەڕێگەی تەماشاكردن و خوێندنەوەی جیاوازەوە خەڵق دەكرێت و دەكەوێتە دەرەوەی بابەتخوازی و نێرگزییەتەوە، لەوێشەوە نە بڕوای منی گێڕەوە بۆ خۆی رادەكێشێت، نە منی لبیدۆی بێگەرد و نە بە یادهێنانەوە، نە هەڵگری منێكی ئیرۆتیكی نەخۆشە، كردەی نووسینی شیعری ساتەوەختێكی لە پڕو درەوشاوەیە، كردەیەكە بە جۆرێك لە جۆرەكان وجودی شاعیر لە چوونە نێو پرۆسەی نووسینی شیعرییەوە، یان حاڵەتی شیعر نووسینەوە بەرجەستە دەبێت، وەك دەزانین بەرجەستەكردنی ئەو حاڵەتە لە (وجود) راستەوخۆ دەكەوێتە نێو خەیاڵەوە، خەیاڵیش تەواوی دەسەڵاتەكان لە عەدەمێكەوە بەرەو عەدەمێكی دیكە دەكاتەوە.

كەواتە ئەوە دەنگدانەوەی دوینێ نییە كە راستەوخۆ شاعیر دووبارەی دەكاتەوە، چونكە لەو حاڵەتەدا شیعر دەبێتە نووسینەوەی مێژوو و شاعیریش دەبێتە مێژوونووس، بەڵكو ئەوە شاعیرە (وەك تاراوگەنشین)ێك وجودی لە بەرهەمهێنانی پرۆسەی نووسینی شیعرییدا، یان بە مانایەكی دیكە لە خەیاڵی شیعرییدا دەردەكەوێت، نەك مێژوو. بەو مانایە گەڕانەوەی شاعیر لەو قەسیدەیەدا بۆ زێد و نیشتمان... گەڕانەوەیەكی خەیاڵییانەیە بۆ ئەو ساتەوەختەی كە وجودی خۆی تێدا كۆ دەكاتەوە، ئەو ساتەوەختەش جگە لەشیعر و وێنەی شیعری شتێكی دیكە نییە، ئەو ساتەوەختە ئازاد بوونە لە واقیعی تاراوگە، ئەو ساتەوەختەیە كە پەرتبوونی خۆی لە تاراوگە كۆ دەكاتەوەو لەوێشەوە بەرەو گۆشەگیری و هەستی نامۆیی دەچێت. ئەگەر كۆی ئەو قسەكردنە قسەكردن بێت لە خودی شاعیر، ئەوە زاراوەی (ئێره/ئەوێ) لەو قەسیدەیەدا جگە لە پەیوەندییەكی (مەكانی/زەمانی) بەرەو دوو جۆر لە بیركردنەوەمان

دەبات: یەکەمیان بیرکردنەوەی خوێنەرە، یان بە مانایەکی دیکە خوێنەر چۆن بیر لەو وێنانە دەکاتەوە؟ بێگومان بە نسبەت خوێنەر ئەگەر بەشێکی ئەو بیرکردنەوەیە بە ئامادەیی دەروونی و رۆشنبیریی و فەزاکانی خوێندنەوەوە بەند بێت، بەشێکی دیکەی پەیوەندی بە ئاستی داهێنانی وێنەکانەوە هەیە. دواتر لەڕێگەی ئەو دوو هۆکارەوە دەشێ خوێنەر بتوانێت بە تواناو خەیاڵی خۆی بەشداری لە بەرفرەوانکردنی رەهەندەکانی داهێنان و خودی داهێنانەوە بکات. دووەم ئەو ساتەوەختەیە کە شاعیر لەڕێگەی نووسینی شیعرییەوە یان داهێنانی شیعرییەوە پێی دەگات، وەك دەزانین ئەوە دڵەڕاوکێیە دەریچەکانی ساتەوەختی داهێنان واز دەکات و ئازادی فەزاکانی دەنووسێتەوە، ئەو ساتەوەختەی کە ئازادی فەزاکانی رەنگرێژ دەکات، ساتەوەختێکی لەپڕو درەوشاوەو نادیارە هەر لەوێشەوە بە خەیاڵەوە دەلکێت، بەڵام ئەگەر خەیاڵی شاعیر بە (ئامادەی/نائامادە) ناوزەد بکەین، ئەوە خەیاڵی خوێنەر بە (نائامادەی/ئامادە) ناو دەبەین، یەکەمیان لەڕێگەی نامۆبوونی (خودی- شاعیر) لە تاراوگە وەك کردەیەکی وجودی لە خەیاڵ دەردەکەوێت، یان بە مانایەکی دیکە وجودی شاعیر لەو حاڵەتەدا لە بوونی خەیاڵدایە، بەڵام دووەمیان لەڕێگەی گەیشتنی خوێنەر بە (وێنەی شیعری-بابەت) بەرەو خەیاڵ دەبێتەوە، واتە ئەوە وێنەی شیعری، یان فەزای شیعرییە خوێنەر بە شیعر دەگەیەنێت، هەر لەوێشەوە دەشێ بەرەو خەیاڵی بەرێت، دەمەوێت بڵێم ئەوەی بە (ئامادەی/نائامادە)ی خەیاڵ ناومان برد لەوتێگەیشتنەوە دێت کە شاعیر لەبابەت دەکشێتەوەو دەچێتە گۆشەگیری خودی لەوێشەوە وەك نامۆیەك سەیری دەوروبەری دەکات، ئەو حاڵەتەش دەبێتە هۆکارێکی راستەوخۆو سەرەکی ئامادەیی خەیاڵ، لەو جۆرە ئامادەییەی خەیاڵ پرۆسەی نووسینی شیعر دێتە بەرهەم، داهێنانی شیعریش لەو قەسیدەیە تەعبیر لە چوونە نێو ژیان دەکات، بەڵام چوونە نێو ژیانێکی زیندوو نا، بەڵکو چوونە نێو ژیانێك کە لەسەر یادەوەری وەستاوە، دەمەوێت بڵێم ئەوەی بە حەقیقی لە تاراوگە ئامادەیی هەیە خەیاڵی کەسێکی نامۆیە بە دەوروبەر نەك خودی شاعیر، بەڵام ئەوەی بە حەقیقی لە یادەوەرییەکاندا ئامادەیی هەیە چوونە نێو ژیانی ئەو خەیاڵەیە نەك کەسی تاراوگەنشین، بەو مانایە ئەوەی نائامادەیی خەیاڵ دەنوێنێ یادەوەرییە، نەك نامۆیی کەسی تاراوگەنشین.

کەواتە لەو خوێندنەوەیەدا زاراوەی (ئامادە) دەلالەت لە ئامادەیی نامۆییانەی کەسی تاراوگەنشین دەکات، واتە ئەوە ئامادەیی نامۆییانەی خودی تاراوگەنشینە لە تاراوگە لەڕێگەی خەیاڵەوە وجودی خۆی دەنوێنێ، بەڵام زاراوەی نائامادەیی لە کردەی نووسینی ئەو قەسیدەیەدا ناچێتە نێو حاڵەتێکی دیاریکراوەوە، بەڵکو لە نائامادەیی هەمەرەنگی یادگارەکاندا وەك داهێنان دەدرەوشێتەوەو لەپڕ لە وێنەی جیاواز دەردەکەوێت. کەچی پێچەوانەکردنەوەی ئەو دوو زاراوەیە لای خوێنەر بە شێوەی (نائامادەی/ئامادە)ی خەیاڵ لەوێوە دێت کە خەیاڵکردنی خوێنەر بەر لە گەیشتن بە وێنەی شیعری (بابەت) لە بنەڕەتدا نائامادەیەو لە گەیشتنی بە بابەتەوە ئامادەیی خۆی دەنوێنێت، وەك گوتمان هەر لەوێشەوە دەشێ ئامادەیی لە بونیادنان و پرۆسەی داهێنان بکات، واتە دەشێ ئەو ئامادەییەی خوێنەر لەڕێگەی بابەتەوە راڤەکردن و لێکدانەوەی جیاوازو هەمەرەنگی لێبکەوێتەوە کە بەشێکە لە

داهێنانی پرۆسەی خوێندنەوە، لە یەکەمیان ئەوە توانای خەیاڵە شیعر بەرهەم دێنێت، لە دووەمیان ئەوە ئامادەگی جیدییانەی خوێنەرە لەڕێگەی وێنەی داهێنراوی شیعری (بابەت) خوێنەر بەرەو خەیاڵ دەکاتەوە.
لەسەر ئەو بنەمایە دەشێ لە بارەی خەیاڵی شاعیرەوە لەو رستەیە نزیك بکەوینەوە کە دەڵێت: وێنەی شیعری ناسنامەیەکی دینامیکی تایبەت بەخۆی هەیەو راستەوخۆ بە ئەنتۆلۆژیای حاڵەتی نووسینەوە بەندە، بەڵام ئەگەر خودی ئەو رستەیە بۆ خەیاڵی خوێنەر تەرجەمە بکەین دەبێ لەڕێگەی (برگسۆن)ەوە بە چەمکی (دەرککردن) و (تەعبیرکردن)ەوە پەیوەستی بکەین.
واتە خوێنەر چۆن وێنەکان دەرك دەکات، یان چۆن لەڕێگەی هەستەکانەوە تەعبیریان لێدەکات، دواتر ئایا ئامادەیی خوێنەر لە پرۆسەی دەرککردن و تەعبیرکردن چەند دەتوانێت وەك داهێنەر لەڕێگەی خەیاڵەوە بەشداری لە داهێنان و چەندان دەرککردن و تەعبیرکردنی دیکەی جیاواز بکات؟
وێنەی شیعری
لەنێوان تەعبیرکردن و دەرککردندا
وەك گوتمان ئەنتۆلۆژیای داهێنان بە نیسبەت کەسی نامۆ لای (هیگل) بریتییە لە جیابوونەوەی هوشیاری لە خود-و بوونی بە شتێك، هەڵبەتە ئەو شتە دواجار لە رۆحدا بەرجەستە دەبێت و ماهیەتی رۆحیش لای ئەو ئازادییە، لەسەر ئەو بنەمایە ئەگەر لەو قەسیدەیەدا قسە لە وێنەی شیعری بکەین دەبێ بە رۆحەوە پەیوەستی بکەین، بەڵام نەك بەو مانایەی کە وێنەی شیعری وەك شتێك یان ئەلتەرناتیفی شتێك سەیر بکەین، بەڵکو دەبێ بۆ بەدواداگەڕانی حەقیقەتی وێنەی شیعری هەوڵبدەین تایبەتمەندییەکانی وێنە دراسە بکەین.
دەمەوێت بڵێم کاتێك خوێنەر بە وێنەی شیعری دەگات دەبێ هەوڵبدات ئاوێتەی خودی وێنەکان و تایبەتمەندییەکانی بێت، نەك پێیوابێت دۆزینەوەی (خود) و (بابەت) بەرەو تایبەتمەندییەکانی وێنەی دەکاتەوە، چونکە وەك (باشلار) دەڵێت: دوالیزمییەتی خود و بابەت لەسەر ئاستی وێنەی شیعری یەك رەهەندی نییە، بەڵکو هەمەجۆر خۆی نیشان دەدات و بێ وەستانیش پڕشنگی لەپڕو چالاکانەیان لە گواستنەوەی وێنەکاندا دەدرەوشێتەوە. کەواتە ئەو وێنە شیعرییەی لەڕێگەی خودەوە دراسە دەکرێت ناشێ هەر تەنها لەو رێگەیەشەوە تێیبگەین، هەروەك چۆن ئاسان نییە کردەی گواستنەوە لە خەیاڵی شیعرییەوە بۆ وێنەی شیعری لەو وردەکارییە هەمەرەنگەی پڕشنگەکان بکەینەوە، کۆی ئەو قسەکردنەش لەوێوە دێت کە وێنەی شیعری لای (باشلار) پێش بیرکردنەوە دەکەوێت، هەر بەمجۆرەش دەگەینەوە (هیگل) بەوەی کە شیعر دیاردەگەرایی رۆحەو ئەوەی کە شیعر پێویستی پێیەتی درەوشانەوەی رۆحە.
ئەگەر بمانەوێت لەسەر ئەو بنەمایە قسە لە قەسیدەکەی (هەندرێن) بکەین، بۆ ئەو قسەکردنەش هەر دوو چەمکی (تەعبیرکردن) و (دەرککردن) وەرگرین، دەبینین چەمکی تەعبیرکردن زێتر خۆی لە تیشکۆی شوێن/یادەوەری هەڵدەگرێتەوە، وەك چۆن دەرککردن دەکەوێتە نێوان (من/تاراوگە)، بەڵام بەر لەوەی ئەو دوو جۆرە تێگەیشتنە زێتر روون

بکەینەوە پێویستە لە خستنە رووی قەسیدەی (لە تەوتەمی کارمامزەکانی قەندیلەوە) ئاماژە بەو ئەستێرانە بدەین کە شاعیر قەسیدەکەی لە (11) پارچەدا پێ جیا کردۆتەوە، کۆی ئەو جیاکردنەوانەش دەکەونە نێوان هەر دوو زاراوەی (لەوێمە/لێرەم) سەرەڕای ئەوەی پەیوەندی نێوانییان پەیوەندییەکی (مەکانی/زەمانی)یە، بەڵام بۆ پشت راستکردنەوەی زێتر بە شێوەیەکی گشتی بەر لەوەی قسە لەو قەسیدەی (هەندرێن) بکەین، دەبێ بە خوێنەری رابگەیەنین کە قەسیدەی ناوبراو لە کۆتایی (2007) لە شاری ستۆکهۆڵم/سوید نووسراوە، ئەو زانیارییە ئەگەرچی لە کۆتایی قەسیدەدا هەیە، بەڵام درکاندنی پێشوەختانە لە لایەك زاراوەی (لەوێمە) و (لێرەم) وەك شوێن زێتر ئاشکرا دەکات، لە لایەکی دیکە بۆ ئەوەیە پەیوەندی (من) و (شوێن) لە رووی زەمەنییەوە وەك هۆکارێکی سەرەکی خۆدۆزینەوەو نامۆیی بەرجەستە بکەین، وەك قەسیدەکە ئاشکرای دەکات کۆی ئەو پەیوەندییەش لەڕێگەی (من)ەوە بەرێوە دەچێت.

(1)

بە شێوەیەکی گشتی ئێرەو ئەوێ لەو قەسیدەیەدا چ وەك شوێن، چ وەك زەمەن وەك گوتمان لەڕێگەی (من)ەوە دیاری دەکرێت، واتە لەو پەیوەندییە جەدەلییەی نێوان من و زەمەن، من و شوێن، شاعیر وەك مرۆڤێك (لەوێ-بە نسبەت ئێرەی خوێنەر) لەڕێگەی (خەیاڵی شیعریی)ەوە دەجوڵێت، خودی ئەو (وجودە جوڵاوە)ش بە یادەوەرییەوە بەند دەکات:

لەوێمە،

تەوتەمی یادەوەرییم،

ماتەمینی دەنوێنێ.

پەنجەرەی نامۆیی لە گیانم دەبنەوە.

چاوێکم بە دوای شوێن راماوەو

پەرتبوونێك کۆ دەکەمەوە:

کانیلەی یادەوەریی چیایەکانت لێهەڵدەقووڵێ.

بێگومان ئاوێتە بوونی هەر دوو زاراوەی (یادەوەری) و (نامۆیی) وەك تەعبیرکردن دەکەوێتە چوارچێوەی شوێنەوە، وەك چۆن دەشێ لە دەرککردنی رستەی سێیەمەوە بە جۆرێك لە جۆرەکان چەمکی نامۆیی بە زەمەنیشەوە بەند بکەین، بەڵام وەك گوتمان چونکە (ئێرە)ی شاعیر وەك شوێن دەلالەت لە شوێنی نووسینی قەسیدەکە دەکات، ئەوە (ئەوێ) کە پەرەگرافی یەکەمی پێدەکاتەوە وەك شوێن بە نیشتمانەوە بەندە. لە لایەکی دیکە دەشێ ئەو (ئێرە)یەی نووسینی قەسیدەکە راستەوخۆ لەڕێگەی پەیامە تایبەتیەکەی شاعیرەوە وەدەست بهێنین، بۆ ئەو مەبەستەش ئەگەر دوای زاراوەی (پەرتبوون) بکەوین، دەبینین زێتر ونبوونێکی مەکانییە، بەڵام زاراوەی نامۆیی زێتر دەلالییە.

شاعیر لەو پەرتبوونەوە پێمان دەڵێت رەچەڵەکی من لە ماتەمینی چیاکانەوەیە، ئەو حاڵەتەش راستەوخۆ بە یادەوەرییەکانەوە پشت راست دەکاتەوە، وەك چۆن (پەرتبوون- ونبوون)ەکەش

دواجار نامۆیی رابەرایەتی دەکات، یان دەشێ بە جۆرێکی دیکە بڵێین لە بەدواداچوونی یادەوەرییەوە، نامۆیی بەرجەستە دەبێت. کەواتە ئەوە نامۆیی (ئێرە)ی نووسینە (ئەوێ) دەخاتە خانەی یادەوەرییەکانەوە.

بەمجۆرە شاعیر دەکەوێتە بەر تیشکۆی شوێن و ئەو هێز و وزەیەی کە لە تیشکۆی شوێنەوە بەری دەکەوێت وەك زەمەن لە ئێستای شوێنی نووسینی دادەبڕێت و لەڕێگەی یادەوەرییەوە بەرەو دوێنێی دەباتەوە، دەشێ دوا رستەی ئەو کۆپلەیە (کانیلەی یادەوەری چیاکانت لێهەڵدەقوڵێ) وەك دەرککردنی سۆزی گەڕانەوە بۆ نیشتمان، وەستانێکمان لا درووست بکات، لەو وەستانەدا بردنەوەی رەچەڵەکی دوێنێ بۆ ماتەمینی وەك شوێن بە (چیا)کانەوە پەیوەست دەبێت و بردنەوەی پەرتبوون بۆ تاراوگە وەك شوێن/کات بە نامۆییەوە دەلکێت.

(2)

لێرەم و زەناکانی ئەوێش بەناو پەراسووەکانم وەربووە.

"نە مانگی سەرگەردان لە "دۆڵی شەهیدان،

نە نیگای کازیوەی بێدەنگیم،

دیرۆکی دەستنووسی سەر کەزی کیژانی گەریلا دەهۆننەوەو

نە هەتاوی ئەو هەرێمە درەنگەش،

تەمی زمانی کوڕانی گەریلا دەڕەوێننەوە.

کتێبی یادەوەریی منە:

چاوی ئەو چیایە لە تراویلکانە.

لە پەرەگرافی دووەم هەر لە رستەی یەکەمەوە دەشێ وەك زەمەن قسە لە یەکنزیکردنەوەی (ئێرە)و (ئەوێ) بکەین، ئەو لێکنزیکبوونەوەیەش لە بەدوادایەکداهاتنی مانگ و کازیوە هەڵگرینەوە، فاسیلەی نێوان (مانگ) و (کازیوە) لەو کۆپلەیەدا پرسێکە دەکەوێتە نێوان (سەرگەردان)ی نیشتیمان و (بێدەنگی)تاراوگەوە، ئەگەر مانگی سەرگەردان بە (دۆڵی شەهیدان) و دۆڵی شەهیدان لەڕێگەی وشەی دۆڵەوە بە (کیژانی گەریلاوە) بەند بکەین، ئەوە رستەی (نیگای کازیوەی بێدەنگیم) دەشێ دەلالەتی پرسی شاعیری لەخۆدا هەڵگرتبێت، پرسێك کە یادەوەری دەیهێنێ و دەکەوێتە نێوان (سەرگەردانی) و (دۆڵی شەهیدان)، ئەو پرسە دەشێ پرسێك بێت بکەوێتە نێوان کیژانی گەریلاو ترادیسیۆنی کۆمەڵگەوە...بەڵام دواجار بێدەنگی شاعیر (وەك پرس) هەر لەنێوان مانگ و کازیوەدا قەتیس نابێت، بەڵکو کازیوە تێدەپەڕێنێ و بەرەو هەتاو دەڕوا، بەڵام بەر لەوەی قسە لەو بەدوایەکداچوونە بکەین دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە پرسی شاعیر وەك شوێن لە ناوهێنانی (دۆڵی شەهیدان) تەعبیر لە پرسەکانی نیشتمان و ترادیسیۆنی کۆمەڵگەی کوردی دەکات، بەڵام کازیوەی بێدەنگی و هەتاوی درەنگ وەخت لە رەواندنەوەی تەمی زمانی کوڕانی گەریلا هەڵگری جۆرێکە لە دەرککردن لە بڕوا نەبوونی سێنتەر (هەرێمی شاعیر) بە پەراوێز (نیشتمانی شاعیر) لە دایك دەبێت، بەڵام لەو نێوانەدا بەردەوام سێنتەر لە بەرانبەر زمانی گەریلا شکست دێنێت؟!

کەواتە لەنێوان (دۆڵی شەهیدان) و (هەتاوی هەرێمی درەنگ وەختەدا) پرسی شاعیر وەك زەمەن پرسێ‌كە دەكەوێتە نێوان ئەمڕۆ و دوێنێ، یادەوەری و تاراوگە.. دواجار كۆی ئەو پرسەش لە چاوی چیادا دەرك دەكرێ.

(3)

لێرەمە،
لە چرپەی گوڵێكی كاكتۆسەوە،
بیابانێك لەو ماڵە دەڕسكێ.
پیتەكان كە نابن بە پەیڤ
تنۆك تنۆك تنۆك
بەسەر گەرمایی دەفتەرەكەمدا وشكدەبنەوە.
ماڵێك لە ئاوێنەی كاتەكان،
شوێنەكەت بە ئاوێنە دەكاتەوە.
هانایەك لە هەنار،
هێورانە پاییزی "نازەنین" بە یادتا دێنێتەوە.
بە تامێك لە دووكەڵی چا و
بۆنێك لە هەنگوینی دارەكەی بەر "بارەگای دەراو"،
بە یادێك لە تاڵیی چایە داغەكانی "مەتارە"ی سەر پشكۆ،
شەكەتیت دەشكێنیی و
وەرزەكان كۆ دەكەیتەوە.
ئاوڕێك لە تابلۆی رەنگ پیریی سەر رەفە،
شنەیەك بەسەر شوێنپێیەكانی پێشمەرگایەتیت هەڵدەكا.
وەك ئەوەی عەدەمێك بانگت بكا،
هەنسكێك لە بەفرە پیرەكانی قەندیلەوە
زایەڵەی پرژاوی ئەم دڵەم دەژەنێ.

لە كۆپلەی سێیەم بە دەستەواژەی (لێرەمە) وەك شوێنی نووسینی قەسیدە مەنفا بە بیر خوێنەر دەهێنێتەوە، مەنفا دەبێتە ئاوێنەبەندی شاعیر و ئیتر كاتێك پیتەكان لەسەرماندا نابنە پەیڤ تنۆك تنۆك بەسەر گەرمای دەفتەری ئەو وشكدەبنەوە، بە مانایەكی دیكە لە گۆشەیەكی تاراوگەدا لەمیانی خەیاڵ بەسەر شیعردا وشكدەبنەوە.

لەو كۆپلەیە ئاماژەكانی خوێندنەوەم لەنێوان ساردو سڕی تاراوگە بە مانای (پەرتبوون) و گەرمای دەروونی شاعیر بە مانای (خەیاڵ) چڕ دەكەمەوە، بەڵام دواجار ئەوە ئاوێنەی ژوورەكانی مەنفا نییە، ئەوە بەفری سپی مەنفا نییە شاعیر بەرەو خۆی كێش دەكات بەڵكو ئەوە گەرمای دەروونە لەڕێگەی تەعبیركردنی (هانایەك بۆ هەنار) پایزی (نازەنین) و (دوكەڵی چا) و (بارەگای دەوار)... شەكەتی شاعیری تاراوگەنشین دەشكێنێ، واتە لە بری

ئەوەی لە شوێنە بە ئاوێنەبووەکان و چرپەی گوڵی کاکتۆسەوە هەوڵی کۆکردنەوەی پەرتبوونەکانی خۆی بدات و رابردوو لەبیر خۆی بەرێتەوە و تەمەنی خۆی بە جۆرێکی دیکە رەنگ بکات، لەڕێگەی خەیاڵ یادگارییەکانی تەمەنی کۆ دەکاتەوە.
پرسی منی خوێنەر لەو نێوانەدا بەر لەوەی وەك تەعبیرکردن و دەرککردن خۆی لە دوێنێ و ئەمڕۆ قەتیس بکات، هەوڵدەدات لە نامۆبوون و خۆدۆزینەوەدا بێتە ناوەوە، ئەگەر وەك گوتمان نامۆبوون لە هەستی تاراوگەبوونەوە بەرجەستە بێت (پیتەکان نەبن بە پەیڤ)، ئەوە (خۆدۆزینەوە پەیوەندی بە سۆزی نیشتمانەوە هەیە (لەسەر رەفە ئەرشیفکراوە.
دواجار هەر لەو کۆپلەیەو لەڕێگەی شنەبایەکەوە پێمان دەڵێت: تەمەنی من لەنێوان شوێن و بەرگریکردن لە شوێن، لەنێوان قەندیل و پێشمەرگایەتی عەدەمێکە، عەدەمێك ئێستا ئەو دڵەم دەژەنێ.
(4)
لەوێوە،
"رووبارە هەڵچووەکەی "پشت ئاشان،
بەناو جەستەما رادەکا.
بۆن نانێکی برژاوی "سوورە دێ" و
"کەوزەی بەر کانییەکەی "بۆڵێ،
پەرتبوونێك لە بوونتدایە:
ئاخاوتنت لە دووڕیانی تاراوگەیە.
لە پەرەگرافی چوارەمدا بە دەستەواژەی (لەوێوە) وەك شوێن لەڕێگەی یادەوەرییەکانەوە دووبارە نیشتمان: پشت ئاشان، سوورە دێ، بۆڵێ... تەی دەکاتەوە، بەڵام کۆی ئەو یادەوەرییانەش بایی ئەوە ناکەن کە پەرتبوونی شاعیر بڕەوێنێتەوە، لەسەر ئەو بنەمایە دەشێ بڵێین ئامادەیی نیشتمانیش دواتر لەو عەدەمە بەدەر نییە کە لە کۆپلەی پێشوو قسەمان لێکرد، بە مانایەکی دیکە وەك لە دوا دێری ئەو کۆپلەیە دەردەکەوێت کۆی ئەو پەرتبوونانەی (هەندرێن) راستەوخۆ پەیوەندییان بە دووڕیانی تاراوگە دایە، دووڕیانی تاراوگە دەلالەتی ئێستا و دوێنێی هەڵگرتووە، گەڕانەوەو نەگەڕانەوە... تەعبیر لە حاڵەتی بەردەوامی نامۆیی و خۆدۆزینەوە دەکات، ئەو هەستە وەك شێوەیەك لە شێوەکانی (بوون) لەو دووڕیانە ئامادەیی هەیە، بەڵام بوونێك سەرێکی لە پەرتبوونی تاراوگە دەردەکەوێت و سەرێکی دیکەی لە یادگارەکانی تەمەن.
(5)
لەوێوە هەرێمێك بە ناوما رادەسێ،
هەورێك لە دەنگما تلدەبێتەوە.
بارانێك لە بوونتەوەیە دادەکا.

چرپەیەك لە رەوەزەكانی دڵت دەزرینگێتەوە
هەنجیرێك راڕەوی بیرهاتنەكان ئاوەدان دەكاتەوە:
چیایەكان لە بن مانگدا دەدرەوشێنەوە.
كۆپلەی پێنجەم دەشێ وەك شوێن درێژكراوەی كۆپلەی چوارەم بێت، ئەوەی بە شێوەیەك لە شێوەكان لەو جیای دەكاتەوە ئەوەیە كە لەو كۆپلەیەدا وازهێنان لەخۆ وەك یەكێك لە خەسڵەتە هەر دیارەكانی نامۆبوون دەرك دەكرێت، ئەو ئیحساس داماڵینە لە خود و خۆدانە پاڵ چیاكان ئەگەرچی لە رووە پۆزەتیفەكەی كردەیەكی ویستخوازانە و قوربانیدانی تاكە لە پێناو بەرژەوەندیە گشتییەكانی كۆمەڵگە، بەڵام لە رووە نێگەتیفەكەی لە دەستدانی هاوگونجانی و بە پاشكۆكردنی خودی لێدەكەوێتەوە، هەمیشە لە كردەی بە پاشكۆكردنی خود جۆرێك لە پەرگیری ئامادەیە، پەڕگیریش لە توندوتیژی بەدەر نییە.
(6)
لێرەمە،
شارێك لەسەر سنگی شەو خەو دەبیاتەوە.
تۆش وەك ئەوەی خۆم بیت و
خەریكە سێبووری بێخەویی و
فوارەی لاسكی گوڵێكی ئاو نەدراو لە دڵما،
دەدەیتەوە.
پچڕانێك
لەنێوان ئەوێ و ئێرەدا دەملەڕێنێتەوە.
وەك سێبەر،
بە بەرۆكی چیاكانەوە شۆڕ دەبێتەوە.
مامزەكان بە پڕمەكانییانەوە،
هەروەك یادەوەریی تاگرتووی من،
بە تتتەو...و تتەم..م..گڕ
ڕڕكانییی گرریانی گگرتبێ..ێ ێ
بەناو راڕەوی سەفەرەكانی من دەڕڕەونەوەە.
لەسەر رانی بنارێ،
ناڵەی شوانێك لە باڕەی رانە مەڕێكدا
دەنگدەەدداتەوەە..
گیاندانی "ئایشێ" لەسەر دووگوردێكی گیایی
دووكەڵێك بە دوای قاچی بڕاوی بایێ.
وەك هەرەسی بەفرەكەی سەر شانی "ئاشقۆڵكە"،

لەو دیوی دڵم،
لەمدیوی دەنگم، لەو سەری بینیایی منا:
ئەم بوونە، دەلەڕێێێتەوەەە.

ئەو کۆپلەیە بە وشەی (لێرەمە) مەنفا دەخاتە بەردەم لێپرسینەوەیەك، لێپرسینەوەیەك کە تەعبیر لە بێداری و بێ نەوایی کەسی مەنفیکراو دەکات، بەوەی کە شارێك لەسەر سینگی خەو دەیباتەوە، ئەویش بێدارە!!

بەڵام لێرەدا وەك دەرككردن بێخەوی شاعیر پەیوەندی بە شوێنەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە پرسێکی تراژیدییەوەیە، پرسێك کە شاعیر لەنێوان ئێرەو ئەوێ دەهێنێ و دەبات، دەشێ ئەو پرسە وەك چۆن پرسێکی مرۆییە، پرسێکی وجودیش بێت!

لە قەسیدەکەدا راناوی (ئەو) وەك راوەنراوو بە پەراوێزکراوو نامۆیەك خۆی لەو رستە شیعرییەدا هەڵدەگرێتەوە، کە دەڵێت: (تۆش وەك ئەوەی خۆت بیت و خەریکە سێبووری بێخەویی و فوارەی وەرینی لاسکی گوڵێکی ئاو نەدراو لە دڵما، دەدەیتەوە) لەو رستەیەدا ئەگەر (تۆ) ئەو بەشەی (هەندرێن) بێت کە دەکەوێتە نیشتمان، ئەوە (م)ی راناوی لکاوی وشەی (لە دڵما) دەبێتە بەشەکەی دیکەی نێو مەنفا، کەواتە ئەو رستەیە پرسێك ئاراستە دەکات کە هەستێکی تراژیدی دەخاتە نێوان ئێرەو ئەوێ.

بەمجۆرە بێداربوونی (من)ی تاراوگەنشین لە بەرانبەر تاراوگە هەر تەنها پەیوەندی بە تراژیدیای شوێن وەك جوگرافیا و زەمەن وەك مێژوو نییە، بەڵکو وەك ئەخلاق جۆرێکە لە پرسی منی تاراوگەنشین و منی نشتیماپەرەوەر. ئەو هەستەش لەڕێگەی ئاماژەکردنی بۆمبا بارانکردنی نیشتمان بە چەکی خۆرئاوا لە قەسیدەکەدا بەرجەستەتر خۆی دەنوێنێ، دەشێ هەر لەو تەماشاکردنەی شاعیر بۆ خۆرئاوا ئاماژە بە جۆرێکی دیکەی نامۆبوون بکەین، چونکە هەر ئەو پرسەیە بۆ خۆی دەبێتە فەزایەك بۆ (خۆتاوانبار) کردن، فەزایەك کە لە دژبوونەوەی نێوان (سێنتەر) وەك عیلمانییەکی ستەمکار و نیشتمان وەك پەراوێزێکی ستەمدیدە بەرجەستە دەبێت، هەر ئەو هەستەشە بەردەوام بیری گەڕانەوەو چاوەڕانی گەڕانەوە لای (هەندرێن) سەوز دەکاتەوە، بەو مانایەش دەشێ پرسی (هەندرێن) راستەوخۆ پرسی مرۆڤێك بێت کە چەوسانەوە بە هەموو ماناکانییەوە رەتدەکاتەوە، بۆیە دواجار ئەو پرسە وەك لەو قەسیدەیە دەردەکەوێت رووبەرووی نیشتمانیش دەکرێتەوە!

بەمجۆرە دەگەینە ئەوەی کە پرسی (هەندرێن) هەر تەنها پرسی گەڕانەوەو نەگەڕانەوە نییە، بەڵکو پرسە لە بەرانبەر مرۆڤ و چەوسانەوە، مرۆڤ و شوێن، مرۆڤ و مێژوو:
گیاندانی "ئایشێ" لەسەر دووگوردێکی گیایی
دووکەڵێك بە دوای قاچی بڕاوی بایێ.

(7)
لێرەم و لەوێش بووم،
بایەکیش دەمنادەم کە رێگا وێڵدەکا،

گەڵا بە گەڵای درەختە تەنیاکەی ئەو دیوی پەنجەرەو
تەمی رامانی سەر پێڵوەکانم،
.بە چەپۆکەکانی دەفڕێنیٚ

لەو کۆپلەیەدا بە (لێرەو لەوێش بووم) پرسی کۆپلەی پێشوو درێژ دەکاتەوەو بە پرسی دووریانی تاراوگەی دەلکێنێت، لە پرسی دووریانی تاراوگە لەو قەسیدەیەدا (هەندرێن) نیشانەکانی شیزۆفرینیای لێدەردەکەوێت، بە مانایەکی دیکە دەمەوێت بڵێم دواجار ئەو قەسیدەیە لە (نائامادەیی) منی تاراوگەنشین و (ئامادەیی) منی یادەوەرییەکان دێتە بەرهەم، بەڵام ئەگەر نائامادەیی منی تاراوگەنشین لەڕێگەی نامۆبوونەوە بەرەو خەیاڵمان بەرێت، ئەوە ئامادەیی منی یادگارییەکان لە وێنەگرتنی نەزۆکانە و تەعبیرکردنێك کە ئەگەر مەسەلە تراژیدییەکانی لێدەربکەیت زۆر سادە و فۆتۆگرافیانە دەکەونەوە لەوە زێتر شتێکی دیکەمان بۆ دووبارە ناکاتەوە، دەمەوێت بڵێم بەرهەمهێنانی ئەو قەسیدەیە هێندەی پەیوەندی بە خەیاڵی جێگیرنەبووی تاراوگەوە هەیە، هێندە رۆڵی دڵنیایی یادەوەرییەکانی تێدا ونە. هێندە دەرککردن رۆڵی تێدا دەبینیٚ، هێندە تەعبیرکردن سادە دەکەوێتەوە. بەو مانایەش ئەوەی (هەندرێن) لە نووسینەوەی ئەو قەسیدەیە پێی دەژی خەیاڵی داهێنەرانەیە، نەك ئەو .یادەوەرییە نەزۆکانەی دەکەونە نێوان (هەندرێن) تاراوگە

(8)

لەوێوە،
گوێزە برژاوەکانی بنارە سووتەمەڕۆکەی ئەوبەری بارەگاو
"بەفرە باریوەکان بەسەر رامانی سپێدە زووەکانی زستانی "پشت ئاشان
.دەتکەنە شەبەنگی شوێنەکان
:تەوتەمی مامزەکان دەنووسێتەوە
.زیندەخەوێکی سەر هەیوانی ئەم تاراوگەیە

ئەو کۆپلەیە بە وشەی (لەوێوە)، رۆحی (هەندرێن) وەك کەسێکی گەڕاوە بۆ نیشتمان بە خەیاڵی شیعرییەوە دەلکێنیٚ و لەوێشەوە هەوڵی بەرجەستەکردنی یادەوەرییە تراژیدییەکانی پێشمەرگایەتی نویٚ دەکاتەوە. لەو کۆپلەیەدا رۆحی هەندرێن شەبەنگی شوێنەکانەو بە ئازادی لەنێوان نووسینەوەی تەوتەمی مامزەکان و زیندە خەونی تاراوگە دێت و دەچێت، .هەر لەوێشەوە نیشتمان وەك تراژیدیا، زیندەخەونی تاراوگە لەخۆ دەگرێت

(9)

.لەوێوە، چیایەك لە چاوی تاراوگەدا هەڵدەچیٚ
لێرەوە،
ئەو دەمەی ئەستێرەی کاروانکوژە
.بەناو بوولێڵی یادەوەریم وێڵدەبیٚ
هەتاوێك بەسەر "کونە کۆتر"دا پەرکەم دەیگریٚ،

چرِينێك له گەواڵه،
قەف قەفی لۆچەكانی سەر رووومەتی ترۆپك و
چین چینی سێبەری سەر رەزی ترێی بن بەفری قەدپاڵێ،
وەك هەنگی پەيڤە لێچرژاوەكانی دەنگی من،
بەرەو بوون
.گێژژژ دەخۆن
ئەوەتا ئەم دڵەم له چیایه،
وەك چلووره،
به ئاسمانەوه
.شۆۆڕ دەبێتەوەەه
.مانگێكی منداڵ له قەدی كەزی كیژانا رازاوه
:رووبارێكی هۆڕەكردوو بەسەر برینی كەناريا
.بێ ماڵیی دیرۆكیی ئێمه دەلاوێنێتەوه
لەو كۆپلەيه دووباره به وشەی (لەوێوە) دێته ناوەوه، بەڵام ئەو جارەيان نیشتمان بەرانبەر تاراوگه و تاراوگه بەرانبەر نیشتمان دەكاتەوه. لەو تەعبيركردنه دەمەوێت بڵێم هەندرێن له گەرانەوه بۆ نیشتمان هەوڵدەدات هەستی بەريەككەوتنی (جیهان وەك ماڵ) و (تاك ماڵی) دەرك بكات، دەيەوێت له وشەی (لێرەوە) لەرێگەی يادەوەرييەكانی وەك زەمەن بەرەو (بوون) بێتەوه، بەڵام شوێن لەو كۆپلەيەدا به چەمكه سروشتييەكەيەوه بەنده، بەمجۆره بێ ماڵی دەبێته مێژووی ئەو ماڵه، ئەگەر بەشێك لەو بێ ماڵييەی (هەندرێن) بەشێك بێت له !نامۆيی ئەو به شوێن، ئەوه بەشێكی ديكەی پەيوەندی به ئازادبوونی رۆحدا هەيه
(10)
لەوێوه بۆ ئێره،
وەك پەيڤيڤێنێك لەنێوان بنارو پێدەشتی تەنياييەك،
.به ناوما گەشت دەكەن
.تاسەيەك دەمزززرينگێێنێتەوه
مێژوويەك له ماڵی ئەم چيايه مێوانه،
چيايەك له ماڵێكی تاڵانكراو،
.له بچمی سۆزانيی جيهانێك دەڕوانێ
فرۆكەوان"ێك له وڕێنەی گرمەكان،"
،"عيلمانييەكی نەخۆش" له "جەنەڕاڵ"
.بەسەر چياكانەوه دەرششێنننەوەەه
ئەو دەمه

قەندیل بەرزتر، راساوتر:
چاوی جیهان دەتەنێتەوەەە.

ئەو پەرەگرافە بە دەستەواژەی (لەوێوە بۆ ئێرە) یان تێکەڵبوونی شوێنەکان دەست پێدەکات، هەر لەوێشەوە دەلالەتی بێ شوێنی تۆختر دەکاتەوە، وەك چۆن شەبەنگبوونی هەندرێنیش لەو بێ شوێنیە راساوتر چاوی جیهان دەتەنێتەوە.
دواجار لەو گەڕانەوەیەدا مێژووی ماڵێك دەبینێ کە هەتا ئێستا غەرقی ستەم و بێحورمەتکردن و بێنرخکردنی مرۆڤە، بۆیە لە بری ئەوەی ماڵ بێتە میتافۆری دڵنیایی و پشوودان، دەبێتە شوێنی گومان و هەستکردن بە نامۆیی، بەو مانایەش هەندرێن وەك شوێن بە مانا سروشتییەکەی بەردەوام نامۆ دەکەوێتەوە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش پرسی (هەندرێن) لە بەرانبەر عیلمانییە نەخۆشەکەی خۆرئاوا کە بەسەر چیاکانی نیشتمانەکەی دەڕشێتەوە هێندەی پرسی رۆحێکی ئازادە، ئەوەندە نەتەوەخوازانە نییە. وەك چۆن گەڕانەوەی بۆ زادگا ئەوەندەی گەڕانەوەیە بۆ سروشت ئەوەندە گەڕانەوە نییە بۆ نیشتمان، دواجار ئەو پرسە هەر تەنها ئاراستەی زادگا ناکرێت، بەڵکو بەرانبەر تاراوگەش دەکرێتەوە.

(11)

لێرەڕا لەوێڕا
تەوتەمی مامزەکانی راڕەوەکانی ناو دەنگی من،
وەك زەنای تەمەنی پێشمەرگایەتیی و
چرپەی بیرهاتنەوەکانی من،
زەنگیانەی رەنگینی خەناوکەیەکی پچڕاوی پاییزان،
بە گەردەنی شاخەکانەوە ئاڵاوە.
لێرەوەەە لەوێوەەەە
غەوارەیی بوونیی من:
ئاوەدااان دەکەنەوە.

دووبارە لەو کۆپلەیەشدا دەستەواژەی (لێرەرا-لەوێرا) یان تێکەڵبوونی شوێنەکان درێژ دەبێتەوە، ئیتر تەمەنی پێشمەرگایەتی کە بە گەردنی شاخەکانەوە نووساوە چیتر وەك شوێن (هەندرێن) لەخۆ ناگرن، بۆیە هەم (لێرە)و هەم (لەوێ) تەنها دەتوانێت غەوارەبوونی خۆی ئاوەدان بکاتەوە، کەواتە غەوارەبوونی (هەندرێن) تووڕەبوونێکی فرە رەهەندەو هەموو شوێنەکان بە ناشوێنەوە پەیوەست دەکات، بە دیوەکەی دیکەش لەگەڵ خود و دنیا و دەورووبەر دەکەوێتە پەیوەندییەکی سادۆماسۆشییەوە، بۆیە کاتێك تەسلیمی دۆخە سایکۆلۆژییەکەی دەبێت بۆ ئەوەی بڵێ (هەم) دەبێتە پاشکۆی یادەوەرییەکانی و سۆزی بۆ نیشتمانی دەجوڵێت، بەڵام کاتێك لە پرسی گەڕانەوەدا، ماڵ لە پرۆسەی کوشتنی دانەبڕاودا دەبینێت ئیتر ناتوانێت هەڵبکات ئاڵای عەدەمییەت بەرز دەکاتەوە، لەو عەدەمەوە هەوڵی

دروووستكردنی فەزایەكی شیعری و رۆحێكی ئازادی تێدا دەجوڵێت، فەزایەك كەتێكەڵە لە ڕەگەزەكانی پەرتبوون و كۆكردنەوە، نامۆیی و خۆدۆزینەوە.
بەمجۆرە تاراوگە بوونی هەندرێن لە سزادانێكی سیاسییەوە بەرەو چەندان سزادانی دیكەی جیاوازی دەبێتەوە، وەك چۆن لە تێكچوونی پەیوەندی بە شوێنی یەكەمەوە دووچاری چەندان تێكچوونی دیكەی شوێن دەبێتەوە، لە كۆچی یەكەمەوە بەرەو چەندان كۆچی جیاواز....
دواجار لەمیانی ئەو قەسیدەیەوە وەك چۆن جێگیرنەبوونی (بوون)، لەڕێگەی رۆحی ئازادو خەیاڵی شیعری بەرجەستەیە، بە هەمان شێوەش تێكەڵبوونی شوێنەكان لە میتافۆری تاك ماڵییەوە بەرەو جیهان وەك ماڵمان دەكاتەوە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش دەتوانین بڵێین ئەو قەسیدەیە وەك جیهانبینی لە جوڵەو گەڕان و گۆڕاندا خۆی دەدۆزێتەوە، وەك چۆن لەڕێگەی خەیاڵ و یادەوەریدا (نەبوون)ی خۆی بە شیعرییەتەوە پەیوەست دەكات.

بەشی سێیەم

- راڤەکردن و تێگەیشتن لەنێوان هیرمینۆتیکاو فەلسەفەدا.

.تێگەیشتنی دەق/ دەسەڵاتی خوێنەر-
.دەقگەرایی/ خوێنەرگەرایی-
.داهێنان... بوونی رەسەن/بوونی نارەسەن -
دەرنەکەوتنی "بوون"ی رەسەن، دەرکەوتنی خوێنەری - ."''نموونەیی
دەرکەوتنی "عەدەم"ی وێناکراو، دەرنەکەوتنی خوێنەری - "''عەدەمی
.ئیستێتیکای وەرگر لە پێناو تەئویلکردنێکی نوێی دەقی ئەدەبی -
.زمانی شیعریی، زمانی سینەمایی -

ڕاڤەکردن و تێگەیشتن
لەنێوان هیرمینۆتیکاو فەلسەفەدا

"تێگەیشتن فۆرمێکە لە فۆرمەکانی بوون"
(هایدگەر)

ئەگەر بەشێوە باوەکەی هەموو لێکچوونێکی مەعریفەو بابەت، حەقیقەت بنوێنێ. ئەوە چەمکی نوێ پێیوایە حەقیقەت: ڕاڤەو لێکدانەوەی ڕووداوەکانە و مەرج نییە تێگەیشتن و بابەت لەگەڵ یەکدا کۆك بێتەوە. واتە خود هەمان وێنەی ئەو شتە نییە کە دەیخاتە ڕوو... لە ڕوانینی هاوچەرخدا نە خود پێدراوێکی پێش بابەتە، نە بابەتیش پێدراوێکی پێش خودە. بەڵکو لەنێوان خود و بابەتی زانراو ئاڵوگۆڕی بەردەوام هەیە. کەواتە حەقیقەت بە موڵك ناکرێت، وەك چۆن بابەتێك نییە خود حوکمی بەسەردا بدات، بە هەمان شێوە وەرگیراویش نییە، حەقیقەت واقیع و ڕووداوە.

بە نیسبەت (سپینۆزا) حەقیقەت کۆی ئەو مانایانە دەگرێتەوە کە لەگەڵ نووسەر لەدایك دەبێت، نەك لەگەڵ ڕاڤەکار و بارودۆخی مێژوویی ڕاڤەکردن. واتە وەك بابەتێکی حەقیقی بە خودی نووسەرەوە دەلکێت و دەکەوێتە دەرەوەی خودی ڕاڤەکارەوە. بەڵام حەقیقەت لای (هایدگەر) لەگەڵ نیازی نووسەر یەك نیە، وەك چۆن ناکەوێتە نێو دەق و پێشتر بەسەر دەقەوە فەرز نەکراوە، بەڵکو حەقیقەت بە مانا ئەنتۆلۆژییەکەی هەمە لایەنە، نە پێش ڕاڤەکردن دەکەوێت و نە دەکەوێتە دوای ڕاڤەکردنەوە، لەسەر ئەو بنەڕەتەش هایدگەر سێ ڕەگەز بۆ ڕاڤەکردن دەست نیشان دەکات (دانەر-دەق-ڕاڤەکار) هەر سێکیشیان دەکەونە نێو حەقیقەتەوە.

گادامێر) پێیوایە حەقیقەت لە کاری هونەریدا لەمیانی ناوەندێکی سەربەخۆدا دەردەکەوێت،) ئەو ناوەندەش فۆرمە کە هونەرمەند لەمیانییەوە دەتوانێت ئەزموونی وجودییانەی خۆی بەرەو پێدراوێکی جێگیر بەرێت. ئەو ناوەندە لەڕێگەی دۆزینەوە و ئیبداعەوەیە، هەر لەو خاڵەشەوە حەقیقەت و میتۆد بەیەك دەگەیەنێت و بە دوو ڕووی یەك شتیان دەچوێنێت. لای گادامێر ئەوە کەشفیکردنە ماوەی نێوان حەقیقەت و میتۆد ڕەتدەکاتەوە. وەك چۆن پەیوەندی نێوان ڕاڤەکردن و تێگەیشتنیش بە ڕەنگدانەوەی ئیشکالییەتی حەقیقەت و میتۆد دەداتە قەڵەم. بە دیوەکەی دیکەش کۆی ئەو پەیوەستبوون و توونديیەی نێوانیان وێنەیەکی دیکەی حەقیقەت و میتۆد دەخاتە ڕوو.

پەیوەندی نێوان ڕاڤەکردن و تێگەیشتن

لەرووی زمانەوانییەوە "تێگەیشتن" بە گەیشتنەوە بەندە، لەسەر بنەمای پێشوازیکردن دیاری دەکرێت. بەو مانایەش تێگەیشتن وەك هێزی فیکری دەردەکەوێت و هاوشانی دەرککردنە. بەڵام "راڤەکردن" لە پلەی دووەم دێت و شتێکە دەخرێتە سەر تێگەیشتن. جیاوازی نێوان تێگەیشتن و راڤەکردن لای "کلادینیۆس 1710-1754" ئەوەیە کە کاتێك مرۆڤ ناتوانێت لە کارە مێژووییەکان بگات، ئەو کاتە بە راڤەکردنیان هەڵدەسێت، لێرە تێگەیشتن بنەڕەتە و راڤەکردن چالاکییەکی لاوەکییە. جگە لە تێگەیشتن و راڤەکردن چەمکێکی دیکە خۆی دەنوێنێ ئەویش "لێکدانەوە"یە... لێکدانەوە بۆخۆی بە پەرەپێدانی ئەوەی تێگەیشتن دەیخاتە روو دیاری دەکرێت.

لەگەڵ "دێلتا 1833-1911" تێگەیشتن دیاری کرا، بەو مانایەی کە چالاکییەکی ناوەکییانەی مرۆییەو دەکەوێتە پشت مەیلەکانی ژیان و بەرەو میسالیەت دەچێت. دێلتای سەر بە قوتابخانەی مێژووگەرییەو سەد ساڵ بەر لە "فوکۆ" جیاوازی کردووە لەنێوان "زانستی سروشتی" کە چارەسەری فاکتە هەستییەکان دەکات و پشت بە راڤە کردن دەبەستێت و "زانستی مرۆیی" کە چارەسەری مانا ناوەکییەکان دەکات و بە تێگەیشتنەوە بەندە. بەو مانایە سروشت لێکدەدرێتەوە، بەڵام ژیانی رۆحی دەبێ تێیبگەین. ژیانی رۆحی ئاراستەکەی بەرەو بیرکردنەوەی خودگەراییە و لە دەرەوە بەرەو ناوەوەیە و بە هاوژیانی تەعبیری لێدەکرێت.

تێگەیشتن لە شارەزابوونی ژیانەوە سەرچاوە دەگرێت، بەڵام گەڕانەوە بۆ ژیان بە مانا سۆفییەکەی نا، بەڵکو گەڕانەوە بۆ شارەزابوون.. فەلسەفەی دێلتای پێیوایە مەعریفە لە ئەزموونی ژیان درووست دەبێت لەڕێگەی ئەو تیۆرە فەلسەفە لە گرفتەکانی رۆژانەوە سەرچاوە دەگرێت، ژیانیش نە لەسەر خودی باڵا و نە لە پێوانەی پێشوو دێتە بەرهەم، بەڵکو لە خودی ژیانەوە بونیاد دەنرێت.

تێگەیشتن وەك تیۆر لەلایەن "شلیرماخر 1768-1834" دیاری کراوە و دەکەوێتە سەدەی هەڤدەمەوە. شلیرماخر هەڵوێستێکی کلاسیکیانەی بەرانبەر هیرمینۆتیکا هەیە، پێیوایە دەق لە ناوەندێکی زمانەوانی پێکهاتووەو فیکری دانەر بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە. کەواتە لەرووی زمانەوانییەوە ئاماژە بە زمان... لەرووی دەروونیەوە ئاماژە بە خودی داهێنەر دەکات. لای شلیرماخر پەیوەندی ئەو دووانە پەیوەندییەکی جەدەلییە. هەروەها هەر چەندە دەق وەك زەمەن لێمان دوور کەوێتەوە تەمومژاوی خۆی نیشان دەدات و دووچاری بەدحاڵیبوونمان دەکات. بەدتێگەیشتن ئەو کاتە درووست دەبێت کە بەشێوەیەکی ریکوپێك لە دەق ناگەین، جا بۆیە هانا بۆ راڤەکردنی دەبەین، لێرەدا راڤەکردن هونەری دوورکەوتنەوەیە لە بەدتێگەیشتن. بەو مانایە شلیرماخر راڤەکردن پێش تێگەیشتن دەخات، هەر لەوێشەوە بڕوای خۆی بەرانبەر ئیبداعکاری راڤەکردن رادەگەیەنیت، ئەگەرچی کاری ئیبداعی راڤەکار لای شلیرماخر لە بابەتی دەقی زمانییەوە هەڵناقوڵێت وەك لای کلادینیوس دەبینرێت، بەڵکو رەهەندی دەروونی بۆ زیاد دەکات. راڤەکاریش دەبێ هەڵگری دوو بەهرە بێت، یەکەمیان بەهرەی زمانەوانی، دووەم توانای ئەوەی هەبێت بچێتە ناخی داهێنەرەوە. ئەوەش بەرەو

ئەوەمان دەبات کە هەموو دەقێك دوو لایەنی هەیە، لایەنی بابەتی کە ئاماژە بە زمان دەکات و وادەکات کردەی تێگەیشتن ئاسان بکەوێتەوە، لایەنی خودی کە ئاماژە بە دانەر دەکات و لە بەکارهێنانی تایبەتی زمانەوە دەردەکەوێت، هەردووکیشیان ئەزموونی دانەر لەخۆ دەگرن.
ئەو دوو لایەنە بابەتی و خودییە یان زمانەوانی و دەروونییە، ڕێسای بنەڕەتی و شێوازی دیاریکراوی هونەری تەئویلکردن دەستنیشان دەکەن و بەبێ ئەو دووانەش ناتوانین لە بەدحاڵییوون رزگارمان بێت.
شلیرماخر پێیوایە هەموو گیروگرفتەکانی راڤەکردن، تێگەیشتنیش دەگرێتەوە. گادامێر تانە لە چەمکی بەدحاڵییوون دەدات و دەڵێت: بەدتێگەیشتن بۆخۆی جۆرێکە لە تێگەیشتن، کە لەگەڵ نیازی دانەر یەکناگرێتەوە.
تێگەیشتن لەڕێگەی گوتراوەکان و ئاگایی مرۆییەوە لەدایك نابێت، بەڵکو لە هەڵقوڵینی شتەکانەوە دێتــە بەرهەم، ئەو شتانەی کە بەرەو روویان دەبینینەوە.. لەو حەقیقەتانەی کە دەرکییان دەکەین... بەڵام ئایا دەرککردن لە بۆشاییەوەیە؟ وەك هایدگەر دەڵێت مرۆڤ لە وجودییەوە دەبینرێت، لە ماوەی ئەو بوونەدا تێگەیشتنێك بۆ ماهیەتی تەواوی وجودی ئەو مرۆڤە دیاری دەکرێت، بەڵام ئەو تێگەیشتنە جێگیر نییە، کەواتە بوونی مرۆیی لەمیانی ئەو تێگەیشتنەدا (لە هەمان کاتتدا) کردەیەکی بەردەوامە لە تێگەیشتنی دیاردەکانی بوون، هیرمینۆتیکا لای هایدگەر پرۆسەیەکە لە ــتێگەیشتن-ی بوون، تێگەیشتنیش توانای شیاوی دەرککردنی تاکە لە ناوکۆیی ژیانی وجودییانەی لە جیهاندا. بەو مانایەش تێگەیشتن شتێك نییە بە دەستی بهێنین و خاوەندارێتی بکەین، بەڵکو فۆرمێکە لە فۆرمەکانی بوون لە جیهاندا یان رەگەزێکە لە دامەزراندنی ئەو بوونە و لەسەر ئەو بنەمایە تێگەیشتن لەرووی وجودییەوە بنەڕەت و پێشینەیەکی وجودییانەیە. تێگەیشتن لە بۆشاییەوە نایەت، بەڵکو لە تێگەیشتنی بوونەوە دێت، لە مەعریفەی سەرەتایی لە بارەی دەق و جۆرەکەیەوەیە. هایدگەر لەڕێگەی دامەزراندنی وجودی مەعریفییەوە پێیوایە "تێگەیشتن" و "بوون" دوو شتی هاوپەیوەستن یان یەکگرتوون.
گادامێر لە دەرەوەی میتۆدەوە هەوڵی تێگەیشتنی زانستی مرۆیی دەدات، چونکە کردەی تێگەیشتن (لە مرۆڤ و زانستی سروشتی) کردەیەکە تەجاوزی چواچێوەی میتۆد دەکات. میتۆد هیچ بەرهەم ناهێنێ ئەوە نەبێ کە بەدوایدا دەگەڕێت، هیچ وەڵام ناداتەوە تەنها ئەو پرسیارانە نەبێت کە خستوویەتە روو.
لای گادامێر هەموو هەوڵ و چالاکییەك بۆ تێگەیشتن ساتەوەختێکی ژیانی خودی کلتور دەگەیەنێت، بە مانایەکی دیکە هەموو کلتورێك تێگەیشتنێکی دیاریکراوی لەخۆدا هەڵگرتووە، لەبەر ئەوەی تێگەیشتن پەیوەندی بە کلتوری دیاریکراوەوە هەیە، کەواتە بەپێی دنیابینی خۆی دەیسازێنێ. بەڵام تێگەیشتن لای گادامێر لە وەرگرتنی نیازی نووسەرەوە هەڵناقوڵێت، نیازی دانەر ئاسۆی تێگەیشتن دیاری ناکات، بەڵکو ئەو ئاسۆیە راڤەکار پڕی دەکاتەوە، راستە راڤەکار شوێنی ناوەندی زمانەوانی پڕ ناکاتەوە، بەڵکو لەگەڵ شێوەکانی زمانەوانی مامەڵە دەکات، ئەو فۆرمانەش بەرەو تێگەیشتنی تایبەتمان دەبەن، ئەو تێگەیشتنەش دەکەوێتە

دەرەوەی زمانی دەقەوە. بەمجۆرە وەك دەردەکەوێت تێگەیشتن هەمیشە لای ئەو ڕاڤەکردن بووە، ڕاڤەکردنیش هەمیشە ڕەگەزێکی بونتاتنەری ناوەکییانەی تێگەیشتن بووە، بەیەکەوە لکاندنی ناوەکییانەی تێگەیشتن و ڕاڤەکردن لە گرفتی هیرمینۆتیکیدا بەرەو ڕەگەزی سێیەممان دەبەن لای گادامێر ئەویش جێبەجێکردنە، جێبەجێکردن جەوهەری حەقیقی تێگەیشتنە. بەمجۆرە تێگەیشتن پرۆسەیەکی گفتوگۆئامێزی بونیادتنەرەو نە بەکۆتا دەگات و نە بابەتگەرانە دەکەوێتەوەو نە گرنگی بە میتۆد دەدات.

ئاگایی جوانئامێز

هەر لە ئەفلاتوون و سقراتەوە هەتا سەردەمی کلاسیکی، ڕۆڵی واقیعی دەرەوە لەسەر داهێنەر یان هونەرمەند بە هەند وەردەگیرا، ئەوەش بە لاساییکردنەوە ناونرابوو. لەو تیۆرەدا بۆ ڕاڤەکردنی دەقی ئەدەبی لە دەرەوە بەدوای دەلالەتەکانیدا دەگەڕان، ئەو دەلالەتانە لای ئەفلاتوون لەگەڵ حەقیقەتی فەلسەفی یەکیاندەگرتەوە... بەڵام ڕۆمانسییەکان ڕۆڵی داهێنەریان لەسەر حیسابی واقیع بە هەند هەڵدەگرت، کاری ئەدەبی و هونەرییان بە دنیای ناوەوەی داهێنەرەوە دەبەستایەوە، بەو مانایەش ئەرکی ڕاڤەکار ئەوە بوو کە بتوانێت لە خودی داهێنەر بگات، نەك لە کارەکەی ئەویش لەڕێگەی زانیاری وەرگرتن لەسەر داهێنەر.. بەڵام دواتر لەلایەن "ت.س. ئەلیوت" دەق سەربەخۆیی خۆی وەرگرت و کەوتە دەرەوەی واقیع و داهێنەرەوە، ئەرکی ڕەخنەکار ئەوە بوو دەق لەگەڵ دەقەکانی دیکەدا بەراورد بکات و بەدوای ڕەگەزە دەلالییەکانی زمان و جوانیدا بگەڕێت....

ڕاستە جوانی بە ڕووخساری هەستپێکراوەوە بەندە، بەڵام "سقرات" لەو ڕووخسارە دیارە جوانییەك نابینێت ئەگەر ئەو جوانیە لە ناوەوەشدا وجودی نەبێت. سقرات گرنگی بە جوانی ناوەوە دەدات، هەر لەوێشەوە پێیوایە دەبێ جوانی مل بۆ خێر کەچ بکات و لە پێناوی ڕەفتاری ئەخلاقیدا بێت و ئامانجی ئایینی هەبێت.

بەمجۆرە گرنگیدان بە جوانی سیمایەکی ڕۆحی لەخۆ دەگرێت و ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە خودەوە دەکات، بەڵام دەبێ لە زانستی هیرمینۆتیکادا بخەملێنرێت، لەبەرانبەر ئەوەشدا پێویستە هیرمینۆتیکا دیاریکراو بێت بەو مانایەی کە گشتێکە و حوکمی بەسەر شارەزایی هونەرییەوە هەیە.. "شارەزایی هونەری" بۆخۆی جۆرێکە لە پرۆسیسەکردنی هیرمینۆتیکی، هەروەك "شارەزایی لە جوانی" شارەزاییە لە ڕووانین، شارەزایش لە ڕووانین خۆی لە چێژی لێوردبوونەوەی مەعریفەدا هەڵدەگرێتەوە. چونکە لە هەموو ئەوانەی لەنێو مێژوو و سروشتدا پێیدەگەین، دەبینین کاری هونەری ڕاستەوخۆ لەگەڵمان دێتە دوان. هەر لەوێشەوە گەیشتن بەکاری هونەری ڕاستەوخۆ لە گەیشتن بە دەرکەوتنی حەقیقەتەوە دەلکێت.

بەڵام هیرمینۆتیکا دەریخست کە کاری هونەر و ئەدەب تەعبیر لە حەقیقەتی ناوەوە ناکات، شیعر ناوەوەی شاعیر و هەستەکانی ناگوازێتەوە، بەڵکو ڕاستتر وایە بڵێین ئەزموونێکی وجودییانەیە. بەمجۆرەش زمان (جیهان) بابەتگەرایی یان خودی نییە، هەروەها دەق ناشێ وەك تەعبیرێکی خودی (کە لای ڕۆمانسییەکان دەبینرا) یان لەسەر بنەڕەتی تەعبیرکردنی بابەتیانەوە سەیری بکەین (وەك لای ئەلیوت هەست پێدەکرا) ... بەڵکو دەق بەشداریکردنە لە

ژیان (ئەزموونێکی وجودییە) تەجاوزی بابەتگەرایی و خودگەرایی دەکات. کەواتە تێگەیشتن لە دەق لە تێگەیشتن لە بوونەوە دێت.

ئەگەر جیهان لەڕێگەی کاری هونەرییەوە خۆی والا بکات، کەواتە کرانەوەی وجودییانە لای "وەرگر" لەمیانی ئاگایی بە بوونی خۆیەوە- وادەکات کردەی تێگەیشتن شیاو بکەوێتەوە. بەمجۆرە کاری هونەری ساتەوەختێکی وجودییانەیە و جێگیرکردنی ئەو ئەزموونە وجودییەی هونەرمەند وا دەکات کاری هونەری وەك ناوەندێکی مەعریفی قووڵ شیاوی بەشداریکردن و دووبارە بەرهەمهێنانەوە بێت... بگۆڕێت و بگوازرێتەوە. کەواتە گەیشتن بەو کارە قووڵە هەر تەنها گەیشتن نییە بە چێژ و جوانییەکی پەتی کە فۆرم دەینوێنێ، بەڵکو کردەیەکە لە بەشداریکردنی وجودییانەو لەسەر گفتوگۆی نێوان کارو وەرگرەوە وەستاوە. گادامێر پێیوایە هەرگیز کاری هونەری وەك زەخرەفە بە شێوازی جوانی پەتی "کانت"ی رازی نییە، بەڵکو کاری هونەری بڕوای بە حەقیقەتی جوانی هەیە. لێرەدا گادامێر بڕوا بە هیگڵ دەکات کە پێیوایە جوانی سروشتی رەنگدانەوەی جوانی هونەرییە.

تێگەیشتنی دەق/ دەسەڵاتی خوێنەر

"خەیاڵ جیهانێکە چەشنی خەون، فیکر تێیدا قسە دەکات"
ئەگەرچی دوێنێ "تێگەیشتن" بە زانستی مرۆیی و رۆحەوە پەیوەست بوو، بەڵام ئەمڕۆ بە پارادیمە زمانەوانیەکانەوە دەلکێت. دوێنێ قەشە "ئۆگستین" لێکۆڵینەوەی زمانەوانی بەسەرەتاییەکی ئاینیەوە بەند دەکرد، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش پێیوابوو زمان دەلالەت لە بوونی خودا دەکات، خودا لە ناوەوەی هەموو کەسێکدایەو لەڕێگەی زمانەوانەوە دەردەکەوێت. بەو مانایە لێکۆڵینەوەی زمانەوانی ئامانجی جیاکردنەوەی قسەی خودایە لە قسەی مرۆڤ. لەو گوتەیەی "ئۆگستین"دا مرۆڤ دەقێکە خودا لەڕێگەی زمانەوە بەرجەستەی کردووە، بەدیوەکەی دیکە زمان تاقە ئامرازێکە خودا بەو دەقەوە دەلکێنێت.
بەڵام ئەمڕۆ دەق ئەوەیە کە خوێنەر دەیخوێنێتەوە. بۆیە "رۆلان بارت" پێیوایە دەق بەپێی ئارەزووو شارەزاییەکانی خوێنەر دێتە گۆ. لە خوێندنەوەدا دەق قسە ناکات، بەڵکو خوێنەر دێتە قسەکردن.
لێرەدا ئەوەی "ئۆگستین" و "بارت" بەیەکەوە گرێ دەدات تێگەیشتنە لە خودی زمان، بەڵام ئەوەی لەیەکتریان جیا دەکاتەوە خودی "تێگەیشتن" و "بابەتی تێگەیشتن"ە. تێگەیشتن و بابەتی تێگەیشتن "جێگیربوون" و "گۆڕان" لەیەکتریان جیا دەکاتەوە .. دەمەوێت بڵێم ئۆگستین قسە لە بابەتی تێگەیشتن دەکات، بەڵام بارت بە خودی تێگەیشتنەوە دەلکێ. ئەگەر بابەتی تێگەیشتن "داهێنەر" بێت، ئەوە خودی تێگەیشتن "دەق"ە. بابەتی تێگەیشتن هەمیشە جێگیرە، کەچی مەرجەکانی تێگەیشتن کە "ویبرمان" بە سیفەتە دەرەکییەکان ناوی دەبات لە گۆڕانی بەردەوامدایە و ناکەوێتە سەر بابەتی تێگەیشتنەوە، بەڵکو دەچێتە سەر ئاسۆکانی راڤەکردنەوە. بەمجۆرە دەق لەڕێگەی فرە خوێندنەوەو خوێندنەوەی جیاوازەوە بەرەو بوونێکی زێتر دەبێتەوە. هەموو خوێندنەوەیەکی جیاوازیش داهێنانی دەقێکی دیکەی جیاوازە، دەقێك کە فیکرەی یەکگرتووی کۆتائامێزی نێوان دەق و خوێنەر، بابەت و خود.. رەتدەکاتەوە، وەك چۆن بە توندی یەکگرتنی نێوان دەق و دانەر رەتدەکاتەوە.
بێگومان خودی تێگەیشتن پێویستە لەسەر بنەمایەکی بێلایەن سەیر بکرێت و پەیوەندی بە ئەزموونی خودییەوە بکات، واتە دووبارە دابەزینی دەق بێت، ئەوەش پێویستی بە لابردنی هەموو ئەو پەردانەوە هەیە، کە دەکەوێتە نێوان خود و خوێنەری دەقەوە. کەواتە تێگەیشتن پێویستی بە شارەزایی ناوەوە هەیە. "کانت" لە کتێبی "رەخنە لە عەقڵی پەتی" پێیوایە تێگەیشتن دروستکردنی دنیایەکی تایبەتە بە خود.
لای "دراوسن" کە سەر بە قوتابخانەی مێژووگەرایە، تێگەیشتن لە راڤەکردن باشترە، چونکی راڤەکردن چ هۆکارئامێز بێت، یان مەبەستخوازانە بکەوێتەوە بۆ ئەوەیە کە تێگەیشتنمان بۆ شتەکان زێتر بکات. لەسەر ئەو بنەمایە راڤەکردن هەر تەنها جێگیرکردنی ئەو بیروڕا خێرایانەیە کە لە زماندا لەناودەچن. لێرەدا ئەگەر پەیوەندی نێوان دەق و ئەوەی

دەق دەینوێنێ، پەیوەندی نێوان ماناو ئامرازی گەیاندنی مانا بێت. ئەوە لەو بیرکردنەوە "گادامێر"ییەدا بەرانبەر دوو مانا دەبینەوە، یەکەمیان ئەو مانایەیە، کە دانەر مەبەستییەتی و لە ناوەوەی دەق خۆی حەشار داوە. دووەم ئەو مانایەیە، کە کۆمەڵێك توانای کراوە لەخۆ دەگرێت بەو کەلەپورەوە بەندە، کە دانەر لەژێر سێبەرییەوە دەنووسێت. گادامێر مانای دووەم بە رۆحی سەردەم ناو دەبات، ئەو مانایە لە دەقدا تەعبیر لە ئاسۆی (رابردوو)ی دانەر دەکات، ئەو ئاسۆیەی کە لەگەڵ ئاسۆی (ئێستا)ی راڤەکار تێکەڵ دەبێت و کردەی تێگەیشتنی لەڕێگەوە جێبەجێ دەبێت. لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە دەق هەر تەنها لە رابردوو قەتیس نابێت، بەڵکو دەتوانێت تەعبیر لەو بۆشاییە زەمەنییە بکات کە پڕە لە مانا... ئەوەش لەگەڵ گوتەکەی "هیگل" دژ دەکەوێتەوە. هیگل دەڵێت هونەر شتێکە دەکەوێتە رابردووەوە. بەڵام دواجار دەق شتێك نییە لە رابردوو، بەڵکو شتێکە رابردووی هەیە. کەواتە یادەوەری و کاری هونەری "دەقە کۆنەکان" دەتوانن بەهای تایبەتی خۆیان لە ئاگاییەوە وەدەست بهێنن، هەر لەوێشەوە نوێنەرایەتی ساتەوەختێکی گرنك لە ژیاندا دەکەن. بەڵام جیاوازی نێوان کاری هونەری وەك دەق و یادەوەری ئەوەیە: یادەوەری بەرەو ساتەوەختێکی مێژوویی دیاریکراومان دەبات و ئەو ساتەمان بیر دەخاتەوە. بەڵام (دەق) یان کاری هونەری هەر ئەوە نییە، کە ئاگاییمان بەو ساتەوەختە دیاریکراوە مێژووییەوە گرێ دەدات، بەڵکو هەمان ساتەوەخت بۆ زەمەنی ئێستا دەگوازێتەوە. لێرەدا ئاگایی بە چالاکی بیرهێنانەوە هەڵناسێت، بەڵکو بەشێوەیەکی تلقایی لەگەڵ ساتەوەختەکەدا دەژیت و تێکەڵ بەو زەمەنە دەبێت کە کارە هونەرییەکە نوێنەرایەتی دەکات، نەك ئەوەی زەمەنی واقیعی نوێنەرایەتی دەکات. ئەو بیرکردنەوەیەش لەوێوە لەگەڵ شەپۆلی مێژووگەرایی دژ دەکەوێتەوە کە ئەوان پێیانوایە هەموو دیاردەیەك (وەك بەش) پێویستە لە ناوکۆیی سەدەی خۆیدا سەیر بکرێت و فەهم بکرێت. هەر لەوێشەوە "دێلتا"ی پێیوایە هەموو شتێك لە مێژوودا بە عەقل کراوە، چونکە بۆتە دەق. بەڵام ئەگەر رابردوو (بابەت) بێت و مێژوو (دەق) بێت، ئەوە ئەو دەقە وەك "دەقێکی دیاریکراو" یان وەك "یادەوەری" خۆی دەنوێنێ!

مانا لای گادامێر بەیەکجار تەواو نابێت، وەك چۆن لەڕێگەی "پێشبین"یەوە لە ساتەوەختێکدا ناتوانین تێیبگەین، چونکە مانا وەك گادامێر بۆی دەچێت رووداوە، رووداویش رەگەزی زەمەن بەشداری لە پێکهێنانیدا دەکات. کەواتە تێگەیشتن کردەیەکی گفتوگۆئامێزە نە تەواو دەبێت و نە کۆتایی دێت. ئەو بیروڕایەش راستەوخۆ بە حەقیقەتی "دریدا"ییمان پەیوەست دەکات. دریدا لەگەڵ گادامێر لەوە یەکدەگرێتەوە کە حەقیقەت وەك رووداوە دەمێنێتەوە.

لە کۆی ئەو قسەکردنەوە دەتوانین بڵێین هەموو دەقێك دوو لایەنی هەیە، لایەنی بابەتی کە ئاماژە بە زمان دەکات و دەبێتە بابەتی تێگەیشتن و تێگەیشتنی ئاسان دەکەوێتەوە. لایەنی خودی کە ئاماژە بە دانەر دەکات و لە بەکارهێنانی تایبەتی زمانی دانەرەوە دەردەکەوێت و بە خودی تێگەیشتنەوە بەندە و بەپێی تێگەیشتنەکانی خوێنەر جیاواز خۆی دەنوێنێ. لەبەر ئەوەی مرۆڤ بوونەوەرێکی مێژووییە، کەواتە لەڕێگەی لێوردبوونەوە دەرك ناکرێت، بەڵکو لەڕێگەی ئەزموونی ژیانەوە دەرك دەکرێت. چونکە مرۆڤ پرۆژەیەکی ئامادەکراو

نییە، بەڵکو پرۆژەیەکە بەردەوام لە حاڵەتی خەڵقکردندایە. مرۆڤ لەڕێگەی ناراستەوخۆوە لەخۆی دەگات، وەك چۆن بە جولەیەکی هیرمینۆتیکیدا دەڕوات و لەمیانی تەعبیرە جێگیرەکانی رابردوو خۆی دەناسێت. بەمجۆرە بوونەوەرێکی مێژووییە، بەڵام لە هەموو سەدەیەك تێگەیشتنی جیاواز لەخۆ دەگرێت، چونکە وەك دیلتای دەڵێت: بوونەوەرێکە بۆ خۆی درووستکەری رووداوە و لە هەمان کاتتدا توێژەری رووداوە.

ئەگەرچی تیۆری خوێندنەوە وەك پێویست دیاری نەکراوە، بەڵام دەشێ بڵێین خوێندنەوە پەیامێکی دیاریکراوی نێوان خوێنەرو نووسەرە، وەك چۆن لە ئاستی نووسیندا پێویستی بە رەمزکردنی تایبەت هەیە، لە ئاستی تێگەیشتن و تەئویلیش بە هەڵوەشانەوە بەندە. ئەو دوو ئاستەش بە دوو بنەڕەتەوە دەلکێت، بنەڕەتی بابەتگەری کە نوێنەرایەتی دەق دەکات و لە ئاماژەو دەلالەتەکانی خوێنراوە پێکدێت. بنەڕەتی خودگەرایی کە نوێنەرایەتی خودی خوێنەر دەکات لە تێگەیشتن و دەرککردنی ئەو ئاماژەو دەلالەتانەوە دێتە بەرهەم. بێگومان سێ رێبازی رەخنەیی گرنگی بە خوێنەر و خوێندنەوە داوە، بونیادگەری فەرەنسی لەڕێگەی "رۆلان بارت" و تیۆری وەرگرتنی رەخنەگرانی ئەڵمانی زانکۆی "کۆنستانس" و هەڵوەشانەوەگەری.

گوتاری مەرگی نووسەری "بارت" ساڵی (1968) لەسەر گوتەکەی "مالارمێ" دێتەوە کە دەڵێت: زمان قسان دەکات نەك نووسەر، نووسین گەیشتنە بەو پنتەی کە زمان دێتەگۆ نەك من. هەر لەسەر ئەو بنەمایەش نووسین لای بارت ئەو کاتە دێتە ئاراوە، کە نووسەر هەموو پەیوەندییەکانی بە دەقەوە دەپچڕێت. لێرەوە ئیتر زمان موڵکی نووسەر نییە، بەڵکو نووسین پێگەیشتنی ئەو خاڵەیە کە زمان تێیدا دەجولێتەوە نەك من. هەر لەوێشەوە گوتن بەش بەش دەبێت و دانەر وەك پەیکەرێکی بچووك دەمێنێتەوە، دەقیش لە غیابی دانەر دەخوێنرێتەوەو دووبارە بونیاد دەنرێتەوە.

دەق وەك فەزایەکی فرە رەهەند لەگەڵ نووسینگەلێکی جۆراوجۆر یەکدەگرێت و ناکۆکی خۆی نیشان دەدات، بێ ئەوەی هیچ یەکێك لەوانە بە ئەسڵی خۆی دابنێت. چونکە دەق شانەیەکە لە گوتن و بەرهەمی هەزاران تیشکۆی جیاوازە لە تیشکۆکانی رۆشنبیریی... خوێنەریش بۆیە چاوەڕێی دەق دەکات، تاکو لە ژیانێکی دیکەی جیاواز گەشەی پێبدات و بیبوژێنێتەوە. لەسەر ئەو بنەمایە بارت تیۆری دەقگەرایی لە بەرانبەر تیۆری لاسایکردنەوەی کلاسیکیانەو تیۆری تەعبیرکردنی رۆمانسیانەوە و تیۆری ئاراستەکردنی پەیوەستخوازانە پێشکەش کرد. کەواتە نووسەر دەمرێ تاکو لە خۆڵەمێشەکەی خوێنەر لە دایك ببێت. دەق بەبێ خوێنەر بوونی نییە، دەق هەمیشە چاوەڕێی خوێنەرێکە دووبارە خەڵقی بکاتەوە و لە تاك مانایی رزگاری بکات و ژیانی تێدا ببوژێنێتەوە. ئیتر خوێندنەوە وەك کارێکی ئیبداعی دەکەوێتە بەرانبەری دەقی ئیبداعییەوە، هەر لەوێشەوە رەخنەگران خوێندنەوەکان لە یەکتر جیا دەکەنەوە، چونکە بۆ ئەوەی خوێندنەوە پرۆژەیەك بێت بۆ بەرهەمهێنانەوە، دەبێ خوێنەر ئەو توانایەی تێدا بێت، کە بتوانێت دووبارە دەق بەرهەم بهێنێتەوە، جا چ وەك ئەوەی خاوەنی ئاگاییەکی گەورەی ئەدەبی و زمانەوانی ئیستێتیکی

بێت، یان بەشێوەیەکی بەرفرەوان پەی بە رۆشنبیریی و زانستە مرۆییەکان بەرێت و سوودیان لێوەرگرێت، ئاگاداری ئەدەبی بیانی بێت، تاکو بزانێت ئاوێتەبوون و کارلێکەرییەکان دیاری بکات و بەراوردیان بکات، یان ئەوەتا بەشێوەیەکی بەرفرەوان ئاگاداری ئەدەبی نەتەوەکەی بێت، بەڵام بە مەرجێك لە پەرگیرە ئایدیۆلۆژیانە دوور بێت... لەبەر ئەوەی خوێندنەوە دیالۆگی نێوان دەق و خوێنەرە، ئیتر لەوێوە خوێنەر بۆشایی و دابڕانەکانی دەق پڕ دەکاتەوە، بە مانایەکی دیکە هەر چەندە رۆشنبیریی خوێنەر لەرووی هونەری بە گشتی بەهێز بێت ئەوەندە دەتوانێت چالاکانە بەشداری خۆی لەرووی تێگەیشتن و وەرگرتن بەهێزتر نیشان بدات. بێگومان خوێندنەوە کەش هەوای تایبەت بەخۆی هەیە و ماوەی دیاریکراو و لەرووی دەروونییەوە دەبێ خوێنەر ئامادەیی تەواوی هەبێت. پێویستە خوێنەر هۆکاری بوونی خۆی لە دەقدا بدۆزێتەوە، بۆ ئەوەش دەبَی لە دەقدا بەدوای رەگەزە نائامادەکاندا بگەڕێت تا بەهایەك بۆ تێگەیشتن بەجێ بهێنێت. ئەوەی جیاوازی دەقی ئەدەبی بەرجەستە دەکات، جیاوازی زمانی دەقە لە زمانی ئاسایی، جیاوازی زیندەگییە لە مەرگ، جیاوازی خەونە لە واقیع... کۆی جیاوازییەکان وەك پانتاییەکی بۆش لەنێوان رەگەزە ئامادە و نائامادەکان دەق درێژ دەبنەوە، خوێنەر پێویستە پردێك لەو نێوانە درووست بکات و ئەو بۆشاییە ئاوەدان بکاتەوە، ئەوەش دەکەوێتە دووتوێی کرداری راڤەکردن و خوێندنەوەی ئەدەبییەوە کە ئامانجی هێنانەناوەوەی مانای ونبووە، ئەو مانایانەی بوونی خوێنەری لێدێتە بەرهەم، ئەو مانایانەی پاڵپشتی مانا ئامادەکان دەکەن و وایان لێدەکەن شیاو بکەونەوە. کۆی ئەو کردارە دەلالەت لە ئەزموونێکی مرۆییانە دەکات و لە گەیشتنی دەق بە خوێنەرەوە دێتە ئاراوە. کەواتە خوێندنەوە ئەزموونێکی کەسییە.

دواجار دەتوانین بڵێین تەنها خوێندنەوەی ئاگاییانە دەتوانێت شاراوەکانی دەق لەرێگەی هەڵوەشانەوەی جەستەی دەق بدۆزێتەوەو دووبارە دەقێکی دیکەی نوێ بەشێوەیەکی دیکە بونیاد بنێتەوە، هەڵبەتە ئەو جۆرە لە خوێندنەوە لەبۆچوونی سادەئامێز کە پشت بە بابەتگەرایی دەبەستێت رزگارمان دەکات.

دەقگەرایی/ خوێنەرگەرایی
لەنێوان هیرمینۆتیکا و سیمیۆلۆژیادا

"ئێمە لەنێو زماندا دەژین، وەك چۆن ماسی لە ئاودا دەژی"
بێگومان بەپێی هەر یەك لە میتۆدی هیرمینۆتیکی و سیمیۆلۆژی پێناسەی دەق دەگۆڕێت، یان ئەگەر روونتر قسە بکەین دەشێ بڵێین هەر بیریارێك لە بیریارانی ئەو دوو بوارە مەعریفی و رۆشنبیرییە تا رادەیەکی زۆر هەڵگری پێناسە و تێگەیشتنی تایبەتن، ئەوەش بۆ کۆی ئەو بیروباوەڕو باگکراوەندە مەعریفییە دەگەڕێتەوە کە هەر بیریارێك تێزەکەی خۆی لەسەر بونیاد ناوە.
بەگشتی دەق لای سیمیۆلۆژییەکان کۆمەڵێك دالە و دەبێ تەئویل بکرێت، ئەو کاتەش دەق بوونی هەیە کە دەخوێنرێتەوە، هیچ دەقێك بێ بوونی خوێنەر بوونی نییە، بەو مانایەش سیمیۆلۆژیا لەسەر زنجیرەیەکی بێ کۆتایی لە بەرهەمهێنانەوەی دال دەژیت. لەلایەکی دیکە دەگوترێت دەق ئەوە نییە کە تەئویل دەکرێت، بەڵکو ئەو فەزاو پانتایەیە کە تەئویلی تێدا روودەدات، فەزای هەر یەك لە خوێنەر و نووسەرە. لەو بارەیەوە "دریدا" لە وتاری "دەرمانخانەی ئەفلاتوون"دا دەڵێت: نووسین نە تریاکە نە ژەهر، بەڵکو ژەهر و تریاکە، بە مانایەکی دیکە فارماکۆنە. کۆی ئەو قسانە راستەوخۆ پەیوەندی بە جیاوازییەوە دەکات، واتە دەق جیاوازییە، جیاوازیش ئەوەیە کە سنوورە بەرانبەرەکان کۆ دەکاتەوە.
بەڵام ناوی دەق وەك کار، زێتر بۆ میتۆدی هیرمینۆتیکی دەگەڕێتەوە.. کار ئەو ناوەندە سەربەخۆیەیە کە (هونەرمەند/نووسەر) لەمیانییەوە دەتوانێ ئەزموونی بوونی خۆی بەرەو پێدراوێکی جێگیر بەرێت، جێگیرکردنی ئەزموون وەك "گادامێر" دەڵێت وادەکات کارەکە لەلایەن خوێنەرانەوە دووبارە بەرهەم بهێنرێتەوە، واتە ئەو ناوەندە شیاوی بەشداریکردن و گۆڕین و گواستنەوەیە.
لەیەکەمدا دەق وەك ئەوەی خوێنەر دەیەوێت قسان دەکات و بەهای دەقیش وەك "بارت" دەڵێت: بەو ئاراستەیە دیاری دەکرێت کە خوێنەر لەرێگەیەوە هەوڵی دووبارە نووسینەوەی دەدات.

بەڵام لە دووەمیان کار بابەتی تەئویلکردنە و هونەرمەند یان نووسەر بەرهەمی دەهێنێ.
ڕەسەنایەتی کاری هونەری/ئەدەبی سەرەڕای توانای پرسیار وڕوژاندن، لەسەر وەڵامدانەوەی پرسیارەکان دەوەستێ.

ئەوەی لای "هایدگەر" گرنگ دەکەوێتەوە ئەوەیە کە کاری هونەری کەشفی حەقیقەت دەکات، یان بە مانایەکی دیکە کاری هونەری بەرێگەی تایبەتی خۆی هەبوونی بوونەوەران کەشف دەکات.

لێرەوە دەقگەرایی کە بەشێك لەباسەکە پێکدەهێنێ ئەو مەرجەیە کە دەبێ دەقێك رێك دەقێکی دیکەی هەبێ، یان بە مانایەکی دیکە دەقگەرایی بونیادێکە لە بونیادی مانای جۆراوجۆری دەقێك، دەقیش ئەوەیە کە یەکلاناکرێتەوە، یەکلانەکردنەوەی دەقیش بەپێی دەقگەرایی دەردەکەوێت، بەو مانایەش دەقگەرایی دەق ئەوەیە کە یەکلا ناکرێتەوە.

کەواتە دەق لەمیانی دەقگەرایی شتێکی دیکەیە، نەك ئەوەی کە حەقیقەتەکەی لەسەر دامەزراوە. دەق لەرێگەی دەقگەراییەوە وەك ناسنامە واز لە شوێنەکەی خۆی دەهێنێ و خۆی وەك جیاوازی پێشان دەدات و جەختی لێدەکاتەوە. هەر لەوێوە دەق کۆمەڵێك ستراتیژی جیاواز لەخۆ دەگرێت و وەك بونیادێك لەناوەوەی خۆی کاریگەری لەگەڵ ڕەگەزەکانی دەقگەرایی دادەمەزرێنێ، هەروەها لەگەڵ بونیادی دیکەش لە دەرەوەی دەقگەراییەوە، بەو مانایەی کە کۆمەڵێك پەیوەندی زمانەوانییەو لە چاوەڕوانی تەئویلکردن و هەڵوەشانەوەیە لەلایەن خوێنەرەوە.

هەڵبەتە وەرگرتن و تەئویلکردنی دەق بەئاستی خوێندنەوەوە بەندە، چونکە دەق لە زنجیرەیەك بۆشایی و دابڕان پێکهاتووە کە دەشێ خوێنەر لەکاتی گەیشتن بە دەق پڕی بکاتەوە. هەر لەوێشەوە دواتر بەئاستی دووبارە بەرهەمهێنانەوەی دەق دەگەین، واتە دوای ئەوەی خوێنەر بونیادەکانی دەق دەدۆزێتەوە و ئاماژەکان و نیشانەکان شیدەکاتەوە و تەئویلیان دەکات و بەپێی باگکراوەندی مەعریفی و ڕۆشنبیریی خۆی بە زانیاری دیکەیان دەگەیەنێت.... بەمجۆرە نووسین دەبێتە نووسین لەبارەی نووسینەوە. ئەوەش بەشەکەی دیکە واتە خوێنەرگەرایی لێدەبێتەوە. کەواتە کردەی خوێندنەوە واتە کردەی کردنەوەی کۆدەکان، بەڵام وەك چۆن دەقگەرایی ئەوەیە کە یەکلا ناکرێتەوە، بەهەمان شێوەش خوێنەری پاکیزە بوونی نییە و خوێنەر جۆراو جۆرە.

کاتێك دەڵێین خوێنەری پاکیزە بوونی نییە، بەو مانایە دێت کە خوێنەر کەسێکە بەشێوەیەکی بەرفرەوان بەپێی ڕۆشنبیریی و زانستە مرۆیەکان بە دەق دەگات... خوێنەر پاکیزە نییە، چونکە هەڵگری باگکراوەندێکی کەلتوری و مەعریفی بەرفرەوانە... خوێنەر پاکیزە نییە، بەو مانایەی کە پڕە لە ئاگایی و ناوکۆیی جیاواز، پڕە لە دیدگای جیاواز و دەرك بەرێباز و ڕێچکەکان دەکات و هەر لەوێشەوە بەپێی گۆشەنیگای جیاواز، لەرێگەی دیدی جیاوازی خۆی هەوڵدەدا دەق دووبارە بەرهەم بهێنێتەوە.

دەمەوێت بڵێم خوێندنەوە وەك كارێكی ئیبداعی دەكەوێتە بەرانبەر كارێكی ئیبداعییەوە، واتە وەك ئیبداع سەیر دەكرێت، بۆیە كردەی خوێندنەوە بە هەڵوەشانەوە و دووبارە بەرهەمهێنانەوە وەسف دەكرێت. كردەی خوێندنەوە كردەیەكە لە كردنەوەی كۆدەكاندا وازییەكانی خۆی درێژ دەكاتەوە، كەواتە خوێندنەوە دیالۆگی دەق و خوێنەرە و خوێنەر بۆشاییەكان و دابڕانەكانی دەق پڕ دەكاتەوە. كەواتە هەرچەندە رۆشنبیریی (وەرگر/خوێنەر) لەرووی هونەری و رۆشنبیریی بەگشتی بەهێز بێت، ئەوەندە توانانی بەشداریكردن و خەڵقكردنەوەی لەرووی تێگەیشتن و وەرگرتن بەهێز دەبێت.

دەق هەمیشە لە بەرانبەر خوێنەر لە ئامادەباشییەكی هەڵپەسێردراو دایە، وەك چۆن هەمیشە لە خوێنەر داوا دەكرێت كە رەگەزە ونبووەكانی دەق بدۆزێتەوە، بۆ ئەوەی دەق بوونێكی سروشتی یان بەهایەك بۆ تێگەیشتن بەجێ بهێنێت، خوێنەر دەبێ بەردەوام هۆكاری بوونی خۆی لە دەقدا لەدووتوێی رەگەزی ونبووەكان بدۆزێتەوە... بەمجۆرە جیاوازی درووست دەبێ، جیاوازی وەك بەهایەكی ئەوەلی لەرێگەی جیاوازی زمانی دەق و زمانی ئاسایی دێتە ئاراوە، لەرێگەی جیاوازی ئامادە لە نائامادە، جیاوازی زیندەگی و مەرگ، خەون و واقیع.... جیاوازی لە دەقدا وەك پانتاییەك لە بۆشایی درێژ دەبێتەوە و لەنێوان رەگەزە ئامادە و نائامادەكاندا خوێنەر دەبێ بتوانێت پردێك درووست بكات و ئەو بۆشاییە ئاوەدان بكاتەوە. ئەو كردەیەش لە راڤەكردنەوەیە، كردەی خوێندنەوە ئامانجی دامەزراندنی مانای ونبووە، ئەو مانا ونبووانەی كە پاڵپشتی لە ماناكان دەكەن و وایان لێدەكەن شیاو بكەونەوە.

خوێندنەوە دەلالەت لە پەیوەندی نێوان خوێنەر و دەق دەكات، ئەو پەیوەندییە ئەزموونێكی مرۆییە، بەمجۆرە خوێندنەوە هەمیشە ئەزموونێكی كەسییە، نە دەكەوێتە سەر "خود" نە بە "بابەت"ەوە دەلكێ، ناكەوێتە سەر خود چونكە خوێنەر تەعبیر لە كەلتورێكی بەرفرەوانی خوێندنەوە یەك لە دوا یەكەكان دەكات، وەك چۆن ناكەوێتە سەر بابەتگەرایی چونكە لە بابەتگەرایی دەق خوێنەر لە خوارەوە و لەرێگەی دانەرەوە بەسەرەوە دەگات.

كەواتە خوێنەر چۆن دەق دەخوێنێتەوە، یان چۆن دەقێك بۆ خوێندنەوە هەڵدەبژێرێت؟ هەڵبەتە گومانی تێدا نییە، كە خوێندنەوە جۆراو جۆرە، بەڵام لێرە ئاماژە بە دوو لایەن دەكەین، لایەنی ویژدانی و لایەنی ئیدراكی، بەو مانایەش خوێنەر دەقێك دەخوێنێتەوە ئەگەر بەشێوەیەكی ویژدانی بتوانێ تێكەڵی بێت، هەست بكات كە دەتوانێ بەشداری تێدا بكات، خودی ئەوەش دەشێ بۆخۆی دەرك كردن بێت. كەواتە خوێنەر بۆ ئەوە مامەڵە لەگەڵ دەقدا دەكات، تاكو بتوانێت خۆی تێدا خەڵق بكاتەوە.

لەلایەكی دیكە خوێندنەوە دەشێ وەك جۆرە تەقلیدەكەی جەخت لەسەر دەق نەكات، بەڵكو بەسەریدا بڕوات و بەرەو دانەر یان كۆمەڵگە بچێت، یان وەك بەڵگەنامەیەك بۆ جێگیركردنی مەسەلە كەسی و كۆمەڵایەتی و مێژووییەكان سەیری بكات! لەو شێوە خوێندنەوەیەدا خوێنەر بۆ چەسپاندنی "تاوان/رەخنە" رۆڵی داواكاری گشتی دەبینێ...
لەبەرانبەر ئەوەشدا جۆرێكی دیكە لە خوێندنەوە هەیە كە بە دەقەوە پابەندە، بەڵام هەر تەنها مانا دیارەكانی دەق وەردەگرێ، هەرگیز لە هەوڵی مانا ونبووەكان و وسبەلێكراوەكاندا نییە.

جۆرێکی دیکە لە خوێندنەوە هەیە کە بە خوێندنەوەی شاعیرانە ناو دەبرێت، ئەو جۆرە لەرێگەی کردنەوەی کۆدەکانەوەیە و لەسەر پێدراوەکانی ناوکۆیی هونەری کار دەکات، بەو مانایەش دەق وەك خانەیەکی زیندوو دەبینێ، خانەیەك کە لە ناوەوە دەجولێ، ئەو خوێندنەوەیە هەوڵدەدات ناوەوەی دەق کەشف بکات.

لەبەر ئەوەی دەق فەزایەکی فرە رەهەندەو لەگەڵ نووسینگەلی جۆراوجۆر یەك دەگرێ و ناکۆك دەکەوێتەوە بێ ئەوەی هیچ یەکێك لەوانە بە ئەسڵی خۆی بزانێ... لەبەر ئەوەی دەق شانەیەکە لە گوتن و بەرهەمی هەزاران تیشکۆیە لە تیشکۆکانی رۆشنبیریی... کەواتە نووسین بەردەوام مانا دەخاتەوە، بەڵام نەك بۆ جێگیر بوون، بەڵکو بۆ بەهەڵم بوون. لەسەر ئەو بنەمایە بارت دەڵێ مەرگی نووسەر بایی لەدایکبوونی خوێنەرە... بارت وتاری مەرگی نووسەری لەساڵی 1964 بڵاوکردەوە، لەدوایی ئەو وتارە ئیتر پەیوەندی نێوان نووسەر و نووسین بەتەواوی گۆڕانی بەسەر داهات، ئەو پەیوەندییە لە پەیوەندی باوك و منداڵەوە بەرەو پەیوەندی نێوان کۆپیکەر و کۆپیکراو هەنگاوی نا، لەوێوە نووسەر بۆ نووسینی کارەکەی ناگەڕێتەوە، بەڵکو بەدەستی خۆی کۆپیدەکاتەوە، ئەو ئەرکەش دەکەوێتە سەر زمان، چونکە زمان کۆگای ئیلهامەکانی نووسەرە، خوێنەریش بۆیە چاوەڕێی دەق دەکات تاکو ژیانێکی دیکەی تێدا درووست بکاتەوە.

نووسەر دەمرێ تاکو لە خۆڵەمێشەکەی خوێنەر لەدایك بێ، بەمجۆرە دەقی ئیبداعی بەرەو دەقی تەئویلی دەبێتەوە و بەپێی خوێندنەوە جیاوازەکان دەگۆڕێ، دواتر دەسەڵاتی خوێنەر لەگەڵ پاش بونیادگەری و رەخنەگرانی ئەڵمانی و زانکۆی "کۆنستانس" دەستی پێکرد، لەژێر ناونیشانی (جوانکاری وەرگر) ئەو دەسەڵاتە درێژ کرایەوە، دواتر توێژەرانی ئەمریکی ئەو چەمکەیان بە (رەخنەی وەڵادەرەوەی خوێنەر) ناوبرد.

تیۆری وەرگر لە زانکۆی کۆنستانس هەر یەك لە بیریاران (یاوس، ئایزەر) دەستپێشخەرییان تێدا بە ئەنجام گەیاند، تیۆری وەرگر بە کردەیەکی چالاکانە لە "تێگەیشتن" و "هەڵسەنگاندن" و "دووبارە بەرهەمهێنانەوە" خۆی وەسف دەکات. بەڵام تیۆری وەڵامدانەوەی خوێنەر لە رەخنەی ئەمریکی لەسەر دەستی (پرنس، فیش، هولاند، جمیریش، ستیرل) سەری هەڵدا. جیاوازی نێوانیان ئەوەیە کە لە وەڵامدانەوەی خوێنەر جیاوازی لەنێوان خوێنەر و خوێنەرێکی دیکە بەپێی رۆشنبیریی دەکرێت، بەڵام لە تیۆری وەرگر بەپێی تەمەن و زەمان و مەکان جیاوازی لە تاکە خوێنەرێکیشدا دەکرێت. بایەخی لاوێك وەك پیرێك نابینێ، خوێندنەوەی شیعری بەیانیان وەك خوێندنەوەی ئێواران بۆ شیعر سەیر ناکات.

یاوس مێژووی حەقیقی ئەدەبی بە مێژووی وەرگر دەزانێ، مێژووی وەرگریش بە کۆی پەرچەکردارو کاریگەری و کارتێکردنەکان وەسف دەکات، پێیوایە بەهای حەقیقی ئەدەب لەوێوە خۆی حەشار داوە. هەڵبەتە ئەو یەکێك بوو لە قوتابیانی "گادامێر" و چەمکی (ئاسۆی پێشبینیەکان)ی گادامێری بەکار هێناوە، لەوێشەوە ئاماژە بە ماوەیەك دەکات کە خوێنەر لە گۆشەی دیاریکراوی خۆی لەو ماوە ناوبراوە تواناکانی حەشار داوە، ئەوێ بە لۆژیکی پرسیار و وەڵام دەزانێ، دواتر لای یاوس ئاسۆی پێشبینی یان وەك خۆی ناوی دەنێ ئاسۆی

چاوەڕوانی لەسێ فاکتەر هاتۆتە ئاراوە: یەکەم ئەزموونی پێشوو کە خوێنەر بەرانبەر ژانرێکی ئەدەبی هەیەتی. دووەم دەقئاوێزانی. سێیەم بەرانبەر یەك کردنی زمانی شیعری و زمانی زانستی، دنیای واقیعی و دنیای خەیاڵی. بەڵام ئایزەر لەسەر بنەمای دیاردەگەرایی (هۆسرەل) و (ئەنگاردن) کار دەکات. خوێنەر لای ئایزەر ئەو خوێنەرەیە کە هەنگاو دەنێ یان بە خوێندنەوەدا دەڕوات، چونکە پێیوایە خوێندنەوە ڕۆیشتنێکی بەردەوامە بەنێو دەقدا... کاتێ خوێنەر بە خوێندنەوەدا دەڕوا خۆی ئازاد دەکات، وەك چۆن لەبەرانبەر ئەوەشدا کارە ئەدەبییەکە لەو حاڵەتە فەرزکراوە ئازاد دەکات، کە دەکەوێتە نێوان دانەر و خوێنەر...
ئایزەر پێیوایە کاری ئەدەبی دوو تەوەرەی هەیە: تەوەرەی هونەری کە دەقی دانەرە، تەوەرەی جوانی کە ئەو بەخششە بەجێ هێنراوەیە کە خوێنەر پێی هەڵدەسێت. ئایزەر لە خوێندنەوەدا پۆل پۆلکردنی خود دەسەپێنی، بەو مانایەی کە کاتێ خوێنەر لەگەڵ دەق بێتەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە دەق شارەزا بێ ئەو شارەزاییەی پشت بە شارەزابوونی پێشووی ببەستێ، ئەوە لەگەڵ دەق گونجاو دێتەوە، بەڵام ئەگەر خوێنەر شارەزای پێشووی لەبارەی دەقەوە نەبوو، ئەوە بەشێك لە خودی خۆی لەنێو دەق وندەکات.
هەڵبەتە وەك چۆن یاوس تیۆری وەرگرتن لەمیانی گەیشتنی ئەدەبی وەسف دەکات، ئایزەریش بەهەمان بیروڕا دەگات و سێ کلیل بۆ "گەیشتن" دەخاتە روو: "بونیاد" و "وەزیفە" و "گەیشتن".. بۆ شیکردنەوەی بونیاد دەڵێ خوێنەر بۆ وەسفکردنی دەق بە ڕێبازێکی بونیادگەرانە ڕادەبێتەوە. ئەگەرچی بونیادگەری چارەسەری گرفتی (مانای مانا) ناکات و بۆ ئەودیوو قوڵ نابێتەوە... بەڵام شیکردنەوەی وەزیفە لە چارەسەری دەق و مانا هەڵدەگرێتەوە ئەو چارەسەرەش لەسەر کارلێککردنی نێوان دەق و خوێنەر وەستاوە. کەچی گەیشتن دوا قۆناغە لە شیکردنەوەی دەق، چالاکی دەق بە خوێنەرەکەیەوە دەبەستێتەوە .
لەتیۆری وەڵامدانەوەی ئەمریکی ستانلی فیش دەڵێ ئێمە بەردەوام بەندەی دابونەریتین و ناتوانین لە دەرەوەی دابونەریتی دیاریکراو هەنگاو بهاوێژین، هەروەها قسە لە ئەوەی دەق بە ئێمەی دەکات و ئەوەی ئێمە بە دەقی دەکەین، دەکات و پێیوایە دەق هیچ سیفەتێکی نییە، بۆیە سیفەتی ئەو کەسە وەردەگرێ کە بەکاری دەهێنێ، بەڵام ئەو کەسە چ بە دەق دەکات لەو بارەوە پێیوایە شیکردنەوەی دەق لەلایەن ئێمەوە لەسەر وەڵامدانەوەی پێشکەوتووەکان دەوەستێ. بەڵام پریس باسی دوو جۆر لە خوێنەر دەکات، خوێنەری حەقیقی و خوێنەری فەرزکراو. نۆرمان هولاند خوێندنەوە بەکارلێکەری نێوان دەق و ئاگایی تاك دەبەستێتەوە، ئاگایی تاکیش بە یەکێك لە دیاردەکانی کردەی وەرگرتنی کۆپی کردنی خود دەژمێرێت.
بەکورتی دەتوانین بڵێین تیۆری ئەدەبی بەسێ قۆناغی جیاوازدا تێپەڕیووە: قۆناغی بایەخدان بەدانەر، وەك لای ڕۆمانسییەکان و ڕێبازی ڕەخنەی دەروونی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی سەدەی نۆزدە دەبینرێت. گرنگیدان بە دەق وەك لای بونیادگەراکان باو بوو. بایەخدان بە خوێنەر کە پاش بونیادگەری سیماکانی داڕشت و تیۆری وەرگر پرشنگەکانی پەرە پێدا. دەق لەمیانی تیۆری وەرگر کۆمەڵێك پرشنگەو بەرەو خوێنەر دەهاوێژرێ، بەمجۆرە ڕۆڵی خوێنەر دەگاتە ڕۆڵی دانەر، نەك هەر هێندە بەڵکو بەسەریشیدا زاڵ دەبێت.

داهێنان

بوونی ڕەسەن/بوونی نارەسەن

(ئەگەر مرۆڤ هەبێت، دەبێ نیگەران بێت)
"هایدگەر"

داهێنان خەسڵەتێکە لای (هایدگەر) بوونە ڕەسەنەکان و لای (نیچە) سوپەرمانەکان و لەنێو ئایینیشدا خواکان هەیانە. لەسەر ئەو بنەمایە ڕاگەیاندنی مەرگی خواکان لای نیچە وەك هایدگەر بۆی دەچێت دەلالەتی لەناوبردنی دەسەڵاتی داهێنانی مرۆڤ لەخۆدەگرێت.

بەڵام وەك دەزانین نیچە "هەبوون" بە گۆڕانێکی بەردەوام و سەیرورەیەکی هەمیشەیی دادەنێت، ئەوەش بەرگی ئیرادەی هێزە، بەو مانایەش هەبوون بەرجەستەکردنی ئیرادەی هێزە. کەواتە ئەوەی بوونی هەبووەکانی لەسەر وەستاوە ویستی هێزە. بەڵام ویستی هێز وەکو هێزە سروشتییەکان کوێرانە ناژی، بەڵکو بوونێکی ئاگامەندانەیەو خاوەنی بیر و بەهاکانی خۆیەتی. لێرەدا نیچە ئینکاری ئەو وەهمە دەکات، کە فەیلەسوفەکان بەدوایدا ڕۆیشتوون کاتێك پێیانوایە عەقڵێکی گشتی هەیە، حوکمی گەردوون دەکات و باڵی بەسەردا کێشاوە. هەر لەو ڕوانگەوە هێرش دەکاتە سەر (سوکرات) و پێیوایە ئەو یەکەم کەسە، کە عەقڵی پیرۆز کردووە و داوای پەرستنی کردووەو پێیوایە تەنها عەقڵ یان مەعریفە دەتوانێت مرۆڤ بکاتە خێر و چاکەکار.

لای نیچە لە پاڵ جیهانی دیاردەکان جیهانێکی دیکە هەیە، کە جیهانی حەقیقەتەکانە. جیهانی حەقیقەتەکانیش جیهانی دەرککراوی ئێمەیە. جەوهەری حەقیقەتیش ئەوەیە کە مرۆڤ پێیوایە ڕاستییە. لێرەدا بەرژەوەندی بۆ ڕاستی و ناڕاستی شتەکان پێوەرە. بەرژەوەندی بەو مانایەی کە ئیرادەی هێز پێیوایە ڕاستییە و ئامانجی خۆی پێ جێبەجێدەکات. ڕاستی لای نیچە جۆرێکە لە هەڵە، هیچ بوونەوەرێکی دیاریکراو ناتوانێت بێ ئەو بژیت. بەهاش دوا سەنگی مەحەکی ژیانە. مردنی خوداکانیش بەو مانایە، تەعبیر لە گۆڕینی بەهاکان دەکات. هەڵبەتە ئەو جۆرە بیرکردنەوەیەی نیچە بە هیچگەرایی کارا ناوزەد کراوە... (جیل دۆلۆز) لەبارەی ئەو هیچگەراییەی نیچە دەڵێت: بیرۆکەی نیچە لەبارەی مردنی خوداکان ڕووداوێکی

گەورەیە، بەڵام بەس نییە، ئەگەر هاتوو نەزعەی هیچگەرایی بەردەوام بێت و لە ناوەڕۆکەوە نەگۆڕێت و گۆڕانکارییەکەی تەنها شێوازی بێت.

بێگومان بنەماکانی تەکنۆلۆژیای ئەمڕۆ، لەسەر بەشێك لەو هیچگەراییەی نیچە راوەستاوە، ئەوەش بە شێوانی راستی و تاریکبوونی جیهان لێکدراوەتەوە. بۆیە هایدگەر پێیوایە نیچە دواین فەیلەسوفی هیچگەرایە و هیچگەرایی نیچە لە تیڕوانینی میتافیزیکیانەی (ئەفلاتوون) بەدەر نییە.

ئەگەر میتافیزیك لە ئەفلاتوونەوە خرابێتەگەڕ، ئەوە دەکرێ ئەفلاتوون بە یەکەم بیریاری هیچگەرایی دابنرێت، نەك لەبەرئەوەی بوونی "راستەقینەی هۆشەکی" و "مەبەستی لەپێشتر بۆ جیهان" رەتدەکاتەوە، بەڵکو چونکە "بوون" بەسەرچاوەو بنەڕەت ناژمێرێت، بەڵکو بۆ فۆڕمە بەرزەکانی دەگەڕێنێتەوە. دەشێ دیدی هیچگەرایی نیچەش لەو دیدە میتافیزیکەی نزیك بێتەوە، بەوەی کە وازی لە "بوون" هێناوەو (ویستی هێز)ی بە بناغە و ناوەڕۆکی هەموو شتێك زانیووە. ئەگەرچی ویستی هێز ناکەوێتە ئەودیوو هەستکردنی ئەفلاتوونەوە، بەڵام بەهەمان شێوە دێت و راستی بوون بە هیچەوە گرێ دەدات.

کەواتە هیچگەرایی و ناوەڕۆکگەرایی دوو ناونانن بۆ شێوە بۆچوونی میتافیزیکیانە. بەڵام بەبڕوای من نیچە لەوێوە لەو شێوە میتافیزیکیە دوور دەکەوێتەوە کە "هەبوون" لەسەر رەتکردنەوەی بەردەوام بە گۆڕان و سەیرورەیەکی هەمیشەیی دەژمێرێت، وەك چۆن حەقیقەتی مرۆیی لە حاڵەتی سەیرورەدا بەرجەستە دەکات، ئەوەش دەلالەت لە بوونی مرۆیی لە گۆڕانێکی بەردەوام دەکات، بەڵام "هەبوون" لای هایدگەر چییەتیەکەی تەواوە، بۆیە گۆڕانی تێدا روونادات.

لێرەدا دەبینین لای نیچە هەبوون لە گۆڕان و سەیرورەیەکی بەردەوام دایە، بەڵام لای هایدگەر هەبوون نا، بەڵکو ئەوە دازاینە چییەتیەکەی ناتەواوەو پڕ نەبۆتەوە، لەبەر ئەوە ئەوە دازاینە لە گۆڕانێکی بەردەوام دایە. لێرە وەك دەردەکەوێت بەشێکی زۆری جیاوازییەکان ناڕاستەوخۆ بە ناونانەوە بەندە، نەك بە بڕوابوونەوە. بەمجۆرە دەشێ "حەقیقەتی مرۆیی" لەسەر ئەو بنەمایە لە "دازاین" نزیك بکەینەوە، ئەو لێکنزیکبوونەوەیەش لای دکتۆر "محەمەد کەمال" بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لەڕێگەی داهێنانەوە قسەی لێکراوە، بەڵام بەڕای من گرفتی ئەو جۆرە قسەلێکردنەی دکتۆر "محەمەد کەمال" وەك پێشمەرجی بوونی ناتەواو (ئەو بوونەی کە لای هایدگەر پڕ نەبۆتەوە لەبەرئەوەش بوونی دازاین لە گۆڕانێکی بەردەوام دایە) بۆ پڕ کردنەوەی ناتەواوییەکانی بوون پێویستی بە داهێنان هەیە، هەر لەوێشەوە بە بوونی رەسەن گرێی دەدات. بەڵام پرسیاری من لێرەدا ئەوەیە ئەگەر داهێنان بە پێشمەرجی پڕکردنەوەی ناتەواوییەکانی بوون دابنرێت. ئایا لەو کاتەدا مرۆڤ نابێتە هەبوویەکی نەگۆڕ؟ ئەو پرسیارەش لە بەبیر هێنانەوەی پەیوەندی نێوان نیگەرانی داهێنان چڕ دەکەمەوە، چونکە ئەگەر مرۆڤ نیگەران نەبێت، مەحاڵە بە داهێنان بگات. لەلایەکی دیکە ئایا دانانی داهێنان بە پێشمەرجی بوون بە رەتکردنەوەی پێشمەرجی نیگەرانی نایەتەوە؟ ئایا ئەوە

ڕەتکردنەوەی ئەو باوەڕە فەلسەفییە نیە، کە دەڵێت: ئەگەر مرۆڤ هەبێت، دەبێت نیگەران بێت.

بەمجۆرە ئەوە نیگەرانییە وەك پێشمەرجی بوون، داهێنان دەخاتەوە... بەدیوەکەی دیکە ئەوە فەزای داهێنانە کە مرۆڤ دەخاتە سەر حاڵەتێکی دیکەی پرسیار و گۆڕان، بەو مانایەش داهێنان تەعبیر لە تەواوبوونی ناتەواوییەکانی مرۆیی ناکات، چونکە بوونی تەواو، نیگەرانی و قەلەقی ناناسێت.

ئەگەر بوونی مرۆڤ ناوەڕۆکێکی هۆشەکی و خۆرسکی نەگۆڕی لە جیهانی رووتکراو نەبێت، چۆنە و چییە؟ هەڵبەتە لای هایدگەر بوونێکە لێرەدا (دازاین)ە. بەو مانایەش بوون لەنێو جیهاندا و بەبێ جیهان نابێت. ئەوەش دابڕانی بوونە، لە هەموو بنەماو سەرچاوەیەکی نادیار و میتافیزیکییەوە و گرێدانیەتی بە جیهان و مێژووەوە. لێرەدا دازاین بوونێکی شاراوەو نەناسراو نییە، دیاردەیە و بەرێگەی میتۆدی دیاردەگەرییەوە دەیناسین و تەفسیری دەکەین.
لەبەر ئەوەی دازاین ناوەڕۆکێکی هۆشەکی نییە، بۆیە ناتوانێت لە بوون بدوێت.

کەواتە بوونی مرۆڤ لەنێو جیهاندا پێشمەرجێکی ئەنتۆلۆژییەو بوونی مرۆڤ بەبێ ئەو مەرجە نابێت. پێشمەرجەکان بارودۆخێکی ئەنتۆلۆژی بوونی مرۆڤن و بونیادی ئەو بوونەن و بەبێ ئەو بیر لەو بوونە ناکرێتەوە. بەڵام لەگەڵ هەموو بونیاد و پێشمەرجێکی ئەنتۆلۆژیش، بوونی مرۆڤ بەگشتی ڕاستەقینەیەکی بنەڕەتی لەپێشترە و تەنانەت پێشمەرجەکانیش بەبێ ئەو نابن. (هەڵبەتە ئەو خاڵە یەکێکە لەو خاڵانەی کە نیچە لەگەڵی ناکۆك دێتەوە).

لای هایدگەر بوونی مرۆڤ چییەتی نییە، بەڵکو خۆی ئەو چیەتییە لەنێو زەمینەی بەرینی ئەگەرەکانی بوون دادەهێنێت. ئەگەرەکانی بوونیش ئەو پرۆژانەن کە ئەو بوونە هەڵیاندەبژێرێت و نەبوونیەتی خۆیان پێ پڕ دەکاتەوە. تاکەکان بەردەوام لە بووندا هەوڵدەدەن خۆیان تەواو بکەن و بە "چییەتی بوون" خۆیان پڕ بکەنەوە. هەڵبژاردنی پرۆژەکانیش کە دەبن بە بنەمای پێکهاتەی ناوەڕۆك، هەندێکجار لەلایەن تاك خۆیەوەو هەندێکجاریش لەلایەن دەرەکییەوە بڕیاری لەسەر دەدرێت. لە حاڵەتی یەکەمدا ئەگەر تاکێك سەربەستانەو ئازادانە بڕیار لەسەر پرۆژەکانی بوونی خۆی بدات و هەڵیانبژێرێت، بوونێکی رەسەنی دەبێت. لە حاڵەتی دووەمدا تاکەکان تەسلیمی دەسەڵاتێکی دەرەکی دەبن و رێگە بە دەسەڵاتە دەرەکیان دەدەن، کە بڕیار لەسەر پرۆژەکانیان بدەن و ئاراستەیان دیاری بکەن.

وەك دەزانین پەیوەندی مرۆڤ بە جیهانەوە لەسەر زانین وەستاوە، لەسەر ئەو بنەمایە مرۆڤ لە بوونی (خۆ)یەکی ئاگامەندەوە بۆ بوون دەڕوانێت. لێرەدا زانین پەیوەندی نێوان ئاگامەندی و جیهان دادەمەزرێنێت.. بەو مانایەش ئاگامەندی بوونێکی جیهانی هەیە و ناتوانین بیر لە بوونی ئاگامەندانە بەبێ جیهان بکەینەوە، چونکە جیهان پێشمەرجە بۆ بوونی ئاگامەند. هەر لەبەر هەندێ دەکرێ بڵێین بوون بەشێوەیەکی گشتی لەژێر بارودۆخی بوون لەگەڵ-کەسانی دیکەدا سەرهەڵدەدات. بەڵام بوونی نارەسەن دوورکەوتنەوە لەخۆ و نامۆبوون بەخۆ دەگەیەنێت، هەر لەو خاڵەوە دەتوانین بۆ زێتر جەختکردن لە بوونی رەسەن ئاماژە بە یەکێك

لە پێشمەرجەکانی دیکەی بوون بدەین، ئەویش نیگەرانی یان دوودڵییە. لەبەر ڕۆشنایی ئەو بەبیرهێنانەوەیە دەمەوێت بڵێم ئەوە نیگەرانییە پرسیاری بەردەوام و ئاگایی بەردەوامی "خۆ" ڕووبەڕووی دابونەریت و جێگیربووەکان دەکاتەوە، بۆیە ئەگەر مرۆڤ هەبێت، دەبێت نیگەران بێت. ئەگەر مرۆڤ وەك ئەوەی کە خۆیەتی، لە ژیاندا نیگەران نەبێت، بەو جۆرە دەژیت کە کەسانی دیکە دەیانەوێت، یان دابونەریت ئاراستەکانی دیاری دەکات، بە مانایەکی دیکە هەموو جێگیربوونێك کوشتنی پرسیاری لێدەکەوێتەوە.

کەواتە نیگەرانی یەکێکە لە پێشمەرجەکانی بوون و هەمیشە لەخۆ ئاگایی و پرسیاری بەردەوام و تایبەتمەندییەوە خۆی دادەهێنێ، ئەو خۆ داهێنانەش لە بوونی ڕەسەندا ئەنتۆلۆژییەتی بوون دیاری دەکات. بەڵام بوونی نارەسەن خۆی ونکردووە (چ ئەو بوونە نارەسەنە بێت، وەك ئەوەی ئەویدیکە ئاراستەکانی دیاری دەکات، یان وەك ئەوەی خۆی بەسەر ئەویدیکەدا بسەپێنێ) هەردوو لایان وەك خاوەنی چییەتییەکی نەگۆڕ دەردەکەون.

بوونی نارەسەن هەمیشە نکۆڵی لە جیاوازی و تایبەتمەندێتی خۆی کردووە و لە هەمان کاتدا خۆی کردووە بە "بابەت" بۆ ئەوانیدیکە، بەو مانایەش دەتوانین بڵێین: نارەسەنکردنی تاك گواستنەوەیەتی لەخۆ بوون، بۆ بابەت و ئەویدیکە بوون. بەڵام بوونی ڕەسەن دەلالەت لە خۆناسین و تایبەتمەندێتی و جیاوابوون دەکات، ئەوەش تاکە ڕێگەیە بۆ خۆجیاکردنەوە لە ئەوانیدیکە، خۆجیاکردنەوەش لە ئەوانیدیکە بەستنەوەی ڕەسەنێتی بوونە بە زەمینە ئەنتۆلۆژییەکەیەوە، هەر لەڕێگەی ئاگامەندی و خۆناسین و تایبتەمەندیشەوە، مرۆڤ دەتوانێت پرۆژەکانی خۆی هەڵبژێرێت.

ڕەسەنێتی بوون بنەمایەکی ئەنتۆلۆژی دەنوێنێ و هەموو تاکێکیش لە بنەڕەتدا تایبەت و جیاوازە. ئەگەرچی تاکی ڕەسەن لە هەندێ شتدا لەیەك دەچن، بەڵام لە زۆر شت جیاواز دەکەونەوە، لەگەڵ ئەوەشدا بوونی ڕەسەن هەرگیز لە هەوڵی ئەوەدا نییە، جیاوازییەکان بسڕێتەوە، بەڵکو دواجار ئەوە جیاوازییە کە ڕەسەنێتی بوون دەپارێزێت.

وەك گوتمان یەکێك لە پێشمەرجەکانی ئەنتۆلۆژییەکان بۆ بوون، ئاگاییە. بەڵام بوونی نارەسەن لەبەر ئەوەی بە بابەت کراوە، یان لەبەر ئەوەی ئەو ڕاستیەی لەلایەن کەسانی دیکە لێ شاردراوەتەوە، بۆیە خاوەنی پرسیار و خۆئاگایی نییە.. کەواتە ناوەڕۆکی چییەتی بوون بەشێوەیەکی گشتی بەو پرۆژانەوە دەناسرێتەوە کە مرۆڤ لەڕێگەی تێگەیشتنەوە هەڵیاندەبژێرێت، بە مانایەکی دیکە تێگەیشتن لە پرۆژەکان، تێگەیشتنە لە بوون و دەلالەت لە ناسینی (خۆ) دەکات.. ئیتر لێرەوە تێگەیشتن دەبێتە مەرجێکی لەپێشتر بۆ باسکردنی پرۆژەیەکەو تەفسیرکردنی واتای ئەو پرۆژەیە.

تەفسیرکردن لە تێگەیشتنەوە سەرهەڵدەدات. ئەگەر مرۆڤ لە پرۆژەیەك، یان بابەتێك تێنەگەیشت ناتوانێت ماناکەشی لێکبداتەوە. کەواتە مرۆڤی ئاگامەند بەر لەوەی بڕیار بدات، پێویستە لە مانای بابەتەکە بکۆڵێتەوە، ئەو بەدواداچوون و لێکۆڵینەوەیەش دەبێ زادەی بیرکردنەوەی خۆی بێت، نەك لە ئەویدیکەوە بەدەستی هێنابێت و ئەویدیکە ئاراستەکانی دیاری کردبێت... هەر لەسەر ئەو بنەمایە پەیوەندی نێوان تێگەیشتن و تەفسیرکردن

زەروری دەکەوێتەوە و تێگەیشتن دەبێتە زەمینەی تەفسیرکردن و لە هەمان کاتیشدا داکۆکی لە بوونی ڕەسەن دەکات، بەدیوەکەی دیکەش گرنگی و ڕۆڵی ئەو بوونە ڕەسەنەش لە زماندا دیاری دەکات.

بوونی ڕەسەن بە تێگەیشتنەوە لە واتای بوون دەکۆڵێتەوە و تەفسیری دەکات. لە بوونی ڕەسەندا زمان ئەو ناوەندەیە کە ماناکانی بوونی تێدا دەخرێتە بەر ڕۆشنایی بوون. ئەگەرچی زمان، کەسانی دیکەش بەکاری دەهێنن، بەڵام واتای وشەکان لە دەربڕین و داکۆکیکردنی بوونی ڕەسەن جیاواز دەکەونەوە. بەمجۆرە ئەگەر ئاگامەندی بابەتەکە نەناسێت و تیشکی بیرکردنەوەی نەخاتەسەر، ئەوە بابەتەکە بە شاراوەیی دەمێنێتەوە، چونکە کەسی ئاگامەند بە بیرکردنەوە تیشك دەخاتە سەر بابەتەکەو لایەنە ڕووناکەکانی دەبینێت و پاش ئەو ناسینە ئیتر مامەڵەی لەگەڵدا دەکات. کەواتە مرۆڤ بەشێوە گشتییەکەی دەبێ لەڕێگەی زانینەوە پەیوەندی بە جیهانەوە بکات. هەر لەوێشەوە بوونی ئاگامەند بە بوونی جیهانەوە گرێ دراوە، واتە کەسی ئاگامەند بوونێکی جیهانی هەیە و بەشێکە لە جیهان، بۆیە بە ئاگاییەوە بەرەو کۆتایی بوون دەبێتەوە.

بوونی ڕەسەن لە کۆتایی و مردن ناترسێت، بەڵام بوونی نارەسەن بوونێکی ترسنۆکە، هەر لەبەر هەندێ خۆی تەسلیمی ئەوانیدیکە کردووە و سازش لەگەڵ دەسەڵاتی داگیرکەر دەکات. ئەگەرچی بوونی ڕەسەن لە ژیان دوودڵ و نیگەرانە، بەڵام لەبەر ئەوەی خۆی خاوەنی پرۆژەو بەهاکانی بوونی خۆیەتی، بۆیە پێش هەڵبژاردنی پرۆژەکەی و بڕیاردان لەسەری دووچاری دوودڵی نیگەرانی زۆر دەبێت... لێرەدا دوودڵی و نیگەرانی بوونی ڕەسەن ڕاستەوخۆ بە هەنگاونان بەرەو ئایندەوە پەیوەستە، چونکە ئایندە نادیارە، بۆیە لەو هەنگاونانەدا دوودڵ و نیگەرانە، بەڵام چاو نەترسانە بڕیاری هەنگاونان دەدات و بەردەوام لە هەنگاونانادایە. دواجار هەنگاونان بەرەو نادیار دەبێتە ئەزموونێکی ناوەکییانەی ئەو بوونە ڕەسەنە، بۆیە مردن بۆ بوونی ڕەسەن لە گەیشتن بە وێرانەیی و کۆتایی بوون لەنێو جیهاندا خۆی دەنوێنێ. بەڵام بۆ بوونی نارەسەن ڕووداوێکی ڕۆژانەیە، لەبەر ئەوەی (ئەوان) جیاوازی و تایبەتمەندییەکانی ئەو تاکەیان لەناو بردووە و تاکەکان لەیەك دەچن و جیاوازییان لەنێواندا نەماوە..

بوونی ڕەسەن مردن بە ڕاستییەکی بوونی خۆی دەزانێت، بەڵام مردن لە بوونی نارەسەندا دەکەوێتە دەرەوەی بوونەوە.

لە کۆتایی مرۆڤ بوونەوەرێکی ئاگامەندە و ئاگامەندانە لە واتای بوون دەکۆڵێتەوە و پرسیار لە واتاکانی دەکات و هەوڵدەدات ڕاستی بوونی خۆی بدۆزێتەوە، بەڵام وەك پێشتر بۆمان دەرکەوت ڕاستی بوون هەمیشە لەنێو پرۆسە مێژووییەکەی بوونی ڕەسەندا سەر هەڵدەدات، شتێك نییە وەك فۆرمە بەرزەکانی ئەفلاتوون لەسەرووی ڕاستەقینەوە بێت.. بەو مانایەش پرسیارکردن لە مانای بوون، پرسیارکردنە لە ڕاستی بوون، کەواتە ڕاستی کێشەیەکی لۆژیکیانە نییە، بەڵکو کێشەیەکی ئەنتۆلۆژییە و مرۆڤ بەردەوام بەدوایدا دەگەڕێت و لە هەوڵی دۆزینەوەی دایە، دەشێ لە هەموو دۆزینەوەیەکیش ڕاستی بێتە ناڕاستی مرۆڤ دوای

ڕاستییەکی دیکە بکەوێت، ئەو بیرکردنەوەیەش جەخت لاە واتای ڕاستی لای نیچە دەکاتەوە، بەو مانایەش ڕاستی لەنێو پرۆسەی داهێنانی بەردەوامدا بەرجەستەیە.. ڕاستی ناسین مرۆڤانەیە، بەڵام مرۆڤی نارەسەن بە (نامرۆڤ) کراوە و بووە بە (بابەت) بۆیە بیر ناکاتەوە بەو مانایەی کە هەوڵی دەرخستنی ڕاستی بوون بدات.. لەبەرانبەر ئەوەشدا مرۆڤی ڕەسەن ئەو تاکەیە کە بە ئازادییەوە بیر دەکاتەوەو بڕیار لە پرۆژەکانی دەدات.

هەولێر2009/5/12

دەرنەکەوتنی "بوون"ی ڕەسەن
"دەرکەوتنی خوێنەری "نموونەیی

وا مشەوەش بوو کە میحرابی برۆتی دی ئیمام
ئیزنی خەڵقی دا کە دنیا ئاخیرە بۆ دێنە نوێژ
"مەحوی"

ئەگەر دەق هیچ مانایەکی نەبێ تەنها ئەو کاتە نەبێت، کە خوێنەری کارا پرۆسیسەی دەکات، بەو مانایە لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی دەق نەك هەر تەنها بەپێی خوێنەرەکان، بەڵکو بەپێی تاکە خوێنەرێکیش دەشێ بگۆڕێت. لە ڕاستیدا ئەو گۆڕانەی دوایی لەوانەیە پەیوەندی بە کاتی جیا جیاوە هەبێت (واتە کاتی خوێندنەوە) هەروەها لەڕووی مێژووییەوە خوێنەران لە نەوە جیاوازەکانو سەدە جیاوازەکاندا بە شێوەیەکی جیاواز لێکدانەوەی بەرهەم دەکەن، واتە شتی جیاواز لەڕێگەی خوێنەرانی سەردەمە جیاوازەکان بە دەق دەبەخشن.

ئیمبرتۆ ئیکۆ) لە بواری سیمیۆتیکاوە کار دەکاتو کردەی خوێندنەوەو تەئویل لای ئەو) خۆی لەو سێ قۆناغەدا هەڵدەگرێتەوە:

یەکەم: دەق بەو مانایەی کە ڕستێك سپێتیو ئاڵو گۆڕییەو قابیلی پڕکردنەوەو تەئویل کردنە.

دووەم: خوێنەر بەو مانایەی کە لە کۆمەڵێك دەق پێکهاتووە، خوێنەری مەوسوعی.

سێیەم: گەیشتنی دەق بە خوێنەر بە هاوبەشیکردن لە دەق، یان ساتەوەختی ئاوێتە بوونی نێوان دەقو خوێنەر، دەژمێردرێت.

قسەکردن لە دەق بەو مانایەی کە هەڵگری کۆمەڵێك ئاڵوگۆڕیو رستێك سپێتییە لەوێوە دێت کە پانتاییەکە لێپراسراوێتی کرانەوەی لەخۆدا هەڵگرتووە، هەر لەوێشەوە خوێنەر جولەو بزاڤو داهێنانی خۆی بە ئەنجام دەگەیەنێت، چونکە (ئیکۆ) پێیوایە دەق ئامرازێکی سستە، بۆیە داوا لە خوێنەر دەکات لەڕێگەی هاوبەشیکردنەوە ئەکتیڤی بکات، ئەو ئاوێتەبوونو ئەکتیڤکردنەی دەق لەڕێگەی خوێنەرێکەوەیە کە (ئیکۆ) بە (خوێنەری نموونەیی) ناوی دەبات، ئەو خوێنەرەش دەکەوێتە بەرانبەر ستراتیژیەتی دەقی دانەر، ئەو دانەرەش دەتوانێت ئەو ستراتیژیەتیە هەڵگرێت کە بەردەوام بۆ تواناکان دەگەڕێتەوە، بە دیوەکەی دیکەش خوێنەری نموونەیی بۆ هەمان ئەو توانایانەی خۆی دەگەڕێتەوە، هەر لەوێشەوە دەکەوینە .بەرانبەر خوێنەری ئەزموونگەرییەوە

ئایزەر) سەر بە جوانکاری وەرگرە پرنسیبی تیۆرەکەی بۆ فینۆمینۆلۆژیاو هیرمینۆتیکا) دەگەڕێتەوە، ئەگەرچی هەر یەك لە (ئیکۆ)و (ئایزەر) جیاوازی زۆریان لە باکگراوەندی فیکری میتۆدیدا هەیە، بەڵام لەگەڵا ئەوەشدا هەردووکیان سروشتێکی گێڕانەوەئامێزیان هەیە، بە مانایەکی دیکە زۆربەی ئەو مەسەلانەی کە (ئیکۆ) لە بواری خوێندنەوەو تەئویل کاری تێدا کردووە، (ئایزەر) پەرەی پێداوەو دەوڵەمەندی کردووە. بۆ بەشدار بوون لە کارلێکەری نێوان دەقو خوێنەر، کۆمەڵێك چەمکی بەرهەم هێناوە لە پێش هەمووشیان (خوێنەری ناوەکی) کە نزیکە لە (خوێنەری نموونەیی)، ئەو خوێنەرە ناوەکییە خوێنەرێکە بە دوای مانادا دەگەڕێت، بەڵام نەك مانا ئامادەو شاراوەکانی نێو دەق، وەك چۆن بە شێوە تەقلیدییەکەوە چەسپاوە، بەڵکو ئەو مانایەی کە لە کارلێکەری دەقو خوێنەر دەکەوێتەوە، واتە ئەو مانایەی کە وەك "جێکەوتەیەك دەشێ پرۆسیسە بکرێت" لە نوێوە بدۆزرێتەوە، نەك .بابەتێك بێت بشێ دیاری بکرێتو پێوەی ببەسترێتەوە

بەمجۆرە ئەرکی هیرمینۆتیکا لای (ئایزەر) خۆی لە تەقینەوەی وزە دەلالیە حەشاردراوەکانی نێو دەق هەڵدەگرێتەوە، ئەو تەقینەوەیەش لەڕێگەی بەشداری چالاکانەی خوێنەرەوە بە ئەنجام دەگات، بەو مانایەش خوێنەر ئەو بارگە وزەئامێزەیە کە بەردەوام لە .هەر خوێندنەوەیەکی نوێدا دەدرەوشێتەوە

دیاردە/خوێنەر

فینۆمینۆلۆژیا خۆی بە ماهیەتی یان بە مانای دیاری وجودی مرۆییەوە خەریك دەکات، هایدگەر زاراوەی ((فینۆمینۆلۆژیا)) دەگەڕێنێتەوە بۆ سەر بنچینەی یۆنانیو دەڵێت:

بەشی یەکەم ئاماژە (logos) لەگەڵا ((phenomenon-زاراوەکە لە دوو بەش پێکدێت بە کۆی ئەو شتانە دەکات کە لەبەر رۆژدا دەردەکەون یان لە بەر رۆشنای دەردەکەون، ئەو دەرکەوتنو دیار بوونەی (شت) نابێ لەسەر ئەو بنەمایە مامەڵەی لەگەڵا بکرێت، کە مەسەلەیەکی لاوەکییەو لەو دیوی خۆیەوە ئاماژە بۆ شتێکی تر دەکات، ئەوە مەسەلەیەکی بەسەرچوو نییە، بەڵکو دەرکەوتنی شتەکەیە وەك خۆی، بە واتایەکی دیکە: بوونی شتێك (یان

دەرکەوتنی لە دەرککردندا) مەسەلەیەکی لاوەکی دوور لە خودی شتەکە نییە، بەڵکو ماهیەتی ڕاستەقینەیەتی.

هایدگەر) دەگاتە ئەوەی میتۆدی دیاردەگەریی ((فینۆمینۆلۆژی)) لەسەر ئەو بنەمایە کار) دەکات، کە شتەکان فەرامۆش بکرێن، تا خۆیان چۆنن ئاوەها دەرکەون‌و دیار بن، بێ ئەوەی گوتەکانمان بەسەریاندا بسەپێنین، ئەوە ئێمە نین، ئاماژە بۆ شتەکان دەکەین‌و دەرکیان پێدەکەین، بەڵکو خودی شتەکانن خۆیان بۆ ئێمە ئاشکرا دەکەن، بنەچەی ڕاستەقینەی تێگەیشتنی دروست ئەوەیە ئێمە تەسلیمی هێزی شتەکان بین، تا خۆیان بۆ ئێمە ئاشکرا بکەن، بەڵام شتەکان چۆن خۆیان ئاشکرا دەکەن؟

دەلالەت لە فیکر (logos) هایدگەر) لە شیکردنەوەی بەشی دووەمی زاراوەکە پێیوایە) ناکات، بەڵکو دەلالەت لە ئاخاوتن‌و ئەو ئەرکەی ئاخاوتن دەکات، کە وا دەکات فیکر مومکین خۆیان ئاشکرا دەکەن، لێرەدا زمان (speakinig) بێت، شتەکان لەمیانی زمانی ئاخاوتن کەرەستەیەك نییە بۆ گەیاندن، کە مرۆڤ بۆ بەخشینی مانا بە جیهان، دایهێنابێت. یان گوزارشت لە تێگەیشتنی زاتیانەی خۆی بۆ شتەکان بکات، بەڵکو زمان گوزارشت لەو (ماناگەرییە) دەکات، کە بە کردەوە دەکەوێتە نێو شتەکانەوە، مرۆڤ زمان بەکار ناهێنێت، بەڵکو ئەوە زمانە لەمیانی مرۆڤەوە قسە دەکات. جیهان لەمیانی زمانەوە خۆی بۆ مرۆڤ دەکاتەوە، لەبەر ئەوەی زمان بواری تێگەیشتن‌و تەفسیرە، کەواتە جیهان لەمیانی پرۆسەگەلی بەردەوامی تێگەیشتن‌و تەفسیرەوە خۆی بۆ مرۆڤ ئاشکرا دەکات، ئەوە مانای ئەوە نییە، مرۆڤ لە زمان دەگات، بەڵکو مرۆڤ لەمیانی زمانەوە تێدەگات. زمان ناوەندکاری نێوان جیهان‌و مرۆڤ نییە، زمان دەرکەوتن‌و ئاشکرابوونی جیهانە پاش شاردنەوەی. زمان دەرکەوتنێکی وجودییانەی جیهانە.

بەمجۆرە دیاردەگەرایی لای (هایدگەر) دەبێتە هیرمنیۆتیکاو هیرمینۆتیکاش دەبێتە پرۆسەیەکی وجودییانەی تێگەیشتن، تێگەیشتن بریتییە لە توانای دەرککردنی شیمانە وجودییەکانی تاکە کەس لە ڕەوتی ژیان‌و بوونی لەنێو جیهان، بەو واتایە ماناکان بە پێی گەشەسەندنی مێژوویی لە گەشەسەندن دان.

بوونی ڕەسەن/ئاسۆی پێشبینیەکان

هەڵبەتە خوێندنەوە کردەیەکە خۆی لە دەستلێدانی خوێنەران بۆ دەق هەڵدەگرێتەوە، ئەو دەستلێدانەش لەرستێك خەون و هیواو ئومێدو خەیاڵ و نائومێدی و گریمانەکان پێکهاتووە، دەشێ هەموو ئەوانەش بە ئاسۆی پێشبینیەکان پەیوەست بکەین، بەو مانایەش ئەزموونی خوێنەر دەکەوێتە نێوان ئاسۆی چاوەڕوانی کە "دەق" فەرزی دەکات و ئاسۆی ئەزموون کە "وەرگر" تەواوی دەکات، بە مانایەکی دیکە دەکەوێتە نێوان دوو "بوون" بوونی دەق و بوونی خوێنەر.

هایدگەر"یش دوو جۆر بوون دیاری دەکات، کە بریتین لە بوونی رۆژانە و بوونی " تایبەتی، مەبەست لە بوونی رۆژانە بوونی ساختەیە، بوونی تایبەتیش بوونی رەسەنی .کەسەکە دەگرێتەوە

بوونی ساختە: ئەو بوونەیە کە کۆمەڵێك کارتێکەری دەرەکی پێکی دەهێنن، ئیدی ئەو کارتێکەرییانە بارودۆخ بن، یاخود یاسایی ئەخلاقی و دەسەڵاتی ئایینی و سیاسی و دابونەریت و شتی لەو بابەتە بن، دەتوانین بڵێین ئەو کەسە ژیانی رەسەنی خۆی ناژی و واز لە هەڵبژاردنی خۆی دەهێنێ و بوار بەوانیدی دەدات ئیمکانەکانی بۆ دیاری بکەن، بەو مانایە ئەو کەسە ئیمکان و توانا تایبەتیەکانی خۆی لەدەست دەدات و لە ئیمکان و توانا گشتییەکاندا دەتوێتەوە. بەڵام بوونی رەسەن: ئەو بوونەیە کە تیایدا خود هەست بە تاکێتی خۆی دەکات و لەوانی دی دابڕاوە، کە دەوترێت لەوانیدی دابڕاوە، مانای ئەوە نییە کەسەکە بە تەنها دەژی و دوورە لە خەڵك.. واتە جۆرێکە لە دۆزینەوەی خود. مرۆڤ بەزۆری لەو بوونە رەسەنە بێئاگایەو بە مەوجودەکانی دیکەوە خەریکە و لە دەرەوەی خۆی و لە خەڵکدا دەتوێتەوە و بێئەوەی هەست بکات کۆمەڵێك تواناو ئیمکانی بەسەردا دەسەپێنرێت، کە لە خودی خۆیەوە .سەرچاوەیان نەگرتووەو لەلایەن دەرەوە بۆی دیاریکراون

هەڵوەشانەوەی دەق/خوێندنەوەی فەلسەفییانە

لای (هایدگەر) زمان گوزارشت لەو (ماناگەرییە) دەکات کە بە کردەوە دەکەوێتە نێو شتەکانەوە، مرۆڤ زمان بەکار ناهێنێت بەڵکو ئەوە زمانە لەمیانی مرۆڤەوە قسە دەکات. بەڵام شیعر داوای هیچ شتێك ناکات، زمانی شیعری بەیەکدادەچێت و دەچێتەوە نێو یەك و .دادەخرێت، لە هەمان کاتیشدا بە شێوەیەکی تووند لێکدوور دەکەوێتەوە

لە دووتوێی ئەو پێشەکییە کورتەدا دەمەوێت ئاماژەیەك بە کتێبی (بوون/ لەنێو شیعری "مەحوی"دا) بدەم، لەو کتێبەدا (د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا) توانیوویەتی خوێندنەوەیەکی نیازئامێز بۆ گەیشتن بە "مەحوی" نەك بە دەقە جیاوازەکانی بسازێنێ. بۆ سەلماندنی پێشبینییەکانی خۆی لەڕێگەی بەدواداچوونی خودی "مەحوی" راڤەیەکی فەلسەفی بە دەقەکان دەبەخشێت، واتە ئەگەرچی بە چاوی رابردوو لە دەق ناڕوانێ و ناکەوێتە سەر نیازەکانی نووسەر، بەڵام خوێندنەوەکەی بەڕای من زێتر خۆی بە کەسێتی مەحوی وەك ئەوەی کە خۆی وێنای دەکات، خەریك کردووە.. خوێندنەوەیەکی ماناگیرەو بۆ ئەو وێناکردنەشی سوود لە "هایدگەر" وەردەگرێت و هەر لەوێشەوە رێگەیەك بۆ ئاوێتەبوونی دەق دەدۆزێتەوە، پرسەکانی خۆی لەسەر جێگیر دەکات و گوتەکانی خۆی بەسەر خودی ."مەحوی" دەسەپێنێ. بەمجۆرە شیعریەتی دەق بە فەلسەفە هەڵدەوەشێنێتەوە

لەو لێکۆڵینەوەدا (د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا) دەڵێت: خودێك هەیە کە ناوی مەحوییە ئەو خودە نە کوردە نە عەرەبە نە فارسە، ئەو خودە خاوەنی جەستەیەکە کە شتێکی دیارو بەرچاوو زیندووە، بەردەوامبوونی زێندووێتی ئەو جەستەیە بە هۆی بوونێکەوە دەبێت کە بێتە نێو جەستەیەوەو تێیدا بەرجەستە بێت و لەڕێگەی ئەو جەستەیەوە تواناو ئیمکانەکانی

بەدی بهێنێت. بەڵام هەتا بوونی ساختە لەنێو "مەحوی" بمێنێ، بوونی ڕەسەن خۆی پێشانی نادات.

دەشێ ئەو دەرکەوتن و دەرنەکەوتنە لە دەقی مەحویدا ڕاستەوخۆ پەیوەندی بەو پەیوەندییە شیمانەییەدا بێت کە زمانی شیعریی دەیخاتەوە، بۆیە ئەو لێکدانەوە هایدگەرییە هەمیشە لە بەدواداچووندا کورتی دێنێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ وەك توانا و پێکهاتەی خوێنەر بەو مانایەی کە خوێنەر لە کۆمەڵێك دەق پێکهاتووە بدەینە قەڵەم.

هەڵبەتە کێشەی دەرنەکەوتنی بوونی ڕەسەن بەڕای "د. محەمەد ئەمین" لە خودی مەحوییدایە. بەڵاَم بەڕای من ئەو دەرکەوتن و دەرنەکەوتنەی "د. محەمەد ئەمین" کەشفی کردووە، گەمەیەکی شیعرییە و ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە خەیاڵ و نائاگایی ساتەوەختی نووسینی شیعرەوە هەیە. دەشێ ئەوە گەمەکانی زمانی دەق بێت کە لە نائاگاییەوە هەوڵی بەرکەوتن و لێکخشانی واقیع دەدات. هەر لەڕێگەی ئەو دانوستاندنەش فەزایەکی بێ سنور بۆ دەمەتەقێ و بیرهێنانەوەی ئازادانە دەسازێنێ. دەمەوێت بڵێم پرۆسەی نووسینی شیعریی پرۆسەیەکی ئاڵۆزە، بەشێکی زۆری زمانی شیعری بارگاوییە بە لایەنی نەستییەوە لەبەر هەندێ ناشێ "مەحوی" لە حاڵەتی ئاگاییدا بێت، وەك د. محەمەد ئەمین بۆی دەچێ.

هەروەك لۆژیك و عەقڵ لە بەدواداچوونیدا بە ئەنجام ناگەن، چونکە پرۆسەی نووسینی شیعریی پرۆسەیەکە بەشێکی زۆری لە نائاگایی لەگەڵ خۆدا هەڵگرتووە، لەلایەکی دیکە دەشێ بەشێك لە جوانی ئەو لێکۆڵینەوە فەلسەفییە لە بەرجەستەکردنی ئەکتیڤانەی منی خوێنەرەوە بێت، وەك ئەوەی "ئیکۆ" بە خوێنەری نموونەیی ناوی بردووە، بەڵام بەشێك لە ئیشکالەکانی ئەوەیە بەر لەوەی وەك دەقی شیعری مامەڵە لە تەك مەحویدا بکات کە لە وشەکانەوە شتەکان ڕەنگ دەکات، وەك لۆژیك و عەقڵ مامەڵەی فیکری لەگەڵ مەحوییدا دەکات و هەوڵدەدات لە شتەکانەوە وشەکان دووبارە بەرجەستە بکاتەوە، لەبری ئەوەی لە پەیوەندییەکی شیمانەییدا لەڕێگەی خەڵقکردن و دووبارە خەڵقکردنەوە وزەی زمانی شیعریی دەستنیشان بکات، لەڕێگەی پێشخستنی خودی مەحوییەوە ئەو وزە شیعرییە بەدوادەخات، هەر لەوێشەوە ئەدەبیەتی "مەحوی" لەنێوان چەمکی توانەوە لە ئەویدیکە و هەستکردن بە تاکێتی دابڕاو پارچە پارچە دەکات، ئەو ڕاڤەکردنەش ئەگەر بەشێکی بکەوێتە دووتوێی نیازی خوێندنەوەیەکی دیاریکراوەو شیاو بکەوێتەوە، بەشێکی لەوێوە نەشیاو دەکەوێتەوە کە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەران بۆ دەقەکانی مەحوی دووچاری شێوان دەکات، هەر لەوێشەوە کۆی ئەو پێشبینیانە دەکوژێت کە دەشێ دەق لەخۆیدا هەڵیگرتبێت.

دواجار دەمەوێت بڵێم مەرج نییە خوێنەری نموونەیی یان ناوەکی، چەمك و ڕێباز و میتۆدی دیاریکراو بەسەر دەقدا بسەپێنێ، چونکە چوونە نێو دەق بەو شێوەیەی (د. محەمەد ئەمین) نەك هەر کارلێکەری نێوان دەق و خوێنەر نیشان نادات، بەڵکو ئاسۆی پێشبینیەکانی دەقیش بە بنبەستبوون دەگەیەنێت، خەیاڵی خوێندنەوە دادەخات. کەواتە بەڕای من ئەو خوێندنەوەیەی (د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا) لە ونبوونی خەیاڵ و سەلماندنی فیکرو عەقڵدا خۆی هەڵدەگرێتەوە، بە دیوەکەی دیکەش جوانی ئەو خوێندنەوە لەوەدایە بوونی منی خوێنەر

لەبری بوونی منی دانەر دەردەکەوێت، بە مانایەکی دیکە سێنترالیەتی دەق لەق دەکات و ئەرزش بۆ پەراوێز دەگەڕێنێتەوە. بەو مانایەش لەڕێگەی کردەیەکی چالاکانە سپێتی دەق پڕ دەکاتەوە، ئەوەش ئامادەگی خوێنەر و مەرگی دانەر لە چرکەساتی خوێندنەوەی خوێنەر دەخاتە روو.

دەرکەوتنی "عەدەم"ی وێناکراو

"دەرنەکەوتنی خوێنەری "عەدەمی
بێکەس منم کەسێ لە زوبانم بگات نییە
هەردەم خودا نەناس و دەم پڕ لە یاخودا
"مەحوی"

ئەگەرچی قسەکردن لە (عەدەم-نەهلیستی) بەرەو کۆمەڵێك ئیشکالیەتی فیکری و فەلسەفیمان دەکاتەوە، بەڵام بەگشتی هەوڵدەدەین لێرەدا بکەوینە سەر ریتمێکی (نیچە)بیانە، نەك بەمانای نەبوون بەرانبەر بوون.. چونکە (نیچە) دەڵێت: ئەوە ناکاملی مرۆڤەکانە کە بیانەوێت بوونی خۆیان بکەنە مانا و پێوەری هەموو شتێك، بڕواکردن بە گوتەزای عەقڵیش هۆی سەرەکی نەهلیزمە. بەو مانایەش نەهلیزم کار لەسەر تێپەڕاندنی بەهاکان دەکات و هەموو حەقیقەتێکی جێگیر رەتدەکاتەوە.

هەڵبەتە عەدەمیەت بەر لە (سوکرات)ەوە بۆ (گۆرگیاس)و(بووزیەت) دەگەڕێتەوە، هەروەها وشەی نەهلیستییەت (تۆرگینێف)ی رووسی دایهێناوە، گوزارشت لە حاڵەتی گومانی رەها دەکاتو وەك بەرزترین ئامانج پشت بەوێرانکردنی بەرفراوانو تەواو دەبەستێ، لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا ئاینزایی کۆمەڵێك شۆڕشگێڕی رووسیایی بووە بە دژی (قەیسەر)و هەوڵیانداوە تەواوی دامودەزگاکان لەڕێگەی هەوڵی تیرۆرستانەوە وێران بکەن.

لێرەدا لە پرسیاری ئایا نەفیکردن و (نا) ئەو دیاریکردنە باڵایەن کە (عەدەم) وەك جۆرێکی تایبەتی دەخەنە روو، یان بە پێچەوانەوە نەفیکردن و نا لەسەر عەدەم وەستاون؟ بەلای (هایدگەر) عەدەم زۆر لە نەفیکردن و نا رەسەنترە. کەواتە توانای نەفیکردن بەو پێیەی بەرهەمی تێگەیشتنە و خودی تواناکانی تێگەیشتن، بەجۆرێك لەجۆرەکان لەسەر عەدەم رادەوەستن. بەڵام ئایا پرسیارکردن لە عەدەم لەکوێ ئەو ئاوێتەبوون و نێودژییە و بەبێ پێشبینیکردن و وێناکردنێکی پێشوەختانە چۆن دەنووسینەوە؟ هەڵبەتە لەباشترین باردا بۆ دەرککردن بە عەدەم دەتوانین وەك بیرۆکەیەك وێنای هەمەکییەتی مەوجود بکەین و پاشان هەر لە بیرکردنەوەماندا ئەوەی کە وەك هەمەکییەتی مەوجود وێنامان کردووە نەفی بکەین و وەك نەفیکراوێك بیخەینە روو، لێرەدا دەگەینە چەمکێکی شکلی (عەدەم)ی وێناکراو، نەك خودی عەدەم، چونکە هەرگیز ناگەینە خودی عەدەم.. ئێمە لە دەرەوەی خۆماندا بۆ عەدەم دەگەڕێین و دەمانەوێت لە دەرەوە دەرکی پێبکەین و بزانین چییە، بەڵام ئەوەی لێرەدا پێیدەگەین عەدەمێکە لەنێو خۆماندایە. بە مانایەکی دیکە دەشێ وەك حاڵەتێك تەماشای ئەو دەرککردنە بکەین و لە بارگەیەکی هەستی هەڵیگرینەوە، ئەو بارگە هەستییە لەبنەڕەتدا بە (قەلەق)ەوە بەندە، بەڵام بێگومان لێرەدا قەلەق ئەو شڵەژانە ئاساییە نییە کە لەڕێگەی ترسەوە باڵ بەسەرماندا دەکێشێت، بەڵکو زۆر بە قوڵی لە ترس جیاوازە، چونکە ترس هۆی دیاریکراوی خۆی هەیە، بەڵام ئەستەمە سەرچاوەی قەلەق دیاری بکەین. لە قەلەقدا مرۆڤ

لەبارێکدایە هەست بە تەنگ پێهەڵچنین دەکات، وەك ئەوەی لە بۆشاییدا بین و لە هیچ لایەك شتێك نەما بێت دەستی پێبگرین.

بەمجۆرە ئەگەرچی قەلەق پرۆسەی وێناکردنی عەدەم نییە، بەڵام قەلەق وا لە هەمەکییەتی مەوجود دەکات بکشێتەوەو لە دەستمان دەرچێت. واتە دەمانخاتە بەرانبەر دازاینی رەسەنی خۆمانەوەو (دازاین)مان بۆ ئاشکرا دەکات. بەمجۆرە قەلەق عەدەم ئاشکرا دەکات، ئەگەر لەسەر ئەو بنەمایە بۆ گوتەزاکەی (بارت) بگەڕێینەوە بەوەی کە بوونی دەق بایی مەرگی دانەرە. ئەوە دەشێ بڵێین دەق ئەو قەلەقەیە کە نەبوونی دانەر ئاشکرا دەکات، کاتێکیش دەق بە قەلەق یەکسان دەکەین بەو مانایە دێ کە لە حاڵەتی نووسینی دەق جۆرە ئارامییەکی تایبەت داماندەگرێت، لەلایەکی دیکە هەر لەسەر ئەو بنەمایە وەك چۆن سەرچاوەی قەلەق دیار نییە، دەقی ئیبداعیش ئەو دەقەیە کە ئەستەمە بتوانین بە تەواوی سەرچاوەکانی دیاری بکەین، نەك بەو مانایەی کە دەقی ئیبداعی پەیوەندی لەگەڵ سەرچاوەکان دەپچڕێنێ، بەڵکو بەو مانایەی کە پەیوەندییەکی نوێ دادەمەزرێنێ و لەو شتانە دەکشێتەوە کە توانای پەیڕەوکردنی ئەو پەیوەندییەیان نییە.

ئەگەر دەقی ئیبداعی هەستی تەنگ پێهەڵچنین ئاشکرا بکات و ئەو هەستەش بەمانا (بارت)ییەکەی نەبوونی دانەر بگەیەنێت. کەواتە دەقی ئیبداعی عەدەم ئاشکرا دەکات، بەو مانایەش بوونێکە لەمیانی مەوجودی بەرچاو دەردەکەوێت، لەکۆی ئەو قسەکردنەش دەشێ بڵێین بەبێ ئیبداع ناشێ قسە لەو بوونە بکەین، واتە ئەگەر مێژووی بوونی مرۆیی وەك "هایدگەر" دەڵێ لەو کاتەوە دەستپێبکات کە قەلەق دەبێت و قەلەقیش عەدەم ئاشکرا بکات، ئەوە عەدەمییەت ئەو داهێنانەیە کە تەعبیر لە وزەو چالاکییە خودییەکانی تاکی ویستگەرا دەکات، واتە کۆمەڵێك رووتکردنەوەو رەتکردنەوەی نێگەتیفە و داوای ئامادەگییەکی نێگەتیفانە لەبەرانبەر ئەو مەوجودە بەرچاوە دەکات.

دکتۆر محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا لەبارەی سەیرکردنی "مەحوی" بۆ دنیا دەڵێت: مەحوی پێیوایە ئەگەر مرۆڤ لەبوونی رەسەن و مرۆڤانەی خۆی دابڕێ، ئەوە روو لە دنیا و بەدەستهێنانی شتی دنیایی دەکات، لای مەحوی دنیا هیچە، لەو هیچتریش ئیمەین کە لەسەر هیچ شەڕ دەکەین.. بەڵام وەك گوتمان ئەرکی مرۆڤی داهێنەر ئەوەیە لە پێناو پارچە پارچەکردن و راماڵینی تەواوی دامودەزگا تەقلیدی و بەها لەکارکەوتوو و بێزارکەرو بۆگەنەکان رابێتەوە، بەو مانایەش ئیبداع لە عەدەمێکەوە بەرەو عەدەمێکی دیکە هەنگاو دەنێ و هەر لەوێشەوە زنجیرەی وشەکان لەیەك دەترازێن و بەخاوەنبوون بوونی نامێنێ، تەنها ئیبداع دەمێنێتەوە.. هەمیشە ئەوە ئیبداعە تەواوی جیاوازییەکان لەخۆ دەگرێت. هەر لەسەر ئەو بنەمایەش پەیوەندی دەقی ئیبداعی بە خوێنەرانەوە لەسەر قبوڵکردنی خوێندنەوەی جیاواز خۆی نمایان دەکات.

کەواتە خوێندنەوە جێبەجێکردنی کردەیەکی دیکەی ئیبداعییانەیەو بەپێی توانای خوێنەری جیاواز و زەمەنی جیاواز گۆڕانی بەسەردا دێت، هەر لەبەر هەندێش (ئیکۆ) پێویستی بە خوێنەرێکە کە بە هەمان ئەزموونی نووسەردا بڕوات، لەسەر ئەو بنەمایە ئەگەر دەرکەوتنی

عەدەمی وێناکراو لای مەحوی ئیبداع بنوێنێ ئەوە پڕکردنەوەی ئەو ماوەیەی کە دەکەوێتە نێوان دەق و خوێنەر پێویستی بەو پردە نییە کە بە رابردوومان دەبەستێتەوە، بەڵکو ئەوە تەنگ پێهەڵچنینی دەقە کە ئاراستەکانی خوێندنەوە دیاری دەکات، ئەو تەنگ پێهەڵچنینە کە خەیاڵی خوێنەری لەسەر دادەمەزرێ و لەوێوە پەنجەرەیەکی دیکە بەرووی دەقدا دەکاتەوە، بەو مانایەش خوێندنەوە پێویستی بە قەلەقی خوێنەرەوە هەیە. ئەوەش لەسەرتێکەڵبوونی ساتەوەختی خوێندنەوە دێتە ئاراوە، یان لەسەر توانای تێگەیشتن کەوا دەکات نەفیکردن و "نا" هەبن، (ئەو نەفیکردنەی لەساتەوەختی خوێندنەوەدا دێتە دی، تێگەیشتنە). بە مانایەکی دیکە خوێنەری داهێنەر ئەو خوێنەرەیە کە لەساتەوەختی خوێندنەوەدا وامان لێدەکات مۆڵەق بین، یان تەنگمان پێهەڵدەچنێ.. هەڵبەتە ئەوە رەتکردنەوەی هەمەکییەتی مەوجود نییە، بەڵکو کردارێکی ئیبداعییە. کەواتە ئەگەر خوێنەر لە بەرانبەر دەقی ئیبداعی دووچاری قەلەق نەبێ ناتوانێت بەشداری لە کردەی ئیبداعی دەقدا بکات. بە مانایەکی دیکە ناتوانێ لە بواری بە پاشکۆبوونی دەق بەرەو بواری کەشفیکردن و داهێنان هەنگاو بنێت. دەمەوێت بڵێم ئەوەی (د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا) لەو خوێندنەوەیەدا بە ئەنجامی گەیاندووە جگە لەوەی بەپێی جیاوازی قۆناغەکانی پێشوو هەوڵی بە جولەخستنی مانای لە دەرەوەی شاعیر داوەو توانیوویەتی بوارێکی دیکە بۆ تێگەیشتن بکاتەوە، یان جولەیەك لەنێوان تەفسیر و تێگەیشتن بە ئەنجام بگەیەنێت، هەر لەوێوەش تەعبیر لە مێژووی ئەدەب بکات. واتە توانیوویەتی پرۆسەیەکی دیالۆگئامێزانە لەنێوان دەق و وەرگر درووست بکات و جۆرێك بێ لە پڕکردنەوەی مەسافەی نێوان مەعریفەی ئیستێتیکی و مەعریفەی مێژوویی.. لەوێشەوە راستەوخۆ پەیوەندی بە باکگراوەندی رۆشنبیریی خوێنەرەوە بکات و ئاسۆی تێگەیشتنی پێشووی دابڕژێتەوە و لەسەر چاوەڕوانییەکانی خوێنەر راست بێتەوە.

بەڵام دەمەوێ لەلایەکی دیکە بڵێم نەیتوانییوە سپێتی دەق و وسبەلێکراوەکانی بە شێوەیەك پڕ بکاتەوە، شێوەیەك کە لەساتەوەختی بەریەککەوتندا دێتە ئاراوە، بە مانایەکی دیکە لە پرۆسەی خوێندنەوەی "مەحوی"دا دەق دووچاری قەلەقی نەکردووە، بەڵکو ئەو خوێندنەوەیە تەنها هۆیەکە بۆ بەبیرهێنانەوە.. ئەگەر بەشێکی ئەو پەیوەندیگرتنەی دکتۆر بۆ کۆی ئەو پێناسانەی پێشوو بگەڕێتەوە کە دەوروبەری "مەحوی" داوە، ئەوە بەشێکی راستەوخۆ تەعبیر لە باکگراوەندی رۆشنبیریی خوێنەر دەکات، لەنێوان باکگراوەندی رۆشنبیریی ئەو خوێندنەوەیەو پێناسە داڕێژراوەکانی پێشوو دەقی "مەحوی" وەك لایەنە ئیستێتکی و هونەرییەکەی ونبووە، بەو مانایەش ئەو خوێندنەوەیەی دکتۆر ئەوەندەی لەسەر بەرهەمهێنانی ماناو مەدلوول کار دەکات، ئەوەندە لە هونەری جوانگوتن و چێژ و بەرزراگرتنی ئاستی زمان و خزینی ماناو وسبەلێکراوەکان دوور دەکەوێتەوە. دەمەوێت بڵێم ئەوەندەی پێناسەکانی پێشوو.. تەرەسوباتەکانی دەوروبەری دەقی مەحوی، مەعریفەی مێژوویی.. ئاراستەی خوێندنەوەکەی دکتۆر دیاری دەکات، ئەوەندە دکتۆر لەساتەوەختی خوێندنەوەو تەنگ پێهەڵچنینی دەق دوور دەکەوێتەوە.

ئیستێتیکای وەرگر
لە پێناو تەئویلکردنێکی نوێی دەقی ئەدەبی

هەڵبەتە قسە کردن لە (وەرگر) لەوێوە دێت،کە خوێندنەوە کردەیەکە خۆی لە دەستلێدانی خوێنەر بۆ دەق هەڵدەگرێتەوەو ئەو دەست بۆ بردنەش لە رستێك خەون و هیواو نائومێدی و گریمانە پێکدێت، کە بێداری دەیانچنێت. کەواتە خوێندنەوەی ئەدەبی هەوڵێکە بۆ بەدواداگەڕانی ئەو ماوەیەی کە دەکەوێتە نێوان دال و مەدلول و کار بۆ کردنەوەی حەشاردراو و نهێنیەکان دەکات، رەخنەگری بەناوبانگ (ئیسکاربیت) دوو جۆر خوێندنەوە لە یەك جیا دەکاتەوە، یەکەمیان خوێندنەوەی مەعریفی و دووەمیان خوێندنەوەی بەرکار. یەکەمیان کاری ئەدەبی تەجاوز دەکات بۆ ئەوەی درك بە بارودۆخی دەوروبەر و نیازەکانی بەرهەمهێنان بکات. کەچی دووەمیان خوێندنەوەیەکی چێژئامێزەو لەسەرسامبوونەوە .رادەبێتەوە

بەڵام وەك مەسەلەیەکی مێژوویی سەرەتای ئەو چارەسەرکردنە وەك تەئویلیکردنێکی نوێ بۆ ئەڵمانیا دەگەڕێتەوە، ئەڵمانیا وەك سەرچاوەی ئەسڵی ئەو رێبازە ئەدەبییەی کە بە وەرگر ناو دەبرێت دێتە ژماردن. ئەو وڵاتە لەو دوو دەیەی دواییدا بۆ چارەسەرکردنی دیاردەی ئەدەبی دوو رێبازی پێناساندین، ئەو دوو رێبازەش پشت بە (خوێنەر-وەرگر) دەبەستێت، کە .لە پێکهێنانی پرۆسەی پێکگەیاندن رەگەزێکی سەرەکییە

رێبازی یەکەم خۆی لە کۆمەڵەی (نۆرمان) لە بەرلین هەڵدەگرێتەوە، ئەو کۆمەڵەیە گرنگی بە چارەسەری دەقی ئەدەبی دەدات و پشت بە ئاراستە مارکسیەکەوە دەبەستێت، پێیانوایە کە دەق و خوێنەرو خوێندنەوە هۆی بەرهەمهێنانی ئەدەبی بن. ئەو کۆمەڵەیە لەسەر ئاستی ئەو چینەی کە خوێنەر پێیەوە کاریگەرە یان بۆی دەگەڕێتەوە مامەڵە دەکات. دەق لە دیدی ئەواندا .لە رەنگدانەوەی کاریگەرییەکانی واقیع بەسەر نووسەردا لە دایك دەبێت

بەڵام رێبازی دووەم بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە بە قوتابخانەی (کۆنستانس) ناو دەبرێت، چالاکی ئەو کۆمەڵەیەی نێو کۆنستانس گرنگی بە ئیستێتیکای وەرگر و رەخنەی وەڵامدەرەوەی خوێنەر دەدەن و هەر یەك لە (هانس رۆبەرت یاوس) و (لفیگانگ ئایزەر) لە

ناسراوەکانی ئەو ڕێبازەن، و لەڕێگەی وتارە بڵاوکراوەکانیانەوە هەوڵیانداوە پرییسیب و بیروباوەڕی خۆیان بناسێنن.

ڕەخنەگر و مێژوونووسی ئەدەبی (هانز رۆبەرت یاوس 1921-1997) کە بۆ یەکێك لە باڵاترین قوتابخانەکان دەگەڕێتەوە ئەویش (کۆنستانس)ە، ئەو قوتابخانەیە بە شێوەیەکی گشتی قوتابیانی خۆی لە پەیوەندی دەلالی دەقی ئەدەبی و خوێنەرەوە هەڵدەگرێتەوەو یەکێك لە بەرهەمە بە پێزەکانی ئەو قوتابخانەیە بەرهەمێنانی چەمکی (ئیستێتیکای وەرگر)ە، کە (یاوس) لە پێناو تەئویلکردنێکی نوێی دەقی ئەدەبی بەرجەستەی کردووە، وەرگێڕی عەرەبی (رەشید بنحدۆ) لەگەڵ چەند وتارێکی گرنگی دیکە لە فەرەنسییەوە لە ژێر هەمان ناونیشان کردووە بە عەرەبی و پرۆژەی نەتەوەیی بۆ تەرجەمە، کە (جابر عصفور) سەرپەرشتی دەکات لە ساڵی (2004) بە چاپی گەیاندووە.

هەڵبەتە (یاوس) بە سوود وەرگرتن لەڕێبازە مەعریفیە جۆر بەجۆرەکان دێت لەڕێگەی ئاوێتەبوونی داهێنەرانەی نێوان دەق وخوێنەر، یان بە مانایەکی دیکە لەڕێگەی ((ماوە جوانکارییەکان))ی دنیای دەق و دنیای خوێنەر، ئەوەی جێگیرەو ئەوەی پێشبینی دەکرێت، بەرگری لە بەخششە چاوەڕێکراوەکان دەکات.

لە وتارە بە ناوبانگەکەیدا (مێژووی ئەدەبی بەو سیفەتەی کە لە رووی تیۆری ئەدەبی دەوەستێت-1970) کە بەشێکیشە لەو کتێبە دەڵێت: مێژوویی ئەدەبی پشت بەوە نابەستێت کە پێی دەڵێن (حەقیقەتەکانی ئەدەب)، بەڵکو پشت بە ئەزموونەکانی پێشووی خوێنەران و (کار)ی ئەدەبیەوە دەبەستێت. هەر بەو مانایە کاری ئەدەبی دەنگدانەوەی جیاواز لای خوێنەران دەوروژێنێت و پاشان خۆی لە ماددیەتی گوتن دەرباز دەکات و بوونی خۆی لە دنیای هاوچەرخدا پراکتیزە دەکات.

لێرەوە مێژووی ئەدەب لە پرۆسەی وەرگر و بەرهەمی جوانی لە ئاستی خوێنەر و رەخنەگر و دانەر، یان لە بەردەوامی بەرهەمی ئەدەبیدا خۆی هەڵدەگرێتەوە. بۆ ئەوەی تێگەیشتنی رابردوو شیاو بێت (یاوس) بۆ یەکخستنی رابردوو و ئێستا داوای جۆرێك لە "ئاوێتەبوونی ئاسۆکان" دەکات، ئەو جۆرەش دواجار چەمکی (ئەزموونی خوێنەر)ی لێدێتە بەرهەم، بەو مانایەش چەمکی (ئەزموونی خوێنەر) کۆی ئەو گریمانە جیاوازانە دەنوێنێت کە خوێنەران پێشبینی دەکەن، یان بە مانایەکی دیکە (ئەزموونی خوێنەر) دەکەوێتە نێوان ئاسۆی چاوەڕوانی کە کارەکە فەرزی دەکات و ئاسۆی ئەزموون کە وەرگر تەواوی دەکات.

کەواتە دەشێ لێکدانەوەی تاکە خوێنەرێك بۆ بەرهەمێك بگۆڕدرێت لە راستیدا ئەو گۆڕانە لەوانەیە پەیوەندی بە کاتەوە هەبێت (کاتی خوێندنەوە)، هەروەها لەرووی مێژووییەوە خوێنەران لە نەوە جیاوازەکان و سەدە جیاوازەکاندا بە شێوەیەکی جیاواز لێکدانەوەی بەرهەم دەکەن، واتە شتی جیاواز بە خوێنەرانی سەردەمە مێژووییە جیاوازەکان دەڵێن ئەویش لەسەر بنەمای پشت بەستن بە پێداویستییە تایبەتییەکان و دیدو بۆچوونی خودی خوێنەرانەوە.

بەو مانایەش تیۆری ((وەرگر)) قسەکردنە لەو ماوەیەی کە دەکەوێتە نێوان پڕشنگەکانی دەق و خەیاڵی خوێنەرانەوە، بەڵام بە قەد ئەوەی لەسەر پێشبینییەکانی خوێنەر دەوەستێت، ئەوەندە گرنگی بە دەق و نووسەر نادات، بە دیوەکەی دیکەش ئەو خاڵە جیاوازانەی کە قابیلی بیروڕای جۆراوجۆرن بە شێوەیەکی بنەڕەتی خۆی لەو مەودایەدا هەڵدەگرێتەوە، کە دەکەوێتە نێوان دەق و خوێنەرەوە، وەك چۆن بۆچوونی هەڵگرانی ئەو دوو تیۆرە لە بارەی نیازو بابەتگەرایی و ناسنامەی دەق و خوێنەرو مێژووگەرایی و ئەزموون و...جۆراوجۆر دەکەونەوە.

گادامێر) پێیوایە پرۆسەی خوێندنەوە دروستکردنی پردێکە لەنێوان (رابردوو)و (ئێستا)،) هەروەها دەڵێت ئێمە کە پرۆسەی خوێندنەوە بە ئەنجام دەگەیەنین، ناتوانین لە فیکرە ئامادەو جیاوازە چەسپاوەکانی نێو رۆشنبیریمان دەرباز ببین، بەڵکو دەتوانین لەو ئاسۆ دیاریکراوە مێژووییەوە بگەینە هەندێك لە تێگەیشتن، هەروەها دەتوانین بە هۆی ئاراستەکردنی هەندێ پڕشنگ بۆ سەر دەقە کۆنەکەوە بە دەستی بهێنین. بەمجۆرە دەشێ لەساتەوەختی تێگەیشتنەوە جۆرێك لە چوونە نێو یەك لەنێوان ئاسۆی پێشبینیەکانمان و ئاسۆی نووسینی رابردوو هەبێت.

هەروەها دەڵێت ئێمە تەنها هەوڵی تێگەیشتنی ناوەڕۆکی قەسیدە نادەین، بەڵکو هەوڵ دەدەین ئەو جیهانەش بە دەست بهێنین کە قەسیدەکە ئینتمای دەکات، یان دەیخاتە روو ، هەروەها ئەو باس لەو خاڵەش دەکات کە ئاسۆکانی تێدا بە ناویەکدا دەچن و تێکدەچڕژێن.

بەڵام (یاوس) کە یەکێکە لە قوتابیانی، لە پەیوەندی نێوان کاری ئەدەبی و وەرگر پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت، کە مانا نایەتەجێ، تەنها لەڕێگەی پەیوەندی هاوسێیانە، یان لەڕێگەی رێکەوتەوە نەبێت، ئەگەر پەیوەندی هاوسێیانە تەعبیر لە مێژووی ئاوێتەبوونی خوێنەرەکان بکات، یان تەئویلە جۆراوجۆرەکانی خوێنەرانی لەخۆدا هەڵگرتبێت و لە تێگەیشتنەوە رابێتەوە، ئەوە مانای رێکەوتئامێز لە ساتەوەختی تەئویلکردنەوە بۆ کردەی جێبەجێکردن هەنگاو دەنێت. هەڵبەتە ئەگەر ئاوێتە بوونی مێژوویی، چەمکی (ئیستێتیکای وەرگر) بەرجەستە بکات، ئەوە (تێگەیشتن) بۆ (تەفسیرکردن) و (جێبەجێکردن) کردەی پەرەسەندنی (درککردن)ی (گادامێر) یمان بیر دەهێنێتەوە.

لای (یاوس) خوێندنەوە جولەیەکی دەمەتەقێئامێزەو هەمیشە بە هۆی بەیەکگەیشتنەوە جولە دەخاتە نێوان بەرهەم و وەرگرەوە، چەمکی وەرگر لای ئەو مانایەکی دوالیزمی هەیە، خۆی لە (پێشوازیکردن) و (ئاڵوگۆڕی)دا هەڵدەگرێتەوە، لێرەدا وەرگر بە تێگەیشتنە ئیستێتیکیەکەی لەیەککاتدا دوو رەهەندی کاراو بەرکار لەخۆ دەگرێت، واتە دوو رووی هەیە، یەکێك ئەو جێکەوتەیە کە بەرهەمەکە لە خوێنەردا بەرهەم دەهێنێـەوە، ئەویدیکە چۆنێتی پێشوازیکردنی خوێنەرە بۆ ئەو بەرهەمە (وەڵامدانەوەی خوێنەر) ئەو پێشوازیکردنەش بەپێی خوێنەرەکان جۆراوجۆر دەکەوێتەوە، یان رەخنە لە بەرهەمەکە

دەگرێت، یان ئیستهلاکی دەکات، یان پێی سەرسام دەبێت، یان تەئویلی ناوەڕۆکەکەی دەکات، یان دووبارە تەفسیری دەکاتەوە، یان چێژی لێوەردەگرێت.

هەروەها مانا نوێیەکانی دەق لە ئەنجامی دوو رەگەزەوە دروست دەبن، یەکەمیان ئاسۆی چاوەڕوانی، کە کاری ئەدەبی دەیسەپێنێت. دووەمیان ئاسۆی ئەزموون، کە وەرگر تەواوی دەکات.

ئەگەر کردەی درککردن لای (گادامێر) لەمیانی ساتەوەختی تێگەیشتن و تەفسیرکردن و جێبەجێکردن پەرەبسێنێت، ئەوە لای (یاوس) لە زنجیرەیەك مێژووی ئاوێتەبووەوە خۆی دیاری دەکات، ئەو ئاوێتە بوونەش رستێك تەئویلاتی جۆراو جۆر دەخاتەوەو (یاوس) بە دەستەواژەی (جوانکاری وەرگر) وەسفی دەکات. بە دیوەکەی دیکەش (ئیستێتیکای وەرگر) لەگەڵ بۆچوونە مارکسیەکان و ئەو دیدەی کە پێیوایە کەلەپوورو رۆشنبیریی بابەتێکە هەمیشە بۆ بەکارهێنان ئامادەیە ناکۆك دەکەوێتەوە.

لە لایەکی دیکە (یاوس) پێیوایە نووسینی مێژووی نوێ بۆ ئەدەب پێویستی بە (پردی تەئویلی) گادامێری هەیە، چونکە ناتوانین مێژووی هونەر بخەینە دەرەوەی مێژووی پێشوازیکردنەکانی خوێنەرانەوە، بۆیە پێویستە لەسەرمان ئیستێتیکای بەرهەم و وێناکردنە تەقلیدییەکان لەسەر بنەڕەتی ئیستێتیکای وەرگرەوە هەڵبسەنگێنین، کەواتە مێژووی ئەدەب و هونەر هەر تەنها مێژووی بەرهەمهێنانی بابەتی ئەدەبی و هونەری نییە، بەڵکو مێژووی پێشوازیکردنە جزئیەکانی خوێنەریشە لەمیانی مێژووی گشتیدا. بەو مانایە لە نووسینی مێژووی نوێوە دەکەوینە نێوان (جێکەوتەی بەرهەم) و (وەرگر)ەوە. بەڵام ناتوانین لە مێژووی وەرگر بکۆڵینەوە، تەنها ئەو کاتە نەبێت کە دان بەوەدا دەنێین مانا لە دەمەتەقێی نێوان دەق و وەرگر دروست دەبێت، لەوێشەو دەگەینە ئەوەی کە کارە ئەدەبییەکان بۆ نەوەکانی داهاتوو شتێك لە گوتنیان پێیە.

دەشێ بڵێین ئەو وێناکردنە تەئویلێك لەسەر گفتوگۆی نێوان ئێستاو داهاتوو دادەمەزرێنێت، دواجار ئەو درککردنە لەمیانی زنجیرەیەکی مێژوویی و مێژووی کارلێك کردنەکانی ماناوە پلە پلە دەبێت، خۆی لە سێ کوچکەکەی (تێگەیشتن) (تەئویلکردن) (جێبەجێکردن)ی (گادامێری)دا دەبینێتەوە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش (یاوس) بەرگری لە بەخشە چاوەڕێکراوەکان دەکات، ئەو بەخشەی لەڕێگەی کارلێکەری داهێنەرانەی نێوان دەق و خوێنەر دێتە بەرهەم، یان لەنێوان ئەوەی کە جێگرەو ئەوەی کە پێشبینی دەکرێت لەڕێگەی مەسافە ئیستێتیکەیەکانی نێوان دنیای دەق و دنیای خوێندنەوەدا. لێرەدا (یاوس) وێناکردنێکی جیاواز بۆ چەمکی مێژووی ئەدەبی دەکێشێت، لەوێشەوە سنورێك بۆ مەعریفەی ئیستێتیکی و مەعریفەی مێژوویی دادەنێت، بەو مانایەش مێژووگەرایی بەپێی تێڕوانینی (یاوس) لەسەر پەیوەندی پتەوی نێوان دیاردە ئەدەبیەکان دروست نابێت، بەڵکو دەکەوێتە سەر پرۆسیسەکردنەکانی خوێندنەوە، کەواتە مێژوونووسی ئەدەبی بەر لەوەی لە سروشتی کارو دیاریکردنی مێژووەکەی بگات، دەبێتە خوێنەر، لە دووتوێی ئەو ناوکۆییەدا مێژووی ئەدەبی پرۆسەیەکی دەمەتەقێئامێزی نێوان بەرهەم و وەرگرە، هەروەها کاری ئەدەبی ئەو کاتە لە

کارتێکردن بەردەوام دەبێت، کە بەردەوام خوێنەر پێشوازی لێبکات. بەمجۆرە گەڕانەوە بۆ (ئەزموونی خوێندنەوە) سنورێك بۆ شیانی تەئویلکردن دەسازێنێت.

لەسەر ئەو وێناکردنە، (یاوس) کار لەسەر پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە دەکات، کە دەکەوێتە نێوان کاری ئەدەبی و مێژووی گشتییەوە، یان نێوان مەعریفەی ئیستێتیکای و مەعریفەی مێژووییەوە، بەو مانایەش کاری ئەدەبی هەر تەنها لەڕێگەی پشکنینی بەرهەمەوە ئاشکرا ناکرێت، بەڵکو لەوێوە چارەسەر دەکرێت کە پرۆسەیەکی دەمەتەقێئامێزی نێوان دەق و وەرگرەو بە لۆژیکی پرسیارو وەڵامەوە بەندە، هەڵبەتە بۆ ئەو لۆژیکە دووبارە هانا بۆ (گادامێر) دەبات، لای (گادامێر) تێگەیشتنی کاری ئەدەبی و هونەری بە تێگەیشتنی پرسیارەکەیەوە بەندە، ئەو پرسیارەی کە رووبەرووی خوێنەر دەکرێتەوە، هەروەك لای (ئایزەر)یش دەوڵەمەندی ئەدەبی کلاسیکی لەوەدایە کە بە درێژایی مێژوو یەك پرسیار، رووبەرووی خوێنەر دەکاتەوە، خوێنەریش بەو پرسیارە راهاتووەو دووچاری گرفتی بەدحاڵی بوون نایەت، کە خودی ئەو گرفت نەبوونە بۆخۆی جۆرێك لە یەکرەنگی و جۆرێك لە بنبەستبوونی پێیە، ئەوە ئەو دۆگمابوونەیە کە ئەدەبی کلاسیکی بە دەوڵەمەندبوون بە خوێنەرانی دەفرۆشێتەوە، لە بری ئەوەی بەردەوام پرسیاری نوێ تەرح بکات و گوێیان بە ئاوازێکی دیکە بلەرێنێتەوە، هەر هەمان پرسیار دەخاتەوە لە لێی راهاتوون و بۆ درککردن ئەرك و ماندووبوونی ناوێت، بەڵام (یاوس) ئەو پەیوەندییە سەرەوژێر دەکاتەوەو وای لێدەکات کە خوێنەر هەڵگری پرسیار بێت و چاوەڕێی وەڵامی دەق بکات، بەمجۆرەش مێژووی خوێنەرەکان لە یاری دەمەتەقێئامێزە کراوەکانی پرسیارو وەڵامدایە.

(یاوس) دەڵێت: لە زۆربەی بارەکاندا پرسیارو وەڵام لەمیانی مێژووی تەئویلی هەر کارێکی ئەدەبیدا بە شاراوەیی دەمێنێـەوە، کاریگەری بەرهەم و وەرگریش لە دەمەتەقێی نێوان خودی ئامادە و گوتاری رابردوودا بە یەك دەگەنەوە، ئەو گوتارە لە گوتنی ئەو شتە بەردەوام نابێت بۆ ئەو خودە، یان شتێك دەڵێت کە ئەو نییە، ئەوەش تەنها ئەو کاتە کەشف دەکرێت کە خودی ئامادە وەڵامە شاراوەکانی گوتاری رابردووی درککردبێت و بزانێت وەڵامەکەی کامەیە.

وەك ئاشکرایە (یاوس) بەو رێبازە پەیوەستە، کە بایەخ بە تێگەیشتنی دەق و مێژووگەراییەکەی دەدات، هەروەها کارەکانی یەکەمی جەخت لە نوێکردنەوەی مانای (مێژووی ئەدەبی) دەکاتەوە و وای لێدەکات دەست بەسەر کرۆکی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا بگرێت. ئەو وەك رەخنەی تەقلیدی بانگەشەی ئەوە ناکات کە بۆ جەخت کردنی ژیانی دانەر و مێژووی ژیانی بگەڕێتەوە، چونکە لە جەوهەری بانگەشە رەخنەییەکەیدا هەوڵدەدات نوێنەرایەتی ئەو هاوگونجانە بکات کە دەکەوێتە نێوان دەمەتەقێی مێژووگەرای مارکسی و فۆرمالیستەکانی رووس، بەڵام لە هەمان کاتیشدا تیۆری مارکسی لە بارەی رەنگدانەوە رەت دەکاتەوە، لە بەر ئەوەی ئەو تیۆرە کاری ئەدەبی بۆ کۆپیکردنی وەزیفیانەی واقیع کورت دەکاتەوە.

سەرەڕای کەوتنە ژێر کاریگەری فۆرمالیستەکانی رووس بە تایبەتی چەمکی (دوور کەوتنەوە لە باو) کە رەخنەگری فۆرمالیستی رووسی (شکلۆفسکی) بەڵگەی بۆ دێنێتەوە،

بەڵام (یاوس) جەخت لەوە دەكات كە ئەوەندە بەس نییە، چونكە (كاریگەری هونەری لە مێژوودا، یان لە ئاسۆی بەرهەمهێنانی مێژووییدا بەرچاو ناكەوێت، وەك چۆن وەزیفە كۆمەڵایەتیەكەی و كاریگەرییە مێژووییەكەی چارە نەكردووە. (بەرەو تێگەیشتنی جوانی لە (كردەی وەرگردا، ل18
لەسەرەتای حەفتاكانەوە تیۆری (وەرگر) لە لایەن كۆمەڵێك رەخنەگری ئەلمانیای دیموكراسیەوە كەوتە بەر هێرشێكی توندەوە، ئەو دوژمنایەتیەش لە دەرئەنجامی لۆژیكیانەی رەتكردنەوەی قوتابخانەی (وەرگر) ی ئەلمانیای خۆرئاوا هاتە ئاراوە، كە لەڕێگەی پشكنینیماركسیەتەوە نیودژییەكانی كۆمەڵگەی بورژوازی دەخستە روو، ئەوانە بۆ ئاراستەكردنی هەڵمەتی رەخنە توندەكانی خۆیان (یاوس) یان هەڵبژارد، بە هۆی ئەوەی كە تیۆرەكەی ئەو لە لێكۆڵینەوەی ئەدەبیدا پاڵپشتی چەمكی خودێتی دەكرد، ئەو چەمكەی كە دەكەوێتە دەرەوەی تێڕوانینی ماركس بۆ مێژوو. لە بەرجەستەترین رەخنەگرانی ئەلمانیای دیموكراسی پێشوو (رۆبەرت فایمان) ە، كە لە كتێبەكەی (ستراكتۆر و كۆمەڵگە، لە مێژووی ئەدەبدا-1976) جەختی لەوە دەكرد كە كارەكانی (یاوس) دەبنە زیندانی رێبازی خودگەرایی پەتیی چونكە لەو بڕوایە دایە كە ئەوە هوشیاری تاكەكانە بە شێوەیەكی كۆتایی مێژوو دیاری دەكات. هەروەها رەخنەیان لە (یاوس) دەگرت و دەیانگوت بۆ هەڵسەنگاندنی دەق یان پرۆسەی (وەرگر) و حوكمدان بەسەریان هیچ پێوانەیەكمان ناخاتە بەر دەست.

زمانی شیعریی، زمانی سینەمایی
لە (قەسیدە/فیلم)ی (لە دەروازەی قەبرستانی مەعمەل قیڕدا)ی ئیسماعیل بەرزنجی

زمان هەر تەنها کۆمەڵێك دەستەواژە نییە، بەڵکو کۆمەڵێك پەیوەندییە، هەر تەنها خوێندەواران‌و فەرهەنگسازان بە بونیادنان‌و دروستکردنی خەریك نیین، بەڵکو بۆخۆی قەوارەیەکی زیندووی گەشەکردووە لە ناوکۆییەکانی ژیان‌و سەردەم‌و کارو بیرکردنەوەو ژینگەو شەقام‌و پێداویستییەکانی کۆمەڵگەوە هەڵدەقوڵێ، پەیوەندی بەسەرنج‌و بەدواداچوون‌و مەرگەسات‌و خەونەکانەوە هەیە، بەو مانایەش شەڕی زمان شەڕی خودەکان نییە، بەڵکو وەك (بارت) دەڵێت: شەڕی ناوکۆییەکانی زمانە. واتە ئەوەی کە رووبەرووی یەکتر دەبنەوە ناوکۆییەکانی زمانە، تاکەکان نین، زاراوەی کۆمەڵایەتییە، نەك تاك.

لێرەوە زمان وەك هەر بوونەوەرێکی دیکە گەشە دەکات‌و دەمرێت، بەرەوپێشەوە دەچێت‌و لە گۆڕانی بەردەوامدایە، لە پەیوەندییەکی دینامیکیدا خۆی هەڵدەگرێتەوە، هەروەها لە زماندا وشە دنیایەکی ئاڵۆزو بە تام‌و گۆڕاو دەنوێنێ، ماناو ئیقاع لە زماندا بەپێی زەمەن‌و شوێن، بەپێی رووناکی‌و تاریکی دەگۆڕێن، لەنێوان زمانی فەرهەنگ‌و زمانی شەقام، زمانی گوزارەکەرو زمانی دژ بە گوزارەکردن، زمانی واقیع‌و زمانی شیعرو زمانی سینەما .... دنیایەك بۆشایی‌و جولەی هاڕمۆنی شیاوو نەشیاو هەیە، کۆمەڵێك ئەزموون‌و فەزای رەنگاورەنگ دەبینرێت.

گرژبوونی زمان، خاوبوونەوەی مانا
لەنێوان زمانی شیعری‌و زمانی سینەمادا

وەك چۆن رۆمان‌و چیرۆك لەزمانی سینەما سوودیان وەرگرتووە. بەم شێوەیەش شیعر توانیویەتی سوود لەزمانی سینەما وەربگرێت، بەڵام چۆن بە زمانی سینەماو شێوازی درامییەوە دەتوانین قسە لە شیعر بکەین؟ ئەگەر رۆمان بەشێوەیەکی خێراو دیار سوودی وەرگرتبێ، ئەوە بۆ سروشتی رۆمان دەگەڕێتەوە. لە بەرانبەر ئەوە سوود وەرگرتنی شیعر ئەو شێوە خێرایەی لە خۆ نەگرتووە، چونکە شیعر هەمیشە خەون بە ئامرازی نوێی کێشکردن‌و تەمومژییەوە دەبینێ تاکو بەشێوەیەکی نوێ لە دووتوێی خۆ ناسکردن‌و خۆ لادان، لەنێوان ئەزموونی ناوەکی‌و ئەزموونی دەرەکییەوە هەڵسوکەوت بکات. واتە درککردنتت بە دوو روو لە یەك کاتدا خۆی نومایش بکات، لە لایەك مانایەك ببەخشێ‌و لە لایەکی دیکە مانایەکی جیا لەمانای پێشوو لەخۆ بگرێت، یان شتێ بڵێ‌و ئێمەش لەوگوتنەدا درك بە شتێکی جیا بکەین. بێگومان ئەو یەکتر بڕینە لە ئەدەب دەکەوێتە نێوان (بیستن‌و خەیاڵ)و سروشتی شیعری لەخۆدا هەڵگرتووەو بە یەکەمین کەرەسەی خۆلادانی شیعری لە قەڵەم دەدرێت. بەڵام لە سینەمادا ئەو یەکتر بڕینە دەکەوێتە نێوان (بینین‌و هەست)، بە یەکەمین کەرەسەی بونیادی دیمەنی سینەمای ناوزەد دەکرێت. بەو مانایە (بیستن/خەیاڵ)و

(بینین/هەست) خاڵێکە زمانی شیعرو زمانی سینەما بە یەکەوە دەبەستێتەوە. ئەگەر (بیستن/خەیاڵ)و (بینین/هەست) لە (وێنە/دیمەن) هەڵگرینەوە، دەبینین زمانی شیعریو زمانی سینەمایی لە چۆنێتی کێشانی وێنەدا جیاواز دەکەونەوە، چونکە بونیادی وێنەی شیعری لەسەر (خەیاڵ/پێشبینیکردن) دادەمەزرێ، لە سینەما لەسەر (هەست/جولە) دێتەوە. شیعر پێویستی بە ناوەندیاری تەکنیکی وەك (کامیرا، سروشتی رووناکی، مامەڵەکردن، کیمیاگەری، ئامێرەکانی دیکە..) نییە، لە بەرانبەر ئەوەدا (دەنگ، رەمز، نووسین، سپێتی) لە دروستبوونی بەشداری دەکەن. ئەگەر ناوەندیاری تەکنیکی لە سینەما بکەوێتە دەرەوەی وێنە، لە شیعردا دەکەوێتە ناوەوە، نەك هەر هێندە بەڵکو ناوەندیار خودی وێنەیە.

کاتێك لە سینەما ئەزموونی ناوەکی لەڕێگەی (بینین/هەست) دەگوازرێتەوە، بە هۆی (هەست/جولە) جۆرێك لە گشتێتی درۆینەی دەنوێنێ، بەڵام لە شیعردا چونکە دەکەوێتە سەر (بیستن/خەیاڵ) بۆیە بە گومانو ماناوە بەند دەبێت. لەسەر ئەو بنەمایە دەشێ بڵێین زمان لە وێنەی سینەماییدا ئازادییەکانی بەندە بە ناوەندیاری تەکنیکییەوەو مانا بە ئاراستەیەکی دیاریکراوو مەبەستدار هەنگاو دەنێت، ئەوەش تەواو بە پێچەوانەی شیعر دەکەوێتەوە. لە لایەکی دیکە وەك دەزانین خەسڵەتی وێنەی شیعری لە گوتن بەرجەستە دەبێت، بەڵام سینەما لە گرتە، یان دیمەندا دێتەوە، یەکەمیان لە رەوانبێژی خۆی دەبینێتەوە، دووەمیان لە پەیوەندییەکی تەجریدیدا دەردەکەوێت، هەر لەوێشەوە وێنەی شیعری ئاماژەو جولەی جۆراوجۆر دەنوێنێو بە داهێنانەوە بەند دەبێت، بەڵام وێنەی سینەمایی لە بنەڕەتدا جێگیرەو هەموو جولەکانی لە ناوەندیاری تەکنیکییەوەیە، کۆی ئەو جولانەش جگە لە خەڵەتاندنی چاو شتێکی دیکە نییە، بەو مانایەش سینەما درککردنێت وەهم وەك ئەلتەرناتیفی خەیاڵ بخاتە کارو چاوی بینەر لەڕێگەی وەهمەوە لە سکونی رەهاوە بخاتە نێو جوڵەی هەمەرەنگەوە.

لێرە لە خوێندنەوەی (قەسیدە/فیلم)ی (لە دەروازەی قەبرستانی مەعمەل قیڕ)ی (شاعیر/کاراکتەر) (ئیسماعیل بەرزنجی)دا، هەوڵدەدەم کار لەسەر کۆی ئەو پەیوەندییانەی نێوان زمانی شیعرو زمانی سینەما بکەم، بەو مانایە ئاراستەی قسە کردن لەو هاوجووتکردنە دەکەوێتە سەر مانای شیعریو گرتەی کامیراییەوە. واتە ئەم خوێندنەوەیە بە قەد ئەوەی نزیك بوونەوەیە لە (هونەری نواندن) ئەوەندە ناکەوێتە سەر تەرجەمەکردنی شیعرییەتەوە، دەمەوێت بە شێوەیەکی هونەری دیالۆگێکی نوێ لەنێوان لادانی شیعریو لادانی سینەما دابمەزرێنم، کۆی ئەو لادانانەش لە هاوجووتکردنی زمانی شیعرو زمانی سینەما لەڕێگەی ئەزموونکردنی ناوەکیو ئەزموونکردنی دەرەکی درێژ بکەمەوە. ئەزموونی ناوەکی سڕی تاکایەتی دەنوێنێ (بەڵام ئەوە هەرگیز بە مانای ئەوە نایەت کە وەك پرۆسەیەکی رەسەنو یەکپارچە سەیری بکەین چونکە هەر چەشنە سەریرکردنێکی لەو جۆرە جگە لە رەهاخوازیو دۆگماو دەمارگرژی هیچ ئەنجامێکی دیکە ناخاتەوە) بە دیوەکەی دیکە ئەزموونی دەرەکی بە گشتیکردنی ئەزموونی ناوەکی لێدەکەوێتەوە (بەڵام رەتکردنەوەی ئەزموونی دەرەکی مانای پەیوەستبوون نییە بە خودو ئەزموونی ناوەکییەوە). دەشێ یەکەمیان خۆ دۆزینەوەو دووەمیان بە خۆنامۆبوون بگەیەنێت.

بەمجۆرە ئەگەر لادانی شیعری لەسەر پەیوەندی وێنەو خزینی مانا بێتەوەو بە میکانیزمی خەیاڵاو پێشبینیکردن بەند بێت، ئەوە لادانی سینەمایی لەسەر پەیوەندی وێنەو جولەی وێنە دەوەستێو بە میکانیزمی وەهمو تەجریدکردنەوە دەلکێ، فەزای یەکەمیان بە فەزای شیعری ناو دەبرێت، دووەمیان بە فەزای سینەمایی، یەکەمیان لە بەرفرەوانی ماوەی نێوان بیستنو خەیاڵا، گرژبوونی زمانو خاوبوونەوەی مانا خۆی دەنوێنێ، دووەمیان لە کورتی نێوان .بینینو هەست، گرژبوونی ماناو خاوبوونەوەی زمان دەخاتەوە

لێرەدا دەشێ پرسیاری (خوێنەر/وەرگر) ئەوە بێت کە چۆن ئاراستە سۆزئامێزەکانی ئەو شیعرەی (بەرزنجی) کە لە رووە دیارەکەی بە تەواوی دەکەوێتە سەر حاڵەتی دەروونییەوە بە وێنەی تەجریدییەوە دەلکێ کە سەر بە تەکنیکی سینەماییە، چۆن فەزای شیعری کە سەر بە ماناو گومانی جۆراو جۆرە بە فەزای سینەماییەوە دەبەستینەوە کە سەر بە خەڵەتاندنی !چاوە؟

(لە دەروازەی قەبرستانی مەعمەل قیڕدا)

بە کورتی قەسیدەی (لە دەروازەی قەبرستانی مەعمەل قیڕدا) وەك لە ناونیشانەکە هاتووە، شاعیر سەردانی گۆڕی خێزانەکەی دەکات، لە گۆڕستان بە زێوانەکە دەڵێت: دێمکە ئاوەکە بێنە با بچین گوڵی سەر گۆڕی جوانەمەرگ ئاو بدەین، ئینجا لە هەنگاونان بەرەو گۆڕەکە دووچاری شپرزەیی دەروونیو دەنگە دەنگو ئازاری ویژدانی دەبێتەوە، ئیتر لە ونبوونی زێوانەکە دەست لە کێلان وەردێنێو لەڕێگەی بە یادهێنانەوە بە ئیقاعێکی هێمنو غەمگین لە دواندنی مەنەلۆگئامێزی (ئەو)ی جوانەمەرگەوە ژیانی لە دەستچوو بەسەر دەکاتەوە، دواجار (ئەو)ی جوانەمەرگ لە گۆڕدا بە تووڕەییەوە دێتە قسەو دەڵێ: ئەی پیاو ئەی دڕندەی تێر نەخۆر بۆ لێم ناگەڕێی بە ئاسوودەیی بنووم، بۆ لێم ناگەڕێی چێژ لە مردن ببینم، هەی تف لە .!ژیان

وەك دەزانین فەزای قەسیدەکە فەزایەکی گێڕانەوەئامێزەو سەر بە گێڕەرەوەی هەموو شت زانە، ئیقاعی قەسیدەکە نەرمو هێمنو غەمگینە، کات لەنێوان ئێستاو رابردووی نزیکو .دوور دایە، شوێن لە گۆڕستانەوە بەرەو شوێنی بەیەکەوە ژیان (لەگەڵا ئەو) هەنگاو دەنێت

بە گشتی دەتوانم بڵێم ئەو قەسیدەیە خۆدواندنێکی دەروونییەو بە زمانێك کە تەعبیر لە پاڕانەوەو لالانەوە دەکات ژیانی لە دەستچووی خێزانی دەگێڕێتەوە. لێرە لە ئاماژەکردن بە وشەی (خێزان) دوو مەبەست لە ئارادایە، یەکێکیان ئەوەیە کە ئەو قەسیدەیە هاوژیانی بە مانای یەکسانی نێوان ژنو مێرد تەماشا ناکات. دووەمیان ئەوەیە کە چۆن ماف بە خۆی دەدات تایبەتمەندیی خێزانی، یان بە مانایەکی دیکە ئەزموونکردنی ناوەکی -خێزانی-

((دووبارە جەختکردن لە وشەی خێزان ئەوەیە خوێنەر ئەزموونی ناوەکی تاكو ئەزموونی ناوەکی خێزانی کە تەعبیر لە هاوپەیمانی نێوان دوو کەس دەکات لە یەك جیا بکاتەوە، خوێندنەوەو بەدواداچوونەکانی من لەسەر ئەوی دووەمیانە نەك یەکەم)) لە پێناو دەرکەوتنی (منی شیعری، یان منی سینەمایی) بە گشتی بکات... هەر لەسەر ئەو بنەمایە دەشێ دەسنیشانی دوو جۆر لە زمان بکەین: زمانێك کە بە شێوەیەکی دیار واقیعی دەکەوێتەوەو

سۆزئامێزەو هەڵگری تەعبیرکردنە، هەروەها لە لایەن گشتەوە قبوڵە. زمانێك کە لێرە لەڕێگەی بە فیلمکردنی قەسیدەی ناوبراو هەوڵی دۆزینەوەی دەدەین، زمانێکە تەعبیر ناکاتو لە دەرەوەی گشتدایەو توندوتیژییەکی تەعبیرنەکراو دەخاتەوە. شەڕی نێوان ئەو دوو زمانە وەك لەو لێکۆڵینەوەیە دەردەکەوێت، شەڕی دەرکەوتنو تەعبیرکردنە، بە مانایەکی دیکە (منی شیعری) لە یەکەمیاندا هەوڵدەدات بە گشتی سۆزی (خوێنەر) بەلای خۆیدا کێش بکات، بەڵام لە دووەمیان (منی سینەمایی- ئەگەر ئەو دەستەواژەیە گرفت نەنێتەوەو خۆی لە ماناکانی منی شیعری نزیك بکاتەوە) لە بەر ئەوەی لە وێنەدا دەردەکەوێت، بۆیە ناتوانێت (بینەر) بخاتە نێو سۆزی ناوبراوەوە، بەڵکو بێنەر بۆ خۆی خودی دەرکەوتنەکان دەبینێتو هەر لەوێشەوە هەست بە جۆرێك لە کەڵەگاییو توندوتیژیو خۆ فەرزکردنی (من) دەکات.

لێرە ئەگەرچی لە لایەن (شاعیر)ەوە ئەو قەسیدەیە هیچ جۆرە دابەشکردنێك لەخۆ ناگرێت، بەڵام من لەو خوێندنەوەیەدا بۆ ئەوەی روونتر قسە لەسەر دەلالەتە دیارو نادیارەکانیو وێنەگرتنی کامیرا بکەم، هەوڵدەدەم دابەشی حەوت دیمەنی دەکەم.

دیمەنی یەکەم

دیمەنی یەکەم دیمەنێکی شیعرییەو دەکەوێتە دەرەوەی مەکانو زەمانەوە، گرتەو وێنەکان لە دوورەوە کێشراونو تەعبیر لە بۆچوونی منی شاعیر دەکەنو بە رستەی (دیسان منم، لە من زیاتر کێ حەنین دەیکوژێتو...) شاعیر خۆی دەناسێنێت، ئاستی شیعری ئەو دیمەنە لە دەستەواژەی (دیسان منم) بە جەختکردن لە راناوی (منم) دوو رەهەند دەنوێنێ.

رەهەندی یەکەم: هەستو نەستو کۆی حەسرەتو دڵشکانو دۆڕانەکان لەخۆ دەگرێت، ئەوەش لەڕێگەی نزیك بوونەوە لە کردەی شیعرییەوەیەو دەسەلمێنێ کە کردەی شیعری وەك (موراد فەرهاد پور) دەڵێت بۆ خۆی جۆرێکە لە شکست، کردەی شیعری بە حەتمی بە شکست دەگات.

رەهەندی دووەم تەواو پێچەوانەی رەهەندی یەکەمە، جۆرێك لەسەرکەوتن دەخاتە روو، لەوێشەوە راناوی (منم) وێنەی (من)ێکی باڵا بەرز دەکێشێت. کەواتە دیمەنی یەکەم لەو دوو رەهەندەوە دوالیزمییەتی خۆی بە (وەرگر) ئاشنا دەکات.

ئەگەر لە رەهەندی یەکەمی (دیمەنی یەکەم) وەك بینراو، گێڕەرەوەی هەموو شت زان خۆی بە چاوەڕوانی گشتیو مەرگەساتی ئەزموونی ناوەکی یەکسان بکاتو هونەری ئەو خۆ تەماهیکردنە، دواجار لە کۆپیکردنێکی شاعیرانە کۆی حەسرەتو دڵشکانو دۆڕانەکان بنوێنێ، لە رووی زمانیشەوە تەعبیر لە خاوبوونەوەی ماناو گرژبوونی زمان بکات، ئەوە دەتوانین لە پشت گرژبوونی زمانو خاوبوونەوەی مانا ئاماژە بە مازۆخییەتی (من) بدەین. وەك چۆن دەشێ رەهەندی دووەمی دیمەنی یەکەم لە نێرگزییەتەوە بخەینە روو، بەشێکی زۆری نێرگزییەتی نێو قەسیدەکەش بە (من)و راناوی لکاوی (م)ەوە بلکێنین. وەك چۆن وشەی (دیسان) تەواوی رەهەندەکانی زەمەن دەخاتە ژێر سێبەری ئەو (من)ەوە. بەو

مانایەش (دیسان منم لە من زیاتر....) تەعبیر لە رەشکردنەوەو رەتکردنەوەی تەواوی (من)ەکانی دیکە دەکات‌و خۆی لە پلەیەکی بەرزەوە بەسەر (وەرگر)دا دەسەپێنێ.

کەواتە ئەگەر رەهەندی یەکەمی (من) لە دیمەنی یەکەمدا هەڵگری منێکی شیعری‌و مازۆخی بێت، (من)ی دووەم منێکی باڵا بەرزو نێرگزییە، لەنێوان (من)ی مازۆخی‌و (من)ی نێرگزی (منی نێرگزی لای سامی ئەدهەم ئەو منەیە، کە بە دوای ناسنامەی رۆشنبیریی ونبودا دەگەڕێت) دەشێ دوو جۆر لە تەعبیرکردن لە یەکتر جیا بکەینەوە، لە یەکەمیان هەست بە خۆناس کردنێك دەکەین کە (وەك خەیاڵدان) بەپێی چاوەڕوانی داب‌و نەریت دەکەوێتەوە. لە دووەمیان هەست بە خۆ جیاکردنەوە لە مانای پێشووو گەڕان بە دوای ناسنامە رۆشنبیریی ونبوودا دەکەین. بە بڕوای من خۆ جیاکردنەوە لەڕێگەی (من)ی نێرگییەوە بە تەکنیکی سینەماییەوە بەند دەبێت، وەك چۆن خۆناسکردنمان بە کۆپیکردنێکی شاعیرانە بەستەوە.

لەنێوان چاوەڕوانی باو (بەو مانایەی کە ئەزموونی ناوەکی‌و مەرگەسات وێنەکانی دەکێشێت)و جیاکردنەوە لە ماناکانی پێشوو (بەو مانایەی کە لە گەڕان بە دوای ناسنامەی رۆشنبیریی ونبوودا خۆی هەڵدەگرێتەوە) دوو زمان لە ئارادایە: زمانێك کە تەعبیر لە حاڵەتی دەروونی دەکات، بەشێکی زۆری ئەزموونی کەسی (کە بابەت دەبێتە بەشێك لەو کەسە) لەخۆ هەڵگرتووەو هەر لەوێشەوە (شاعیر/کاراکتەر) بە مانا (گادامێریی)ەکەی کە دەڵێت (ئەو بوونەی کە دەکرێ تێبیگەین زمان خۆیەتی) تەعبیر لە (بە مانابوون)ی ژیانی خێزانی خۆی دەکات، وەك دیارە لەو (قەسیدە/فیلم)ە ئەو بە مانابوونە بە دوو لایەنی بیرەوەری‌و چاوەڕوانی دوورو نزیك بەستراوەتەوە، لە دیمەنی چوارەم لەڕێگەی مەنەلۆگەکانەوە هەر دوو لایەنی بیرەوەری‌و چاوەڕوانی، زۆر بە جوانی ئاماژەی بۆ دەکرێت‌و بە ژیانی تاکە کەسی (بە مانای بوونی زیندوو لە بەرانبەر بوونی مردووی "ئەو"ی خێزان گرێ دەدرێت. هەر لەسەر ئەو بنەمایە پەیوەندی شیعرییەت بە یارمەتی بیرەوەری‌و خەیاڵ درووست دەبێت. ئەگەر هەتا ئێرە بە زمانی شیعری قسە لە ئەزموونی ناوەکی‌و کەسی کرابێت، ئیتر لە پاش بە کامیرا ناساندنی ئەزموونی کەسی هیچ تایبەتمەندییەك لە ئارادا نامینێ، زمانێکی دیکە دێتە ئاراوە کە زمانی سینەماییە، بەمجۆرە (بەرزنجی) کاتی لە دەستچوو بە چاوی کامیرا لەڕێگەی وێنە، یان مەنەلۆگەوە زیندوو دەکاتەوە.

لێرە لەنێوان کردەی شیعری‌و بە گشتیکردنی ئەزموونی ناوەکی (کەسی) دەشێ پێناسەکردنی کردەی شیعری لە (موراد فەرهاد پور) بخوازین کە پێیوایە کردەی شیعری ئاگایی مەعریفی‌و هێزی زمان‌و بوێری ئەزموونکردن دەگەیەنێت. هەر ئەوەشە کردەی شیعری لەسەربووردە، یان حاڵەتی دەروونی کە بە گشتی بۆ کۆمەڵێك (گرێ) (حەسرەت) دەگەڕێتەوە، جوێ دەکاتەوە.

بەڵام ئاستی دووەمی کە سینەماییە، لە دووبارە کردنەوەی (من)ی دەسپێکەوە بەرەو (ئەو)ی تووڕەی قەسیدەکە دەبێتەوە. لە پشت ئەو رستەیە پێکهاتەیەکی دوولایەنی‌و ئاڵۆز لە کاریگەری، لەنێوان (من)و (ئەو) دەخرێتە روو. وەك شیعر (من)و (ئەو) بە دوو لایەنی

بیرەوەری‌و چاوەڕوانی دوور بەستراونەتەوە (هەڵبەتە لە زۆربەی کاتتدا بیرهێنانەوە غەمناك دەکەوێتەوە)، بەڵام وەك سینەما شاعیر دواتر دێت لەسەر مێزی مۆنتاژ گرتەکان هەڵدەبژێری‌و چارەسەرییان دەکات (مەبەست ئەوەیە کە مەرج نییە گرتەکان چ وەك شوێن چ وەك کات هاوپەیوەست بن). زمان لەو ئاستەدا تەعبیر لە وێنەی هەستی دەکات‌و سەر بە گشتێتی درۆینەی سینەمایی‌و میکانیزمی ناوەندیاری تەکنیکیە. بەڵام پرسیار ئەوەیە ئایا میکانیزمی ئەو خۆ جیاکردنەوەیە چۆن بە خەیاڵ‌و تەکنیکەوە گرێ دەدەین؟!

ئەگەر ئەو دوالیزمییەتە تەرجەمەی خوێندنەوەکەمان بکەین، دەبێ لە رستەی پرسی (لە من زیاتر کێ حەنین دەیکوژێت‌و...) هەنگاو بنێین، بەو مانایە کاری (دەیکوژێت) لەو سیاقە شیعرییەی (بەرزنجی) هەر تەنها پەیوەندی بە زەمەنەوە نییە، بەڵکو میکانیزمی جیابوونەوە لە واقیع وازی دەکات، واتە وەك چۆن جۆرێك لە مازۆخیەتی لەخۆدا هەڵگرتووە، بە دیوەکەی دیکەش راڕای خود (ناجێگیر، ئیرۆتیکی، ویژدانیی، تاوگیری) نیشان دەدات، هەر لەوێوە منێکی گەڕیدە، منێك کە لە بەرانبەر مردن ممارەسەی ژیان دەکات، بەرهەم دێنێت. هەر لەسەر ئەو بنەمایە درککردنت لەڕێگەی نووسینەوە لە پێشینە خودییەکان دەربکەوێت. کەواتە کاری (دەیکوژێت) لە لایەك شتێ دەڵێ، بەڵام ئێمە لەو گوتنە درك بە شتێکی دیکە دەکەین. هەر لەو یەکتر بڕینەی نێوان ئەوەی دەیڵێ‌و ئەوەی ئێمە لەو خوێندنەوەیە درکی دەکەین سروشتی شیعری دەکەوێتە سەر گوتن نەك درککردن، هەر لەوێشەوە درککرنی ئێمە درێژ دەبێتەوە، بە مانایەکی دیکە درککردنی ئێمە لە منی مازۆخییەوە بەرەو ئەزموونی ناوەکی‌و مەرگەسات‌و لە منی نێرگزییەوە بەرەو گشتێتی درۆینەو ژیان دەبێتەوە.

واتە ئەگەر شیعرییەتی دەسپێك سەر بە حاڵەتی دەروونی بێت‌و لە فەزای شیعری (دیسان منم، لە من زیاتر، کێ حەنین دەیکوژێت‌و رۆحی گەرمی دەخاتە بەر بایەکی سارد) کۆتایی بە منی مازۆخی بێنێت‌و لەوێوە جۆرێك لە (ئومێدی سینەمایی، کە دواتر لە وەهمی سینەماییدا دەردەکەوێت) بە منی نێرگزی ببەخشێت، بەوەی کە منێکە شانازی بەخۆی دەکات‌و دەجولێ‌و دەدوێ، لە بەرانبەر مردن کە نابزوێ‌و نادوێ. ئەوە بە دیوەکەی دیکە شتێ لە ترسیشی لەخۆدا هەڵگرتووە، ئەو ترسە ئەگەرچی بە گشتی ترسی هەموو مرۆڤێکە لە بە گشتیکردنی ئەزموونی ناوەکی، بەڵام لەو قەسیدەیە بە دیاریکراوی لە رستەی (دەروازەی قەبرستانم بە باڵە شکاوەکانت لێ دەگری) ئەو ترسە لە بەرانبەر (ئەو)ی قەسیدە ترسە لە وەستانی ئەزموونی ناوەکی (لەوەی بەڕاستی دەروازەی قەبرستانی لەسەر دابخرێت‌و ئیتر وەك هەر مردووییەکی تر لە ژیان بوەستێت‌و ون بێت‌و نەنووسێت).

لەسەر ئەو بنەمایە دەشێ سەردانیکردنی گۆڕی "ساماڵا-ی خێزان" کە بنەمای (قەسیدە/فیلم)ەکە، لەسەر مەرگی ئەو بونیاد نراوە، لە رووی سینەماییەوە بە مەرگی ئەزموونی ناوەکی لە قەڵەم بدەین. بەو مانایەش ئەگەر مەرگی (ساماڵا) مەرگی ئەزموونی ناوەکی بگەیەنێت، ئەوە ژاوە ژاو، یان دەنگە دەنگی (بەرزنجی) بە گشتێتی درۆینەوە بەند دەبێت. بۆیە لە دیالۆگی نێوان (بەرزنجی)و (ساماڵا)، یەکەمیان دەکەوێتە نێو سنورو دووەمیان تەواوی سنورەکان دەبەزێنێ، یەکەمیان ملکەچی سنورەکانی ژیان دەبێ‌و

دووەمیان بە ئازادی لە شەقەی باڵ دەدات، یەکەمیان لە دوا بەشی ئەو (قەسیدە/فیلم)ە ون دەبێتو شوێنەواری نامێنێ، دووەمیان شوێنی خۆی لە گۆڕدا بەرجەستە دەکات. لەو خاڵەوە هەست دەکەین، لە دەنگی (بەرزنجی) مانا دادەخرێو زمان دەکرێتەوە. بەڵام لە دەنگی (ساماڵ) زمان دادەخرێو مانا دەکرێتەوە. بەو مانایەش دەنگی (بەرزنجی) لە روویماناوە هەڵگری جۆرێك لە گرژبوونەوەیە، بەڵام دەنگی (ساماڵ) لە رووی ماناوە بێ باكو كراوەو (بێ پێچو پەنایە، (هەی تف لە ژیان.

ئەگەر سروشتی شیعری لەسەرەتای ئەو (قەسیدە/فیلم)ە پەیوەندی بە دیمەنێکی شیعری سینەماییەوە هەبێتو دەسپێکێکی سیحری بە سینەمایی بوونی ئەو (فیلم/قەسیدە)یە بەخشی بێت، ئەوە دەشێ ئەو فەزا (شیعرییە/سینەماییە) لە جێ پەنجەی دەرهێنەری ئیتاڵی (بازولینی) یان سویدی (بیرگمان)ی نزیك بکەینەوە، نەك جێ پەنجەی دەرهێنەرێکی وەك (بەرزنجی). ئەوە وا دەکات لەسەرەتای ئەو (قەسیدە/فیلم)ە (بەرزنجی) رۆڵی کاراکتەر بگێڕێ، نەك دەرهێنەر (وەرگر لە بەدواداچوونی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا فەزا شاراوەکانی ئەو دوو رۆڵەی زێتر بۆ روون دەبێتەوە، کە چۆن دواتر کاراکتەر لەڕێگەی منی گێڕەرەوە بە کاری دەرهێنان هەڵدەسێت). لە لایەکی دیکە لە دوای ئەو سەرەتا شیعرییە ئیتر ئەزموونی ناوەکی دەکەوێت، کەوتنی ئەزموونی ناوەکی بە کەوتنی منی شیعرییەوە بەندە، نەك بە کەوتنی منی سینەماییەوە. ئیتر منی گێڕەوەی باڵا بەرز لەڕێگەی گشتێتی درۆینە بەرەو دیمەنی دووەم کێشمان دەکات.

دیمەنی دووەم

دیمەنی دووەم لە دوورەوە گیراوە، بابەتەکان تەعبیر لە ئێستا دەکەن، شوێن گۆڕستانە، لە رستەی (منم... بە ئەسپایی دێم، زێوانەکە بە خەبەر دێنم، بە زمانی گوڵ پێی دەڵێم:(دێمکە ئاوەکە بێنە با بچین گوڵە ماتەکانی سەر سینگی جوانەمەرگ ئاو بدەین، با تۆزو خۆڵی سەر دەموچاوی یەنگی دنیا بشۆینەوە) دێتە ناوەوە .

ئەو دیمەنە لە سێ گرتە پێکهاتووە، گرتەی یەکەم: ئاماژە بە زەمەن دەکات، دیمەنەکە دوورە، بە گشتی زەمەنی ئەو دیمەنە دەشێ بە کاتی ئێستای (قەسیدە/فیلم) بچوێنین، وەك چۆن دەکەوێتە دووتوێی شوێنێکی سەپێنراوەوە کە گۆڕستانە. لە لایەکی دیکە تەعبیر لە جولە دەکات، هەڵبەتە جولە بە بێ شوێنو کات مەیسەر نابێت. دەمەوێت بڵێم ئەو دیمەنە لە سێ خاڵی سەرەکی لە سینەما نزیك دەکەوێتەوە کە زەمەنو شوێنو جولەیە، دواتر هەر سێ گرتە لە جولەیەکی شیاوی خەمئامێزدا لە بەرانبەر کامیرا بە دەلالەتی شیعری: با تۆزو خۆڵی سەر دەموچاوی یەنگی دنیا بشۆینەوە. فەزای سینەمایی تێکەڵ بە فەزای شیعری دەکاتەوە، شیعرییەت لەو تێکەڵا کردنە پەیوەندی بە (یەنگی دنیا)وە هەیە، لێرەدا ئاماژەی یەنگی دنیا تەعبیر لە پاراستنی سڕی تاکایەتی دەکات، (بۆ زێتر ئاشکراکردنی (یەنگی دنیا) بڕوانە قەسیدەی "رۆژباش"ی شاعیر کە دەڵێت: لەوێ کە عەشق دەگاتە رادەی خۆڵەمێش، لە بولێڵێکدا، ژنێك یاغر یاغر دەچێتە سەر گۆڕستان، دوای ئاودانی زەیتوونەکان مەگیرانی (بە یەنگی دنیا دەکات.

کۆتایی هێنانی ئەو سێ بڕگەیە بەو دەلالەتە شیعرییە، جگە لەوەی کرانەوەی ماناو داخرانی زمان دەگەیەنێت، بە دیوەکەی دیکە مازۆخییەتی (من)ی شاعیر بەرانبەر (ئەو)ی جوانەمەرگ دووبارە بەرجەستە دەکاتەوە. دەشێ وەرگر ئەو بەرجەستەکردنەوەیە لە کاری (بچین) بە ئاشکراتر ببینێ، چونکە کامیرا لە کاری (با بچین) وێنەی دوو کەس لە دوورەوە دەکێشێت، کەسی شاعیرو زێوان، بەڵام کەوتنی کەسی دووەم لە دیمەنی سێیەمدا ئەگەر لە لایەك خزینی وێنەی سینەمایی بێت، ئەوە لە لایەکی دیکە گەڕانەوەی کەسی یەکەمە بۆ ناوەوەی خۆی، یان بە مانایەکی دیکە دەشێ خۆ ئامادەکردنێکی مازۆخییانەی شاعیر بێ بەرانبەر هێرشی ویژدانو یادەوەرییەکان، لەنێوان هەژموونی بیرەوەرییەکانو نغرۆبوونی زێوان (کەسی هاوەڵا) ترسی شاعیر دەردەکەوێت، بەڵام ترسی شاعیر هەر تەنها ترس نییە لە بە بیرهێنانەوەی (ئەو)ی جوانەمەرگ، بەڵکو وەك دەبینین ترسە لە کۆی بێدەنگیو خامۆشی دەوروبەر.

دیمەنی سێیەم

دیمەنی سێیەم کە لە ونبوونی زێوان بە وشەی (وادێم) دەست پێدەکات، وەك شوێنو کات هەمان شوێنو کاتی دیمەنی دووەمەو بە درکاندنی کاری وادێم بەرە بەرە لە کامیرا نزیك دەکەوێتەوە، تا دواجار لە رستەی (بە ماتی دەست لە کێلان وەردێنم) شاشەی کامیرا داگیر دەکات.

لەو دیمەنەدا بینەر هەست بەوە دەکات کە (شاعیر/کاراکتەر) زۆرترین هەوڵ بۆ بە پیرۆز راگرتنی ئەو سەردانە خەرج دەکات، چونکە نەك هەر نایەوێت دەستکاری شتەکان بکات، بەڵکو نایەوێت لە خەوی قوڵیش بە ئاگایان بێنێت. ئەوەی لەو سەردانە کە بە تامەزرۆییەوە پێی هەڵدەسێت دەست لە کێل وەرهێنانە. کەواتە لە دوای دەسپێکی ئەو دیمەنە بە وا دێم ئیتر رستەی (بە شەقاوی لەرزۆکاوی) تەنها تەعبیر لە لەرزەی جەستە، بەرانبەر مەرگی (ئەو) ناکات، بەڵکو دەنگیش دەلەرزێ، ئەگەر لەرزینی جەستە وەك کامیرا دیمەنێکی راستەوخۆی حاڵەتی ناوەوەو ئازاری ویژدانو شپرزەییمان پێبناسێنێ، ئەوە وەك دەلالەت تەعبیر لە تەنیایی (شاعیر/کاراکتەر) دەکاتو هەر لەوێشەوە رابردوو دێتە ناوەوە، بەو مانایە دەنگی لەرزۆکی (بەرزنجی) وەك رابردوو بە جەستەی (ئەو)ەوە دەلکێ، هەر لەوێشەوە درککردنی تەنیایی خۆی بە رستەی دەست لە کێلان وەردێنم دەرەوێنێتەوە. ئەگەر مانای یەکەمی ئەو رستەیە رەواندنەوەی تەنیایی بێت، مانای دووەم خۆی لە چێژی گێڕانەوەدا هەڵدەگرێتەوە. یەکەمیان: ترس لەخۆ دەرکردنە. دووەمیان: هەڵگری جۆرێکە لە شەبەقییەتو بە فیکرەی جەستەوە بەندە. کەواتە (کێل) وەك چۆن دەلالەتی (باڵا) لەخۆ دەگرێت، پەیوەندیکردنی (ئەو)یش بە ژیان دەگەیەنێت. (بۆ بە دواداچوونی فیکرەی جەستە، دەشێ خوێنەر بۆ قەسیدەی "من هەمیشە لەوێوە دێم"ی شاعیر بگەڕێتەوە، کە دەڵێت: لە حەوشەکەدا، دوو جار کراسی سپی لە بەر کرد، جارێکیان بۆ منو ئەویتریش بۆ قەبر).

کەواتە دەنگی لەرزۆکی (بەرزنجی) لە دیمەنی سێیەمدا لە لایەك ترسە لە تەنیایی، لە لایەکی دیکە ممارەسە کردنی چێژی لەخۆدا هەڵگرتووە، وەك چۆن بە رووەکەی دیکەش

ئەو هەنگاونانەی (بەرزنجی) رووەو چێورەمەی جوانەمەرگ تەعبیر لە جولەی سینەمایی دەکات. دەمەوێت بڵێم: ئەوەی وەرگر بە لەرزۆکاوی دەیبینێت، دەشێ فیلێکی سینەمایی بێت بەرانبەر (بینین/هەست)و (بیستن/خەیاڵ)، ئەو قسەیەشمان بەوە پشت راست دەکەینەوە کە لەو دیمەنەدا هەست بە داخستنی مانا دەکەین. واتە لە پشت (نە خۆڵ، نە بەرد، نە پنجە گیا...) جگە لە مۆنتاژ کردنی گرتەکانو خزینی وێنە نەبێت، هیچ پەیوەندییەکی دیکەی شیعری وجودی نییە، یان بە مانایەکی دیکە لە پشت ئەو وێنەیە بە قەد ئەوەی (بینین/هەست) دەخرۆشێ، ئەوەندە (بیستن/خەیاڵ) دادەخرێت، یان بە مانایەکی دیکە ئەو وێنەیە دوای کاتی ئێستا دەکەوێ، دەبێتە قوربانی رەهەندی سێیەم تا بۆ وێنەی سروشتی بە کامیراگیراو بگۆردرێ َت.

هەروەها دەشێ لەڕێگەی ئیقاعی گرتەکانەوە جوانکاری جولە (وا دێم، بە شەقاوی لەرزۆکاوی، رووەو چێورەمەکەت هەنگاو دەنێم، نە خۆڵ ، نە بەرد، نە پنجە گیای سەر دڵت، هیچیان وەئاگا ناهێنم، بە ماتی دەست لە کێلەکان وەردێنم) بەرجەستە بکەین، ئەو جوانکارییە بە قەد ئەوەی ئاسۆیەکی نوێ بەرانبەر (بینین) دەکاتەوەو سەر بە زمانی سینەماو تەجریدە، ئەوەندە بە شیعرییەتو خەیاڵەوە بەند نییە. کەواتە جوانکاری جولەسەر بە یۆتۆپیای مۆسیقای سینەماییە، یۆتۆپیایەك کە هەستی جولەکردن دەوروژێنێت. هەر لەڕێگەی مۆسیقای ئەو دیمەنەشەوە زمانی سینەما بەرفرەوان دەبێت، وەك چۆن هەر لەوێشەوە دەشڵەژێ، شڵەژانی زمان، تەعبیر لە دەلالەتە جێبەجێ نەکراوەکان دەکات، بەو مانایەش ئەو (دەنگە دەنگ)ە بە پەرۆشو لەرزۆکاوییەی (بەرزنجی) زێتر داپۆشینی ئاماژەکان دەگەیەنێت. بۆیە لە مانا رادەکاتو بە جولەیەکی نادیار دەکەوێتە نێو رووداوەوە، بەرجەستە کردنی رووداو تەعبیر لە گەیاندنی هەواڵاو کەوتنی شیعرییەت دەکات. ئەو خاڵە زمانی سینەمایی تۆخترو زمانی شیعری کاڵتر نیشان دەدات.

دیمەنی سێیەم کە وەك خۆ ئامادەکردنێك بۆ دیمەنی چوارەم خۆی دەنوێنێ، دەشێ دوو کردەی دیکە لەنێو (ژیان/ئەزموونکردن) بخاتە روو، یەکەمیان: لە رووی دەلالییەوە دەکەوێتە نێو (خراپ ئەزموونکردن)و منی مازۆخی رابەرایەتی دەکات، لە رووی کامیراییەوە شەقاوی لەرزۆکاوی تەعبیری لێ دەکات. دووەمیان: لە رووی دەلالییەوە دەکەوێتە نێو (باش ئەزموونکردن)و بە منی نێرگزییەوە دەلکێت، بەڵام لە رووی کامیراوە بە گرتەی هیچیان وەئاگا ناهێنم بەندە.

ئەگەر خراپ ئەزمونکردن بۆ ناوەندیاری شیعری (دەنگ، رەمز، نووسین، سپێتی) بگەڕێتەوە، باش ئەزموونکردن بۆ ناوەندیاری سینەمایی(کامیرا، سروشتی رووناکی، مامەڵەکردن، کیمیاگەری، ئامێرەکانی دیکە..) دەگەڕێتەوە.

لێرەدا دەمەوێت بڵێم درێژبوونەوەی رووە سۆزئامێزو بریقەدارەکەی ئەو (قەسیدە/فیلم)ە بە قەد ئەوەی پەیوەندی بە کردەی دووەمەوە هەیە، ئەوەندە بە کردەی یەکەمەوە بەند نییە.

ئەوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە لە کردەی سینەمایی ماوەی نێوان بینەرو وێنە لەڕێگەی جولەی خەڵەتێنەوە نامێنێت، لەوێشەوە بە یارمەتی مۆسیقا وا دەکات بینەر لە حاڵەتی گرتنی

گۆشەی نیگای دیمەنەکان تێکەڵا بە کامیرا بێت، نەك بە ماناو خەیاڵی زمان. بەمجۆرە وێنەی شیعری دەبێتە قوربانی جولەی منی کامیرایی‌و بۆ وێنەی بە کامیرا گیراو دەگۆڕێت.

دیمەنی چوارەم

دیمەنی چوارەم بە گرتەی (بە ناڵەیەکی حەزین دەچرپێنمە گوێت) دەست پێدەکات، هەڵبەتە ئەو گرتەیە وەك شوێن گۆڕستان‌و وەك زەمەن دەکەوێتە ئێستای (قەسیدە/فیلم)ەوەو گرتەکە تەواوی شاشەی داگیر کردووە، بەڵام دواتر لە جولەیەکی تەکنیکیدا لە توێی ئیقاعێکی پرسئامێز کامیرا ئاسۆی بینینی بۆ رابردوو (بەیەکەوە ژیان) دەگوازێتەوە، بەڵام وەك شوێن تەعبیر لە ماڵا (واتە ژیانی منی زیندووو ئەوی جوانەمەرگ) دەکات.

کۆی گرتە پرسئامێزەکانی دیمەنی چوارەم دەکەوێتە نێو ئیقاعێکی نەرم‌و هێمن، ئیقاعی نەرم‌و هێمن فەزای بیرخستنەوە دەکاتەوەو زێتر سەر بە لاواندنەوەیە، وەك چۆن لەو دیمەنە لاواندنەوەش دەکەوێتە نێو مەنەلۆگەوە. (بارستارکۆ)ی (ئیتاڵی) ئیقاع بە بەرهەمی جوانکاری جولە دادەنێت، ئەو پێیوایە ئیقاع ئاسۆیەکی نوێ بەرانبەر بینین دەکاتەوەو دەبێتە تایبەتمەندی زمانی سینەمایی‌و کۆدی گێرانەوە لەخۆ دەگرێت. ئەگەر بەشێك لە پەیوەندی زمانی (فیلم/قەسیدە) بە زمانی سینەمایی ئەوە بێ کە لە ئیقاعدا خۆی دەنوێنێ، بەشێکی دیکەی لە مەنەلۆگەوە دەردەکەوێت. مەنەلۆگ لە هونەری سینەماییدا سیستەمێکی تەعبیرییەو میکانیزمی بەرهەمهێنانی کۆی ئەو دەلالەتانەیە کە (دەرهێنەر/شاعیر) لەڕێگەی (حاڵەتی دەروونی/تەکنیك) دەیخاتە روو، هەر لەوێشەوە بینەر دەخاتە گەمەیەکی سیحرئامێز، ئەگەر بە جۆرێك ئەو میکانیزمە لە هونەری سینەمایی ناساندنی فەزا شاراوەکانی کاراکتەر لەخۆ بگرێت‌و نیازی تایبەتی لە پشتەوە بێت، بە دیوەکەی دیکە هونەرێکە لە هونەرەکانی کێشکردن‌و تێوەگلانی وەرگر.

بەڵام لە رووی دەلالییەوە خوێنەر لە خوێندنەوەی مەنەلۆگەکانەوە هەست دەکات ئەوەندەی بەرچاو خستنی دیمەنە هەڵبژاردەکان کاری لەسەر کراوە، ئەوەندە ئاماژەی شیعری‌و شیعرییەت فەرامۆش کراوە. وەك گوتمان بەشێکی زۆری پەیوەندییەکانی نێوان سینەماو شیعر دەکەوێتە سەر رەوانبێژی‌و رووناکییەوە، بەو مانایە (بەرزنجی) دەیەوێت زۆرترین رووناکی بخاتە سەر هەڵبژاردەیەك لە پێکەوە ژیان‌و ئەزموونی ناوەکی، رووناکی خستنە سەر ئەزموونی ناوەکی بە هەموو مانایەك تەعبیر لە بە گشتیکردن دەکات، هەر لەو هەڵبژاردەیەشەوە گەمە لەگەڵا هەستی سۆزئامێزی (بینەر/خوێنەر) دەکات‌و لەنێو ئەزموونی ناوەکی خۆی دەیتوێنێتەوە. لێرەدا لەو بەر چاو خستنە سیستەمی سینەمایی رۆڵی گرنگی بینیووە، چونکە ((لە فیلمدا "بینەر" خۆی بە کاراکتەری هاوێنە بەراورد دەکات‌و لەوێشەوە خۆی تێکەڵا بە "چیرۆکبێژ" دەکات)). هەر لەوێشەوە هەستێکی جولەئامێز بەرەو ژانوژوواری دیمەنە هەڵبژاردەکانی بە یەکەوە ژیان (من‌و ئەو)مان دەکاتەوە، بڕوانە: (-کوا مەقاماتی راکشان؟-کوا جگەر کێشانی پێش چوونە نێو جیگا؟-کوا لەعابەکانی زیلان؟-کوا فاتورەی ئاوو کارەبا؟-کوا کاسێتی (القلب یعشق کل الجمیل)؟-کوا پاکەتی سۆمەری بولگاری؟-کوا بالیفە گەورەکەمان؟-کوا بەتانییە دوو نەفەرییەکەمان...)

هەڵبەتە گوتنی مەقاماتو کردەی راکشان نەك هەر تەنها لە بنەڕەتدا وێنەیەکی بە کامیرا گیراومان پێدەبەخشێت، بەڵکو هەستی وەرگریش بەو جولەیە دەخرۆشێنێ (بەکار هێنانی وشەی "خرۆشاندن" بە مانا سێکسییەکەی پەیوەندی بە وشەی "راکشان" دەکات). بە گشتی هەر لەسەرەتاوە ئەو سەربردەیەی (بەرزنجی) زەمەن بە مەکان، ئێستا بە رابردوو گرێ دەدات، کۆی ئەو گرێدانەش بە جولەی سەردانی گۆڕستانەوە دەلکێ. بەڵام ئەگەر لە هەر سێ دیمەنی سەرەتا، کامیرا ئەسڵی یەکەم بگەیەنێت، ئەوە لەم دیمەنە کامیرا کۆمەڵێك گرتە دەگرێ، کە لە حاڵەتی دووەمو کۆپیکراوی ئەسڵن. بەڵام (بەرزنجی) بە وشەی پرسی (کوا) درککردنت لەڕێگەی وڕوژانی هەستی وەرگر هەمان جولەی ئەسڵاو یەکەمیان تێدا دووبارە بکاتەوە. وشەی (کوا) لەو مەنەلۆگانەدا کارێکی گرنگ لە ئەستۆ دەگرێ، ئەویش لە لایەك خستنە جولەی وێنەکانە لە لایەکی دیکە ئاسانکاری بۆ کامیرامان دەکات، بۆ ئەوەی کامیرا لە شوێنێکی دیاریکراو جێگیر بکات.

کوا مەقاماتی راکشان؟ -کوا جگەر کێشانی پێش چوونە نێو جیگا؟ -کوا رۆمانی (مرحبا - ایها الحزن) -کوا لەعابەکانی زیلان؟....هتد. لە کۆی ئەو گرتانەدا راستەوخۆ بەشێکی زۆر لە وەهمی کامیرا دەکەوێتە سەر مۆنتاژ بەو مانایەش وەك (کارکۆفسکی) پێیوایە رۆڵی مۆنتاژ بە شێوەیەکی گونجاو رۆڵی تەوزیفیکردنی جولەیە، هەر لەوێشەوە ئەساڵەتو قوڵایی ناوەڕۆك (کە لێرەدا سەردانیکردنی گۆڕی جوانەمەرگە) دەگەیەنێت. بەو مانایە ئەوە (دەرهێنەر/شاعیر)ە، لە هەڵبژاردنی گرتەو وێنەکاندا بیروڕای خۆی دەسەپێنێت، هەر لەوێشەوە منی نێرگزی بەپێی یاسای بینین دەردەکەوێتەوە، یاسای (بینین/هەست) لە سینەمادا لە قەڵەمباز دێتە بەرهەمو نابەردەوامی حوکمی بەسەردا دەکات، بەردەوامبوونی هونەریش لە سینەمادا لەسەر تەجاوزکردنی ئەو نابەردەوامیە رادەبێتەوە، هەر لەوێشەوە بە دیمەنی پێنجەم ئاشنامان دەکات.

دیمەنی پێنجەم

دیمەنی پێنجەم لە دووبارەکردنەوەی دەستەواژەی (وا دێم) یادەوەرییەکان بە جێ دەهێڵێو دێتە نێو گۆڕستانەوە، ئەو هاتنەوەیە، لە رووی دەلالییەوە دەست گرتنی خوێنەرو گەڕاندنەوەیەتی بۆ گۆڕستان، وەك چۆن لە رووی سینەماییەوە وەجولەخستنی کامیرایە، لەنێوان وریاکردنەوەی خوێنەرو وەجولەخستنی کامیرا فەزایەکی دیکە لە پرس دێتە بەرهەم. جیاوازی نێوان رستەی پرسی دیمەنی چوارەمو دیمەنی پێنجەم لەوەدایە کە یەکەمیان هاوژیانی دەکێشێو دووەمیان تاکایەتی دەنوێنێ، بەوەش لە دروستکردنی وێنەدا توانای کامیرا دەردەکەوێت لەوەی کە کامیرامان بە ئارەزووی دەرهێنەر یاری بە وێنەکان دەکاتو رووەکانیان دەگۆڕێت، هەروەها گێڕەرەوەش لەڕێگەی رستەکانی پرسەوە ئەو کارە ئەنجام دەدات، بەو مانایە دیمەنی پێنجەم لە رستەی پرسی (نازانم دەمناسیتەوە یان نا) دەنگە دەنگی خۆی لەمیانی وەرگرەوە درێژ دەکاتەوە.

ئەگەر لە رووی دەلالییەوە بشێ بتوانین ئەو وێنەگرتنە بە دیمەنی یەکەمو رستەی (لە من زیاتر، کێ حەنین دەیکوژێتو رۆحی گەرمی دەخاتە بەر بایەکی سارد) گرێ بدەین،

هەروەها بە دیاریکراوی (ڕۆح دانە بەر بای سارد) وەرگرین، دەبینین هەر ئەو بایە ساردەیە، کە دەبێتە بنەما بۆ کۆی وێنە غەگینەکانی دیمەنی پێنجەم. بەڵام ئایا (بای سارد) تەعبیر لە بەدگوزەرانی دەکات، یان ڕۆح دانە بەر بای سارد هەنگاونانە بەرەو لوتکەی باو !باش گوزەرانی؟

لەنێوان بەدگوزەرانیو هەنگاونان بەرەو لوتکەی بای سارد (ئەگەر ئەو دەستەواژەیە گرفت نەنێتەوە) دەشێ دوو مانا هەڵگرینەوە، یەکەمیان پەیوەندی بە شیعرییەتو تەعبیری شاعیرانەو مازۆخیەتەوە هەیە، دووەمیان گەیشتن بە لوتکەی بای سارد تەمەنێك دەگەیەنێت. ئەگەر لەو خاڵەوە بگەینە بەراوردکردنی بەدگوزەرانیو باشگوزەرانییەوە ئەوە (بەرزنجی) دەکەوێتە دووەمیانەوە بەوەی کە تەمەنێکە دەژی، بەرانبەر (ئەو) کە کەم ژیا، هەر لەوێشەوە سەرکەوتنەکانی خۆی لە بووندا روون دەکاتەوە، روونکردنەوەی زێندوێتی بەرانبەر مەرگ، بەرجەستەکردنی (من)ی باڵایە لە بەرانبەر (ئەو)ی کێل، ئەوەش تەعبیر لە .جیاوازی منی مازۆخیو منی نێرگزی دەکات

بەڵام لە رووی سینەماییەوە با بزانین (بەرزنجی) چۆن وێنە هەڵبژاردەکان بە ئارەزووی خۆی دەخاتە بەردەم شاشە (ئێستا سەرم کوێستانی بەمۆیەو تێی ئاڵاوە تەم، ئێستا تەبەشم، تژییە لە قۆرتو چاڵا، ئێستا دوو چاوە قاوەییەکەم کزو کەم حوکمن، ئێستا سیخە سیخی سینگم، رۆژە رێیەك دەڕوا) پرسیار ئەوە نییە، ئایا ئەو وێنانە بە بێ لایەنی نیشان دەدرێن یان نا، پرسیار لە داگیرکردنی شاشەدایە. کەواتە ئایا (بەرزنجی) لە پارچە پارچەکردنی جەستە (سەر، تەبەش، چاو، سینگ) دەیەوێت چ بڵێت، ترسی تەمەن بگەیەنێت، یان !بەدگوزەرانی؟

هەڵبەتە لە پشت داگیرکردنی شاشە دەشێ دوو هۆی سەرەکی دەسنیشان بکەین، یەکەمیان لە نێرگزیەتەوە نزیك دەبێتەوە، دووەمیان بەرجەستەکردنی نیازێکی دیاریکراو دەگەیەنێت، واتە دەیەوێت بڵێ بزانە من لە دوای تۆ چیم لێهاتووە، هەر لەوێشەوە هونەری سینەمایی بەو .مانایەی کە ماوەی نێوان بینینو هەستکردن کورت دەکاتەوە وێنەکان جوانتر نیشان دەدات

لەنێوان پرسی بەدگوزەرانیو باش گوزەرانی، مرۆڤ هەڵگری پرسێکی دیکەشە ئەویش پرسی بوونگەراییە، پرسی بوونگەرایی لەو دیمەنەدا بە بڕگەی نادیارو وێنە نەگیراوی (بەڵام، هەمان سەرخۆشو حەشاشەکەی جارانم) دەلکێ، کۆتایی هێنانی دیمەنی پێنجەم بەو رستە شیعرییە نەرمو نەگیراوە، ئەگەر لە لایەك بەبیرهێنانەوەی ئەو پەیوەندییە بوونگەراییە بێت، کە لەنێوان (ئەو)ی جوانەمەرگـو (من)ی زیندوو دایە، ئەوە لە ونبوونی (ئەو)، پەیوەندی ناوبراو دەلالەت لە ئەزموونکردنی درۆینەو پشتگوێ خستنی دیاردەکانو پشتگوێ خستنی هەڵوێستو ئازادیو هوشیاری دەکات. کەواتە ئەو رستە شیعرییە ململانێیەك دەگەیەنێت، ململانێیەك کە دەکەوێتە نێوان خۆناسکردنو خۆنەناسکردن، ململانێیەك کە بە .درێژایی ژیان، رۆحو جەستەی (من)ی زیندوو پێیەوە دەتلێتەوە

لە رستەی ناوبراو کامیرا هەناسەیەك دەدات، لەنێوان گواستنەوەی ئاسۆی بینینو ماناکانی ئەو رستەیە ماوەیەك بۆ بەدواداچوونو خەیاڵ هەیە، شیعرییەتی مانا لەو ماوەیەدا خۆی

هەڵدەگرێتەوە، دواجار ئەو ماوەیە بە دەستەواژەی (دە گوێم لێبگرە) دووبارە کامیرا دەخاتەوە جولەو دیمەنی شەشەم رادەگەیەنێت.

دیمەنی شەشەم

دیمەنی شەشەم لە دەستەواژەی (دە گوێم لێبگرە) هەوڵدەدات دەرککردن لە دیمەنی پێنجەم نەترازێ، ئەوەش (کارکۆفسکی)و مۆنتاژ کردنی دیمەنەکانمان بیر دەخاتەوە، کە تەوزیفیکردنی جولەیە بە شێوەیەکی گونجاو، بەو مانایە هەر سێ دیمەنی چوارەمو پێنجەمو شەشەمیش ئەسالەتو قوڵایی خۆیان لە مۆنتاژ کردنەوە هەڵدەگرنەوە، بەو مانایەش گێڕەرەوە لە بری کاری سەرەکی خۆی پشت بە مۆنتاژکردن دەبەستێتو زێتر لە کردەی دەرهێنان نزیك دەبێتەوە. ئەگەر بەشێك لەو ئەساڵەتە پەیوەندی بە هەڵبژاردنی ئیقاعو دیمەنەکانەوە هەبێتو لەوێشەوە تەکنیکی سینەمایی ئەرکی رێکخستن ببینێت، ئەوە بەشێکی پەیوەندی بە بابەتو گێڕەرەوە دەکات، گێڕەرەوەش لەرێگەی هەڵبژاردنی مەنەلۆگی ناوەوە ئاراستەی بۆگێڕەوەو وەرگر دیاری دەکات، لەوێشەوە پەرچەکرداریان تێدا دەوروژێنێ. چیرۆك هەمیشە لە مەنەلۆگەکانی ناوەوە دەمانخاتە نێو حاڵەتێکی دیارو نادیار، بەڵام سینەما لەرێگەی جولەی وێنەو مۆسیقاوە بە شاشەمان گرێ دەدات، هەر لەوێشەوە بینەر تەماهی هاوێنە دەبێت، نەك دەنگی گێڕەرەوە، ئەو تەماهی بوونە راستەوخۆ پەیوەندی بە تەکنیکەوە هەیە، وەك چۆن پەیوەندی بە دەرکەوتنی شوێنەوە دەکات.

دیمەنی شەشەم لە رووی دەلالییەوە جارێکی دیکە لە ناچارکردنی (ئەو)ی جوانەمەرگ، بۆگێڕەوەش ناچاری گوێ گرتنو نواندنی هاوخەمی دەکات. ئەوەش زۆر بە جوانی لە کاری داخوازی (دە گوێم لێبگرە) دەردەکەوێت، فرمانی داخوازی (دە گوێم لێبگرە) سەرەڕای ئەوەی کە هیچ ئەرزشێك بۆ نائامادەیی (ئەو) دانانێت، پێشێلکردنی ئازادیشی لەخۆدا هەڵگرتووە، واتە سەرەڕای ئەوەی کە سنور بەزاندنە، بچووککردنەوەش دەگەیەنێت. لە رووی سینەماییەوە بە دەستەواژەی (دەگوێم لێبگرە، تا بەو پەڕی حوزنەوە پێت بڵێم) شاشەی کامیرا بە روخساری خۆی پڕ دەکاتەوە، بەڵام وەك شوێن درێژ کراوەی هەمان شوێنی سەپێنراوە، پاشان ئاراستەکردنی کامیرا دەباتەوە رابردوو (لەگەڵا ئەو) ژیان دەخاتەوە بیر، واتە هەر وەك دیمەنی چوارەم کامیرا روو لە رابردووە، هەر لەوێشەوە بڕوانە چۆن دیمەنی شەشەم لەو رستە پرسیارئامێزانەوە ئۆپۆرتیۆنیستیەتی خۆی دەخاتە روو (-رەشنووسی رۆمانەکەم چی بەسەر هات؟-پانتۆڵە قەدیفە زەیتونییەکەم چی بەسەر هات؟-چەرخە ئیتاڵیە ستیلەکەم چی بەسەر هات؟-رانکو چۆخە مەرەزییەکەم چی بەسەر هات؟-ئەو رەسمەی لەگەڵا جەلیل قەیسیدا گرتبووم چی بەسەر هات؟ -رادیۆ هەشت مۆجەکەم چی بەسەر هات؟)، سەیرکەن لە وێنەکێشانی ئەو شتە تایبەتیانەدا چۆن سیما نێرگزییەکانی خۆی بە (ئەو)ی جوانەمەرگـو بۆگێڕەوەو وەرگر دەفرۆشێتەوە. دەشێ وێنەگرتنی شتە خودییەکانی دیمەنی شەشەم پەیوەندی بە کۆی وێنە هەڵبژاردەکانی دیمەنی پێنجەمەوە بکەن، بەو مانایەش رەشنووسی رۆمان لەرێگەی دیمەنی پێنجەمەوە دەبێتە تەم، پانتۆڵو رانکو چۆخە کون کون دەبێت، چەرخە ئیتاڵییەکە توانای سووتانی نامێنێ، رادیۆکە،

خشە خشی رۆژەرێیەك دەڕوا، ئەو رەسمەی لەگەڵا جەلیل قەیسی تاكو ئێستا جگەرەی تێدا
.(نەكوژاوەتەوە، (بۆ ئەو یەكتر تەواوكردنە بڕوانە رستە پرسئامێزەكانی دیمەنی پێنجەم
ئەگەر بە جوانی سەیری دیمەنی شەشەم بكەین دەبینین لە كۆی وێنە گرتنی (هەشت) گرتەدا تەنها لە دوو گرتەدا، كامیرا روو لە شتە خودییەكان لادەدات، یەكێكیان (ئەلبوومی رۆژی شەكراو چی بەسەر هات؟) كە پەیوەندی بە (ئەو)ی مردوو هەیە، ئەویدیكەیان (بەدلەكەی عید میلادی كاڵێ چی بەسەر هات؟) كە پەیوەندی بە (كاڵێ)ی منداڵەوە دەكات. بەو مانایە كۆی وێنەكانی دیكە دەلالەت لە بەرجەستەكردنی منی نێرگزیو پێشێلكردنی مافەكانی (ئەو) دەگەیەنێت. ئەگەر هەڵبژاردنی ئەو رستانە وەك گێڕانەوە جۆرێك بێت لەڕێخۆشكردنو دروستكردنی فەزایەكی گونجاوی بۆ ئەوەی بۆگێڕەوەو وەرگر خۆیان بۆ پرسیارە جەرگبڕەكانی (ئەو)ی جوانەمەرگ ئامادە بكات، ئەوە لە رووی سینەماییەوە گەمەیەكە
.!لەمیانییەوە دەیەوێت هەستی بیستنو بینین لە دیمەنی حەوتەم دووچاری شۆك بكاتەوە
دیمەنی حەوتەم
لە دیمەنی حەوتەمدا كامیرا لەنێو گۆڕستان بە دوای كۆترە باریكەیەكدا دەڕوا، پاشان ئەو كۆترە باریكەیە دێو لەسەر شانی راستی گێڕەڕەوە دەنیشێتەوە (هەست دەكەم، كۆترە باریكەیەك، لەسەر شانی راستەم دەنیشێتەوە) ئیتر لەوێوە گێڕەڕەوە پێمان دەڵێت دەزانن ئەو كۆترە باریكەیە رۆحانییەتی كێیە؟ ئەوە رۆحانییەتی شەكەتی (ئەو)ە (دەزانم، ئەمە رۆحانیەتە شەكەتەكەی تۆیە) لێرەدا گێڕەڕەوە وەسفی كۆترە باریكەی گۆڕستان دەكات، ئەو وەسفە لە رووی رەمزەوە پاكێتی رۆح دەنوێنێ. كەواتە دەسپێكی دیمەنی حەوتەم لە روویەك پاكێتی (ئەو) دەگەیەنێت، لە روویەكی دیكە مژدەی سەركەوتنی گێڕەڕەوە رادەگەیەنێت.
لەنێوان (پاكێتی)و (سەركەوتن) كامیرا بۆ سەلماندنی سەركەوتن لەسەر كۆترەكە دەوەستێو (دواتر پێكرانی كۆترەكە ئەو سەركەوتنە زێتر پشت راست دەكاتەوە) مۆسیقاش لە گەیاندنی پەیامی كۆترەكە بەشداری خۆی دەنوێنێو گەمە دەخاتە جولەی هەمە رەنگەوە، هەر لەوێشەوە ئاسۆیەكی نوێ بەرانبەر بینین دەكاتەوە، بەو مانایە زمانی ئەو دیمەنە دەبێتە زمانێكی سینەماییو كۆدی گێڕانەوەو داڕشتنەكەش لەو زمانەدا جوانترو تۆكمەتر خۆی
.نیشان دەدات
رستەی (بە گەمەیەكی پڕ لە بێزاری پێم دەڵێ) جۆرێك لە ئیشكالیەتی تێدایە، دەشێ ئەو ئیشكالیەتە پەیوەندی بە (گەمە)وە هەبێت. چۆن گەمەی كۆترەكانی گۆڕستانو گەمەی كۆترەكانی دەرەوەی گۆڕستان لێكجیا بكەینەوە؟ چۆن بە بێزاریو شادی گرێیان بدەین؟! هەروەها دەشێ ئیشكالیەتی (گەمە) پەیوەندی بەسەركەوتنی ژیانو پاكێتی مەرگەوە بكات... دواجار ئایا ئەو بێزارییە لە گەمەوەیە، یان پەیوەندی بەو كێلەوەیە كە كەوتۆتە سەر رۆحی (ئەو)ی جوانەمەرگ، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش دەشێ بپرسین: بەراستی ئەوە كۆترە باریكەی رۆحی شەكەتی ئەوە لەسەر شانی گێڕەڕەوە هەڵنیشتووە، یان سێبەری گرانی
.!كێلەكانی گۆڕستانە فەزایەكی پڕ حوزنییان خستۆتەوە

ئەگەر ئەو رستەیە لە تەکنیکی سینەمایی نزیك بکەینەوە، هەستدەکەین لە پشت کامیرا فیڵێك لە ئارادایە، ئەو فیڵە وەك لەسەرەتادا گوتمان پەیوەندی بە جولەو خەڵەتاندنی چاوەوەیە، دەمەوێت بڵێم لەو فیڵە سینەماییەدا (کێل)و (کۆتر) تێکەڵا یەك دەکرێت، بەو مانایە لە گەمەی کێلو کۆتردا ئەوە کۆتر نییە دەڵێت:-یەکەم چرپەی عاشقەکەت لە کوێە؟. بەڵکو ئەوە کێلە دەڵێت چرپەی دوێنێت دەنگە دەنگی ئەمڕۆتە. ئەوە کۆتر نییە دەڵێت (-ژمارەی یەکەم تەلفۆنت لە کوێیە؟) بەڵکو ئەوە کێلە دەڵێت ژمارەی تەلفۆنەکەت ئەو مێژووە هەڵکۆڵراوەیە کە تەعبیر لە کۆچی دوایی (ئەو) دەکات. ئەوە کۆتر نییە دەڵێت:-یەکەم نامەی کە بۆت نووسیم لە کوێیە؟ بەڵکو کێلە دەڵێت: نامەی دوێنێت نەخشی ناوی هەڵکۆڵراومە. ئەوە کۆتر نییە دەڵێت: ژمارەی یەکەم ئوتێل کە روومان تێکرد لە کوێیە؟ کێلە دەڵێت: یەکەم ئوتێل، ئەو گۆڕستانەیە. ئەوە کۆتر نییە دەڵێت: یەکەم جێ ژوانمان لە کوێیە؟ کێلە دەڵێت: یەکەم جێ ژوان ئەو سێبەرە کورتە باڵایەی منە، کە ناتوانی نێرگزییەتی خۆتی پێداپۆشیت.

هەڵبەتە نزیککردنەوەی کۆتر لە کێل، ئەگەر بە دیوێك تەعبیر لە گەمەیەکی سینەمایی بکات، بە دیوەکەی دیکە دەلالەتئامێز دەکەوێتەوە، هەر بەو مانایەش رستەی (لە پڕ دەفڕیو دەروازەی قەبرستانم بە باڵە شکاوەکانت لێ دەگریو بە تووڕەییەوە پێم دەڵێ:) وەك گرتەی سینەمایی رووی کامیرا دووبارە لە وڕێنەی (کوا-یەکان) هەڵدەگرێتەوەو دوای فڕینی کۆتر دەکەوێت، بەڵام لەو گرتەیەدا وێنەی کۆترێکی پێکراومان بۆ دەکێشێت، کۆترێکی پێکراوو تووڕە، پێکراو بە هۆی بەگشتیکردنی ئەزموونی تایبەتی خێزانیو تووڕە لە بەرانبەر پێشێلکردنی مافەکانو هەڵبژاردنی گرتەو وێنەکان بە ئارەزووو مەبەستەوە. پێکراو بە فەرمانە سەپێنراوەکانی دیمەنی شەشەمو تووڕە لە بەرانبەر ئۆپۆتیۆنیستییەت!.

ئەگەر لە دیمەنی پێشوو، پێکچواندنی کۆترو کێل پەیوەندی بە دیمەنی سێیەمو رستەی (بە ماتی دەست لە کێلەکان وەردێنم) هەبێت، ئەوە لەو دیمەنە دەشێ بۆ ئەو پێکچواندنە لە رووی دەلالییەوە لە پەیوەندی تووڕەییو رەقییەوە قسە بکەین، بەڵام وەك دەزانین پێکچوواندنی کۆتری تووڕەو کێلی رەق لە کردەی فڕین دووچاری ئیشکال دەبێتەوە. پێشتر ئەوەمان بە جولەی کامیراو ناوەندیاری تەکنیکییەوە گرێ دا، بەوەی کە سینەما دەتوانێ (24) بیستو چوار وێنە لە یەك چرکەدا نیشان بداتو هەر لەڕێگەی ئەو خێراییەشەوە وێنەکان وا دەرکەون کە دەجولێنەوە، بەو مانایە لە بری خەیاڵی ئەدەبییەوە، وەهەم درووست دەکاتو چاوی بینەر لەڕێگەی وەهمەوە لە سکوونی رەهاوە بەرەو جولەی هەمەرەنگ دەکاتەوە.

کەواتە ئەوەی لەڕێگەی وێنەگرتنی کامیراوە بە بینەری دەدا کۆتر نییە دەفڕێ، بەڵکو ئەو کێلە رەقەیە کە گێڕەرەوە لە دیمەنی سێیەم دەستی تێوەرینا بوو! هەڵبەتە لەو دیمەنەدا زمانی سینەمایی لەڕێگەی کامیراوە بە دوای کۆترێکی باڵشکاو دەکەوێت تا دەگاتە دەروازەی گۆڕستان، بەڵام زمانی دەلالی بە دوای وڕێنەی گێڕەرەوە دەکەوێ، کە کێلی رەقی زامدارکراو (بە ناوو رۆژی کۆچی دوایی جوانەمەرگ) بە کۆتری باڵکاو دەچوێنێ!.

بەمجۆرە ئەوەی گێڕەرەوە وەك کاراکتەری سەرەکی شاشەو پاڵەوانی سەرکەوتوو نیشانی دەدات، وەهمی سینەماییە، هەر لەڕێگەی ئەو وەهمەشەوە بە دیوێك هەست بە نێرگزییەت

دەکات، بە دیوەکەی دیکە تووشی لەخۆنامۆ دەبێت. بەڵام بە هاتنە ناوەوەی (ئەو)ی جوانەمەرگ لە رووی دەلالییەوە بە رستەگەلی (-ئەی پیاو ئەی دڕندەی تێر نەخۆر -ئەی دەعبای مشەخۆر -ئەی گەورەترین درۆزنی مێژوو، ئەی ساختەچی ئەی کارخانەچی -تۆ کە ئێستا لە باوەشی ژنێکی دیکە دای، تۆ کە ئێستا بۆنی هەناسەیەکی دیکە دەکەی، بۆ لێم ناگەڕێی بە ئاسوودەیی بنووم -بۆ لێم ناگەڕێی چێژ لە مردن ببینم، هەی تف لە ژیان) ئەو وەهمە سینەماییە بەتاڵ دەکاتەوە، نەك هەر هێندە بەڵکو تەواوی دیمەنو دەرکەوتە نێرگزییەکانو تەواوی کەڵەگاییو نێرایەتی ریسوا دەکات. لە رووی سینەماشەوە دواتر کامیرا لە کەوتنی گێڕەڕەوەو ونبوونی لە بەر دەم کامیرا وەك چۆن مەرگی ئەزموونکردنی درۆینە رادەگەیەنێت، پرسی ئەو (قەسیدە/فیلم)ەش کە لە کاری (دەیکوژێت)ی دەسپێك روونمان کردەوە بە ئەنجام دەگات. هەر لەوێشەوە بە دزێوترین شێوە وێنەی کەڵەگاییو نێرایەتی دەخرێتە روو. لە دوا گرتەی ئەو فیلمەدا رووی کامیرا لە گۆڕستان تەنها گۆڕو ئەزموونکردنی (ئەو)ی جوانەمەرگ لە غیابی گێڕەڕەوە نیشان دەدات، واتە (ئەو)ی جوانەمەرگ لەڕێگەی گۆڕەکەیەوە خۆی دەدۆزیتەوە، بەڵام گێڕەڕەوە دەتوێتەوەو ون دەبێتو هیچ ئاسەوارێك لە دوای خۆی جێ ناهێڵێت، بە ونبوونی گێڕەڕەوە تەنیا ئاسەوارێك لەسەر شاشەی سینەما وجودی هەبێتو بجولێتەوە (تف) کردنی (ئەو)ی جوانەمەرگە، شاشەی سینەما لە وێنەگرتنی (تف کردن)ی (ئەو)ی جوانەمەرگ لە ژیانی درۆینە، نوغرۆ دەبێت.

دەرئەنجام:

ئەوەی لە خوێندنەوەی ئەو (قەسیدە/فیلم)ە بۆمان روون دەبێتەوە لە سێ ئاست دەردەکەوێت:

ئاستی یەکەم: سیناریۆی سەردانی گۆڕستانو بە دیاریکراوی ئاماژە بە گۆڕی (ساماڵ)ی خێزان دەکاتو هەر سێ دیمەنی یەکەمو دووەمو سێیەمی لەخۆ گرتووە، جگە لە زێوان کە هەر لە دیمەنی دووەمەوە ون دەبێت، گێڕەڕەوەی هەموو شت زان کاراکتەری سەرەکییەو بەپێی دابو نەریتی گۆڕستان رێورەسمی سەردانەکە بە دەنگە دەنگ دەڕازێنێتەوە، لەو گێڕانەوەیەدا کامیرا لەنێو گۆڕستان دیمەنەکان دەکێشێت.

ئاستی دووەم: سیناریۆی سەربردەی ژیانی لەدەستچووی ("من"ی گێڕەڕەوەی زیندووو "ئەو"ی جوانەمەرگ)ە، گێڕەڕەوە هەم کاراکتەری سەرەکییە، هەم دەرهێنەر. بەمجۆرە لە چەند وێنەیەکی هەڵبژاردە لەڕێگەی مەنەلۆگی ناوەوە کە زێتر جەخت لە دەرکەوتنی خۆی دەکات، هەر سێ دیمەنی چوارو پێنجو شەش دەڕازێنێتەوە. کامیرا بۆ گرتنی وێنەکان دەچێتە دەرەوەی گۆڕستانو هەندێك لە گرتەکان لە ماڵی گێڕەڕەوە دەگرێ، وەك چۆن هەندێکی دیکە لە دوورەوە لەنێو گۆڕستان دەخاتە روو.

ئاستی سێیەم: گواستنەوەی چیرۆکی ونبوونو ریسواکردنی دەرهێنەرو گێڕەڕەوەیە لە لایەن پاکیەتی (ئەو)ی جوانەمەرگ، هەر لەڕێگەی ئەویشەوە تف لە نێرایەتیو گەڵەگایی دەکرێت. لێرە شاعیر وەك گێڕەڕەوە ئەگەرچی خیانەت لە گێڕانەوەکەی خۆی ناکات، بەڵام لەڕێگەی مۆنتاژکردنەوە دەرکەوتنی خۆی زیاد لە پێویست دەسەپێنێت. دەشێ هەر شەرمی

ئەو خۆ سەپاندنە بێت وای لێبکات دواجار بێ ئەوەی کەس پێ بزانێ گۆڕستان بە جێ بهێڵێت، لەو لاشەوە کامیرا لە دەرەوە وێنەی بەسەرهاتی رابردووی هەردووکیان لە چاوی (ئەو)ی جوانەمەرگ نیشان دەداتەوە.
لە کۆتاییدا بەپێی روخسارە دیاریکراوەکانی ئەو لێکۆڵینەوەیە جارێك (وەرگر/خوێنەر)ی ئەو (قەسیدە/فیلمە)ە لە (من)ی مازۆخی بەو مانایەی کە هەڵگری ئەزموونی ناوەکییە لە لایەكو بەرفرەوانی ماوەی نێوان بیستنو خەیاڵ، واتە گرژبوونی زمانو خاوبوونەوەی مانا لە لایەکی دیکە بە شیعری دەچوێنێ. جارێکی دیکە (وەرگر/بینەر) لە دەرکەوتنی (من)ی نێرگزی بەو مانایەی کە ئەزموونی ناوەکی بە گشتی دەکات، لە لایەكو کورتی ماوەی نێوان بینینو هەست، واتە گرژبوونی ماناو خاوبوونەوەی زمان لە لایەکی دیکە وەك فیلم تەماشای دەکات. بە مانایەکی دیکە ئەو کاتەی کە شتە شوێنییەکان بۆ زەمەن دەگوازرێتەوە ئەو دەقە بە دەقی شیعری ناوی دەبرێت، بەڵام ئەو کاتەی کە زەمەن بۆ شوێن دەگوازرێتەوە ئەو دەقە بە دەقێکی کامیرایی ناوزەد دەکرێت.

بەشی چوارەم

-

.ترادیسیۆن، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە
.شێوازگەری، شێوازی دەقی ئەدەبی -
.بۆشایی دەق،سەفەرەکانی مانا -
.دەرکەوتنی جوانی دیالۆگی پرسیار و وەڵام -
.ئاشنا بوون" لەنێوان منی شاعیر و منی شیعردا" -

ترادیسیۆن، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە

فیکر لە هیچەوە هەڵناقوڵێ، بەڵکو لە هەرسکردن و ڕەنگاورەنگکردن و درێژکردنەوەو بەشداریکردن و جیاوازیەکانی فیکرگەلێکی دیکەوە بونیادە قوڵەکانی خۆی دادەمەزرێنێت. هەر گەلێکیش ئەمڕۆ توانای بیرکردنەوەو بەرفرەوانکردنی فیکرو مەعریفەی نەبێت، ناتوانێت بەشێوەیەکی دینامیکی ئاراستەکانی بیرکردنەوەی خۆی بەرەوپێش بەرێت. هەر کۆمەڵگەیەك نەتوانێ پرسیاری نوێ لەبەرانبەر کێشەو قەیرانەکانی بەرز بکاتەوە بە مانا ئەنتۆلۆژییەکەی لەبەرانبەر ژیاندا نیگەران نەبێت، گەلێکە لەسەر تاقە تۆزلێنیشتووەکانی مێژوودا مەرگی لێدەتکێت.

بەدیوەکەی دیکەش قسەکردن لە فیکرو دامەزراوە فیکرییەکان هەر تەنها قسەکردن نییە لەو شاعیر و ڕۆشنبیرو بیریارو... بەڵکو قسەکردنە لە بونیادە قوڵەکانی تاك و واقیع و کۆمەڵگە، قسەکردنە لە سیستمگەلێك کە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە پرۆژەکانی ژیارییەوە هەیە. بە کورتی دەشێ جەوهەری دنیای نوێ وێرای ڕووە دیسپۆزمەکەی، ڕووە دینامیکی و پێشکەوتنخوازەکەی بەشێوەیەکی هەسپێکراو ببینین، بە مانایەکی دیکە ئەگەر ئەو خاڵەی کە مرۆڤ تیایدا لەسەروەری عەقڵدا خۆی مانیفێست دەکرد بە مۆدێرنە ناوزەد کرابێت، ئەوە ئەو خاڵە چارەنووسازو یەکلاکەرەوەیەی کە (نیچە) لە مێژووی مرۆڤایەتیدا دەسنیشانی کردووە، خاڵێکە تەواوی عەقڵ و فۆڕم و ترادیسیۆنە مرۆییەکانی تیا ملکەچی پرسیاری نوێ و چاوپێداگێڕانەوەو ڕاڤەکردن کردووە ئەوەش بانگهێشتکردنی ئایدیۆلۆژیایەکی تایبەت ناگەیەنێت، بەڵکو هەلومەرجێکی مەعریفی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری گشتییە کە (لیوتار) بە مەرگی حیکایەتە گەورەکان ناوزەدی دەکات.

فیکرو تەکنۆلۆژیا

هەموو فیکرێك مێژوو و بنەمای ترادیسیۆنی خۆی هەیە، بەو مانایەش لەقسەکردن لەبارەی فیکرەوە هەرگیز ناشێ ئەو بنەمایە فەرامۆش بکرێت، بەمانایەکی دیکە بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ فیکری ئەمرۆش درێژکراوەی فیکرەکانی پێش خۆیەتی، بۆ نموونە سەرلەبەری قسەکانی "هایدگەر" بریتییە لە (من بیرهێنەرەوەی ئەو فیکرانەم کە تا سەردەمی خۆم هاتوون). کەواتە قسەکردن لەسەر دەستکەوتەکانی فیکر و زانستە کۆمەڵایەتییەکان بەبێ ڕەچاوکردنی بنەماو پێشینییەیان کێشەی زۆری لێدەکەوێتەوە.

هەڵبەتە زۆر ئاساییە هەوڵبدەین تازەترین مۆدیلی ئۆتۆمبیل، تلفزیۆن.... بکڕین، بەڵام هاوردنی دەستکەوتە فیکرییەکانی ڕۆژئاوا شتێکی ئاسایی نییەو خاڵی نییە لە کێشە، نەك هەر

هێندە بەڵکو بەڕای دکتۆر "جەوادی تەباتەبایی" جگە لە یارییەکی زمانەوانی هیچی تری لێ سەوز نابێت.

بەڵام بێ ئاگابوون لە مێژووی پزیشکی هیچ کێشەیەك دروست ناکات، گەلێك وڵات هەن پێشینەیەکی پزیشکیان نییە، لە هەمان کاتدا لەو بوارە پێشکەوتنی بەرچاویان بەدەست هێناوە، بەمجۆرە فیکر بەردەوام لەڕێگەی وروژانی پرسیار لە ناوەڕۆك و سروشتی فیکری پێش خۆی گەشە دەکات و بەرەوپێش دەچێت، بەڵام زانست لەسەر دابڕانی ئەبستمۆلۆژی وەستاوە...

لە گفتوگۆیەکی "ئەکبەری گەنجی" لەگەڵ "دکتۆر جەوادی تەباتەبایی"دا، تەباتەبایی دەپرسێ: کاتێك ئێمە هیچ چەشنە زانیارییەکمان لەبارەی مۆدێرنەوە نەبێت، چۆن قسە لە پۆست مۆدێرنە بکەین؟ لێرەدا تەباتەبایی قسە لە پرسی رەسەنی منی ئێَرانی دەکات، پێیوایە کێشەی سەرەکی منی ئێرانی ئەوەیە کە نازانێ لە بەرانبەر مۆدێرنەدا لە چ ئاستێکدایە، بە نسبەت شەڕی نێوان ترادیسیۆن و مۆدێرنە چ شوێنێکی بەردەکەوێت. بەو مانایەش بەڕای تەباتەبایی کێشەی تاکی ئێرانی پۆست مۆدێرنە نییە، ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوانەی لە ئێران لەبارەی پۆست مۆدێرنەش دەکرێن بە سفر یەکسانیان دەکات، دەڵێت: من پێموایە ئەو پەتایەی پۆست مۆدێرنە بەخێرایی تێدەپەڕێت...

هەڵبەتە ئەو جۆرە لە قسەکردن و هاوردنی دواین دەستکەوتەکانی پۆست مۆدێرنە بەشێوەیەکی گشتی دەکەوێتە خانەی ئارەزوویەکی سیاسی ئایدیۆلۆژییەوە، چونکە هەمیشە سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا بۆ مانەوەی خۆی پارێزگاری لە ئاگایی و چواچێوە دیاریکراوەکەی خۆی دەکات. بە دیوەکەی دیکەش ئەو دیدەی کە پێیوایە کاتێك رۆژئاوا چۆتە نێو گەمەی مۆدێرنەوە ئێمە لە خەوێکی قوڵدا بووین و چووینە نێو پشووی مێژوو، دیدێکە بڕوای بە گۆڕان و توانا لە بنەهاتووەکانی مرۆڤ و ئیبداعەکانی تاك نییە، بڕوای بە هەڵسەنگاندن و رەخنەو بەراوردکردنی سەردەمییانە نییە، بڕوای بەو بارودۆخە رسکاوە نییە، کە نەوەی نوێ لەڕێگەی تێگەیشتنی واقیع و داهێنانی واقیعێکی دیکە، دەیخاتەوە. بەگشتی ئەو دیدە بڕوای بە شکستی ئایدیۆلۆژیا و کاڵبوونەوەی مانا مێژووییەکان نییە.

کەواتە بۆ ئەوەی بڵێین لە ئێستادا دەژین پێویستە بزانین چۆن سوود لە فیکر بە گشتی و فیکری پۆست مۆدێرنە بە تایبەتی وەردەگرین، نەك بە هۆی زاڵبوونی درووشمی ئایدیۆلۆژی دیماگۆجییەوە تەواوی خۆرئاوا و فیکری خۆرئاوایی رەتبکەینەوە.

واقیع و قەیران

بۆ ئەوەی لەگەڵ واقیع رێك بێینەوە دەبێ لە دیدێکی دیارکراو و کۆمەڵێك پێگەی دیاریکراو و هەڵوێستی دیاریکراوەوە مامەڵە بکەین، بە مانایەکی دیکە هیچ شتێك لە دەرەوەی تێگەیشتنەوە وجودی نییە، دنیای واقیع تەنها بە نیسبەت تێگەیشتنەوە بوونی هەیە، هەر تێگەیشتنێك کە توانای خوێندنەوەی واقیعی نەبێت دەکەوێتە دەرەوەی ئامادەگی کارایانەوە لەوێشەوە سنورەکانی خۆی دادەمەزرێنێ و پرسیارەکان پەراوێز دەخات، بێگومان کوشتنی پرسیار هەر تەنها واقیعێکی بنبەستوومان بۆ ناکێشێ، بەڵکو کۆی ئەو کێشەو قەیرانانەش

دەشارێتەوە کە ئەو واقیعە لە دووتوێی خۆیدا هەڵیگرتووە، چونکە دەزانی بەرجەستەکردنی کێشە قەیرانەکانی کۆمەڵگە بێ رووبەرووبونەوە ناچێتە سەر، هەر لە رووبەرووبوونەوەدا جیاوازییەکان خۆیان نمایان دەکەن، هەر لە فەزایەکی ئاوادا بۆچوونی جیاواز و تیۆری جیاواز دێتە ناوەوە پەیوەندییەك لەنێوان هێزەکان درووست دەبێت، پەیوەندییەك کە بەردەوام لە ئاڵوگۆڕیدایە، هەڵبەتە بارودۆخێکی لەو بارە بە بارودۆخی قەیراناوی ناو دەبرێت. لێرەدا جەوادی تەباتەبایی دەڵێت: من ئەو فیکرەیەم بە فیکری قەیران ناو بردووەو یەکەم فەیلەسوفی قەیرانگەریش بەلای من ئەفلاتوونە. ئەفلاتوون بۆ وەڵامدانەوەی قەیرانەکانی ئەسینا و قەیرانی دیموکراسی لە ئەسینا کتێبی کۆماری نووسی.

بەگشتی پرسیاری تەباتەبایی ئەوەیە کە هەرگیز چارەسەری ئەفلاتوونی بۆ ئێمە چارەسەر نییە، بەڵکو تەرحکردنی پرسیار گرنگە، ئەو تەرحکردنەش بە مانای دۆزینەوە ستراکتۆرە شاراوەکان و گریمان و پێشبڕیارە نائاگاییەکانی عەقڵ دێت کە سنورەکانی بیرکردنەوەی واقیعی کۆمەڵگە دیاری دەکات، ئەو بنەما شاراوانە تەعبیر لە هەڵوێستی تاکە کەس ناکات، بەڵکو جۆرێکە لە بوونی عەقڵی کە واقیعی کۆمەڵگە دەکەوێتە ژێر کاریگەرییەکانییەوە... تەرحکردنی پرسیار لێرەوە دەبێ نەك لە دەرەوە وەك کەلوپەلێك هاتبێتە ناوەوە، لێرەدا ئایا لە واقیعی کۆمەڵگەی خۆمانەوە سەرنجمان بۆ لای قەیران چوو؟

ئەو واقیع و کۆمەڵگەیەی باسی کێشەو قەیرانەکانی خۆی نەتوانێت بکات، ئەو واقیع و کۆمەڵگەیەی پێیوایە کێشەو قەیرانی نییەو شورەییە باسی کێشەی شکست و لاوازی کۆمەڵگەو واقیع بکات، کۆمەڵگەیەکی داخراوە، چونکە هیچ کۆمەڵگەیەك لە دنیادا نییە، یەك پارچە بێت. بێگومان قسەکردن لەسەر کێشەو قەیرانەکان پێویستی بە بنەمای زانستی و پشت بەستبوون بە رەهەندی فەلسەفی پتەوەوە هەیە، پێویستی بە وردبینی و دەست نیشانکردن و کەشفیکردنەوە هەیە. (ئیبن خەلدون) تاکە نموونەی ناوازەیە کە ئاماژە بە قەیران داوە. ئیتر لە دوای ئەوەوە تاکو شۆڕشی مەشرووتە لە ئێران باسێکی لەو شێوە بەرچاو ناکەوێت.

کەواتە بنەمای شارستانییەت و بەرەوپێشچوون بریتییە لە راڤەکردنی لاوازی و قەیرانەکانی کۆمەڵگە و خوێندنەوەی واقیعی ئامادە لەڕێگەی فیکرو تیۆری فەلسەفییەوە. کاتێك قەیران سەر هەڵدەدات پێویستە بە شوێن تەرح و چارەسەری مەسەلەکەدا بڕۆین، دەبێ بەردەوام قسە لە قەیرانەکان بکەین.

لە ترادیسیۆنەوە بۆ پۆست مۆدێرنە

فیکر هەمیشە سنورەکان دەبەزێنێ، لە دنیادا هیچ فیکرێك بە گەلێك و ئەتنییەکی دیاریکراو ناتوانێ درێژە بە ژیان و بەخششەکانی خۆی بدات، هەر بیریارو فەیلەسوفێك کاتێ فیکر بە موڵکی خۆی و ئەتنییەکەی ناودێر دەکات، جگە لەسەر لێشێوان و بنبەستبوون و مەرگ، شتێکی دیکەی لێناکەوێتەوە.

ئەمڕۆ ئێمە لەسەردەمی گەردوونی نوێدا دەژین، سەردەمێك کە بە رستێك گۆڕانکاری گەورەدا تێپەڕیووەو تێدەپەڕێت، هەر لە شۆڕشی پیشەسازی و ریفۆرمی ئایینی و

جیاکردنەوەی ئایین و دەوڵەت، ئایین و بازاڕ و گەڵاڵەبوونی تەرزێك لە مرۆڤ، هەروەها سەیرکردنی زانست وەك میتۆد و پرۆسیسەکردن، تادەگاتە هەڵوەشانەوەو گومان و تەکنۆلۆژیا و جیاوازی و بازاڕو سەرمایەو مەرگی حیکایەتەکان و راگەیاندنی دوور مەودا... هتد.

بەڵام بەرای تەباتەبایی پێپەڕین لە ترادیسیۆن بۆ مۆدێرنە لەگەڵ دوو کێشەی سەرەکیدا رووبەروو دەبێتەوە، یەکەم ئەوەیە کە دەبێ هەلومەرجی خۆمان روون بکەینەوە. دووەم دەمانەوێت بەرەو کوێ برۆین؟ چونکە خودی پۆست مۆدێرنە دیارەیەکی نێگەتیڤە، واتە کەموکوڕییەکانی مۆدێرنە دیاری دەکات.

بەڵام لەنێوان رەوا بەخشین بە بارودۆخی ئێستای ئێمە و تیۆرەکانی هایدگەر مەودایەك هەیە، پڕکردنەوەی ئەو مەودایە مەحاڵ دەکەوێتەوە. هەر جۆرە پڕکردنەوەیەش بەداخەوە بێ بنەما دەکەوێتەوە. کەواتە بۆ ئەوەی قسە لە پۆست مۆدێرنە بکەین، دەبێ کۆمەڵێك پرسیارمان رووبەرووی ترادیسیۆن کردبێتەوە، دەبێ شۆڕشێکی رێك و پێك و بەڵگەدار لەبارەی پەیوەندیمان بە ترادیسیۆن خستبێتە روو، دەبێ کۆمەڵێ کاری گەورەمان لەسەر ترادیسیۆن بە ئەنجام گەیاندبێت..

دەرئەنجام:

لەبەر ئەوەی فیکرو ئیمکان پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە، بۆیە دەشێ مرۆڤی کارا بەردەوام هەنگاو بەرەو پێشەوە بهاوێژێ و لەسەر هەڵدانی هەلومەرجی شیاودا بەربەست و سنورەکانی فیکری ترادیسیۆنی ببەزێنێ و پرسیاری نوێ و خوێندنەوەو رەخنە ئاڕاستەی کۆی ئەو بارودۆخە بکاتەوە کە دووچاری بنبەستبوون بووە، وەك چۆن دەشێ لەڕێگەی تیۆری نوێ و سەردەمییانەوە کۆی ئەو پەیوەندییە کۆنانەی کە عەقڵیەتی ترادیسیۆن رابەرایەتی دەکات، هەڵبوەشێنێتەوە.

هەڵبەتە هەموو ئەوانەش لەڕێگەی کەشفیکردن و بەدواداچوونی واقیعی باو و کێشەو گرفتەکانی واقیعەوە بەئەنجام دەگات، لەڕێگەی فرەوانبوونی رەوتی واقیع و لەبەرچاوگرتنی جیاوازییەکانەوە دێتە دی. کەواتە رەخنەگرتن لە ترادیسیۆن بۆ بەرفرەوانبکردنی فیکرو قوڵبوونەوەی فیکرو ئاگایی مرۆڤ و بەدواداچوونی ئیشکالەکان... کارێکی شیاو و پەسەندە، بەڵام گەڕانەوە بۆ رابردوو ئەگەر پەسەندیش بێت نامومکینە، چونکە هەرگیز چارەسەر لە گەڕانەوە بۆ رابردوودا نییە، بەڵکو لە داهاتوو دایەو بەدواداچوون و رەخنەش بەردەبازێکە بۆ هەنگاونان بەرەو داهاتوویەکی باشتر.

شێوازگەری
شێوازی دەقی ئەدەبی

شێوازگەری ئەو دەرکەوتنەیە کە لەهەندێ چرکەساتی بەدواداچوونی وشە لە رستەدا بە ئەنجام دەگات، واتە لەکۆی ئەو رەگەزە بەدوایەکداهاتووانە دەردەکەوێت کە ئاخاوتنی لێپێکدێت و لەڕێگەی جوانگوتن و ریتمی وشە، خەسڵەتی دەنگی و پێکهاتەی ئیقاعییەوە گرنگی بە دووبارەکردنەوەی تەعبیرلێکراو دەدات، بەو مانایەش یەکەی شێوازگەری لە دەستەواژەدا خۆی هەڵدەگرێتەوە، هەر لەوێشەوە شێوازگەری راستەوخۆ دەکەوێتە سەر هونەری نواندنی زمانەوانی و بە فەردانییەتەوە دەلکێت و وەرگر رۆڵی تایبەتی خۆی تێدا .وازی دەکات

یەکێك لەو پرسیارنەی بەردەوام شێوازگەری دەیوروژێنێت زانستی پێکهاتنی زمان و دیاریکردنی کاریگەرییەکانی زمانە، بەڵام نەك بەشێوە رەوانبێژییە تەقلیدییەکەیەوە، بەڵکو بە ئاراستەیەکی پێچەوانەوە، چونکە بەشێوەیەکی گشتی ئەو دابڕانەی کە دەکەوێتە نێوانیان بە شیکردنەوەی رەمزە بەکارهاتووەکانی زمانی تایبەت جیادەکرێتەوە، نەك بەو مانایەی هەر تەنها دراسەکردنی کۆمەڵێك سیما بێت لە سیماکانی زمانی سۆزداری، بەڵکو مەبەست دراسەکردنی ئەو سیمایانەیە کە بە بەکارهێنانی زمانەوە بەندە، بەکارهێنانێك کە بۆ پرۆسیسەکردنی نووسەر دەگەڕێتەوە، نووسەرێك کە لەجۆردا دەگمەن و تایبەتە، کۆی ئەوانەش بەرەو ناسینی شتێکمان دەبەن کە لە شێوازگەری نوێ خۆی دەدۆزێتەوە. کەواتە لەبەر ئەوەی شێوازگەری پەیوەندی بە تایبەتمەندییەکانی زمانەوانییەوە هەیە بۆیە وەك پێویست بۆ (سوسێر) دەگەڕێینەوەو دەڵێین (سوسێر) جگە لە دووانەیی دال و مەدلول قسە لە دووانەیەکی دیکە دەکات، کە بە تەوەرەی رێکخستن و ئاڵوگۆڕییەوە بەندە، هەروەها لەبەر ئەوەی زمان هەڵگری پەیامە بۆیە پێویستی بە (وەرگر/بەرانبەر) هەیە تاکو پرۆسەی گەیاندن بە ئەنجام بگات، پرۆسەی گەیاندنیش لەڕێگەی ئاماژەوە پراکتیزە دەبێت، خودی ئاماژەش لای (سوسێر) دەکەوێتە نێوان کۆمەڵێك ئاماژەوە کە یەك ئەویدیکە بەیەکەوە دەبەستێتەوە، ئەو بەیەکبەستنەوەیەش لەڕێگەی پەیوەندییە بەیەکبەستراوەکانەوە مەیسەر دەبێت. کەواتە کۆی ئەو ئاماژە بەدوایەکداهاتووانە لە تەوەرەی رێکخستن کە یەکەی زمانەوانی لەسەر رێکدەخرێت و زنجیرەیەکی دیاریکراوی ئاخاوتن بەرهەم دێنێت هەروەها تەوەرەی ئاڵوگۆڕی کە پەیوەندی نێوان ئاماژەی ئاماژە مەوجودەکان لە زنجیرەیەك ئاخاوتندا رێکدەخات کردەی گەیاندن بەرجەستە دەکەن. دواجار لەمیانی دەرئەنجامی گەیاندنیش شێواز دێتە بەرهەم، بەڵام لەبەر ئەوەی وشە بەیەکەی شێوازگەری دێتە ژماردن

بۆیە دەبێت بزانین وشە جگە لەوەی چەندان دەلالەتی لەخۆدا هەڵگرتووە، بەڵام لە شێوازگەریدا کار لەسەر دوو دەلالەتی وشە دەکرێت ئەویش دەلالەتی خودی و دەلالەتی ئیحائیە. وەك دەزانین لە دەقی ئەدەبیدا ئاستی دەلالەتی خودی سەرچاوەی تایبەت بەخۆی درووست دەکات، بەڵام ئاستی دەلالەتی ئیحایی بە شێوەیەکی بەرفرەوان دەلالەتی دەرەکی بۆ ئیبداع دادەمەزرێنێت، بەو مانایە شێوازگەری وەك (مۆلینیە) دەڵێت جوانترین پێناسە .(ریشلە) پێدەبەخشێت کە دەڵێت: شێوازگەری ئەو رێگەیەیە کە هەر کەسێ قسەی پێدەکات شێوازگەری پشت بە رێسای تیۆری (زمانەوانی سیمیایی، پراگماتی) دەبەستێت، بۆیە دەڵێین شێوازگەری پراکتیزەکردنێکە دەکەوێتە سەر گوتاری ئەدەبییەوە، بەڵام گوتار چییە، ئەدەبیەت چی دەگەیەنێت، لێرە هەوڵدەدەین بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ ئەو دوو پرسیارە لە .بەدواداچوونی ئەو نووسینە بخەینە روو

مۆلینیە) لەو کتێبەیدا ئامانجێك دیاری دەکات ئەو ئامانجەش لە بەدواداگەڕانی رەگەزەکانی) دەق هەڵدەگرێتەوە، واتە ئەو رەگەزانەی کە دەقی ئەدەبی پێکدەهێنن، هەر لەوێشەوە هەوڵدەدات تایبەتمەندی ئەو رەگەزانە و سروشتی کارکردنیان دیاری بکات، وەك چۆن لە کۆی هەوڵە یەك لە دوایەکەکانیدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە جیاوازی بنەڕەتی ئەدەبیەت خۆی لە دەستەواژەدا نادۆزێتەوە، یان پراکتیزەکردنی زمانەوانیدا، بەڵکو خۆی لە گورزێك .رووداوی زمانەوانیدا هەڵدەگرێتەوە

دەقی ئەدەبی لە کۆمەڵێك رەگەزی زمانەوانی پێکدێت، بەڵام ئەو رەگەزانە پرۆسیسەی هەمان سروشتی پێشووی خۆیان ناکەن، شتێکی دیکەی نوێ دەهێننە ناوەوە، کە بەهای ئەدەبی ئیستاتیکیان لەخۆدا هەڵگرتووە، هەر لەوێشەوەو لەڕێگەی تەوەرەی رێکخستن و ئاڵوگۆڕییەوە چیگوتن و جوانگوتنی نووسەر بەرجەستە دەبێت. بەڵام ئەگەر (ب. کرۆس)ە ئەو بەرجەستە کردنە لە هونەری پێشبینیکردنی فەردییدا هەڵگرێتەوە، خودی ئەو بیرکردنەوەیەش دەکەوێتە نێوان پراکتیزەکردنی شێوازی ئیبداعی دیاریکراو و نێوان پرنسیبی (دەروونی/ئیستاتیکی)یەوە، ئەوەو لای (جاکۆبسن) کە بە رەمزی بزاڤی فۆرمالیستەکانی رووس دەژمێردرێت شێوازگەری وەك زانستێك دەردەکەوێت کە ئامانجی خۆی هەیە، وەك زانستێك کە بەشێوەیەکی گشتی کەرەسەو میتۆدی خۆی لە زماندا .هەڵگرتۆتەوە

بەمجۆرە شێوازگەری لای (جاکۆبسن) دوو مانا لەخۆ دەگرێت، یەکەم بەدواداگەڕانی زمانەوانی و دووەم ئەدەبییەت. ئەگەر بەدواداگەڕانی زمانەوانی لە تەوەرەی رێکخستن و ئاڵوگۆڕی خۆی هەڵگرێتەوە، ئەوە ئەدەبییەت لای ئەو لە وەزیفەی شیعرییدا بەرجەستە دەبێت، مانای شیعرییەتیش لای ئەو هەڵگری مانای ئەدەبییەتە، ئەو مەسەلەیەش هەر تەنها پەیوەندی بە گەمەکردنی وشەکانەوە نییە، وەك چۆن پەیوەندی بە ناونانەوە ناکات، بەڵکو ئەو پێناسەیەی کە لای (جاکۆبسن) بۆ شیعرییەت کراوە بە شێوەیەکی گشتی لە گەمەی هەردوو تەوەرەی رێکخستن و ئاڵوگۆڕیدا خۆی حەشار داوە، بەڵام نەك بەرێگەیەکی تەواو هاوشان، چونکە دواجار شیعرییەتی جاکۆبسن یەکسانە بە واتای شێوازگەرییەوە، بەڵام ئەوەی لای

(جاکۆبسن) زۆرترین گرنگی پێدەدرێت وەرگر نییە بەڵکو نێنەرە یان بەرهەمهێنەر، کەچی (ریفاتێر) کە یەکێکە لە بەناوبانگترین لێکۆڵەر لە بواری شێوازگەری نوێ، گرنگی بە رستێك وەستانی (وەرگر/خوێنەر) دەدات، وەك چۆن سەرنجمان بۆ ئیبداعیش رادەکێشێت، بێگومان (ریفاتێر) دەکەوێتە نێو شێوازگەری بونیادگەرییەوە و یەکێکە لەوانەی کە پێیوایە ئەدەب فۆرمێکی بەرزە لە فۆرمەکانی گەیاندن و دەقی ئیبداعی بە دەقێکی خولقێنەر دەداتە قەڵەم، هەر لەوێشەوە لە وەرگر جیای دەکاتەوە، ئەو جیاکردنەوەیەی (ریفاتێر) بۆ ئەوەیە پەیوەندی نێوان پەیامی نێنەر و داهاتوو بکەوێتە زەمەنێکەوە کە بێ کۆتایی و بەردەوامی پێیە، هەر لەسەر ئەو بنەمایە (ریفاتێر) شێوازگەری لە دەرکەوتنی کۆمەڵێك رەگەزی بەدوایەکداهاتووی ئاخاوتنەوە هەڵدەگرێتەوە، کە گرنگی بە (وەرگر/خوێنەر) دەدات، وەك چۆن پێیوایە شێوازی ئەدەبی پێویستی بە کردەی هونەرییەوە هەیە و هەر تەنها ریزکردنی وشە نییە.

ئەگەر (جاکۆبسن) قسە لە دوو شێوازگەری بە مانای شێوازگەری بەرهەم و شێوازگەری وەرگر بکات، ئەوە (مۆلینیە) پێیوایە دواجار شێوازگەری واتە شێوازگەری وەرگر...

دەتوانین کۆی ئەو قسەکردنانەش لای (مۆلینیە) بە دینامیکیەتی دەقی ئەدەبییەوە پەیوەست بکەین، ئەو دینامیکیەتەش وەك ئەوەی کە بەرهەمێکی فەردییە دەکەوێتە سەر دەلالەتی خودییەوەو دەلالەتی خودیش وەك گوتمان ونبوونی سەرچاوەی لێدەکەوێتەوە، واتە ئەوەی کە ئاماژەی زمانەوانی بۆی دەگەڕێتەوەو لە دەقی ئیبداعیدا دەکەوێتە دەرەوەی زمانی باو، دواتر لە دەرەوەی دەق بە میکانیزمیەتی وەرگرتنەوە بەند دەبێت و هەر لەو تێگەیشتنەوەش بەرەو داخران دەبینەوە بەو مانایەی کە دەقی ئەدەبی سەرچاوەکەی بە مانای زمانەوانی و لۆژیکی نادیارە، بەڵام ئەو قسەکردنە بەو مانایە نییە کە سەچاوە ئەسڵەن وجودی نییە، یان بە یەکجاری رەتبکرێتەوە، بەڵکو بەو مانایەیە کە دەقی ئیبداعی سەرچاوەی تایبەت بە خۆی دادەهێنێت.

کەواتە ئاستی گوتاری ئەدەبی بەو توانایەوە بەندە کە لە بەرجەستەکردنی فیکرەی سەرچاوە تایبەتەکەیەوە دێتە بەرهەم، هەر لەوێشەوە بە دەلالەتی ئیحایلی دەقی ئەدەبی و هەژموونی وێنەی رەوانبێژی دەگەین.

دەمەوێت بڵێم لە کۆی ئەو قسەکردنە دەگەینە ئەوەی کە گوتاری ئەدەبی شوێنی دەلالەتە ئیحاییەکانی دەقی ئەدەبی لەخۆدا هەڵگرتووە، هەر لەبەر هەندێ بەشێکی زۆر لە مانا لە پێکهاتەی دیاردەی ئەدەبیدا بە شێوە روونەکەی نادیار دەکەوێتەوەو پێویستی بە کەشفیکردن و خوێندنەوەی جیاوازەوە هەیە.

کەواتە لەبەر ئەوەی هەموو دەقێك لە دەرئەنجامی کاری گەیاندنی زمان کە نێنەر پێیهەڵدەسێت بەرجەستە دەبێت و لە خوێنەر یان وەرگردا تەواو دەبێت، هەڵبەتە وەك دیارە ئەو تەواوبوونە بەو مانایە دێت کە فرە خوێندنەوەی لەخۆدا هەڵگرتووە، لێرەدا هەموو خوێندنەوەیەك واتای دووبارە بەرهەمهێنان و دووبارە نووسینەوەی لەخۆدا هەڵگرتووە، بەو

مانایە خوێنەر (وەرگر) لە پرۆسەی داهێناندا لەڕێگەی ئەو کارە کە بە خوێندنەوە ناوزەد کراوە بەشداری خۆی رادەگەیەنێت.
بەمجۆرە بۆمان دەردەکەوێت کە شێوازگەری هەر تەنها لەو گوتە بەناوبانگەی (کۆنت بۆفۆن)دا کورت ناکرێتەوە کە دەڵێت: شێواز خودی مرۆڤ خۆیەتی، نە رەشدەکرێتەوەو نە لەناودەچێ و نە دەگوازرێتەوە و نە دەگۆڕێت) بەڵکو شێوازگەری نوێ راستەوخۆ پەیوەندی بە وەرگرو زانستی جوانی و هوشیارییەوە دەکات، دواجار دەتوانین بڵێین ئیستێتیکای وەرگر ئاسۆی شێوازگەری دیاری دەکات.

بۆشایی دەق،سەفەرەکانی مانا

سوسێر) زمان بە کارێکی کۆمەڵایەتی دەزانێت، هەر لە یاسا گشتییەکانی زمانیش ئاخاوتن) دێتە بەرهەم، بەڵام ئاخاوتن بە بەرهەمێکی فەردی دادەنێت، بەو مانایەش ئاخاوتن بریتییە لە پەیڕەوکردنی کردەیانەی یاساکانی زمان و بە ناوکی زمان دەژمێردرێت.
کەچی لە کتێبی (بۆشایی دەق،سەفەرەکانی مانا-ی ئیبراهیم مەحموود) ئاخاوتن بە ساتەوەختی رووتبوونەوەی لە ناکاو دێتە ژماردن، یان دەست بردن بۆ میوەی حەرام، بۆ سەلامەتی ئەو هەڵوێستەش دەبێت بەڵگەی لۆژیکیمان لەبەر دەست دابێت، دەشێ بەڵگەی لۆژیکی تەعبیر لە رەفتارگەلێك بکات کە ئاخاوتن رووتییەتی خۆی پێدەشارێتەوە،
هەندێکجار ئەو رەفتارگەلە راستەوخۆ پەیوەندی بە مەکان و زەمانەوە هەیە، چونکە وەك دەڵێن هەموو شوێنێك ئاخاوتنی خۆی هەیە، هەموو گوتنێکیش پشت بە باکگراوەندی گوتن دەبەستێت، باکگراوەندی گوتن ئەو فەزایەیە کە بە رەهەندی ماناو دەلالەت و رەمز و خەیاڵی گوتنەوە بارگاوییە، لەڕێگەی ئەو فەزایە ئەویدیکە سەرمەستی خۆی دەکات. بەڵام مەرج نییە هەموو قسەکردنێك لە (خود)ەوە بێت، هەندێك لە قسەکردن هەیە کە (ئارەزوو) پێی هەڵدەسێت، لەو حاڵەتەشدا خود دەخرێتە لاوە، یان ون دەبێت، (ئیبراهیم مەحموود) لە کتێبی ناوبراودا ئەو جۆرە لە قسەکردن لەڕێگەی فیعلی (حکی) عەرەبییەوە تەفسیر دەکات و پێیوایە ئەو جۆرە قسەکردنە لە زمانی عەرەبیدا هیچ فیکرو مەبەستێکی لە پشتەوە نییە، وەك چۆن ناتوانێت لەڕێگەی گوتنەوە فەزایەك بۆ بیرکردنەوەو سەرمەستکردنی ئەویدیکە دابمەزرێنێت، بەڵکو هەر تەنها قسەکردنە لە پێناو قسەکردن، بەو مانایەش کاری (حکی) قسەکردنێکی غائبە، نەك ئامادە، هەر لەوێشەوە لە (کلام) بە مانا (سوسێر)ییەکەی جیا دەبێتەوە.
کاتێك ئارەزوو بە قسەکردن هەڵدەسێت، دەچێتە نێو (ستایش) و (بەدگۆیی)ەوە، هەر لەو رێگەیەشەوە خود دادەپۆشێت. لە زۆربەی کات داپۆشینی خود بە هۆی قسەکردنەوە لە بەرژەوەندی قسەکەر تەواو دەبێت، چونکە بە هۆی داپۆشینی خودەوە چەندان دەرفەت بۆ قسەکەر دەرەخسێت، بەمجۆرە قسە دەفرۆشرێت تا هەندێك شت، هەندێك قەناعەتی پێ وەدەست بهێنرێت. بە وەدەستهێنانی ئەو سەرمایەشەوە ئارەزوو سەرکەوتنی خۆی بەسەر خود رادەگەیەنێت، هەر لەڕێگەی وەدەستهێنانی مەتریالییەوە نەك لەنێوبردنی خود زۆرجار دەبێتە شتێکی ئاسایی، بەڵکو کۆی ئەو فەزایەش وەدوادەخات کە فیکرو مەعریفە دەوروژێنێت. لەسەر ئەو بنەڕەتەش (قسەکردن- حکی) دەکەوێتە دەرەوەی خودو هەر لەوێشەوە لەگەڵ خەیاڵ دژ دەکەوێتەوە، کەواتە رستەی (خەیاڵکردن واتە ممارەسەکردنی خود، وەك چۆن حەز دەکەین) رستەیەکە چەمکی خەیاڵ لە چەمکی واقیع جیا دەکاتەوە. بەو مانایە خەیاڵ دەبێتە دەرچوون لە واقیعی باو، وەك دەزانین هەموو دەرچوونێکیش لە واقیعی باو راستەوخۆ بە گوناهەوە پەیوەستمان دەکاَت.

بەمجۆرە ئەگەر باكگراوەندی خەیاڵ دەرچوون بێت لە واقیعی باو، ئەوە باكگراوەندی زمان نووسینە، لەنێوان نووسەر و نووسین خەیاڵ هەبوویەكە سەر بە دنیای وێنەكان، بەڵام خەیاڵ لای قسەكەر (متكلم) لە فەزای گوتن بەرجەستە دەبێت. لەنێوان خەیاڵ وەك فەزای گوتن و خەیاڵ وەك بەرجەستەبوونی وێنەكان، چەندان جیاوازی وەستاوە یەكێك لەو جیاوازییانە ئەوەیە: خەیاڵ لە نووسین یان بەرجەستەكردنی وێنەكان تەعبیر لە رۆشنكردنەوەی ئەو شوێنانە دەكات كە عەقڵ (واقیع-لۆژیك) هەوڵی داپۆشینی دەدات، بەڵام خەیاڵ لە كاتی ئاخاوتن جۆرێك لەسەرمەستبوونی پێیە، لە هەمان كاتدا جۆرێك لە لێڵیشی لەخۆ گرتووە. ئەگەر یەكەمیان بە دواندنی وسبەلێكراوەكان پەیوەست بكەین، ئەوە دووەمیان ئەو رۆشناییە بنەڕەتیەیە كە راستەوخۆ رۆڵی سەرەكی لە كردەی خەڵقكردنی فەردانیەتدا دەبینێت، هەروەها زمانی نووسین هەڵگری گرانییەكە، بە پێچەوانەی زمانی ئاخاوتن كە هەموو گرانییەك جۆرێك لە تەگەرە دەخاتەوە... دەشێ لای (نووسەر) بە مانا (بارت)یەكەی خەیاڵ كار لەسەر كراوە بێت، بەڵام لای (دانەر) و لە ئاخاوتن كارایە، لە نووسین بەو مانایەی كە (نووسەر)ی (بارت)ی پێی هەڵدەسێت ماوەی نێوان خەیاڵ و پرۆسەی نووسین خاوە، لە ئاخاوتن لەپڕو ساتەوەختییە. بەمجۆرە تێگەیشتن بۆ چەمكی خەیاڵ دەكەوێتە نێوان درككردن و ئیبداعەوە، لەنێوان گوناح و بۆشاییەوە، هەر لەوێشەوە دنیا لە پەیوەندیگەلێكی گەشەكردووی (كار)و (بابەت) خۆی هەڵدەگرێتەوە.

نووسەر بە مانا ئیبداعییەكەی یان دانەر، دەتوانێت وشە وەك خۆی چۆن دەیەوێت خەیاڵ بكات، خەیاڵی نووسەر هیچ سانسۆرێكی لەسەر نییە، جگە لە سانسۆری خودی نووسەر نەبێت. نووسەر ئەوە ناخوێنێتەوە كە خەیاڵی دەكات، بەڵكو بەردەوام لە پرۆسەی خەڵقكردندا دەژیت و هەر لەڕێگەی ئەو خەیاڵەشەوە دەشێ ممارەسەی بیرەوەرییەكانی خۆی بكات. لە جیاكردنەوەی (زمان-لغە) و (ئاخاوتن-كلام) گرفتی زۆر هەیە، بەشێك لەو گرفتانە وەك لەمەوپێش دیمان بە چەمكی (زمان و ئاخاوتن) و (نووسەر و دانەر)ەوە بەندە. هەر بەو مانایەش دەشێ ناونانی (نووسەر) و (دانەر) بە مانا (بارت)ییەكەی راستەوخۆ لە تێگەیشتنی (زمان) و (ئاخاوتن)ی (سوسێر)ەوە نزیك بكەینەوە. لێرەدا داهێنان وەك چۆن لای (بارت) بە دانەرەوە بەندە، ئەوە لای (سوسێر)یش بە قسەكەرەوە دەلكێ، بەڵام وەك دەزانرێت لە زمانی كوردی بە شێوەیەكی گشتی لە بری وشەی دانەر وشەی نووسەر، یان نووسەری ئەدەبی بەكار دەبردرێت، من بۆ زێتر تەئكید كردن لە داهێنانی ئەدەبی لە پاڵ ئەو وشەیە، وشەی ئەدەب یان داهێنەر بەكار دەهێنم، ئەگەرچی ئەو وشەیەش گرفتی زۆری بەدواوەیە بەڵام لەمەودوا كە وشەی نووسەرتان دیت ئەوە مەبەست لە نووسەری (بارت)ی نییە، بەڵكو مەبەست لە دانەری (بارت)ییە، هەر لەسەر ئەو بنەڕەتەش دەمەوێت زمانی داهێنەر بە مانا ئیبداعییەكەی لە چەمكی ئاخاوتنی (سوسێر) نزیك بكەمەوە، بەڵام ئاخاوتنێك كە خود پێی هەڵدەسێت نەك ئارەزوو.

وەك دەزانین هەر لە (ئەفلاتوون)ەوە ئاخاوتن وەك وێنەیەكی بنەڕەتی و بەرایی تەماشا دەكرێت، چونكە راستەوخۆ مەبەست و بیركردنەوەی قسەكەر بە شێوەیەكی ئامادە لە كاتی

قسەکردن و سەرمەستبوون بە قسەکردنەوە دەگەیەنێت، بەو مانایە ئەو وێنەیەی قسەکەر
.دەیدا راستەوخۆ دەکەوێتە نێوان درککردن و ئیبداعەوە، نێوان گوناح و بۆشاییەوە
بە کورتی دەمەوێت بڵێم لەنێوان (زمان) و (ئاخاوتن) نێوەندیارێك هەیە پێی دەڵێن خەیاڵ، ئیبداعی ئەدەبی بە شێوەیەك لە شێوەکان سەر بەو خەیاڵەیە، بەڵام لە لایەکی دیکە هەبوونی خەیاڵ نە سەر بە نووسەرەو نە سەر بە نووسین، وەك چۆن هەوڵێکیش نییە بۆ قەناعەت پێکردن، بەڵکو توانای رۆشنکردنی وێڵگەکانی لەخۆدا هەڵگرتووە، ئەو وێڵگانەی کە بە ناوهێنانیان ترس و نیگەرانی دادەمەزرێت، ترس و نیگەرانیەك کە دواجار لەڕێگەی دەست بۆ بردنی نووسەری داهێنەرەوە یان بە مانایەکی دیکە لەڕێگەی سیحری وەشاندنی نووسەری ئەدەبییەوە دەمانباتەوە دنیای چێژو سەرسامی، کەواتە خەیاڵ وەك هەوڵێَك دەوڵەمەندکردنی هەستیاری و قوڵکردنەوەی هۆشیاری لەخۆدا هەڵگرتووە، و دەکەوێتە پێش هەموو لە دایکبوونێکی فیکری و ئیبداعییەوە. لێرەدا رستەی سەرەتا خەیاڵ هەبوو، تەعبیر لەو وزەو هێزە دەکات کە مرۆڤی سەرەتایی لەڕێگەیەوە هەوڵیدا دنیایەك بۆ خۆی خەڵق بکات، دنیایەك لەگەڵیدا بگونجێت و بتوانێت تێیدا بحەوێتەوە، کەواتە خەیاڵ ئەو کاراکتەرە .سەرەکییەیە کە لە دەوڵەمەندکردنی فیکری مرۆڤ پێشڕەوی دەکات
ئێمە لە زەمەنێکدا دەژین کە بە مانا "پرۆست"ییەکەی ونبووە. ئێمە لە چاوەڕوانی) زەمەنێکداین کە بە مانا "بیکت"یەکەی قابیلی چاوەڕوانی نییە) هەڵبەتە بەشێکی زۆر لە وزەی ئەو دوو رستەیە دەشێ لەوێوە لە خەیاڵەوە نزیك بێتەوە کە دەکەوێتە دەرەوەی واقیعی باو، یان بۆشاییەوە، بێگومان ئەو دیوو واقیع گوتارێك نییە بۆ حەقیقەت،جگە لە زمانی خەیاڵ نەبێت، بەو مانایەش لە هەر کوێ ئەو دیوو واقیع ئامادە بێت، خەیاڵیش ئامادەیە، لە .هەر کوێ بۆشایی ئامادە بێت خەیاڵیش ئامادەیە
ئەگەر خەیاڵ لە واقیع جیا بێت و ئیبداعیش لەڕێگەی ئەو جیاوازییەوە پەیوەندی بە خەیاڵەوە بکات، ئەوە دەتوانین بڵێین هەرچەندە ماوەی نێوان نووسەری ئەدەبی و خەیاڵ بەرتەسك بێتەوە، ئەوەندە رووبەری ئیبداع بەرفرەوانتر دەبێت. وەك دیارە ئەو هەڵگرتنەوەیە راستەوخۆ لە دەستەواژە بەناوبانگەکەی (نیفەری)یەوە وەرگیراوە کە دەڵێت:
.تا مەودای روانین بەرفرەوانتر بێت، رووبەری گوزارشتکردن بەرتەسك دەبێتەوە
دەشێ بۆ ئەو مەبەستە قسە لە شیعرە ئیبداعیەکانی (رامبۆ) بکەین، چونکە (رامبۆ) لە کورتکردنەوەی ئەو ماوەیەی کە دەکەوێتە نێوان ساتەوەختی نووسین و خەیاڵ زۆر جوان دەبینرێت، هەر لەوێشەوە شیعری رامبۆ ئەوەندە بە خەیاڵ و پێشبینیکردنەوە پشت ئەستوورە کە تەواوی سنورەکانی نێوان من و ئێمە، من و بوون...دەسڕێتەوە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش شیعر تا دوا ئاسۆی ئاڵۆزی دەبات، یان بە مانایەکی دیکە ئەزموونێك دەخاتەوە کە .تەواو لەگەڵ واقیعی باو جیاواز دەکەوێتەوە
لە لایەکی دیکە (ئیبن عەرەبی) یەکێك بوو لەوانەی کە بەردەوام بانگەشەی لە باو دەرچوونی بەرز دەکردەوە، هەر لەوێشەوە خۆی بە فرە خودییەوە پەیوەست دەکرد، واتە بە

شێوەی کۆ دەهاتە مەیدانەوە، ئەو سۆفییە هەڵگری زیاد لە خەسڵەتێك بوو، و پسپۆری لە تاکە بابەتێك ڕەت دەکردەوەو بەردەوام وەك ئەوەی لەنێو مرۆڤایەتییەوە نیشتەجێیە خۆی دەخستە روو، بێ ئەوەی جیاوازی لەنێوان کەسێك و ئەویدیکەدا بکات، بەو مانایەش لە کرانەوە بەسەر ئەویدیکەدا بەها گەورەکانی مرۆڤایەتی پرۆسیسە دەکرد، بێ ئەوەی ئایین و رەگەز و زمان و رەنگ و.... بێتە تەگەرە بۆ ئەو پرۆسیسەکردنە.

کەواتە ئەگەر خەیاڵ لە واقیع جیاواز بێت و رۆشنکردنی وێڵگەکانی لەخۆدا هەڵگرتبێت، ئەو وێڵگانەش بە ناوهێنانیان ترس و نیگەرانی بخاتەوە، ئەوە دەشێ بڵێین (شەیتان) ئەو لە واقیع دەرچووەیە کە بە یەکەم بەرهەمهێنەری خەیاڵ دەژمێردرێت، هەر لەڕێگەی شەیتانیشەوە خەیاڵ بە گوناهەوە دەلکێت و شاعیریش وەك خەیاڵپەروەرێك دەخرێتە دەرەوەی کۆمارەکەی ئەفلاتوونەوە.

لێرەدا پرۆسەی داهێنان تەعبیر لە کردەی شەیتانی دەکات، یان دەشێ تەعبیر لە بۆشایی ئەو وێڵگانە بکات کە خەیاڵ رۆناکیان دەکاتەوە، بەو مانایەش نووسین ترسی مرۆڤە لە بۆشایی مەعریفی، بۆ رەواندنەوەی ئەو ترسە مرۆڤ بە پڕکردنەوەی بۆشاییەکان هەڵدەسێت، بە مانایەکی دیکە بۆشایی گەردوونی وای لە مرۆڤ کردووە بە هەر رێگەیەك بێت بە پڕکردنەوەی بۆشاییەکان رابێتەوە، هەتا ئەگەر رێگەکە وەهمیش بێت، لێرەدا دەشێ بپرسین ئایا نووسین ئەو وەهمەیە کە بۆشاییەکانی پێ پڕ دەکەینەوە؟ وەك چۆن دەشێ بپرسین ئایا ناونانی مرۆڤ تەعبیر لە پڕ کردنەوەی ئەو بۆشاییە ناکات، کە پێی دەڵێین مرۆڤ؟

لە راستیدا نووسین یان ناونان هەر تەنها پڕکردنەوەی بۆشاییەك نییە کە پێی دەڵێین مرۆڤ، بەڵکو راستەوخۆ کەوتنە نێو بۆشاییەکی دیکەیە، بۆشایی ناوەوەمان، بەو مانایەش ئێمە مامەڵە لەگەڵ بۆشاییەکاندا ناکەین، بەڵکو لە ناوەوەی خۆمان دەژین، ئێمە مامەڵە لەگەڵ بۆشاییەکاندا ناکەین، بەڵکو لاپەڕەی ماناکان هەڵدەدەینەوە، کەواتە ناونان و کۆی ئەفسانەکان بە نوسینیشەوە بۆ ئەوەیە مرۆڤ لە بۆشاییەکانی ناوەوەی خۆی نەترسێت و بۆ ئەمەش بەردەوام ژیان بە مانای جیاواز پڕ دەکاتەوە.

دەركەوتنی جوانی
دیالۆگی پرسیار و وەڵام

"ئەو بوونەی كە دەكرێ تێبیگەین: زمانە"
(گادامێر)

بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی بابەتی هونەرو جوانی قسەی لێكراوە جا چ وەك بابەتگەلی ئەنتۆلۆژی لەمیانی دنیابینی فەلسەفیانەوە، یان وەك ئەو بەها مرۆییانە بێت، كە هەوڵی پرسی حەقیقەت و هونەر و كارفرماكانیان دەدات. لەتوێی ئەو كورتە باسەدا قسە لەبارەی ئیستێتیكا و رۆڵی لە بەرهەمهێنان و پرسیار و دنیابینیدا دەكەین!

لە ئەنسكلۆپیدیای بەریتانیدا بە واتای لێكۆڵینەوەی تیۆری (Asthetics) جوانیناسی هونەرو جۆرەكانی هەڵسوكەوت و ئەزموونی پەیوەندار بە هونەرەوە پێناسە كراوە. بەڵام هونەر بەپێی سەردەمە جیاوازەكان پێناسی جۆراوجۆری هەیە.. لای (ئەفلاتوون) رێگەیەكە بۆ تەعبیركردنی دنیای میسالییەت بەهۆی هەستەكانەوە، هەر لەوێشەوە خود هەوڵدەدات ئەو شتە كۆنانەی كە لەگەڵیاندا ژیاوە بیر بخاتەوە، ژیان و مەعریفەش لای ئەفلاتوون جگە لە بەبیرهێنانەوەی ئەو دنیایە شتێكی دیكە نییە. (ئەرستۆ) دەڵێت: هونەر لاساییكردنەوەی سروشت و هەوڵێكە بۆ باڵا بوون بەسەر سروشتدا. (كانت) جوانی وەكو پردێك لەنێوان دوو جیهانی دەرهەست و بەرهەست و بە هاوگونجانی خود و هونەرو باڵابوونی هونەر لەپێناو هونەر دەژمێرێت، بەبۆچوونی (كانت) هونەر ناشێ هەڵگری هیچ نیازێك بێت جگە لە جوانی...

ئیتر لەسەرەتای سەدەی نۆزدە بەو لاوە جوانیناسی بەشێوەیەكی بەربڵاو هاتە نێو جیهانی ئەدەبەوە، نووسەری ئەمریكی (ئادگار ئالان پۆ) داكۆكی لە هونەر لەپێناو هونەر دەكرد و ئەو فیكرەیەی رەتدەكردەوە كە دەڵێت هونەر تەعبیركردنە لە خود، هەروەها (بۆدلێر) و (فلۆبیر) پەنجەیان خستە سەر رزگار كردنی هونەر...

هەڵبەتە (كانت) جوانی وەك دیاردەیەكی پەیوەندار بە هەستەوە دەبینێ كە خاوەنی بایەخێكی رۆحی و دەروونییە. بەڵام چێژی جوانی بەپێی كەسەكان دەگۆڕێت... چێژ وەرگرتن لەكاری هونەری پێویستی بە دنیابینییەكی بەرفرەوان و هەستێكی بەرز هەیە. هەروەها ساتەوەختی جوانی هەست و دەرككردنی بەهای هونەرییە، بەو مانایە ساتەوەختی جوانی دەكەوێتە نێوان سروشت و جوانی هونەرییەوە، نەك وەك بەراوردكردن چونكە ئەزموونی جوانی لە جەوهەردا ئەو ساتەوەختە دەگمەنەیە كە بە قوڵایی كاری هونەرییدا رۆدەچین، لێرە ساتەوەخت پەیوەندی بە زەمەنەوە ناكات، بەڵكو بە مانای كەشفیكردنەوە بەندە.

كەشفیكردنیش لە دیالۆگی هوشیارانەی نێوان دەق و خوێنەر، من و ئەو دێتە ئاراوە.

(1)

وەك دەزانین ئەمڕۆ ئیشكالییەتی خوێندنەوەو تەئویل بە نوێترین و پڕبایەخترین ئیشكال دەژمێردرێت، لەكۆی ئەو ئیشكالانەی كە هەردوو بواری فەلسەفەو ئەدەب لێكجیا دەكەنەوە. بەو مانایەش كردەی خوێندنەوە كردەیەكە پرۆسیسەكردنی تەئویلی لێدەكەوێتەوە.. (گادامێر) كردەی خوێندنەوە بە كردەی تێگەیشتن دادەنێت، بەڵام تێگەیشتنێك كە بەپێی ئاگایی خود دەگۆڕێت. كەواتە كردەی خوێندنەوە ئەو ساتەوەختەیە كە (ئەزموونی خود) رووبەرووی كاری هونەری دەبێتەوە. هەر لەسەر ئەو بنەمایە تەئویلكردن لە دوالیزمییەتی خود/بابەت وەك لایەنێك تەماشای خۆی ناكات، هەروەها سەرقاڵی بەدواداگەڕانی مانای شاراوەو ئەسڵی نییە، بەڵكو وەك چۆن ئاوێتەبوونی خودو بابەت دەگەیەنێت، لە لایەكی دیكەش دەكەوێتە نێوان كردەی تێگەیشتن و ئەو شتەی لە هەر خوێندنەوەیەكدا دێتە بەرهەم، بە مانایەكی دیكە لە هەر خوێندنەوەیەكدا دەق خۆی دووبارە نوێ دەكاتەوە. بەو مانایەش خوێندنەوە راستەوخۆ پەیوەندی بە جولەی تەئویلكردنەوە دەكات، تەئویلكردنیش لەسەر بەرهەمهێنانی فرە مانایی دەوەستێ. ئەگەر بۆ چەمكی تەئویل بگەڕێینەوە لای (گادامێر) دەبینین لە سێ .بازنە، بازنەی جوانی و مێژوویی و زمانەوانیدا دەخولێتەوە

بازنەی جوانی هەوڵێكە بۆ شیكردنەوەی جوانی لەمیانی هیرمینۆ-مێژووییدا، وەك چۆن لەبواری ئەزموونی هونەر مەسەلەی حەقیقەت لایەنێكی دیكەی ئەو بازنە پێكدەهێنێ.

ئەگەر بازنەی جوانی لە تێگەیشتنی خود و تەئویل هەڵگرینەوە، بەو مانایەی كە ئامرازێكی ناوەندكارەو حەقیقەت لە هونەردا كەشف دەكات، ئەوە بازنەی مێژووگەریی بەگشتی بە ترۆپكی لێوردبوونەوەی گادامێر دەژمێردرێت، هەر لەدووتوێی بازنەی مێژووگەریشدا گادامێر چەمكی تەئویل لەمیانی بونیادی سییانەیی تەئویل و تێگەیشتن و دیالۆگدا وەك .ساتەوەختی هیرمینۆتیكی دەوڕوژێنێت

لێرەدا مێژوو وەك مەسافەی زەمەنی لە كۆمەڵێك توانای پۆزەتیفی بەرهەمهێنانی تێگەیشتن و تەئویلدا سەیر دەكرێت، وەك دوو بابەت بۆ دەلالەتكردن لە شتەكان، چونكە دەكەوێتە نێو ناوكۆیی جۆراوجۆری مێژوییەوە، هەر ناوكۆییەكیش دنیابینی تایبەت بەخۆی هەیە، كۆی ئەو ناوكۆییە جیاوازانەش وەك ئەركێك لە ئەركە بنەڕەتیەكانی هیرمینۆتیكا خۆی دەخاتە روو، بەو مانایەش مەرجی مێژوویی لە بەرهەمهێنانی تێگەیشتن و تەئویلكردندا بەرجەستە دەبێت. وەك دەزانین گادامێر ئەو مەرجە بە ئاگایی مێژوویی ناوزەد دەكات، ئاگایی مێژوویی ئاگایی چالاكییە مێژووییەكانە، یان بە مانایەكی دیكە تەعبیر لەو ئاگاییە دەكات كە .رۆڵی لە بەردەوامی مێژوودا هەیە

بەمجۆرە مێژوو و مێژووگەریی تەئویل بە نسبەت گادامێر كۆی ئەو كاریگەرییانە دەگەیەنێت كە لەمیانی خودی كردەی تێگەیشتندا رۆڵییان لە بەرجەستەكردنی حەقیقەتی مێژووییدا هەیە، هەموو ئەوانەش بە تێكەڵبوونی ئاسۆكانی تێگەیشتن دێتە ژماردن. گادامێر چەمكی (ئاسۆ) دیاری دەكات و دەڵێت: ئاسۆ ئەو بازنە بینراوەیە كە لە خاڵێكی دیاریكراودا هەموو ئەوەی كە بینراوە لەخۆ دەگرێت، كەواتە چەمكی ئاسۆ و تێكەڵبوونی ئاسۆكان و دیالۆگی لۆژیكی پرسیار و وەڵام چۆنێتی پرۆسەی خودی تێگەیشتن وەسف دەكات. بەو

مانایەش ناشێ لەمیانی ئاسۆی هەنووکە و بەبێ ئاسۆی رابردوو خودی تێگەیشتن بەرهەم بهێنین، وەك چۆن ناشێ ئاسۆکان لەیەکتر جیابکەینەوە، کەواتە مێژوو زنجیرەیەکی بەیەکەوە لکاوی ئاسۆکانە، هەر لەڕێگەی تێگەیشتنی رابردووشەوە دەکرێ تێگەیشتنێکی جیاواز و نوێ بۆ هەنووکە بخەینەوە، ئەوەش راستەوخۆ بە پرسیارە نوێیەکانی سەردەمەوە بەندە. بەمجۆرە دەکەوینە بەرانبەر لۆژیکی پرسیار و وەڵامەوە، بەڵام ئەگەر پرسیار بنەمایەکی جەوهەری ئاگایی هیرمینۆتیکا بێت، ئەوە دیالۆگ بە بنەمای چەمکی تەئویل دادەنرێت، کەواتە تێگەیشتنی دەق لە تێگەیشتنی پرسیارەکانەوەیەو تەئویلیش بە تێگەیشتنی بنج و بنەوانی پرسیارەوە دەلکێ.

(2)

هایدگەری لە مامەڵەکردنی لەگەڵ دەقدا دوو خەسڵەتی بنەڕەتی هەیە کە هیرمینۆتیکاکەی پێجیا دەکرێتەوە، ئەو دوو خەسڵەتەش دەنگدانەوەیان لە هیرمینۆتیکای گادامێردا دەبینرێت: خەسڵەتی یەکەم ئەوەیە کە دەق کەشفی بوون دەکات و حەقیقەتێك یان مانایەك لەخۆ دەگرێت، کە تەجاوزی چوارچێوەی بونیادی شێوەیی دەکات. دووەم راڤەکردنی دەق-دواتر تێگەیشتنی- پێویستی بە تەجاوزکردنی خودو بابەت هەیە. گادامێریش وەك چۆن هایدگەر بڕوای بەوە هەیە کە تێگەیشتن و راڤەکردن پشت بە ماهیەتی خودی زمان دەبەستێت، ئەویش لەسەر هەمان بڕوا دەژیت، لێرەدا ماهیەتی زمان لەگەڵ سیمانتیکا جیاواز دەکەوێتەوە، چونکە جەخت لە لایەنی ناوەوەی زمان دەکاتەوە.

کەواتە ماهیەتی زمان پەیوەندی بە چەمکی تێگەیشتن و تەئویلکردنەوە دەکات، لەسەر ئەو بنەمایەش تەئویل وەك چەشنێك لە جێبەجێکردنی تێگەیشتن خۆی دەنوێنێ، هەڵبەتە ئەوەش بەو مانایە نایەت کە هیچ گرفتێك لەو مەسەلەدا نەبێت، چونکە جیاوازی نێوان زمانی دەق و زمانی راڤەکار یان ئەو بۆشاییەی دەکەوێتە نێوان من و ئەو، هەر تەنها گرفتێکی لاوەکی نییە بەڵکو گرفتێکە راستەوخۆ پەیوەندی بە تەعبیرکردنی زمانەوە دەکات و دەکەوێتە میانی گرفتی ئەسڵی تێگەیشتنەوە. لای گادامێر تێگەیشتن هەمووی لە تەئویلکردنەوە دێتە بەرهەم، تەئویلکردنیش بەهۆی زمانەوە دێتە ئاراوە هەروەها ئەو زمانەی کە خۆی لە جەستەی وشەدا دەبینێتەوە لە هەمان کاتتدا دەشێ زمانی راڤەکاریش بێت.

(3)

راڤەکردنی دیالۆگئامێز، تەجاوزکردنی دوالیزمییەتی خود/بابەت وەك ئامانجی خۆی بەرز دەکاتەوە. چونکە ئەو دوالیزمییەتە لەسەر حیسابی لایەنێك جەخت لە لایەنەکەی دیکە دەکات، بەڵام راڤەکردنی دیالۆگئامێز وەك گادامێر جیای دەکاتەوە دەکەوێتە دووتوێی بەهەمهێنانێکی پەتییەوە. لێرەوە راڤەکردن دەلالەت لە بەرهەمهێنان دەکات، نەك دووبارەکردنەوە. کەواتە راڤەکردن پێویستە لەبەرانبەر دەقدا خاکەرایی بنوێنێ و ئامانجی داهێنانی دەقێکی دیکەی نوێ بێت، نەك دووبارەکردنەوە.

دیالۆگ لەگەڵ دەقدا ڕاستەوخۆ لەسەر پەیوەندییەکی ئالوگۆڕخوازانەی نێوان خود و بابەت، یان من و ئەو درووست دەبێت، واتە من ڕۆڵی دەق دەگێڕێت و ئەو ڕۆڵی ڕاڤەکار دەبینێ. هەروەها کاتێك دەڵێین ڕاڤەکردنی دیالۆگئامێز داهێنانە واتە کەسی بەرانبەر توانای ئەوەی هەیە قسەی خۆی بکات و بەشداری چالاکانەی خۆی لە گفتوگۆکردندا بنوێنێ. هەر لەسەر ئەو بنەمایەش کردەی تێگەیشتن و ڕاڤەکردن کردەیەکە لە دیالۆگەوە دێتە بەرهەم، چەمکی دیالۆگی حەقیقیش لەسەر پەیوەندی ئالوگۆڕئامێزی نێوان من و ئەو وەستاوە. لێرە لە پرۆسەی دیالۆگدا زمان ئامرازێك نییە بۆ گەیاندنی زانیارییەکان، چونکە هەموو دیالۆگێکی حەقیقی لەڕێگەی قسەکردنەوە دێتە ئاراوە، هەموو دیالۆگێکیش دیالۆگە لەبارەی شتێکەوە، بەو مانایەش دەق تەنها ئەوە نییە کە هەڵگری پەیامێك بێت، بەڵکو ڕاستەوخۆ دەکەوێتە نێو پەیوەندییەکی ئیبداعییەوە.

(4)

وەك گوتمان گادامێر لەڕێگەی پشت بەستن بە (ئاوێتە بوونی ئاسۆکان)ەوە ڕاڤەی تێگەیشتنی ڕابردوو و ئەویدیکە بە ئەنجام دەگەیەنێت، بەدیوەکەی دیکەش تێگەیشتن وەك حەقیقەتێکی بابەتی جێبەجێ نابێت تەنها لەڕێگەی هاوگونجانی مانا و ڕێکخستنی جیاوازیی دیدەوە نەبێت. لەسەر ئەو بنەمایە پرۆسەی خوێندنەوە پردێکە دەکەوێتە نێوان بۆشایی ڕابردوو و ئێستا..

کەواتە ئێمە ئەگەر پرۆسەی خوێندنەوە پرۆسیسە بکەین ناتوانین لە فیکرە ئامادەکان و جیاکارە چەسپاوەکانی نێو ڕۆشنبیریمان ڕزگاریمان بێت، بەو مانایەش گادامێر دەوێت بڵێ تەنها لەڕێگەی ئاوێتە بوونی ئاسۆی پێشبینیەکانمان و ئاسۆکانی نووسینی ڕابردووەوە دەتوانین ڕاڤەکردن و خوێندنەوەیەکی داهێنەرانە بە دەست بهێنین.

وەك دەزانین (هانز ڕۆبەرت یاوس) هەوڵیداوە لە تێگەیشتنی پەیوەندی کاری ئەدەبی و وەرگر سروشتی گۆڕانکارییەکانی مانای ئەدەبی ڕاڤە بکاتەوە، بەڵام دەکەوێتە ژێرکاریگەریی (گادامێر) و سوورە لەسەر ئەوەی مانا لەڕێگەی پەیوەندی دەورووبەرئامێز یان لە ناکاو نەبێت مەیسەر نابێت. بەدیوەکەی دیکەش دەشێ جیاوازی نێوان (گادامێر) و (یاوس) خۆی لە پرۆژەکەی یاوسدا حەشار دابێت، چونکە ئەو گرنگی بە جەخت کردن لەسەر دانەر، یان دەق، یان کاریگەرییە ئەدەبیەکان ناکات، بەڵکو جەخت لە پرۆسەی وەرگر دەکاتەوە کە هەر لە نووسینەوە دەست پێدەکات و لە پرۆسەی تێگەیشتن (کە لەڕێگە خوێنەر یان کۆمەڵێك خوێنەر لە هەنووکەدا ئەنجام دەدرێت) کۆتایی دێت.

بەو مانایەش دەق لەو حاڵەتەدا وجودێکی بابەتیانەی نییە، کە بە ژمارەیەك تێگەیشتنی نادیارەوە دەور درابێت، بەڵکو ناسنامەی ئەو دەقە بەبێ ئاسۆی پرۆسەی پێشوازیکردن و لەڕێگەی پرۆسەی تێگەیشتنی کۆئامێزی نەوە یەك لە دوا یەکەکانەوە نەبێت، پراکتیزە نابێت.

"ئاشنا بوون"
لەنێوان منی شاعیر و منی شیعردا
دەق: چۆمان هەردی

"ئاشنا بوون"
لە رووناکی چراکەدا
سێبەرەکانی شێوەی ئەو
چ نوورێکیان لێدەبارێت

دنیا چییە!
جگە لە ئاشنابوونی دوو بێگانەو
بێگانەبوونی دوو ئاشنا!!

ئەی بێگانە!
سێبەرەکانی سەر شێوەت،
وشەکانت، جگەرەکەت
ئاشناییان لێدەتکێ.

ئەی ئاشنا
نامۆبوونمان لە یەکتریی،
بێگانەبوونی ئەبەدی،

هەر زۆر زۆر زوو دەستپێدەکا.

دنیا چییە
جگە لە مەیلی پەیبردن
بە خەمەکانی
پشت زەردەخەنەی بێگانەیەك؟

دنیا چییە
جگە لە نەهاتنەدی
یان بە سەقەتی هاتنەدی
خەونەکانم؟.

"بەشی یەکەم"

"ئاشنابوون" ناونیشانی قەسیدەیەکی "چۆمان هەردی" شاعیرەو لە شەش کۆپلە پێکهاتووە، ئەگەرچی شاعیر نەهاتووە بە نیشانەیەك، یان ژمارە دانان کۆپلەکان جیا بکاتەوە، بەڵام خوێنەر بە ئاشکرا کۆپلەبوونی قەسیدەکە دەبینێ و زۆر جاریش هەست دەکات کە کۆپلەیەك ئەویدیکە تەواو دەکات، یان گرژی و توندی کۆپلەیەك دەبێتە شوێنی خاوبوونەوەی کۆپلەیەکی دیکە، هەروەها خوێنەر لە ناوەوەی خۆی هەستدەکات هێڵێکی نادیار هەیەو کۆپلەکان بە یەکەوە دەلکێنێت، دەشێ ئەو هێڵە نادیارە بۆ خوێنەری کوردی پەیوەندی بە نۆڕمی کۆمەڵایەتییەوە هەبێت. سەرەڕای ئەوەی کە بەشێوەیەکی دیار بە دەستەواژەی "دنیا چییە" تەواوی قەسیدەکە بە یەکەوە دەبەستێتەوە.

بە یەکگەیشتن و پچڕانی ئەو هێڵە دیار و نادیارەش لای خوێنەر بە جۆرێك لە جۆرەکان خۆی بە نۆڕمی کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆژییەتی شاعیرەوە بەند دەکات، بەڵام ئەگەر دەستەواژەی "دنیا چییە" وەك هێڵێکی دیار، سەرسوڕمان و پرسیارکردن لەخۆ بگرێت و شیعرییەتیش لەو رێگەیەوە هەڵگرینەوە، ئەوە هێڵە نادیارەکە لەگەڵ لێدانی کۆتایی قەسیدەکە نادیاری خۆی لە دەست دەدات، لە دەستدانی نادیاری ئەو هێڵەش دەرئەنجامێکەو لەوێوە خوێنەر بونیادی شاراوەی گێڕانەوەئامێزی قەسیدەکەی بۆ ئاشکرا دەبێت، یان بە مانایەکی دیکە هاوگونجانی دوو رووداوی جیاواز لە گوتاری "هاتنەدی" و "بە سەقەتی هاتنەدی" کپ دەکات، قەسیدەکەش بەشێك لە شیعرییەتی خۆی بە هۆی لێدانی کۆتاییەوە لە دەستت دەدات.

لەو خوێندنەوەیەدا هەوڵدەدەم لەسەر ئەو بنەڕەتە "بونیادی شاراوە" لەسەر ئاستی سایکۆلۆژی و "بونیادی دیار" لەسەر ئاستی شیعرییەت راڤە بکەمەوە، لەوێشەوە سادەیی گوتن بەو مانایەی کە "چیگوتن" رابەرایەتی دەکات و "جوانگوتن" بەو مانایەی کە

"دابەزینی ستوونی" ماناکانی دادەڕێژێتەوە دەخەینە نێوان دوو کەوانەوەو بە سروشتی شاعیر و ژیارەوە پەیوەستی دەکەین.

واتە دەمەوێت بڵێم "ئاشنابوون" دەیەوێت دووبارە بە شێوەیەکی دیکەی جیاواز ژیان لەڕێگەی خەیاڵی گێڕانەوەدا فۆرمەلە بکاتەوە، ئەو فۆرمەلەکردنەش بۆ منی خوێنەری کوردی دەکەوێتە نێوان "بێگانە" سێنتەر و "ئاشنا" پەراوێز، نێوان دوو کەلەپووری جیاواز و دوو دنیابینی جیاواز و دوو نۆرمی جیاوازەوە.

واتە ئەگەر سادەیی گوتن لەو قەسیدەیەدا بۆ سادەیی مرۆڤی کوردی و کەلەپووری کوردی بگەڕێتەوە، ئەوە جوانگوتن تەعبیر لە بەرزبینی شیعریانەی شتەکان دەکات. ئاستی بینینیش لەو قەسیدەیەدا پەیوەندی بە ئاستی ئاگایی و رۆشنبیریی و دنیای ئەمڕۆوە هەیە، ئەو دنیایەی کە لە مادەی زبر و قوڕسەوە بۆ شەفاف و نەرم، لە تاکرەهەندییەوە بۆ فرە رەهەندییەوە رێنماییمان دەکات، ئەو دنیایەی کە لە واقیع ناچێت و واقیعیشە، ئەو دنیایەی کە لە گۆڕینی بەرهەمە میکانیکیەکانەوە بۆ ئەلکترۆنی و لە بەرێوەبردنی شتەکانەوە بۆ بەرێوەبردنی زانیارییەکان خۆی دەبینێتەوە.

بێگومان دەشێ پرۆسەی نووسینی شیعر تەعبیر لە جۆرێك ناهاوسەنگی، یان لە پشت پرۆسەی نووسینی شیعرەوە جۆرێك لە ناهاوسەنگی شاعیر بەدی بکرێت، ناهاوسەنگی نێوان ململانێکانی ژیان و خەیاڵی گێڕانەوە، یان قەوارەی ئەو وەهم و گومان و پرسیارو حەساسییەتە زیاد لە پێویستییانە بێت کە بەرەو جۆرێك لە سایکۆلۆژیای کەسێتیمان دەبات، بەو مانایەش شاعیر لە گێڕانەوەدا خەیاڵی زیاد لە پێویست و وەهمی زیاد لە پێویست لەگەڵ خۆی دەباتەوە نێو فەزاکانی نووسین، بەڵام دەشێ هەستکردنی خوێنەر بەو ناهاوسەنگییە پەیوەندی بە کەسێتی شاعیرو واقیعەوە نەبێت، بەڵکو راستەوخۆ پەیوەندی بە ساتەوەختی خوێندنەوەو خودی خوێنەرەوە هەبێت. رەنگدانەوەی دنیابینی خوێنەر بێت لە دەقی خوێنراوەدا.

"1"

ئەگەرچی بەشێك لە سادەیی گوتن لای (چۆمان هەردی) لە زمانی واقیعییانەی قەسیدەکەوە خۆی هەڵدەگرێتەوە، بەڵام لە پشت ئەو زمانەوە هەستێکی بەرز بەرەو واقیعێکی دیکەمان دەکاتەوە، بەرەو دنیایەکی دیکە، ئەو هەستە بە گشتی دەکەوێتە سەرووی هەستی مرۆڤی ئاساییەوە ئەوەش لە لایەك بە جوانگوتنەوە بەندە، لە لایەکی دیکە هوشیاری شاعیرو دنیابینی رۆڵی تێدا دەبینێت.

کەواتە ئەو هەستە ناسکەی شاعیر حاڵەتێکی نائاسایی دەکێشێت، ئەو حاڵەتە نائاساییەش بە دیوەکەی دیکە دەقێکی بەرهەمهێنراوی لەخۆدا هەڵگرتووە، بەو مانایەش چەمکی سەرکەوتن و سەرنەکەوتن لەو حاڵەتە نائاساییەدا (یان لە دەقی ئاشنابوون دا) جارێك دەردەکەوێت و جارێك بندەکەوێت!!

وەك دیارە حاڵەتی نووسینی شیعر نائاساییە، بەڵام دەبێت بزانین ئەو نائاسایی بوونە لە قەسیدەی "ئاشنابوون"دا لە لایەك بە وزە چەپێنراوەكانی زمانەوە دەلكێت، واتە بەو هێز و غەریزە كەبتكراوەی زمانەوە دەلكێت كە بەردەوام داب و نەریت و یاسا و رێساكانی زمان و كۆمەڵگە "وسبەی" لێدەكات، لە لایەكی دیكە بە هەستە چەپێنراوەكانی خودی شاعیرەوە بەند دەبێت:

دنیا چییە
جگە لە مەیلی پەیبردن
بە خەمەكانی
پشت زەردەخەنەی بێگانەیەك؟

لە نووسینی دەقی ئیبداعیدا وزە چەپێنراوەكانی زمان ئەو حاڵەتە عەفەوییە یان ئەو ئازادییە رەنگ دەكات كە دەقی تێدا لە مانایەكەوە بەرەو زۆرترین مانا و لە بیركردنەوەیەكەوە بەرەو زۆرترین بیركردنەوەو لە رەهەندێكەوە بەرەو زۆرترین رەهەند دەجوڵێنێت، بەو مانایەش فەزای ئازاد لە دەقی ئیبداعیدا تەعبیر لە خۆنمایشكردنی وزە چەپێنراوەكانی خودو زمان و فرە خوێندنەوە دەكات. بەڵام هەستە چەپێنراوەكانی نووسەر بەردەوام لەڕێگەی رایەڵێكەوە خۆی لە واقیع نزیك دەكاتەوە، یان بە جۆرێك لە جۆرەكان وەك حاڵەتێكی نێرگزی خۆی دەنوێنێت.

ئەگەر سادەیی گوتنی زمانی قەسیدەی "ئاشنابوون" و سەرنەكەوتنی بە هەستە چەپێنراوەكانی شاعیرەوە پەیوەست بكەین و لەوێشەوە وەك جۆرێك لە گەڕانەوە بۆ كەلەپوور و سروشتی مرۆڤی كوردی تەماشای بكەین، ئەوە سەركەوتنی قەسیدەكە خۆی لەو نائاسایی بوونەدا دەدۆزێتەوە كە لەڕێگەی چەپێنراوەكانی زمان ماناو دەلالەتی جیاواز و ناكۆك بە كەلەپوورو نۆڕمی كوردی دەبەخشێت!

بە مانایەكی دیكە ئەگەر لە لای منی خوێنەری كوردی سەكەوتنی شاعیر پەیوەندی بە ئاشنابوون و ناسینی بێگانەوە هەبێت، ناسینی بێگانەش لە كەلەپووری كوردیدا ئەو وزە كەبتكراوە و بێبایەخە بێت كە بەردەوام وسبەی لێدەكرێت، یان بە گومانەوە سەیر دەكرێت، ئەوە سەرنەكەوتنی بە بێگانەبوونی دوو ئاشناوە بەندە، بێگانە بوونی دوو ئاشنا لە باشترین حاڵەتدا "بێ وەفایی" دەنوێنێت، یان تەعبیر لە بێ وەفایی دەكات، بێ وەفایی نەك هەر بۆ كەسی بەرانبەر "ئاشنا" بەڵكو بۆ بێ وەفایی بەرانبەر بە زمان و داب و نەریت، بێ وەفایی بەرانبەر خاك و نیشتیمان و كۆمەڵَ، بەرانبەر هەستی نەتەوایەتی و كۆمەڵبوون.......بەو مانایە شاعیر وەك دیار، وەك واقیع دەیەوێت لە پێناو ناسینی "بێَگانە" لە پێناو ناسینی "ژیاری ئەویدیكە" نامۆبوونی خۆی بەرانبەر سروشتی راوەستاوی مرۆڤی كوردی رابگەیەنێت. بەڵام كۆپلەی كۆتایی بەیانكردنی كۆتایی، جۆرێك لە ناكۆكی لێدەكەوێتەوە، لێدانی كۆتایی بەرەو جۆرێك لە گەڕانەوەمان دەبات، بەرەو راگەیاندنی شكستمان دەكاتەوە، شكستێك كە بەردەوام ناخی مرۆڤی وەستاو، مرۆڤی خۆرهەڵاتی پێوەی دەتلێتەوە، هەروەك چۆن بەكار هێنانی دەستەواژەی "دنیا چییە" و سێ جار دووبارەكردنەوەی وەك چۆن

جۆرێکە لە سوێند خواردن و ئەو گەڕانەوەیە تۆختر دەکاتەوە...بەمجۆرە شاعیر بە ئاشکراکردنی هێلە نادیارەکەی شیعر لە دوا کۆپلە و ئەو سوێند خواردنە نۆڕمئامێزە، دووبارە بە شێوەیەك لە شێوەکان بۆ واقیعی کوردی دەگەڕێتەوە، لە شیعرییەتەوە بەرەو گێڕانەوەی حیکایەتێکمان دەکاتەوە.

"2"

ئەوەی هەتا ئێستا قسەمان لێکردبێت ئەوەیە کە چەپێنراوەکانی زمان و چەپێنراوەکانی شاعیرمان لە دوو ئاستی جیاواز و ناکۆکدا هەڵدا، پاشان چەپێنراوەکانی زمانمان بە عەفەوییەت و چەپێنراوەکانی شاعیرمان بە نیازو نەخشەوە پەیوەست کرد، هەروەها حاڵەتی یەکەممان وەك نکۆڵیکردنی ترادیسیۆنی کۆمەڵایەتی بە ئازادییەوە لکاند و حاڵەتی دووەممان وەك گێڕانەوەی حیکایەتێك بە رایەلێ ٙ َك بە واقیعەوە بەستەوە.

لێرەدا لە بیرمان نەچێت لە پاڵ مەدلولی سەرکەوتن و سەرنەکەوتن بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ لە لایەك قسەمان لە مەدلولی رۆشنبیریی کرد، لەلایەکی دیکە پەردەمان لەسەر ئەو بەها و نۆڕمانە هەڵدایەوە کە کەلەپوورێکی دیاریکراو رابەرایەتیان دەکات. بەڵام پرسیاری ئەو خوێندنەوەیە هەر تەنها خۆی لەو چوارچێوەیەدا قەتیس ناکات، واتە قسە هەر تەنهات لە هاوجووتبوونی دەق و واقیع، دەق و حەقیقەت نییە، بەڵکو قسە لە سیستمی زمانەوانی و شیعرییەت خۆی درێژ دەکاتەوە، بۆیە دووبارە جەخت لە لێدانی کۆتایی دەکەینەوە و دەڵێین ئەگەر لێدانی کۆتایی وەك بونیادی گێڕانەوە جەخت کردن بێت لە کردنەوەی "گرێچن"ی دەق، ئەوە وەك مەدلولی زمانەوانی جۆرێك لە بێهوودەیی لەخۆدا هەڵگرتووە، بەشێك لەو بێهوودەییەش لە پرسیاری "دنیا چییە"دا خۆی دەبینێتەوە، دەمەوێت بڵێم دەشێ ئەو پرسیارکردن و بێهوودەییە لە گومانێکەوە سەر هەڵبدات کە لە بەرانبەر "گەڕانەوە بۆ ترادیسیۆنی کۆمەڵایەتی" درێژکردنەوەی خەیاڵی گێڕانەوەو لەوێشەوە شیعرییەتی پێیە.

وەك دەزانین دەق "دەقی ئیبداعی" سەرەتا لە وشە درووست دەبێت، نەك فیکر، هەروەك ئاستی دیاری ئەدەبیش خۆی لە پەیوەندی بە دانەری دەقەوە هەڵناگرێتەوە، بەڵکو لە پەیوەندی دەق و خوێنەرەوە هەڵدەقوڵێت، مەبەستم ئەوە نییە کە لە پشت وشەوە، یان لە پشت دانەرەوە بیابانێك لە فیکر و بۆچوون و دنیابینی بسەپێنم، بەڵکو مەبەستمە بڵێم کە پرۆسەی نووسینی شیعر حاڵەتێکی لەپرو دەگمەن و نائاساییە، نائاسایی بەو مانایەی کە نەخشە بۆکێشراو نییە، نائاسایی بەو مانایەی کە فیکرێکی داڕێژراو نانووسێتەوە، بەڵکو دەق خۆی خۆی لە حاڵەتە دەگمەنەکاندا دەنووسێتەوە، وەك چۆن خوێنەریش لە ناوکۆییەکی بەرتەسکی دانەردا ژیان قەتیس ناکات، بەڵکو فەزایەکی ئازادو بەرفرەوانی مەعریفەی لەپێشە، فەزایەك کە ئاستی خوێندنەوە وەك ئاستی ئیبداع دەبینێت.

"3"

گوتمان ئاستی دەلالی لە قەسیدەی "ئاشنابوون"دا خۆی لە ململانێی ژیارو سروشتی مرۆڤی وەستاودا دەنوێنێ، وەك چۆن ئاستی سایکۆلۆژی خۆی لە بەرهەمهێنانی چەپێنراوو نادیاری دەلالیدا دەدۆزێتەوە، هەروەها گوتمان نادیاری دەلالیش لەسەر ئاستی نۆڕم و یاسا خۆی لە "بێگانە" وەك کەلەپوور و "بێگانە" وەك سێنتەردا دەبینێتەوەو لەوێشەوە "ئاشنابوونی دوو بێگانە" دەلالەت لە تەجاوزکردنی بەها گوتراوەکان دەکات و هەوڵێکە بەرەو جیاوازی:

دنیا چییە!
جگە لە ئاشنابوونی دوو بێگانەو
بێگانەبوونی دوو ئاشنا!!

کەواتە لەو قەسیدەیەدا ئەوەی "منی شاعیر" بە "منی شیعر" دەبەستێتەوە، خەیاڵی گێڕانەوەو دابەزینی ستوونیەیە، کە لە "ئاشنابوونی بێگانە و بێگانەبوونی ئاشنا" هەڵدەقوڵێت، بەو مانایەش ئەگەر بشێ ئەو تەعبیرە راست بکەوێتەوە ئەوە دەڵێین "منی شاعیر" سەر بە کەلەپوور و نۆڕمێکە کە دژ بە کەلەپوور و نۆڕمی "منی شیعر" دەکەوێتەوە.

لەنێوان کەلەپووری منی شاعیر و بەرهەمهێنانی منی شیعریدا دوو دنیابینی جیاوازی دوو بۆچوونی جیاواز خۆی واڵا دەکاتەوە، بەڵام دوا کۆپلەی ئەو قەسیدەیە هەڵگەڕانەوەیە لە منی شیعری، هەڵگەڕانەوەیەی "چۆمان هەردی" لە منی شیعری دەشێ پەیوەندی بە گومانی واقیعییەوە هەبێت!.

دەشێ لە رستەی "دنیا چییە جگە لە ئاشنابوونی دوو بێگانە" خودی گومان بێتە ئەو ناوکۆییەی کە بەردەوام شتە جیاوازەکان و نوێیەکان لەخۆیان و دنیای خۆیاندا بەرجەستە دەکاتەوە و لەوێشەوە هەوڵی گرتنی ماناو خەڵقکردنی مانای دیکەی جیاواز دەدات. بەڵام ئاشکراکردنی هێلە نادیارەکە بەو دەرئەنجامەی لە کۆتایی قەسیدەکەدا هەیە، گومانە شیعرییەکە دەباتە ئاستی سایکۆلۆژی و لەوێشەوە بە شکستەکانەوە پەیوەستی دەکات. شکست هێنان لە بەرانبەر نۆڕمی کۆمەڵایەتی و کەلەپووری کوردی لەسەر ئاستی دەلالی تەعبیر لە ماناکانی هەستکردن بە "نەهاتنەدی یان بە سەقەتی هاتنەدی" دەکات و تەعبیر لە دەلالەتی چیگوتن و جوانگوتن، دەلالەتی بە سێنتەربوونی بێگانەو بە پەراوێزبوونی ئاشنا....

"بەشی دووەم"

گوتمان ئەو قەسیدەیە لە شەش کۆپلە پێکهاتووە، لە دووتوێی هەر کۆپلەیەکدا هەست بە لێکنزیکبوون و دوورکەوتنەوەی کۆپلەکانی دی دەکرێت، بۆ نموونە هەر لە کۆپلەی یەکەمدا "ئەوی نادیار" دەردەکەوێت:

لە رووناکی چراکەدا
سێبەرەکانی شێوەی ئەو
چ نوورێکیان لێدەبارێت.

بەو مانایەش هەر لە دەستپێکەوە "ئەوی نادیار" ئەوێکە تەواوی فەزای گوتنی قەسیدەکە کۆنترۆڵ دەکات، یان فەزای قەسیدەکە لە ئەوی نادیارەوە ئاماژەکانی خۆی رەنگریژ دەکات

و خۆی درێژ دەكاتەوە، بەرانبەر ئەو خۆ درێژ كردنەوەی "ئەوی نادیار"یش شاعیر لەڕێگەی دەستەواژەی "دنیا چییە" لە كۆپلەی دووەم درێژە بە پرسیارو گومانەكانی خۆی دەدات، دەشێ ئەوی نادیار لەسەر ئاستی دەلالەت بە داهاتووی منی دیارەوە پەیوەست بكەین، هەروەك لەسەر ئاستی "منی شیعری"یش بە گومان و بێهوودەییەكانی دواین كۆپلەوە دەلكێت.

كەواتە لە لایەك منی دیار لەڕێگەی ناسینی ئەوی نادیارەوە خۆی دەناسێنێت، منی شیعریش لەڕێگەی گومان و بێهوودەییەكانی دواین كۆپلە درێژە بە خەیاڵی گێڕانەوەو شیعرییەتی خۆی دەدات و فەزاكانی خۆی دەكاتەوە، لە لایەكی دیكە منی دیار دەكەوێتە ژێر هەژموونی منی نادیارەوەو "منی شیعریش" لەڕێگەی ئاشكراكردنی هێلە پەنهانەكانی ناخی خۆی واتە لە دەستەواژەی "نەهاتنەدی، یان بە سەقەتی هاتنەدی خەونەكانم"دا بنبەستبوونی خۆی ڕادەگەیەنێت و فەزاكانی خۆی دادەخات.

بەڵام كۆپلەی دووەم لە سادەیی گوتن و شەفافیەتەوە ڕەنگەكانی خۆی كۆ دەكاتەوە، دەشێ ئەو نەرمی و شەفافیەتە خاوبوونەوەو ساردبوونەوەی ئەو هەڵچوون و توندیی "سێبەر و نوور" بێت كە لە كۆپلەی یەكەمدا خۆی بەیان دەكات، یان هێرش بۆ خوێنەر دەهێنێت، واتە خوێنەر لە حاڵەتی ناسروشتی كۆپلەی یەكەمەوە بەرەو حاڵەتی سروشتی كۆپلەی دووەم دەبێتە:

دنیا چییە!
جگە لە ئاشنابوونی دوو بێگانەو
بێگانەبوونی دوو ئاشنا!!

كۆپلەی دووەم لە پرسیاری "دنیا چییە"وە حاڵەتێك وێنە دەكات، فەزایەك دەنەخشێنێت كە ماناكانی شیعرییەت و دنیابینی و بۆچوونی جیاوازی لەخۆ گرتووە، هەر لەڕێگەی نیشاندانی ئەو جیاوازیانەشەوە ناوكۆییەكانی گوتن كە بۆخۆی لە بنەڕەتدا قابیلی قبوڵكردن نییە دەبێتە قابیلی قبوڵكردن، بە دیوەكەی دیكەش دەتوانین بڵێین كۆپلەی دووەم لەڕێگەی دەستەواژەی "ئاشنابوونەوە" دنیابینی سەردەمی تێدا باڵا دەست دەبێت.

كەچی لە كۆپلەی سێیەمدا دووبارە منی دیار پەنا بۆ ئەوی نادیار دەبات (سێبەرەكانت، وشەكانت، جگەرەكەت)... بەڵام جگە لەوەی هەڵچوون و توندی كەمتر تێدا بەدی دەكرێت، جۆرێك لە سادەیی گوتنیش پرۆسیسە دەكات. پەنجە ڕاهێشتن بۆ (سێبەرەكانی، وشەكانی، جگەرەكەی) خۆ ساردكردنەوەی منی دیارە لە بەرانبەر ئەوی نادیار، جۆرێكە لە مەزنكردنی ئەوی نادیار، ئەو بە مەزنزانینەش تەواو لەسەر بنەمای نامۆبوون لەگەڵ ئاشناو، بێگانە بوونی ئەبەدی خۆی هەڵدەگرێتەوە، واتە لەسەر بنەمای كۆپلەی چوارەم ڕادەبێتەوە.

ئەگەر بەر لە نووسینی کۆپلەی سێیەم واتە (ئاشنابوونی دوو بێگانەیە)، خەیاڵی کۆپلەی چوارەم لای شاعیر وجودی نەبایە، ئەوە کۆپلەی چوارەم (واتە نامۆبوون لەگەڵ ئاشنا...) بەو هەموو پەرگیرییەوە لێنەدەکەوتەوە؟
هەروەها دەتوانین بڵێین هەر کۆپلەی دووەمیشە کە کۆپلەی پێنجەمی لێدەکەوێتەوە، بەڵام ئەگەر نیشاندانی جیاوازییەکانی کۆپلەی دووەم بە گشتی بکەوێتە سەر دنیابینی ئەمڕۆی شتەکانەوە، ئەوە دنیابینی کۆپلەی پێنجەم پەیوەندی بە پرسیارو تایبەتمەندی منی دیارەوە دەکات، یان لە منی شاعیرەوە هەڵقوڵاوەو لەوێشەوە دەست بۆ ئەوی نادیار دەبات، یان وەك گوتمان لەڕێگەی پرسیاری "دنیا چییە"ەوە بوونی خۆی و دنیابینی خۆی بەرانبەر ئەوی نادیار رادەگەیەنێت.
بە مانایەکی دیکە کۆپلەی پێنجەم تەواو خۆی لە فەزای ناوەوەی کۆپلەی دووەمدا هەڵدەگرێتەوە، وەك چۆن کۆپلەی دووەم تەعبیر لە فەزاکانی دەرەوەی کۆپلەی پێنجەم دەکات. یان ئەگەر کۆپلەی دووەم جۆرێك لە گشتگیری بخاتەوە ئەوە کۆپلەی پێنجەم جۆرێك لە تایبەتمەندێتی هەڵگرتووە. بەڵام دوا کۆپلە شکستیکە لە ئەنجامی هەژموون و هەڵچوونی "سێبەرو نوور"ی کۆپلەی یەکەمەوە لەدایك دەبێت، یان بە مانایەکی دیکە لە پرسیارو هیوا بنبەستووەکان و حەزە لەبننەهاتووەکانی منی دیارەوە سەرچاوە دەگرێت و بە دیوەکەی دیکەش بێهوودەیی و پووچگەرایی ژیان هەر لەو پرسیارەوە خۆی درێژ دەکاتەوە، بەڵام ئاستی دەلالەتی جوانگوتن لە بری ئەوەی شیعرییەت لە شیعرەوە هەڵگرێتەوە، لە خەیاڵی گێرانەوەدا بەرجەستەی دەکات بە مانایەکی دیکە لەسەر پرسیارو بێهوودەیی و پووچگەرایی ژیانەوە چنراوە، بەو مانایەش دەستەوەاژەی "ژیان چییە" و "هاتنەدی و بە سەقەتی هاتنەدی" لە بێهودەییەکەوە سەرچاوە دەگرێت، کە ململانێی سروشتی مرۆی وەستاوو مرۆی ژیاری، مرۆی پەراوێزی و مرۆی سێنتەرالیزمی... پووچ دەکاتەوە، لە هەمان کاتتدا دەشێ خودی ئەو پووچکردنەوەیە وەك چۆن خەیاڵی گێرانە پتەو دەکات، درێژە بە جۆرێك لە شیعرییەتیش بدات.
هەولێر
دوا داڕشتنەوەو هەڵەبڕی لە 2008/5/25

''سیزان ئەوە دەنووسێتەوە کە دەیڵێ''

(دریدا)

''سیزان ئەوە رەسم دەکات کە شتەکان دەیڵێن''

(میرلۆبۆنتی)

بەشی پێنجەم

-

.بوونی بێدەنگ مینتالیەتی هەڵوەشانەوەگەری رادیکاڵ
.ئەسڵی کاری هونەری زانستی (بوون) لای هایدگەر -
لۆژیکی تەواوکردن و توانای جیهانبینی، پۆل سیزان وەك -
.نموونە
.رەنگی رەق، بێدەنگی زەوی/ریتمی هونەری -
سەردار سنجاوی: لێخوردبوونەوە لە مینماڵ و کونستیوەڵ -
.نزیکتری کردمەوە

بوونی بێدەنگ
مینتالیەتی هەڵوەشانەوەگەری رادیکاڵ

بێگومان قسەکردن لە)نەهلیستی/ نەبوونی(بەرەو کۆمەڵێك پارادۆکسمان دەکاتەوە، واتە لەلایەك دەکەوینە نێو مێژووگەراییەوە، لەلایەکی دیکە دووچاری کۆمەڵێك ئیشکالیەتی فەلسەفیو فیکری دەبینەوە، بۆئەوەی خۆمان لە ئەنتۆلۆژیای ئەو زاراوەیە رزگار بکەین، هەوڵدەدەین ئەو چەمکە لە دیدی هەر یەك لە (سارتەر)و(هایدگەر) بەرجەستە بکەین، بە دیوەکەی دیکەش بۆ ئەوەی کەمێك لە ئیشکالیەتی فیکری سەردەم بدوێین کتێبی(العدمیە النهلستیە)ی دکتۆر (سامی ئەدهەم) دەکەینە تەوەرەی سەرەکی گفتوگۆی ئەو وتارە.

نەبوون بەدژی بوون دەکەوێتەوە. ئەو رستەیە نەبوون وەك مەیلێك پێشان دەدات کە لەسەر نەفیکردنو رەتکردنەوە رادەبێتەوەو نکوڵی هەموو حەقیقەتێکی جێگیر دەکات، بوونگەراییەکان پێیانوایە نەبوون لە خودی بووندایە، کەچی زاراوەی نەهلیزم لە فیکری (نیچە)دا مانای نەبوون لەبەرانبەر بوون ناگەیەنێت، بەڵکو بەهای هیچی ژیانو نەفیکردنی ئەو جیهانە دەگەیەنێت، هەر لەوێشەوە دەڵێت: ئەوە ناکامڵی مرۆڤەکانە کە بیانەوێت بوونی خۆیان بکەنە ماناو پێوەری هەموو شتێك، بڕواکردن بە وتەزای عەقڵیش هۆی سەرەکی نەهلیزمە. بەو مانایە نەهلیزم کار لەسەر تێپەڕاندی بەهاکان دەکات.

لەلایەکی دیکە ئەگەر عەدەمیەت لە فیکری (بەرمێندس ئایلی، 515-540) وەربگرین، دەبینین فیکرەی خواوەندی بەبوون تێکەڵ کردووە، واتە لەنێوان بوونو خواوەند هیچ جیاوازییەك بەدی ناکات، لای (بەرمێندس)ی یۆنانی لەدەرەوەی بوونی خواوەندە کە وجودێکی جێگیرە هیچ شتێك بەناوی نەبوون وجوودی نییە ئەوەی هەیە ئەزەلیو ئەبەدییە. هەروەها (هیگل) پێیوایە بوون پێناسەی یەکەمینی رەهاییە ئەو پێناسەیە بە تێز دادەنێ، دووەم پێناسەش بۆ ڕەهایی بە عەدەم دەژمێرێ، کە دەبێتە پارادۆکسی تێز، پاشان لە هەردووکیان ئاوێتەیەك دروست دەبێت، خودی ئەو ئاوێتەیە پراکتیزە دەکرێ، بەو مانایەش لەنێوان کۆی تێزو پارادۆکسەکەیو ئاوێتەبوون شتێك هەیە ئەویش سەیرورەیە. سەیرورە واتە گۆڕان لە خودی خۆیدا لەم رووەوە سەیرورە گوێزانەوەیە لە رەوشێکەوە بۆ یەکێکی دیکە، ئەویش بەرانبەر بە چەمکی جێگیربوون دێتو (هیراکلیتس) دایناوە، تاکو لە ململانێی نێوان دژەکان هەندێك جێگای هەندێکی دیکە بگرنەوە، (هیراکلیتس) پێیوایە سەیرورەت گرفتی ئەو دژیەکیە چارەسەر دەکات.

نەهلیستیەت، نەبوونگەرایی

لە فەلسەفەی سەردەم

ئەگەر چەمکی سەیرورەت یەکێك بێ لەو چەمکانەی کە چارەسەری دژەکانی بوونو نەبوونی پێ بسپێرین، ئەوە فەلسەفە نەك هەر چارەسەری زانستیو ئەخلاقیو ئیستێتیکی پێ نییە، بەڵکو دەقێکە لەڕێگەی پرسیارەوە دەتەقێتەوە، فەلسەفە پرسیارێکی بێ کۆتاییە، پرسیارێکی بەردەوامە پرسیاری دیکەی لێدەکەوێتەوەو ئیشکالیەتی ئاڵۆز دەوڕوژێنێ، کە

چارەسەریان نییە، بەو مانایە فەلسەفەی سەردەم كۆمەڵێك مەسەلەی وڕوژاو بەرەتكردنەوەو رووتكردنەوەو نكۆڵیكردنو پەرتبوون دووبارە بەرجەستە دەكاتەوە، كەواتە فەلسەفە دوودڵیو گرژییە نەك چارەسەركردن.
لەلایەكی دیكە كاتێك فەلسەفە چەمكی سۆسیۆلۆژی، بیركاری، مێژوویی، زانست، هونەری، ئایینی بەكار دەهێنێت، بەو مانایە نییە كە فەلسەفە بەشێك بێت لەو مەسەلانە، تێكەڵكردنی ئەو مەسەلانە بەفەلسەفە یەكێكە لە نەخۆشیەكانی سەردەم، چونكە فەلسەفە نە بابەتدارە، نە چەمكدارە، بەڵكو رووتكردنەوەی هەموو ئەوانەیە نكۆڵیكەرێكی سەرسەختی هەموو پێدراوەكانە، لە بابەتدا كورت ناكرێتەوە، بەڵكو هەموو بابەتە فیكرییەكان بابەتی ئەون، فەلسەفە پێشبینی یەكەمینە، پیشبینیەكی بنەڕەتیە لە دەرەوەی بابەتدا.
ئەگەر لای (هیگل) مێژووی بیركردنەوەی خۆرئاوا دەركەوتنی پلە بە پلەی رۆحی رەها بێت، لای (هایدگەر) ئەو مێژووە شاردنەوەی حەقیقەتی بوونە، یان فەرامۆشكردنیەتی. بەڵام (سامی ئەدهەم) پێیوایە مرۆڤی نوێ عەقڵی ئاخاوتنی (دیتەرمینیتی-حەتمی) رووخاندووەو بەدوای سێنتەرێكی رەهادا دەگەڕێت، تاكو لەڕێگەیەوە دەست بەسەر سروشتو خودی خۆیدا بگرێت، هەروەها ئەوەی بەردەوام مرۆڤی سەردەم دووچاری سەریەشەی دەكات رێژەگەراییە، وای لێكردووە بێ بنەماو پەرتوبڵاو بكەوێتەوە، دواجار ئەو رێژەگەراییە بەرەو فەلسەفەیەك ئاراستەمان دەكات كە فەلسەفەی پوچگەراو بۆشە، ئەو فەلسەفەیە ژیاری خۆرئاوایی والێكردووە بەرەو بوون بێتەوە، وای لێكردووە فیكر بەرەو بنەماگەلێك هەنگاو بنێ كە نزیكە لە زانستی (ontic) ئۆنتیكی، هەروەها دەڵێ دنیا بەرەو ئاینێكی نوێ هەنگاو دەنێ ئەویش ئاینی زانستیە. فیكری زانستی لەڕێگەی بەرەوپێشچوونەكانیەوە، لەڕێگەی زانیارییەكانیەوە خەونی (كانت)ی بەمەعریفەی عەقڵی پەتییەوە پراكتیزە دەكات.
لە پەیامی ئەو كتێبەیدا دەیەوێت بڵێ مەعریفەی زانستی بۆتە مەعریفەی سێنتاكسی، هەروەها ئەوە سیبرنیتیكایە شوێنی منی بیركەرەوەی گرتۆتەوە، خودگەرایی بۆتە داهێنراوێكی تەكنیكی ئامێرگەرا، بەمجۆرە حەقیقەت بۆتە حەقیقەتێكی دروستكراو، بەو مانایەش لەگەڵ بەرەو پێشچوونە یەك لە دوا یەكەكانی تەكنۆلۆژیا تاك وەك خود هیچ بەهایەكی نییە، تەنها لە یاساكانی مافی مرۆڤدا نەبێت. هەموو ئەو دیدو بۆچوونانە لەوێوە دێت كە بەپێی ئەو فەلسەفەیە ئێمە ئێستا لە پوچگەراو بۆشەیەكی گەردوونیدا دەژین، پوچگەراو بۆشەیەكی پارچە پارچەكراو كە لەگەڵ لۆژیكو لەگەڵ دروستكراوەكاندا بەیەكەوە كۆبۆتەوە، لەبەر ئەوەی بەهای پوچگەراو بۆش پەرتو بڵاوییە بۆیە سەر بۆ هیچ پێوانەو یاساو پیشەیەك دانانوێنێ، ئەو پوچگەراو بۆشە تەواوی بەها تەقلیدییەكان تێدەپەڕێنێو بەهایەكی كۆمەڵایەتیو ئەخلاقیو هونەریو زانستیو شیعری نوێ دادەمەزرێنێ كە سەر بە زانستو تەكنۆلۆژیایە، نەك ئایینو ئەخلاق.
دەشێ ئێمە لێرەدا بڵێین ئەو بەهایانە لە فەزایەكی بێ كۆتاییدا مەلە دەكەن، كە یەكێكە لە خەسڵەتەكانی عەدەمیەتی پوچگەراو بۆش بەو مانایە عەدەمیەت لای دكتۆر (سامی ئەدهەم) نە لە بووندا خۆی هەڵدەگرێتەوە، نە خواوەند ئاوێتەی بوون دەكات، بەڵكو رەتكردنەوەی

بوون‌و نیوەکەی دیکەیەتی، نەبوون ناشێ لە بوون جیا بکرێتەوە چونکە بنەمای بوونەوەرە هەموو هەبوون دواجار بە نەبوون کۆتایی دێت. کەواتە نەبوونگەرایی رووتکردنەوەو رەتکردنەوەیەکی رەهایە، کۆمەڵێك رووتکردنەوەی نێگەتیفە بۆ حاڵەتی فەلسەفی، ئەدەبی، شیعری، ئەو رووتکردنەوەو نکۆڵیلێکردنە بەردەوام داوای ئامادەگیەکی پۆزەتیفانە دەکات، بەو مانایە عەدەمیەت وزەو چالاکیەکی خودییە کە تاك بۆ دانان بە مێژووی وجود پێیەهەڵدەستێ، هەروەها پێیوایە عەدەمیەت بەر لە (سوکرات)ەوە بۆ (گۆرگیاس)و(بووزیەت) دەگەڕێتەوە.

بەڵام لە بارەی نهلیستیەت دەڵێ ئەو وشەیە (تۆرگینێف)ی رووسی دایهێناوە، گوزارشت لە حاڵەتی گومانی رەها دەکات‌و وەك بەرزترین ئامانج پشت بەوێرانکردنی بەرفراوان‌و تەواو دەبەستێ، لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا ئاینزایی کۆمەڵێك شۆڕشگێڕی رووسیایی بووە بە دژی (قەیسەر)و هەوڵیانداوە تەواوی دامودەزگاکان لەڕێگەی هەوڵی تیرۆرستانەوە وێران بکەن. (داریوشی شایگان) لە کتێبی (ئاسیا لە بەرانبەر خۆرئاوا)دا لەسەر زاری (هیرمان رائۆشینیك) رەوتی نەهلیزمی ئەوروپی بەمجۆرە شیدەکاتەوە: لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا پشتبەستن بە تاکایەتی‌و ئازادی تاکە کەسی بووە هۆی نکۆڵیکردن لە هەموو ئامانجێکی بابەتی‌و هەموو سیستمێکی بەهایی.

کەواتە نەهلیستی واتە رووخان‌و وێرانکردن‌و رەشکردنەوە، بەڵام عەدەمیەت واتە رەتکردنەوەو رووتکردنەوەی رەها، ئاوێتەکردنی هەردوو چەمکیش لای (سامی ئەدهەم) واتە رەتکردنەوە پاشان بەرگریکردنێکی رووخێنەرانە، بەو مانایەش هەموو ژیارییەك هەڵگری نەهلیستیەتە، هەموو بزاڤێکی داهێنەرانەش عەدەمیەتی لەخۆ گرتووە. کەواتە عەدەمیەت واتە رووتکردنەوەیەکی نێگەتیفانە، نەفیکردنی هەموو ئەوەی هەیە، بەڵام نەهلیستیەت واتە کودەتاو رووخان، ئەوەش بەرەو ئەوەمان دەبات کە ناونیشانی کتێبەکەی دکتۆر (سامی ئەدهەم) تەعبیر لە خەڵقکردن‌و داهێنان دەکات لەسەر ئاستی تاك‌و لەسەر ئاستی کۆمەڵ، لێرەدا عەدەمیەت‌و نەهلیستی واتە رەتکردنەوەی دواکەوتن‌و زوڵم‌و زۆرداری‌و تیرۆرو راوەدوونان‌و بێگاری‌و کەڵەگایی‌و هەژاری‌و نەزانی‌و نیگەرانی‌و داگیرکاری‌و دیکتاتۆرییەت... هتد.

بوون)و (نەبوون) دووچەمکی بەیەکەوە گرێدراوی فشارهێنەری نێو دەقن تا ئەو رادەیەی) کە ناتوانرێ ئەو دوو دانەیە پێکهاتەکانیان خورد بکرێنەوەو لەنێو دەقدا لەیەکتر جیا بکرێنەوە، تەنها بە رەتکردنەوەی خودی دەق نەبێت، لەکاتی هەڵوەشانەوەی ئەو دوو دانەیە دەق لەپشت فیکر ون دەبێت، بەو مانایەش هەڵوەشاندنەوەی بوون‌و نەبوون دەقێکی دیکە بەرهەم دێنن کە لە دەرەوەی پێکهاتە تەقلیدییەکانەوە هەناسە دەدات‌و لەڕێگەی ئەویدیکەوە بەردەوام خۆی بەرهەم دەهێنێتەوە. لێرەوە رووخاندنی منی دەق دەشێ بە گەورەترین بەرهەمی سەدەی بیستەم بێتە ژماردن، دانەر دەق دەنووسێت، بەڵام دان بەو دەقە دانانێ تەنها لەڕێگەی ئەویدیکەوە نەبێت، داننان بە دەق لەڕێگەی ئەویدیکە، دەق بەرەو ئەفسانەو فەلسەفە بەرەو شیعرییەت دەباتەوە، کەواتە فەلسەفە لە جەوهەردا دەقەو دەقیش لە جەوهەردا

سیحرە، لێرە (فەلسەفە/شیعرییەت) بەردەوام هاوڕێی یەکن، برای هەتاهەتایەن، ئامانجیان ناونانی شتەکانە لەنوێوە، بۆ ئەوەی لەو رێگەیەوە بێگەردییان بۆ بگەڕێنینەوە، یان پاکیزەی .یەکەمیان بۆ بگەڕێننەوە

من لەنێوان بیرکردنەوەو تەکنۆلۆژیا

فۆکۆ) منی رەتکردەوە، بۆ ئەوەی لەڕێگەی ئەویدیکەوە دەق بەرهەم بهێنێو لەڕێگەی) ئەویدیکەوە بیخوێنێتەوە، بۆ ئەوەی دەق ببێتە موڵکی ئەویدیکە، ئەویدیکە دەق دابنێتەوە، ئیتر لێرەوە منی (دیکارت)ی هەڵوەشایەوەو لەشوێنی ئەو چەندان (من) هاتنە قسەکردنو تاگەیشتنە ئەوەی کە لەڕێگەی تیۆری ئینفۆرماتیكو چۆنیەتی زانستیو تیۆری (زیرەك-کلیڤەر)ی دەستکردو بەرەو پێشچوونەکانیانەوە منی بیرکەرەوەو خودی سایکۆلۆژی بەتاڵ بۆوە، لە شوێنی ئەودا بنەماو سەرچاوەگەلێکی نوێ لە دەرەوەی مرۆڤ هاتە ناوەوە، ئیتر حەقیقەت چیدی بەپێی فەلسەفەی یۆنانی ناژمێردرێت، هەروەك چۆن ناکەوێتە نێو عەقڵی مرۆڤ و بیرکردنەوەی مرۆییەوە، بەڵکو لە دووتوێی منی بیرکەرەوەی دەستکردگەرادایەو لەگەڵ بونیادە فیکرییە دەستکردەکانو تەکنەلۆژیاو ئامێرە زانستیە وردەکانو ئامێرەکانی بیرکردنەوەدا درێژ دەبێتەوە، ئیتر لە بری منی بیرکەرەوە سیبرینیتکایەو لەبری خودگەرایی داهێنراوێکی تەکنیکی ئامێرخوازو لەبری حەقیقەتێك کۆمەڵێك حەقیقەتی دروستکراو شوێنیان دەگرنەوە، بەو مانایە منی بیرکەرەوەی تەقلیدی لەو پوچگەراو بۆشەیەدا چیتر تەوەرەیەکی سەرەکی لە سنوری دەقی گەورەدا وازی ناکات، بەڵکو ئەوە شەیتانی گەورەیە کە بە چەمکی گەورە دێتە ناوەوە، هەرگیز تاك ناتوانێ پێیبگات، ئەوە خوایە بیر دەکاتەوەو سیبرنیتیکایە دروست دەکاتو لە مەعریفە نزیك دەبێتەوەو زانیاری پێشکەش دەکاتو رێکی دەخات تا بۆ لێوردبوونەوە ئامادەگی هەبێت، ئیتر خود جگە لە بەرئەنجامی هێزێکی دەستکرد، شتێکی دیکە نییە. بەمجۆرە مرۆڤی تەقلیدی رەتکرایەوەولە بوونو هەبوونەوە هەنگاوی بەرەو دەستکردگەرایی نا، هەر لەوێشەوە حەقیقەتی خودی چیتر لەمندا ناژمێردرێت، بەڵکو ئەوە مرۆڤە بەردەوام حەقیقەت دروست دەکات لەبری ئەوەی بەدوایدا .بگەڕێت

لێرەوە بوون وەك خودێکی هوشیارو ئازادو خاوەن ویستێکی بەهێز لەو پوچگەراو بۆشەیەدا پارچە پارچە بوو، هەروەها منی گێڕەرەوەو منی لبیدۆی بێگەرد لەیەك ترازان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پرۆژە مرۆییەی کە ئامانجی گەیشتنە بەبوونی هەبوون کۆتایی نەهاتووە، لێرەوە هەستدەکەین پرۆژەی مرۆڤ لە بوونی بێدەنگ دوورترە، ئەو بوونەی کە (هایدگەر) کەشفی کردووە، بۆیە بەردەوام مرۆڤی داهێنەر بۆ گەیشتن بە رەهابوون لە .زانستو هونەرو جوانی لە قەڵەمباز ناکەوێت

لێرەوە دکتۆر (سامی ئەدهەم) دەڵێ: مرۆڤی یۆنانی ئامانجی ئەوە بوو بە بوون بگات لەڕێگەی بەنێوداچوونی شاردا، بەڵام مرۆڤی ژیاری نوێ ئامانجی رەتکردنەوەی خودە لەڕێگەی مەعریفەی زاڵ، یان مەعریفەی سەرکەوتوو، هەر لەوێشەوە تەحەکوم بە جەستەی خۆی دەکات، کەواتە ئامانجی مەعریفە چیدی گەڕان نییە بەدوای بوونی مرۆییدا،

بەڵکو ئامانجی مەعریفە بۆتە پڕۆژەیەکی تەکنۆلۆژی زانستگەراو فەلسەفی عەقڵانی.
تەکنەلۆژی کە یەکەی هونەریو زانستە سەرکەوتووەکانە بووە ماهیەتی جەوهەری بوونی مرۆڤ، ئێستا بوونی بێدەنگ بە وەسفیکردنی هەبوون ناژمێردرێت، بەڵکو بوونی بێدەنگ بە جەوهەری تەکنۆلۆژیاو زانست دێتە ژماردن.
بەمجۆرە مرۆڤ لە خودی خۆیدا بووە بە پڕۆژەیەك بۆ تەکنۆلۆژیاو زیرەکی دەستکردو فەلسەفەی دەستکرد، ئەو دووەش بوونە دوو پرۆژەو دوو ئامانج، ئیتر بوونی مرۆڤ لەوێوە لەڕێگەی تەکنۆلۆژیاو لەڕێگەی گۆڕانیە بێ کۆتاییەکانەوە قسە دەکات، خودی مرۆڤ لەڕێگەی جەستەو مینتالیەتەوە بووە پڕۆژەی تەکنۆلۆژیا، بەڵام تەکنۆلۆژیا هەر ئامراز نییە بەڵکو نەخشەسازێکی ئامێرییە، هۆیەکە لە خودی خۆیدا لەگەڵ مرۆڤ تەماهی دەکات، ئیتر ئەوە (مەسیح) نییە لەنێوان مردووان مانایەك بە بوونی ماندوو هیلاك دەبەخشێت، بەڵکو ئەوە ئەو ئامرازە زیرەکەیە وای کردووە بوونی مرۆڤ بێتە بوونێکی (تەکنۆ/زانست/لۆژی).
ئێستا ململانێی فیکری مرۆڤی هاوچەرخ دەکەوێتە نێوان رەتکردنەوەی رێساو یاساکانو دروستکردنی تەکنەلۆژیای زانستی، بەو مانایە عەدەمیەتی رەتکەرەوە دەست بۆ جیاوازییەکانی پۆست مۆدێرنە دەباتو گوتەزای بوون بە شێوە نوێیەکە دەرباز دەکات.
کەواتە دوو رێگا بۆ ئەو ڕزگارکردنە لە ئارادایە، یەکەمیان رێگای نەبوونگەرایی نەبوونە.
دووەم رێگای دەستکردی تەکنۆلۆژی زانستییە، رێگەی عەدەمی یەکەم شاعیرو فەیلەسوفو بیریاران پێیهەڵدەستن، ئەوەی دووەمیان لەڕێگەی زانایانو ململانێیان لەگەڵ سروشتدا دێتە دی، بەو مانایە مرۆڤی سەدەی بیستەم بەرەو مردن دەبێتەوە بەرەو نادیاریو تاریکی نەبوونگەرایی زاڵ، وەك شاعیران دەڵێن ئیتر هیچ شتێك نەماوە بە بووەنەوە بەند بێت، نەبوونگەرایی بۆتە تەوەرەی نێگەتیڤی بوونو بۆخۆی بوونە، وەك چۆن تەواوی بەها باڵاکان لەگەڵ (نیچە) کەوت، بوون لەگەڵ (هایدگەر) بووە بەهایەك بۆ ئاڵوگۆڕی – بووە کاڵایەکی بەرخۆر، بووە بەشداریکردن لە بۆرسەکان، بووە کڕینو فرۆشتن.
ئیتر دوای رووخانی تۆتالیتاریەتو رابوونەوەی لیبرالیەتی نا عەقڵانی دەرکەوتنی نامونتەمی پووچگەراو تەجریدی هونەری، پرنسیپی مرۆیی بە دەوری چێژو سوود دەخولێتەوە، هەموو ئەوانەش لە پرۆسیسەکردنێکی نەبوونگەراییەوە بەرهەم دێن، نەبوونگەراییەك کە لە پێناو پارچە پارچە کردنو راماڵینی تەواوی دامودەزگا تەقلیدیو بەها لە کارکەتووو بێزارکەرو بۆگەنەکانەوە رادەبێتەوە، هەر لێرەشەوە نەبوونگەرایی تەعبیر لە داهێنان دەکات، چونکە داهێنان بە چوونە نێو سیستەم ئەساڵەتی خۆی لە دەست دەداتو دواجاریش ئیبداعی خۆی ون دەکات.
داهێنان چەشنی نەبوونگەرایی بەردەوام لەگەڵ دامەزراوەکان لە ململانێدایە، لەلایەکی دیکە داهێنان هەرگیز خاوەندارێتی قبوڵ نییە، چونکە خاوەندارێتی لەڕێگەی ئەوەی کە هەیەتی کەڵەگایی دەسەپێنێ، ئەگەرچی سەرەتای خاوەنداریەتی بەپێی پێداوستی کۆمەڵایەتی بوو، زەرورەتێکی ئاسمانی بوو، بەڵام لە جەوهەردا خۆی زۆرداری بوو پاشان بە پیرۆزکرا،

وەك چۆن نووسەر لەڕێگەی بوون بەخاوەنی دەق تەقدیس دەکرا، دواجار چەمکی خاوەنداریەتی بووە ئایدۆلۆژیاو یاری بە چارەنووسی خەڵك دەکرد.

هەروەها چەمکی سادییەت یەکێکە لەو چەمکە دەق کوژانەی کە ناتوانێ ڕێزی تایبەتمەندی بگرێت، سادییەت چەپاندی سێکس لەڕێگەی سادی دەمامکدارەوە نیشان دەدات، بەڵام لەپشت ئەو دەمامكو پەردە هەریرانەوە ئیرۆتیکێکی نەخۆش وەستاوە، وەك چۆن نێرگزیەت لە کوشتن بەدەر نییە، چونکە بەردەوام بە دوای ناسنامەیەکی ڕۆشنبیریی ونبوودا دەگەڕێت، لێرەوە دەبێ نووسەر باز بەسەر وشەو چەمکەکاندا بدات لە عەدەمێکەوە بۆ عەدەمێکی دیکە، دەبێ بە شێوەیەکی ریشەییو کتوپڕو زنجیرەی وشەکان لەیەك بترازێنێ بۆ ئەوەی بە خاوەنبوون رەتبکاتەوە، تاکو تەنها ئەوە لە دەق بمێنێتەوە کە ئیبداعە، دەبێ لە نەبوونگەراییەوە وشەو رستەو دەستەواژەو پەندەکان دەربهێنێ، پاشان دووبارە بکەوێتەوە نێو نەبوونگەراییەوە، ئینجا ئەو کارە دووبارە بکاتەوە، بەمجۆرە دەق پارچە پارچە دەبێو دەبێتە پوچگەراو بۆشەیەکی خەللاق، دەقی نیچەیی ئەو مانایەی لە خودا هەڵگرتبوو، (نیچە) دەقی لە بەشتبوون رزگار کرد، چونکە دەق بۆ خۆی هیچ شتێ نییە، شتێك نییە کەوتبێتە سەر وەرەقە، نابینرێت، ناخوێنرێتەوە وەك شت بوونی نییە بەڵکو ئیبداعێکی عەدەمیەو جیاوازییە بە شێوەیەکی رەها، کەواتە دەق چەند وشەیەك نییە، بەڵکو مانایەکی بێ مەکانو زەمانە، دەق حاکم نییە، حاکم ناتوانێ لێبوردن لەگەڵ ئازادیدا بکات، چونکە لایەنێك نییە لەو چالاکیە کۆمەڵایەتیەدا، بەڵام دەقو ئازادی بەبێ یەکتر ژیانیان کورتی دێنێ.

لێرە عەدەمیەت وەك داهێنان وزەو چالاکیەکی خودییە کە تاکی ویستگەرا پێی هەڵدەستێت، واتە کۆمەڵێك رووتکرنەوەو رەتکردنەوەی نێگەتیفەو داوای ئامادەگیەکی نێگەتیڤانە دەکات. بەڵام نەهلیستیەت یان حاڵەتی گومانی رەها پشت بە وێرانکردنێکی تەواوو بەرفراوان دەبەستێ، بە شێوەیەکی رەها نێگەتیف دەکەوێتەوە، نەك هەر دان بە مێژووی بووندا نانێت بەڵکو دان بە ناسنامەو رووخساریش دانانێ، لە عەدەمیەتدا ئیرادەیەکی بە هێزو عەقڵانیەت وەستاوە، بەڵام لە نەهلیستیەت بێ ئیرادەیی، وەك چۆن عەدەم لەنێو ڕۆحو عەقڵو ویژدانی نەهلیستیەت دا خەوتووە، ئێمە لەم حاڵەتەدا دەشێ پرسیاری ئەوە بکەین لەنێوان عەدەمی ئیرادە خوازیو نەهلیستی بێ ئیرادەیە خاڵی لەیەکتر نزیکبوونەوە ئیبداعە یان سەرلێشێوان؟!

هەڵبەتە ئەو پرسیارە لەوێوە دێ کە (سامی ئەدهەم) دەڵێ نەهلیستیەتو عەدەمیەت بەیەکەوە واتە خەڵقکردنو داهێنان. وەك ئاماژەمان بۆ کرد دەیەوی بڵێ ئەو کتێبەم هەردوو چەمکی لە خۆدا هەڵگرتووە، دەشێ ئەم پرسیارە، پرسیاری هەر خوێنەرێکی دیکەش بێ، بەڵام لە سنورێکی دیاریکراو، چونکە دواتر لە لاپەڕەکانی دیکەدا ئەو دوو چەمکە بەشێوە گشتگیرەکەی سەرەتا نامێنێتەوەو دابەشیان دەکات بۆ دوو چەمکی نێگەتیفو پۆزەتیف، یەکەمیان بەرەو خۆکوژی دەچێ، بەڵام دووەمیان بەردەوام بە پەرچەکردار رادەبێتەوە. هەروەها لە بارەی نەهلیستییەوە جیاوازی لەنێوان نەهلیستو نامەعقولی دەکات، پێیوایە یەکەمیان بڕوای بەهیچ مانایەك نییە، بەڵام دووەمیان مانا دەبینێ، بۆیە نەهلیستی هەست بە

بێزاریو دڵتەنگی دەكات، ئەو هەست پێكردنەی لەوێوە دێ كە وەعی ئەو لەگەڵ ئەو پوچگەراو بۆشەیە رەهایە یەك ناگرێتەوە، بۆیە بەردەوام لەگەڵ منی ناوەوەی خۆی دەژی، بەردەوام دەڵێ غەمگینیم نیگەرانیمە، بەڵام دروشمی نەبوونگەرا ئەوەیە كە هەموو شتێ رێگە پێدراوە، هەروەها (سارتەر) دەڵێ: عەدەم لە فیكرو ئاگایی مرۆڤدایە، كەچی (هایدگەر) پێیوایە عەدەم عەدەمیەتە لە پێناو خەڵق كردنێكی نوێ.

میتافیزیكای سەرەتاییو كەوتنی رەنگدانەوەی ماركسیانە

ماركس دەڵێت: فیكر رەنگدانەوەی ماددەیە، بەو مانایەش بونیادی سەرەوە دەبێتە رەنگدانەوەی بونیادی ژێرەوە، فیكر دەبێتە رەنگدانەوەی سیستەمی ئابووریو پەیوەندییەكانی ئەو سیستەمەش لەسەر ناكۆكییەكان دێتەوە، بەو مانایە پرۆسەی رەنگدانەوە تەعبیر لە ئایرۆنییەتو جیاوازی دەكات، چونكە ئەو ئاوێنەیەی كە رەنگدانەوەی تێدا بە ئەنجام دەگات، لەگەڵا ئەوەی رەنگدەداتەوە جیاواز دەكەوێتەوە، واتە ئەوەی كە مینتالیەتە دەبێت لەگەڵا ئەوەی كە واقیعە جیاواز بێت.

ئەو تیشكەی كە لە ئاوێنە رەنگدەداتەوە جیاوازە لەگەڵا خودی تیشكی ئەسڵی، چونكە لە پرۆسەكەدا جەستەیەك بەر جەستەیەكی دیكە دەكەوێت لەڕێگەی ئەو بەریەككەوتنەش لەرانەوەو شەپۆل دروست دەبێت كە پەیوەندی بەو دوو جەستەیەوە نییە، واتە مینتالیەتی رەنگدەرەوە لە واقیعدا لەگەڵا بابەتەكەی جیاواز دەكەوێتەوە، ئەو دوو دنیایە دەبێتە دوو دنیا، دنیای ماددەو دنیای مینتال، بەو مانایەش رەنگدانەوە لەگەڵا پاردۆكسدا دێتەوە، كە دووریو واتە جولەی (immanence) بەرزی دەگەیەنێت، بەڵام سەرەتا، ئەسڵ، یان بنەڕەت ناوەوەو پێوەنووسانو نزیكبوونەوە، هەرچۆنێ بێت سەرەتاو ئەسڵا واتە پەیوەندی خود بە بابەتەوە لە ماوەیەكی شیاودا. جیاوازی لەوێدا دەبێتە دیاردە، كەواتە سەرەتا، یان بنەڕەت جیاوازیو پێوەنووسانو نزیكبوونەوەو جیاكارییە، بۆ نموونە كۆجیتۆی دیكارتی لەگەڵا مینتالیەتی مرۆڤ سەرەتای خۆی هەیە، بەرهەمهێنانی بوون بە هۆی بیركردنەوە سەرەتایەك دەسەپێنێت. لێرەدا بوون مەسافەیەكی زۆر كورت لەنێوان چالاكی بیرو چالاكی بوون دەسەپێنێت، كەواتە من بیر دەكەمەوە، بەوەی لە ئاگایم نزیكە، یان دەبێتە سەرەتای ئاگایم، بەوەی لەگەڵا ئاگایم دژ بە یەكو ناكۆك نین، بە دیوەكەی دیكە ئاگایی بۆ ئەوە باڵا ناكات بابەتەكەی خۆی بناسێت، چونكە ئەوەی پێیدا گوزەر دەكات پوچگەراو بۆشەیەكی پارچە پارچە كراوە، ئەوەش لەوێوە دێت كە بابەتەكەی لە مینتال ئامادەگی هەیە. ئەگەر بچینە سەر گوتەكەی (سارتەر)و بڵێین ئاگایی باڵا دەكات، دەپرسین ئایا بۆ كامە ئاست باڵا دەكات؟ بۆ خود باڵا دەكات، هەڵبەتە ئەوە مەحاڵە، ئەگەر وەك مەسەلەیەكی بیۆلۆژی سەیری بكەین، دیسان باڵاكردن دەكەوێتە خانەی مەحاڵەوە چونكە بەپێی سروشت ئاگایی جیاوازە لەوەی كە بیۆلۆژییە، كەواتە چۆن بێ ئیرادە ئاگایی باڵا دەكات، چۆن بێ ئامرازە مەعریفییەكان باڵا دەكات؟ ئایا لە سیاقی ئیرادە ئاگایی پێشدەكەوێت؟ ئایا پێش ئەنتۆلۆژیا دەكەوێت ئەگەر ئیرادەیەك نەبێت ئاگایی بیخاتە دەرەوەی خۆی، دەرەوەیەك كە هی ئەو نییە

باشە چۆن لە بابەتەکەی خۆی نزیك دەبێتەوە بۆ ئەوەی بە دەوریدا بجولێتەوەو بیناسێت؟
چۆن لە دەرەوەی ئیرادەوە ئاگایی باڵا دەکات؟
دەشێ بە نیسبەت ئەبستمۆلۆژیا ئیرادە پێش ئاگایی بکەوێت، چونکە ئیرادە هوشیارە بە بابەتەکەی خۆیو دەیناسێت، بەڵام ناتوانین تێبگەین کە چۆن ئاگایی بەسەر خود باڵا دەکات. چۆن ئاگایی بەسەر خود باڵا دەکات، ئەگەر ئاگایی باڵا بکات ئەوە لە دوای خۆیدا شتێك جێدەهێڵێت، یان پشت بە شتێ لە پێش خۆی دەبەستێت، یان لە شتێ دەبێتەوە، ئایا ئەو شتەی کە پشتی ئاگایی دەگرێت چییە؟
لێرەیە کە دەبینین (دیکارت)و کۆجیتۆکەی نزیکترە لە حەقیقەت نەك (هیگل)و (سارتەر) کە دەیانەوێت بوونو ئاگایی تێپەڕ بسەپێنن، بێ ئەوەی لە بەهای تێپەڕکردن بگەنو بزانن چ شتێ یارمەتی تێپەڕاندن دەدات، جەخت لەوە دەکەنەوە کە بابەت بەسەر ئاگاییدا باڵا ناکات، بەڵکو ئەوە ئاگاییە بەسەر خود باڵا دەکات. بەڵام بابەت بە بێ ئاگایی بابەت نییە، وەك چۆن ئاگایی بە بێ بابەت بوونی نییە، بابەت لە دەرەوەی ئاگایی بە ئاگایی دەگاتو دەبێتە سەرەتای ئاگایی، بەو مانایە پوچگەراو بۆشی ئەو شتە نایاساییو نامەعریفیەیە کە لە دەرەوەی ئاگایی بەسەربەخۆیی دەجولێتەوە، بەڵام ئەگەر بابەت بەسەر ئاگایی باڵا بکات، کەواتە پێویستە لەسەر ئاگایی بۆ ئەوەی بە (دیار) بگات بەسەر (نادیار)دا باز بدات. لێرەوە هەستدەکەین کە گریمانەکەی (سارتەر) بۆ مەسەلەی تێپەڕاندن دەکەوێتە ژێر کاریگەرییەکانی ئیستێتیکای (کانت)ەوە، لەوێوە کە (کانت) بە هۆی خەیاڵەوە پوچگەراو بۆشەیەك دەخاتە نێوان عەقڵو هەستەوە. عەقڵیش ئاستگەلێکی هەیە، یەکەمیان ئاستی ئەپستمۆلۆژی لۆژیکی زمانەوانی مەعریفی. دووەم ئاستی ئەنتۆلۆژی وجودی. لە یەکەمدا مەعریفە بە گریمانەی لۆژیکی نەبێت بە کۆتا ناگات، لێرەدا خود لە بابەت نزیك دەکەوێتەوە بۆ کورتترین ماوە، بەو مانایەش خود پێکهاتووە لە وێناکردنو نوێنەرایەتیکردنە پێشینەو ئەمبریقییەکان، مەعریفەش لە رستێك ئەحکامی دانراو، یان شیکراوەی پێشینە، یان ئەوەی دواتر پێکهاتووە، مینتالیەتیش لەسەر ئەوەی کە تێیدایە جێبەجێ دەبێت، ئەوەی کە تێیدایە دەبێتە سەرەتا بۆ عەقڵو ناکەوێتە هەڵەوە.
بەڵام ئاستی دووەم ئاستی ئەنتۆلۆژی لەوێ دەکەوینە نێو هاوبەشی کردنی گەورەوە بۆیە ناتوانین خودی زانا، یان عارف بناسین، ئایا خود بە مانا بەرفرەوانەکەی وجودی هەیە؟ ئەوەی کە ئەنتولۆژی خود پێکدەهێنێت چۆن راڤە دەکرێتو چۆن دەتوانین بیناسین؟ پاشان ئایا ئاستی مەعریفی وێنەی خود دەنوێنێو ئەنتولۆژیاش ناوەڕۆکەکەی؟ چۆن ناوەڕۆکی ئەنتۆلۆژی دەبێتە سەرەتایەك بۆ بابەتی دەرەکیو چۆن بەسەر خود باڵا دەکات؟
ئاگایی ناوەڕۆك دەیچنێتو وێنە دەبێتە سەرەتایەك بۆ بابەت، بە مانایەکی دیکە وێنە لە مینتالدایە. بەڵام پرسیارەکە لەوەدایە کە چۆن دەبێتە سەرەتایەك بۆ بابەت؟ لێرە دووچاری ئیشکالیەتێکی گەورە دەبین چونکە سەرەڕای مەعریفەمان بە بابەتی ماددی، نازانین ناوەڕۆکی ئاگایی کامەیە، وێڕای ئەوەش چۆن ناوەڕۆکی ئاگایی دەناسین یان چۆن ئاگایی بەرەو بابەت یان ماددە باز دەدات؟

هەڵبەتە ئاگایی لە ئاستی سەرەتاییو یەکەم وەرناگرین، بەڵکو لەو ساتە وەریدەگرین کە دەچێتە نێو واقیعەوە، یان ئەو کاتەی کە دەچێتە نێو ئاگایی سایکۆلۆژی کۆمەڵایەتیەوە، لەوێ ئاگایی لە رستێك چەمكو وێناکردنو گرێو هەڵچوونی ویژدانی پێکدێت کە لە پرۆسەی مەعریفی بەشداری دەکات، مینتالیەتیش لەڕێگەی ئاگاییەوە دەبێتە بنەڕەتی خود، کەواتە ئێمە لە دەرەوەی بنەڕەتو سەرەتای ئەسڵی خۆماندا شتێك ناس ناکەین، مینتالیەتو من دوو شتی بنەڕەتینو دوو ئەسڵن یەکێك لەویدیکەدا ڕەنگدانەوەی هەیە.

بەڵام (من) لە هەموو شتێکی دەرەکی نزیکترە، لە بەر ئەوەی من وا نزیکە بۆیە هەوڵدەدات دەست بەسەر وێناکردنو نوێنەرایەتیکردنەکانو تاوگیرییەکان دابگرێت. ئیتر لەوێوە عەقڵ لە واقیعی وێناکردنو چەمکە ئەزموونگەراکان دادەبڕێتو لە من نزیك دەکەوێتەوە، ئیتر جارێکی دیکە من وەریاندەگرێتو بەسەریاندا خۆی دەنوێنێت، کەواتە بنەڕەتو ئەسڵی (من) بۆ واقیع بە مینتالیەتدا تێدەپەڕێت. بەڵام خەیاڵو فەنتازیا بە تووندی بە عەقڵەوە بەستراون، ناشێ عەقڵ بێگەرد بێت، چونکە لەو (من)ە نزیکە کە بنەڕەتو سەرەتاو ئەسڵەکەیەتی، لە (من)ەوە دەبینین سەرەتا یان ئەسڵو بنەڕەت ترانسندنتالی دەکەوێتەوە، واتە پرنسیبی بنەڕەتی پێشینەی فەلسەفیەو لای (فیختە) واتای فیکری یەکەم دەگەیەنێت.

منی ترانسندنتالی لە پێشینە خودییەکان پێکدێت، لەو پێشینە رووتانەی کە ئاگایی تێدا جێگیرە، بەڵام خود گۆڕاوە یان وەرگەڕاوەو ناجێگیرە، زێتر هەڵچوونئامێزو ویژدانیو ئیرۆتیکی دەکەوێتەوە، خودگەرایی داهێنراوێکی تەکنیکی ئامێرخوازە، لێرەوە دەپرسین کە چۆن ئەو ئاگاییە بەو خودەوە دەلکێت؟

ئاگایی لە بابەتە دەروونیو سروشتییەکان دەژمێردرێت، ئیتر لەوێوە دەبێتە ئاگاییەکی یەکگرتوو کە خود لەڕێگەی گۆڕانو وەرگەڕانەوە پێشبینی دەکات، بەڵام ئایا پێشبینیکردن بەسە بۆ ئەوەی ئاگایی یەکگرتوو جێگیر بکەین؟ ئایا ئاگایی ترانسندنتالی بە خودەوە لکاوەو بەشێکە لە شانەکانی خود؟.

ئاگایی لەگەڵ کەشفیکردنەکانو پێشبینیە رووتەکان درێژ دەبێتەوە، لەگەڵ بیرکاریو سروشتو زانستو ئەخلاقو ئیستێتیکا زێتر بەرفرەوان دەبێت، بەڵام ئایا ئەوە چییە کە ئاگایی بە خود دەبەستێت؟ ئایا ئاگایی کە ناکۆكو نەگونجاو لێکدوورو سەربەخۆیە لە بابەت، ئەوە چییە کە یەکی دەخاتەوە. ئاگایی خودی سایکۆلۆژی ئەمبریقی لە جەوهەردا ناشێت بێگەردو میتۆدئامێز بێت، بەڵکو بە شێوەی ئەزموونگەری کە تایبەتە بە خود، کەس تێکەڵ بە هەڵچوونو تاوگیریو ویژدانو عەقڵ دەبێت.

لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە هەتا ئێستا بە جۆرێك لە جۆرەکان فیکری ئایرۆنی دەسەڵاتدارە بەسەر فیکری زانستیو ئابوریو کۆمەڵایەتیو ئەدەبیو ئەخلاقیو ئیستێتیکی، بە دیوەکەی دیکە دەشێ لەڕێگەی راڤەکردنی دەقەکانەوە هەموو ئەوانە ببینین کە پشت بە دوالیزمیەتو فیکری ئایرۆنی دەبەستن. بەڵام بڕوابوون بەسەرەتاو بنەڕەتو ئەسڵا یان بڕوابوون بە وجودی ناوەکی پووچی ئایرۆنیەتو ترانسندنتالی ڕەشدەکاتەوە، نەك هەر هێندە بەڵکو وای کردووە دنیای ترانسندنتالی وجودی نەبێت.

لە دنیای نوێدا ئایرۆنیەت بەرەو زانستی نوێ دەچێت، مینتالیەتیش دەکەوێتە بەرانبەر یاسای سروشتییەوە، لە سەدەی نۆزدەوە ئیتر زانستو تەکنۆلۆژیا ویژدان عەقڵی مرۆڤی لە هەموو ئەفسانەو وەهمەکان داماڵی، وای کرد مرۆڤ تەواو بەرانبەر بە تواناو ژیانو بەهاو بەختیاریەکان هەست بە لێپرسراوێتی داهێنان بکات، بەو مانایە ئیتر ئەمڕۆ لەڕێگەی شۆڕشو تەکنیکاریو هەڵایسانی مەسەلە رۆشنبیرییەکانی دیکەی ژیان، لەڕێگەی داهێنانو فەلسەفەو هونەر مرۆڤێك هاتۆتە ناوەوە کە بەردەوام بەرانبەر عەقڵیەتی دوالیزمخوازو مەرگدۆستو فیکری ترانسندنتالیو گوتارە ئایرۆنیە چەوسێنەرەکانی دیکە لە رابوونەوەو داهێنانو نوێبوونەوەدایە.

ئەسڵی کاری هونەری
زانستی (بوون) لای هایدگەر

قسەکردنی (هایدگەر) لەسەر (ئەسڵی کاری هونەری) وەك فەیلەسوفی زانستی (بوون) بەشێکی قسەکردنە لەسەر چەمکی خودگەرایی، بەو مانایەی کە مرۆڤ لەڕێگەی هەبوونی خودەوە نەبێت ناتوانێت دەرك بە بوونی خۆی بکات، واتە هایدگەر دێت تیۆرێکی فینۆمینۆلۆژیانە بۆ مەعریفە لەسەر بناغەی وجودیی دادەمەزرێنێت لەو دامەزراندنە ئەنتۆلۆژییەدا پێیوایە (تێگەیشتن و بوون) دوو شتی پێکەوە بەستراون، واتە وەك چۆن ئەوە سروشتی خودگەراییە یارمەتی مرۆڤ دەدات بە شێوەیەکی جیاواز تەعبیر لە خودی خۆی بکات، بە هەمان شێوە ئەوە تێگەیشتنە دەبێتە ئەرکێکی وجودییانەی وەها کە بوونی مرۆیی لە جیهان و تێگەیشتنی مرۆڤ لەو بوونە دەوڵەمەندتر دەکات، هەبوونی مرۆڤیش لە هەمان .کاتتدا بەرگریکردنە لە بوونی گەردوون

بەڵام ئەگەر تاکە کەس لەمیانی بوونی خۆی و لە مەودای بوونی خۆیەوە دەست بە تێگەیشتنی مانای کاملی (بوون) بکات، چۆن لە بوونی خۆی لەنێو جیهان تێدەگات؟ هەڵبەتە بوونی مرۆیی لای هایدگەر بە بوونی هەنووکەییەوە بەندە، بە مانایەکی دیکە بوونی مرۆی هەنووکەیی بە تێگەیشتن بۆ خودی بوون جیادەکرێتەوە، کەواتە هەنووکە یان (وجودی خودگەرایی) واتە تێگەیشتن، تێگەیشتنیش توانای هەبوونی هەنووکە دەگەیەنێت، بە مانایەکی دیکە لە هەنووکەیی هایدگەریدا زەمەن لە رابردووەوە بەرەو ئێستاو داهاتوو ناجوڵێت، بەڵکو لە داهاتوو بەرەو رابردوو و ئێستا دەجوڵێت. لێرەوە خودی تێگەیشتن راستەوخۆ پەیوەندی بە زەمەنی مرۆڤەوە دەکات، بەپێی ئەو تەعبیرە مرۆڤ حاڵەتێکە لە کەشفکردن و لەڕێگەی کەشفیکردنی بوون بەرەو مەرگ وەك شیاوێکی ئەنتۆلۆژی لە .(جیهان) دەردەکەوێت

بەڵام جیهان چەند (گشت)ێکی لە یەکتری جیا نییە، بەڵکو کۆمەڵە پەیوەندییەکە لەسەرووی خودی و بابەتییەوەیە، جیهان موڵکی مرۆڤە بەو مانایەی کە مرۆڤ لەجیهاندا دەژیت و تەنها لەمیانی جیهانیشەوە دەرك دەکات، مرۆڤ لەڕێگەی دەرککردنی بوونی زاتییانەی خۆی دەرك بە جیهانیش دەکات، لەو کاتەی کە جیهان خۆی بۆ مرۆڤ ئاشکرا دەکات، یان لەو کاتەی بوار دەدات شتەکان خۆیان دەرخەن، وەك دەزانین دەرکەوتن و ئاشکرابوونی جیهان .لەمیانی زمان (ئاخاوتن)ەوە دێتە دی

بەشێکی دیکەی قسەکردنی هایدگەر لەسەر (ئەسڵی کاری هونەری) قسەکردنە لەسەر شت، ئەو پێیوایە کاری هونەری لەمیانی شتەکانی جیهانەوە درووست دەبێت، وەك بەرد، رەنگ، ئاواز، زمان... هەروەها تێگەیشتن لە شتبوون تێگەیشتنە لە ژینگەیەك کە بە شت ناوزەد کراوە، بە مانایەکی دیکە شتەکان بە سادەیی هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە دەکەونە دەرەوەی عەدەمەوە، کەواتە شت ئەوەیە کە هەستی پێدەکەین هەر لەوێشەوە شت یەکیەتی جۆراوجۆری خۆی دەخاتەروو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شت بەشێوەیەکی راستەوخۆ مەوجود

دیاری ناکات، هەڵبەتە ئەو شتانەش لەکاری هونەرییدا بوونی راستەقینەی خۆیان ئاشکرا دەکەن، بەڵام بەو سیفەتە نا کە شتگەلێکی جیا جیان و خراونەتە ژێر رکێفی گوتە زاتییەکانی عەقڵی مرۆییەوە، بەڵکو بەو مانایەی کە بە هەموو بوونەوە بەندن و ناشێت بوونی شت لە نەبوونی جیا بکەینەوە. بەمجۆرە هایدگەر کاری هونەری وەك شتێکی درووستکراو سەیر دەکات کە شتێکی دیکە دەڵێت، واتە رەهەندێکە کە تەجاوزی بە شتبوون دەکات، ئەو رەهەندەش لە جەوهەری کاری هونەری نەبێت ناناسرێتەوە، ئیتر لێرەوە تەئویلکردنی شت لە هەموو کاتێکدا راستەو قابیلی سەلماندنە وەك چۆن یەکەیەکی تەواو قابیلی گومانە بەو مانایەش چەمکی شت دووبارە دەمانخاتە نێو سەرسوڕمانەوە، بۆ نموونە: گۆڕانی، دەنگ، هەستکردن بە با...

هایدگەر وەك فەیلەسوفێکی ئەنتۆلۆژی لە پرسیاری بە شتبوون سێ رێگە بۆ دەرککردنی شت لەیەکجیا دەکاتەوە بەوەی کە: هەڵگری سیفەتەکانە. یەکەیەکی هەمەڕەنگی هەستییە. ماددەیەکی ئاوێتەیە. لەو پێشەکییەی کە (گادامێر) بۆ کتێبی (ئەسڵی کاری هونەری) نووسیوویەتی لە راڤەکردنی ئەو سێ رێگەیەدا گادامێر دەڵێت: لە دیدی ئایینییەوە شتەکان لە وێنەی یەکەمەوە دەردەکەون، واتە وەك مەخلوقاتێك کە خودا درووستی کردوون و سیفەتەکانی خۆی تێدا چاندوون. بەڵام لە دیدی مرۆڤایەتییەوە شتەکان رووتن، واتە ئەگەر بۆ چاککاری یان بۆ خزمەتێك بەکار نەهێنرێن ئەوە هیچ ئەرزشێك لەخۆ ناگرن، ئەوەش لەگەڵ نیازی زانستی نوێ بەیەك چاو سەیر دەکرێت، چونکە نە رێگەی بە بیرکردنەوە لە شتبوون دەدات، نە وەك هۆیەك بۆ روونکردنەوە تەماشا دەکرێت، بۆ نموونە ئەگەر تابلۆی وێنەی پێڵاوی جوتیارەکەی (ڤان کوخ) وەرگرین دەبینین لەو کارە هونەرییە خودی پێڵاو هەر تەنها وەك ئامراز بوونی نییە، بەڵکو بۆ نیازێك لە نیازەکان سوودی لێوەردەگیرێت، بەو مانایەش پێڵاو وەك شت سوودو خزمەتێك پێشکەش دەکات، بەڵام وەك کاری هونەریی لە تابلۆکەی (ڤان کوخ) ئەرکی هەر تەنها لەو سوودو خزمەتەدا کورت ناکرێتەوە، بەڵکو (ڤان کوخ) دەیەوێت جەوهەری ئەو (شت، ئامراز)ە حەقیقییە بنوێنێ، جەوهەری ئەو شتەش بەرجەستەکردنی دنیای گوندە لە وێنەگرتنی پێڵاودا.

کەواتە پێڵاو لە تابلۆکەی (ڤان کوخ) وەك پێڵاو نابێتە بابەت، بەڵکو وەك بەرجەستەکردنی خودی خۆی دەبێتە بابەت، یان وەك جەوهەری خۆی، بەو مانایەش (پێڵاو)ەکەی ڤان کوخ وەك ئەرك و نیاز بە دنیای خۆی هەڵناسێت، بەڵکو سەر بە دنیایەکی دیکەیە، رەهەندێکە تەجاوزی نیاز و سوودگەرایی دەکات، ئەوەش وەك گوتمان لە جەوهەری هونەرییدا نەبێت ناناسرێتەوە. لێرەوە ئیتر پێڵاو لە تابلۆکەی ڤان کوخ وەك کارێکی هونەری دنیای تایبەت بەخۆی دەکاتەوە و دەکەوێتە سەرووی زەمەنەوە.

دەشێ پێڵاوەکەی ڤان کوخ دوو دنیامان نیشان بدات، یەکەم: دنیایەك کە وەك ئەرك و نیاز پێڵاو پێوەی پەیوەستە، دنیایەك کە دووچاری هەرەسی کردووە، واتە وەك وەڵامدانەوەی زەوی بۆ جوتیار. دووەم: دنیایەك کە لە جەوهەری کاری هونەرییدا دەردەکەوێت رەهەندێکی دیکەی هەیەو ئاماژە بە لادێ دەکات، وەك ئامرازێك دەبێتە وەڵامدانەوەی جوتیار

بۆ بێدەنگی زەوی، هەر لەوێشەوە بە حوکمی دڵنیایی ئامرازەوە جەخت لە دنیایی کشتوکاڵیانەی خۆی دەکاتەوە، بەو مانایەش جیهان و زەوی بە نیسبەت جوتیار بەیەکەوە (بەڵام بە شێوەیەکی تایبەت) تەنها لێرە لەو ئامرازەدایە، هەر لەسەر ئەو بنەمایە ئەو (شت/ئامراز/پێڵاو)ە وەك مادەیەکی ئاوێتە، یان حەقیقەتێکی ئاوێتە خۆی بەیان دەکات، بەمجۆرە حەقیقەت لە کاری هونەرییدا لەنێودژی نێوان ڕۆناکی و شاردنەوەدا خۆی دەنوێنێ، نیشتەجێبوونی خودی حەقیقەتیش لەو مەوجودەدا بۆ جەوهەری حەقیقەت دەگەڕێتەوە.

هەڵبەتە (هایدگەر) وشەی حەقیقەتی یۆنانی بە وشەی کەشفیکردن یان دانەپۆشین و نەشاردنەوە تەرجەمە دەکات، بەڵام کەشفیکردن هەر تەنها دەرکەوتن نییە لەبەر خۆر، بەڵکو شاردنەوەش دەگەیەنێت، وەك ڕەگ لە قوڵایی زەویدا... واتە کەشفیکردن لەسەر شێوەی تایبەت دادەمەزرێت، وەك چۆن ناوەوەی هەموو شتێك دەخاتە ڕوو، بە هەمان شێوەش سەرکێشی خۆی دادەپۆشێت. واتە شاردنەوە، وجودی خودی خۆی نمایش ناکات، تەنها لە دەرکەوتنی مەوجودی هەنووکەیی ئێرەدا نەبێت. یان بە مانایەکی دیکە ئەو مەوجودەی لەڕێگەی کەشفیکردنەوە دەردەکەوێت خۆی بۆ سەرنجی ئەوانیدیکە دەخاتەوە، بەڵام هەموو ئەوانە نەشیاو دەکەوێتەوە هەتا ئەگەر کەشفیکردن و شاردنەوە لەخودی وجوددا وەك دوو ڕووداو سەیر نەکرێن.

لێرەدا هایدگەر کاری هونەری لە بەخودبوونی خودەوە هەڵناگرێتەوە، بەڵکو وەك گواستنەوەیەك بۆ خود وەسفی دەکات، بە مانایەکی دیکە ئەوەی لە کاری هونەرییدا پەیڕەو دەکرێت کرانەوەی وجودە بەسەر مەوجوددا. کەواتە هایدگەر دژی ئەو دیاریکردنە هیگلیانەیە کە جوانی لەکاری هونەریی لە دەرکەوتنی هەستییانەدا دەبینێتەوە، وەك گوتمان ئەو پێیوایە کاری هونەری خودی خۆی لە بوونێکی تایبەتدا پێشکەش دەکات، بوونێك کە بەکاری هونەرییەوە پەیوەست بێت و ئامادەییەکی هەنووکەیی هەبێت، ئامادەییەك کە حەقیقەت لەڕێگەیەوە دەبێتە ڕووداو، یان بە مانایەکی دیکە ئەو ئامادەگییە دەرکەوتنێکی تایبەتی حەقیقەتە کە لە کاری هونەرییدا ڕوودەدات. ئەو دەرکەوتنەی شتەکان لە کاری هونەرییدا مانای چوونیانە بۆ ناو فۆرمێکی ڕێکخراو لە پەیکەرێکی وجودییدا کە ئەوەش دەبێتە فۆڕمی کاری هونەریی. ئەگەر فۆڕم دەرکەوتن و ئاشکرابوونی جیهان بێت لە ناو کاری هونەرییدا، ئەوە کار (لەمیانی فۆڕم لە بوونیدا) لە خودێتی و بابەتێتی تێدەپەڕێنێت.

کاتێك دەڵێین جیهان لە هونەرو ئەدەبدا دەردەکەوێت، دەرکەوتنەکەی (لە هەمان کاتدا) بریتییە لە چوونە نێو فۆرمێکی ڕێکخراوەوە، کاتێك فۆڕم بەدی هات ئیدی کاری ئەدەبی و هونەریی بوونی زەمینیانەی خۆی بەدی دێنێت. ئەوە مانای وایە کاری هونەری بینای تایبەتی خۆی هەیەو ئەو بینایەش وجودی تایبەتمەندانەی کارەکەیە، بەڵام ئەو بوونە تایبەتمەندانەیە مانای ئەوە نییە کاری هونەری سەر بە(من)ێکی خاوەن ئەزموون بێت، منێك کە مەبەستێتی شتێك لەڕێگەی کارەکەوە بخاتە ڕوو، بەو مانایەش کاری هونەریی خۆی

ڕووداوە، یان جۆرێك لە جووڵەیە كە هەموو ئەو شتانەی دەكرێت بكەونە پێشییەوە و پەرت و بڵاویان دەكات.

هایدگەر لە خوێندنەوەی شیعری هۆلدرین و لە هەوڵی بۆ تێگەیشتن لە بونیادی وجودییانەی كاری هونەری چەمكێك لەبەرانبەر چەمكی جیهان بەكار دێنێت ئەویش (زەوی)یە، كەواتە ئەگەر جیهان مانای دەركەوتن و ئاشكراكردنی ڕوونێتی بێت ئەوە زەوی لەبەرانبەردا مانای شاردنەوەو داپۆشین دەگەیەنێت، كاری هونەریش بەو پێیە لەسەر ئەو پشێوییە دەوەستێت كە لە ئەنجامی ناكۆكی نێوان دەركەوتن و ئاشكرابوون لە لایەك و شاردنەوەو داپۆشین لەلایەكی دیكە دێتە دی، بەو مانایەش دەركەوتن و شاردنەوە، ناكۆكی نێوان جیهان و زەوی، دوو لایەنی كاری هونەریین. هەر لەوێشەوە بوونی كاری هونەری لە نیشتەجێبوونی جیهاندا بەرجەستە دەبێت، جیهانی كاریش بەكراوەیی دەمێنێتەوە، بەمجۆرە بەرهەم دەبێتە زەرورەت، چونكە بوونی كاری هونەری بۆخۆی مۆركێكی بەرهەمئامێزی هەیە، هەروەها ئەو شوێنەی كە كاری هونەریش بۆی دەگەڕێتەوە بە زەوی ناوزەد دەكرێت، ئەوەی لەو گەڕانەوەیە بۆ شوێن دێتە بەرهەم ئاشكرا بوون و شاردنەوەیە.

زەوەی ئەوەیە كە ماندوو بوون ناناسێت و هیچ شتێك ناسەپێنێت، مرۆڤ مێژووی خۆی لەسەر زەوی بونیاد ناوە و لەسەر زەوی دادەنیشێت، بەو مانایەش كاری هونەری لە جیهاندا نیشتەجێیە و زەوی بەرهەم دێنێت وەك چۆن زەوی دەپارێزێت بە دیوەكەی دیكەش پاڵ بە زەوییەوە دەنێت بە كراوەیی لە جیهاندا خۆی نمایان بكات.

زەوی وەك جەوهەر بە شێوەیەكی خودی داخراوە، بەڵام بەرهەمی زەوی واتە (هەڵگرتنی كرانەوە) بەو وەسفەی كە بەسەر خۆیدا داخراوە، لێرەدا داخرانی زەوی مانای بنبەستبوون ناگەیەنێت، یەك شێوەیی ناگەیەنێت، بەڵكو ئەوەیە كە بەرەو پڕبوون دەچێت و لە شێوەی سادەدا گیر ناخوات. كەواتە زەوی ئەو دەركەوتنە هەمیشە داخراوو شاراوەیە كە ئاواتی هەڵچوونە. ئیتر زەوی و جیهان وەك جەوهەر دوو جۆری لێكجیاوازن بەڵام هیچ كاتێك لە یەكتر جیا نابنەوە بە دیوەكەی دیكەش زەوی و جیهان لە كاری هونەری كۆ دەبنەوە، بەمجۆرە جیهان و زەوی سەر بەكرانەوەن، بەڵام جیهان سەر بە ڕۆشناییەو زەویش ئەوەیە كە بەسەر خۆیدا داخراوە، كاری هونەریش لەڕووی وجودییەوە هەر دوو دیوەكەی لە حاڵەتی پشێوییدا لەخۆ دەگرێت، وەك چۆن (بوون) لەمیانی ناتەباییەكانی وجود و عەدەم خۆی بۆ مرۆڤ بەیان دەكات.

لۆژیکی تەواوکردن و توانای جیهانبینی
پۆل سیزان وەك نموونە

بازنەی هیرمینۆتیکی لەنێوان
هونەرمەند/ کاری هونەری/هونەر
هایدگەر پێیوایە بوونەوەر بۆ هەبوون سەرچاوەیە و بێ بوونەوەر هەبوون هیچ مانایەکی نییە، بەدیوەکەی دیکەش هەبوون سەرچاوەی بوونەوەرانە، چونکە بوونەوەر سرووشتی خۆی لە هەبوونەوە بەدەست دێنێ، بەمانایەکی دیکە سرووشتی بوونەر لە هەبوون دەچێ. سەرەڕای ئەوەش هەر یەك لە بوونەوەر و هەبوون ناسنامەی خۆیان لە دازاین (بوون لێرەدا) وەرگرتووە. ئەو پەیوەندییە سییانییەش بە بازنەی هیرمینۆتیکی ناو دەبرێت. بەمجۆرە بازنەی هیرمینۆتیکی ئەو فەزا جیاوازەیە کە (حەقیقەت)ی تێدا کەشف دەکرێت. هیرمینۆتیکا ئەرکی پڕکردنەوەی ئەو فەزا جیاوازە لەخۆ دەگرێ، کە رێگە بۆ پراکتیزەکردنی تەئویلی هیرمینۆتیکی دەکاتەوە. فەزای جیاوازی کە رێگە بۆ پراکتیزەکردنی تەئویلی هیرمینۆتیکی دەکاتەوە، ئەوەیە کە بەهۆی (کردە)وە جەخت لەسەر شوێنی (لەنێوان) دەکات.
حەقیقەت کەشفکردنە، کەشفکردنیش لە پرسیارکردنەوە دێتە بەرهەم. کەشفکردن رووتکردنەوەی ئەوەیە کە داپۆشراوە، وەك چۆن لە لەبیرکردن و فەرامۆشکردن دوور دەکەوێتەوە. کەشفکردن نەشاردنەوەی ئەوەیە کە ناکەوێتە ژێر کاری تێگەیشتن. لەمیانی کەشفکردنی وسبەلێکراو و داپۆشراو تەئویلی حەقیقەت دێتە ئاراوە. بەکورتی هیرمینۆتیکا کەشفکردنە و کەشفکردنیش بە پرسیارەوە دەلکێ.
ئەگەر ئەو بازنە هیرمینۆتیکییە بۆ ئەسڵی کاری هونەری تەرجەمە بکەین، ئەوە دەبێ بڵێین ئەسڵی کاری هونەری هونەرمەند بەرجەستە دەکات بەو وەسفەی کە ئەسڵی هونەرمەندە (چونکە هونەرمەند بەبێ کاری هونەری ناتوانێ هەبێ) بۆ ئەو پرسیارەی لەبارەی ئەسڵی کاری هونەری و هونەرمەندیش دەکرێ دەڵێین وەك چۆن هەر یەك لە هەبوون و بوونەوەران سرووشتی خۆیان لە دازاین (بوون لێرەدا) بەدەست دەهێنن. بە هەمان شێوە ئەسڵی هونەرمەند و کاری هونەری، هونەرە. واتە رێچکەی بەئەسڵبوون لە هونەرمەندەوە بۆ کاری هونەری و لەکارەوە بۆ هونەر جوڵە دەکات. ئەوەی لای هایدگەر گرنگە ئەوەیە کە

کاری هونەری بەرێگەی تایبەتی خۆی کەشفی حەقیقەت دەکات. ئەو حەقیقەتە کەشفکراوەی لەڕێگەی هونەرەوە پێیدەگەین، کرانەوەی بازنەی جوانییە.

کۆجیتۆی جەستە
"من جەستەی منە"
ئەفلاتوون جەستە وەك زیندانێك دەبینێ کە دەروونی تێدا نیشتەجێیە، و ئەرستۆ لەنێوان جەستە و دەروون یەکبوونی وەزیفەیی رادەگەیەنێت، دواتر دیکارت ئەو چەمکە لەرێگەی میکانیزمەکانی ناوەوە درێژە پێدەدا. بەڵام جەستە لە فیکری هاوچەرخدا بە یەکێك لەو هۆیە بنەڕەتیانە دەژمێردرێت کە لەڕێگەیەوە خود تەعبیر لەخۆی دەکات: بەدیوەکەی دیکەش لەڕێگەی جەستەی خۆمەوە لە ئەویدیکە دەگەم، وەك چۆن هەر لەڕێگەی جەستەمەوە دەرك بە شتەکان دەکەم.
میرلۆپۆنتی لەڕێگەی کۆجیتۆیەکی فینۆمینۆلۆژییەوە تەجاوزی کۆجیتۆی دیکارتی دەکات، کە بوونی منی لە فیکردا قەتیس کردووەو دەڵێ: جەستەمان لە دەرەوەماندا نییە، بەڵکو بەشێوەیەکی سرووشتی هۆیەکە بۆ تەعبیرکردن لە خۆمان. هەر لەوێشەوە دەستەواژە بەناوبانگەکەی (مارسیل) وەردەگرێ کە دەڵێ: من جەستەی منە. لەبەر ئەوەی جەستەمان بەشێوەیەکی بەردەوام بەرەو ئەویدیکەمان دەبات، بۆیە شارەزابوون لە جەستەمان، شارەزابوونە لە جەستەی ئەویدیکە، کەواتە ئێمە جەستەمان بابەتەو جەستەی ئەویدیکە ئاسۆ، یان بەمانایەکی دیکە لایەنێکی دیکەی ئەو شارەزابوونەیە.
میرلۆپۆنتی پێیوایە مرۆڤ لەڕێگەی جەستەوە بوونی خۆی لە جیهان رادەگەیەنێت. جەستە ئامرازێکە بۆ ئامادەگی لە جیهان و بوون بە بەشێك لە واقیع. هەروەها دەڵێ جەستەی من لە بەرانبەرم نییە، رووبەڕووی منە، واتە بابەتێکی وەستاو بەخۆی نییە، یان شتێك نییە لەدەرەوەی من بێت و بێ من سەربەخۆ بێت، بەڵکو من جەستەی منە.
لێرەدا دەرککردن ئەوە نییە کە کلاسیکیەکان و قوتابخانەی دەروونی تەقلیدی بە چالاکی فیکری و دەروونی دایدەنێن، بەڵکو دەرککردن ئەو پەیوەندییە پتەوەیە کە دەکەوێتە نێوان جەستەو ئامادەگی جەستە لە جیهاندا، نەك هەر هێندە بەڵکو جەستە لای پۆنتی بنەڕەتی هەموو دەرککردنێکە. جەستە دەریچەیەکە شتەکانی لێوە دەبینین. ئەو پێیوایە ئەگەر قسەکردن تەعبیر لە فیکر بکات، ئەوە جەستە تەعبیر لە جیهان دەکات.
دنیا و جەستە لەنێو بینراودان، کەواتە دەبێ واز لەو حوکمانە بهێنین کە جەستە دەخەنە نێو جیهان و بینین دەخەنە نێو جەستەوە، یان بە پێچەوانەوە. چونکە هەر یەك لە جیهان و جەستە بەنیویەکداچوونە، یەك لەنێو ئەویدیکەدا دەبینرێت.
بۆ زێتر ئاشکراکردنی فیکری میرلۆپۆنتی ئاماژە بە تیۆری روونبینی (حدس) دەدەین، کە لەسەر دوو تیشکی دووانەیی دەوەستێ: یەکەمیان ئەوەی لەڕێگەی هەستەکانەوە لە دەرەوە بەرەو ناوەوە دێ. دووەمیان ئەوەی لەڕێگەی ئاگایی یان هوشیارییەوە لە ناوەوە بۆ دەرەوە

دەچێ. کەواتە کردەی روونبینی لەنێوان خودو بابەتدا کردەیەکی ئاڵوگۆڕئامێزە. بەو مانایەش مرۆڤ هەر تەنها تەوەرێکی نێگەتیف نییە، کە پێشوازی لە هەستی دەرەکی دەکات، بەڵکو تەوەرێکی پۆزەتیفیشە واقیع بەرەو مانا و دەرککردن دەبات. ئەو نموونەیە تەعبیر لە جیاوازی هەست و خەون دەکات، یان وەك میرلۆپۆنتی جەختی لێدەکاتەوە دنیابینی و روونبینی. یەکەمیان زانستی مرۆیی پشتی پێدەبەستێ و دووەمیان کەشفکردنی فینۆمینۆلۆژی.

بینرا و نەبینراو

لەنێوان گوتنی حەقیقەت و ماهیەتی شتەکان

ئەوەی چاوی هونەرمەند دەیبینێ بە نسبەت مرۆڤی ئاسایی نەبینراوە. وەك گوتمان توانای بینین لای میرلۆپۆنتی جەستەیە، بەو مانایەی کە سیستمێکی سەیری ئاڵوگۆڕکردنە. بەڵام دەبێ بزانین کە لە فینۆمینۆلۆژیادا لەڕێگەی ئاڵوگۆڕی و بەنێویەکداچوون و لە چوارچێوەی کردەی دەرککردنی نێوان جەستە و جیهان، حەقیقەت کەشف نابێ، بەڵکو بە مانا دەگەین. مانا ئەو پرۆژەیە دیاری دەکات کە جەستە بە شتەکان و جەستە بە جەستەی ئەویدیکە دەلکێنێ.

لەو نووسینەدا من هەوڵدەدەم ئەسڵی (جەستە) لای میرلۆپۆنتی و ئەسڵی (هونەر) لای هایدگەر لەیەکنزیك بکەمەوە، لەوێشەوە بەهاوکاری پۆل سیزان بەدوای حەقیقەت هەنگاو دەنێم و لەڕێگەی جاك دریدا گوتاری حەقیقەت، یان رووییەك لە رووەکانی حەقیقەت دەگرم و دواتریش بە بازنەی هیرمینۆتیکی و حەقیقەتی هایدگەری بەندییان دەکەم.

لەپرۆسەی نیگارکێشاندا (هونەرمەند/نیگارکێش) ئاڵوگۆڕێکی سەیر لەنێوان بینراو و ئەوەی دەیبینێ، دەستلێدراو و ئەوەی دەستی لێدەدا، چاو و چاوێکی دیکە و دەست و دەستێکی دیکەدا دەکات. هەر لەسەر ئەو بنەمایە دەگەینە ئەوەی کە (هونەرمەند/نیگارکێش) لەڕێگەی (هونەر/جەستە)وە خۆی ناس دەکات، ئەو پەیوەستبوونە تووندەی نێوان (جولەو بینین/کردەو کەشفککردن) لەلایەن (هونەرمەند/نیگارکێش) دەرککردنی (هەبوون/جیهان)ی لێدەکەوێتەوە، بەدیوەکەی دیکە دەرککردنی (هونەر/جەستە)ی لێدێتە بەرهەم.

لێرە لای میرلۆپۆنتی نیگارکێش جەستەی خۆی ئامادە دەکات. کاتێك نیگارکێش جەستەی خۆی بۆ جیهان دەردەبڕێ، جیهان بۆ تابلۆ دەگۆڕێ. کۆی ئەو پرۆسەیەش دەکەوێتە سەر بینین یان روونبینی یان بەدیوەکەی دیکە وەسفکردنی مانا. بەڵام لای هایدگەر ئەوە بوونە، هەبوون دیاری دەکات. سرووشتی بوونەوەریش لە هەبوون دەچێ. ئەو پەیوەندییە ئاڵوگۆڕەی هەر یەك لە بوونەوەر و هەبوون بۆ دازاین دەگۆڕێ. کۆی ئەو پرۆسەیەش دەکەوێتە سەر کەشفکردن، یان بەمانایەکی دیکە حەقیقەت. لەبیرمان نەچێ کاری هونەری هەر لەو پەیوەندییە ئاڵوگۆڕەدایە، بەڵام بەڕێگەی تایبەتی خۆی حەقیقەت کەشف دەکات.

نیگارکێش بەهۆی جەستەوە دەرك بە (جیهان) دەکات. هونەرمەندیش بەهۆی هونەرەوە دەرك بە (هەبوون) دەکات. کەواتە مێژووی (هەبوون/جیهان) ئەو کردە تەعبیریەیە کە (جەستە/هونەر) پێی هەڵساوە، بەڵام مێژووی (هونەر/جەستە) پەیوەندی بە روونبینی و

کەشفکردنەوە هەیە، لەڕێگەی پەیوەندی جەستە بە جیهان و هونەر بە هەبوونەوە. بەو مانایەش (جەستەو جیهان/هونەر و هەبوون) لەبەرانبەر ئەویدیکەدا کراوەیە، هەر لەوێشەوە دواتر دەگەینە ئەوەی کە هونەرمەند لای هایدگەر و نیگارکێش لای پۆنتی تەئویلکارە.
یەکەمیان لەڕێگەی کردەوە بە کەشفکردن دەگات، دووەمیان لەڕێگەی بینینەوە بە ماناکانی جەستە دەگات.

پۆل سیزان:
بەر لەهەموو شتێ من بەهەستی بینینەوە پەیوەستم
پۆل سیزان بەرلەوەی نیگار بکێشێ لەو شتانە دەکۆڵێتەوە کە دەیەوێت نیگارییان بکێشێ، ئینجا لەدوای ئەوە رێگە بە بیرکردنەوەکانی دەدا بە ئازادی لە فەزای کارکردندا بخولێنەوە. بەمانایەکی دیکە وەك لە چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ (ئیمیل بێرنار)دا دەڵێت: پێویستە مرۆڤ دنیابینی تایبەت بەخۆی بسازێنێ، بۆئەوەی سرووشت بەجۆرێك ببینێ کە کەس پێشتر وای نەبینیووە.
پۆل سیزان جەوهەری تووڕە بوون بوو، دژی خێزان و نیگاری داواکراو و گەوجێتی بورژوازییەت و بیرکردنەوەی تەسکی نەریتگەرا بوو، دژی ژیانی راگوزەر بوو... هەمیشە تووڕەییەکانی خۆی لە تابلۆکانیدا بەتاڵ دەکردەوە. کۆمەڵێك رەنگی دەخستە سەر رەنگەکانی دیکەی. هەر کاتێك کارێکی خۆی بەدڵ نەبایە تووڕی دەدا. هەمیشە دەیویست کارێك بکات، کە کەس نەیدیووە. کاتێك بەرانبەر دیمەنی سرووشتی دەوەستا، چرپەیەکی سەیر ناخی دەدواند، بۆیە جارێك لەلای (ئەمیل زۆلا)ی هاوڕێی منداڵی گوتی: من لەبەر ئەوەی لەدەرەوەی ژووری نیگارکێشان شتی سەرسوڕهێنەر دەبینم، بۆیە دەبێ بڕیار بدەم هەمیشە لە هەوای پاکدا نیگار بکێشم.
سیزان لە پرۆسەی نیگارکێشاندا ئەویدیکە تێکەڵ بەخۆی دەکات، بۆیە دەبینین کاتێك نیگاری خۆی درووست دەکات، شتێ دەبینێ کە پێشتر ئەو شتەی لەخۆیدا نەبینیووە، واتە بینراوێکی دیکە دەبینێ، یان ئەو شتە دەبینێ کە هاوەڵی بینینی دەکات. بەدیوەکەی دیکە بینراوێکی دیکە بەرهەم دەهێنێ. بەمجۆرە شتەکان لەخودی ئەودا بیر دەکەنەوە.
نیگارکێش لەبیرکردنەوەدا بەدوای ژیاندا دەگەڕێت، ئەو جۆرە لەبیرکردنەوە لەبارەی جیهانەوە تەعبیر لەبیروڕا ناکات، بەڵکو نیگارکێش تێیدا بینین بۆ نیگار دەگوازێتەوە. لێرە دەشێ بڵێین کاری هونەری بیرکردنەوەیە، بەو مانایەش نیگارکێش فەلسەفەکارە، چونکە دنیای بینراو لەڕێگەی کاری هونەرییەوە بەقسە دەهێنێ، دنیای بینراو لەڕێگەی نیگارەوە دەبینێ، یان لەڕێگەی گواستنەوەی خودی خۆی بۆ نیگار.
بێگومان بیرکردنەوە لەو جیهانە بینراو و شوێنگەرییە، قسەکردن نییە لە دەرەوەی فەزایەك کە لە رۆشناییدا دەخولێتەوە، بەڵکو بەقسەهێنانە، یان بەمانایەکی دیکە فەزا و رۆشنایی لەقسەکردندا هەڵگرتووە، کەواتە کاتێك لەڕێگەی تابلۆوە بیر لە جیهان دەکەینەوە، قسەکردن

.لە خاڵی سفری شوێندایە
حەقیقەت
لەنێوان گوتنی سیزان و گوتنی شتەکاندا

میرلۆپۆنتی لەساڵی (1945) وتارێکی بەناونیشانی "گومانی سیزان" نووسی، لەوێدا بەوردی ئەزموونی نیگارکێشانی "سیزان"ی هونەرمەندی خستە بەرچاوان و دوای (10) ساڵان جاك دریدا وتارێکی لەبارەی هونەری نیگارکێشان بەناونیشانی (حەقیقەت نیگارە) لەبارەی "پێڵاوەکەی ڤان کوخ" بڵاو کردەوە... ئەگەرچی ئەو وتارەی دریدا لەبارەی ڤان کوخ بوو، بەڵام گوتەزایەکی لە نامەی هەشتەم لە نامەکانی سیزان وەرگرتبوو، کە ئاراستەی (ئەمیل بێرنار) کراوە و تێیدا دەڵێت: لە حەقیقەتدا من لە نیگار بەتۆ قەرزبارم و .دواتریش ئەوە دەدرکێنم

بەڵام میرلۆپۆنتی لە وتاری (گومانی سیزان)دا دێری یەکەمی لە نامەی نۆیەمی سیزان وەرگرتووە کە لەو دێرەدا سیزان وەسفی حاڵەتی شپرزەیی عەقڵی دەکات و ئەو شپرزەییەش بە گەرمای هەرێمی "پرۆڤنساڵ" دەبەستێتەوە و دواتریش کە کەش و هەوا خۆش دەبێت، .سیزان دەبینێ باشتر دەتوانێ ببینێ و بیر بکاتەوە

لەنێو ئەو دوو گوتارەدا ئەگەر قسەکردنی میرلۆپۆنتی لە ئاڵوگۆڕی نێوان بیرکردنەوە و بینراودا خۆی بنوێنێ، ئەوە لای دریدا لە هەڵوەشانەوەی ئامادەیی نیگار و حەقیقەتدا دەردەکەوێت. وەك ئاماژەمان بۆ کرد سیزان لەو چاوپێکەتنەی ئێمیل بێرنارد هەستی بینینی بەرز راگرتووە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش میرلۆپۆنتی پێیوایە سیزان لە پرۆسەی کاری نیگارکێشاندا بینراو بەقسە دەهێنێ. بەدیوەکەی دیکەش دەیەوێت بڵێت کاتێ سیزان باش دەبینێ دەتوانێ باش نیگاربکێشێ، کاتێ باشیش نیگار دەکێشێ کەواتە باشیش بیر دەکاتەوە. هەڵبەتە لەرێگەی ئەو دێرە لە نامەکەی سیزان، میرلۆپۆنتی دەیەوێت تیۆری روونبینی پراکتیزە بکات، واتە دەیەوێت لەرێگەی هەستی بینینەوە لە دەرەوە بەرەو ناوەوە بچێ و لەرێگەی بیرکردنەوە لە ناوەوەی خۆی بۆ دەرەوە بخاتە روو. ئەو ئاڵوگۆڕی و بەنێویەکداچوونەش لە بەقسەهێنانی بینراو دەردەکەوێت. بەقسەهێنانی بینراویش بەقسەهێنانی .ماهیەت و چۆنێتی ئەو بینراوەیە. بەمانایەکی دیکە بەقسەهێنانی حەقیقەتە

لێرەدا ئەوە جیاوازی نێوان بینین و بیرکردنەوەیە، کە لەرێگەی داهێنانی نیگاردا حەقیقەت دەکێشَی. دەشێ ئەو حەقیقەتە میرلۆپۆنتییە بە بازنەی هیرمینۆتیکی هایدگەر بچوێنین، ئەو بازنەیەی کە لەرێگەی کەشفکردنەوە بە حەقیقەت دەگات. وەك دواتر دەردەکەوێت لای میرلۆپۆنتی لە بەیەکداچوونی هەستی بینین و بیرکردنەوە بە دنیابینی سیزان دەگەین، کەواتە نیگارکێشان لای سیزان دەلالەت لە توانای دنیابینی دەکات هەر لەوێشەوە ئەو توانایەی بینین .و بیرکردنەوە بەیەکەوە لە نیگاردا قسە دەکەن، یان بەقسەهێنانی لێدەکەوێتەوە

میرلۆپۆنتی پەیوەستبوونی نێوان بینین و بیرکردنەوە بە چەندان جار لە نووسینەکانیدا دووبارە دەکاتەوە، هەتا دەگاتە ئەوەی کە بڵێ سیزان بە نیگار بیردەکاتەوە، هەر لەمیانی

ئەوەی کە دەڵێ نیگار بیرکردنەوەیە، حەقیقەت وەك نیگار بەرجەستە دەکات. سیزان لە نامەکانیدا بانگەشەی ئەوە دەکات کە بە حەقیقەتەوە بەندە. بێگومان ئەو بانگەشەیە بە فەلسەفەمان پەیوەست دەکات. فەلسەفەش بەڕێگەی بیرکردنەوە بە حەقیقەتمان بەند دەکات. بایەخی فەلسەفە لای میرلۆپۆنتی لە بەقسەهێنانی دنیای شتە بینراوەکاندا خۆی دەنوێنێ. واتە لەکۆی ئەو قسەلێکردنە میرلۆپۆنتی دەیەوێت بڵێ سیزان دنیای بینراو لەڕێگەی ئەوەی نیگار دەیبینێ بەقسە دەهێنێ، هەروەها لەڕێگەی گواستنەوەی دنیای بینراو بۆ نیگار دنیابینی خۆی بەرجەستە دەکات، ئەوەش زۆر بەباشی لە نیگارکردنی خودی خۆی و کێشانی دیمەنی .سرووشتی بەرچاو دەکەوێت

سیزان دەڵێ دنیای بینراو نیگارە، بەڵام ئایا حەقیقەت نیگارە. وتارەکەی دریدا لە بەدواداچوونی ئەو گوتەزایەی سیزان بە تۆخی لەسەر پەیوەندی نێوان حەقیقەت و نیگار دەوەستێ و ئەو پەیامەش لە چەمکی گوتەزاکەی سیزان دەکاتەوەو دەڵێ: دەشێ سیزان کە دەنووسێ بە حەقیقەت بە نیگار قەردارم، پەیامی کردەی نیگارکێشان رابگەیەنێت. لەڕێگەی ئەو پەیامەش سیزان دەیەوێت بڵێ حەقیقەت نیگارە. بەپێی ئەو لێکدانەوەیەی دریدا دەبێ کردەی نیگارکێشان گوتنی حەقیقەت بێ و حەقیقەتیش لە کردەی نیگارکێشاندا بەخششەکانی خۆی وەدەست بهێنێ. بەو مانایە ئەوە حەقیقەتە لە نیگاردا قسە دەکات، بەڵام ئایا ئەوە بەمانای ئەوەیە کە میرلۆپۆنتی دەڵێ فەزاو رۆشنایی لە نیگار بەیەکەوە قسان دەکەن؟ دەمەوێت بڵێم لەمیانی ئەو گفتوگۆیە لای میرلۆپۆنتی قسەکردن لە حەقیقەت، قسەکردنە لە بەیەکداچوونی هەستی بینین و بیرکردنەوە، یان بەمانایەکی دیکە وەك گوتمان بەرچاو خستنی ماهیەت و چۆنییەتی شتەکانە. بەڵام لای دریدا ئەوە سیزانە لەڕێگەی نیگارەوە دەیەوێت گوتارێك بۆ حەقیقەت بەرهەم بهێنێ، یان بەمانایەکی دیکە ڕوویەك لە ڕووەکانی .حەقیقەت بخاتە ڕوو

سیزان بە نسبەت دریدا لەڕێگەی نیگارەوە گوتارێك بۆ حەقیقەت بەرهەم دەهێنێ. واتە ئەو ئەرکە جێبەجێ دەکات کە پێی قەرزارە، ئەوەش وەك نیگارکێش ئەرکی سەرشانیەتی، ئەو ئەرکەش ئەگەر وەك داهێنان سەیری بکەین دەکەوێتە میانی ئەو حەقیقەتەی کە پێشتر لە ئارادایە (واتە کە دەکەوێتە نێو ئەو شتانەی کە نیگاریان دەکات) و ئەو حەقیقەتەی کە لەڕێگەی نیگارکێشانەوە پێشکەشی دەکات (واتە لەڕێگەی دنیابینی خۆیەوە بەرجەستەی دەکات). بەمجۆرە سیزان پەیمانی داوە لەڕێگەی تێکەڵکردنی سییانەی هەستی بینین و .بیرکردنەوە دنیابینی، حەقیقەت بەرهەم بهێنێ

بەڵام سیزان بە نسبەت میرلۆپۆنتی ئەو کەسەیە کە دەیەوێ نیگاری ئەوەی شتەکان دەیڵێن، بکێشێ. میرلۆپۆنتی دەیەوێت بڵێ سیزان نیگاری شتەکان دەکێشێ و لەوێشەوە ماهیەت و چۆنێتی ئەو شتانە دەڵێ، واتە حەقیقەت دەڵێ ئەوەش تەعبیر لە تەواوکردنی دیاردەگەرانە دەکات. بەو مانایەش توانای دنیابینی لای میرلۆپۆنتی لە ئاسۆی بینراودا جێگیر دەبێ و دەکەوێتە شوێنی جەستەوە. کەچی لای دریدا سیزان ئەوە نیگار دەکات کە دەیڵێ. لای .میرلۆپۆنتی سیزان ئەوە دەکێشێ کە شتەکان دەیڵێن

لێرە دەتوانم بڵێم حەقیقەت لەنێوان ئەوەی سیزان دەیڵێ و ئەوەی شتەکان دەیڵێن، هێنانە قسەیە. وەك دەزانین بەقسەهێنان خۆی لەنێوان پرسیار و ئەوەی پرسیاری لێدەکات هەڵدەگرێتەوە. بۆیە کاتێك جیاوازی نێوان لۆژیکی توانای دنیابینی میرلۆپۆنتی و هەولوەشانەوەی لۆژیکی تەواوکردنی دریدا لێکنزیك دەکەینەوە دەبینین وەك چۆن توانای دنیابینی جۆرێکە لە تەواوکردنی دیاردەگەرانە، بەهەمان شێوەش هەڵوەشانەوەی لۆژیکی تەواوکردن جۆرێکە لە توانای دنیابینی دەق.

ڕەنگی ڕەق
بێدەنگی زەوی/ریتمی هونەری
خوێندنەوەیەك بۆ پێشانگای "پەیکەر"ی هونەرمەند نامق عەلی قادر

ڕۆژی 2009/2/10 هونەرمەند "نامق عەلی قادر" لەشاری هەولێر و گەلەری "ڕۆژ" کە تایبەتە بەخۆی، پێشانگایەکی بۆ کارە پەیکەرییەکانی کردەوە. ئەگەرچی ئەو پێشانگایە هیچ تایتڵێکی لەخۆدا هەڵنەگرتبوو، بەڵام من هەوڵدەدەم لەژێر ئەو ناونیشانەی سەرەوە خوێندنەوەیەك بەئەنجام بگەیەنم.

لێرەدا تایتڵی سەرەکی (ڕەنگی ڕەق) تایتڵێکی شیعریی نییە، بەڵکو واتای هەردوو نیمچە تایتڵی " بێدەنگی زەوی/ریتمی هونەری" دەگەیەنێت. واتە من لەلایەك ئەو دوو نیمچە تایتڵەم وەك پرشنگێك بۆ ڕازانەوەی تایتڵی سەرەکی بەکار هێناوە، لەلایەکی دیکە هەوڵمداوە وەك تێگەیشتن وشەی "ڕەنگ" لە ریتمی هونەری درێژ بکەمەوەو وشەی "ڕەق"ێتی بە بێدەنگی زەوی بچوێنم، بەو مانایەش ڕەقێتی ئاسن وەك (فۆڕم-ئامراز)ی قۆناغی کشتوکاڵی تەرجەمەی بێدەنگی زەوی دەکەم و ریتمی هونەریش لەو ڕەنگە ژەنگاوی و کۆنە هەڵدەگرمەوە، کە هارمۆنییەتی فۆڕم و پێکهاتە نوێیەکانی کۆی پەیکەرەکانی ئەو پێشانگایەی لەخۆدا هەڵگرتووە.

کاتێك ئاسن ئەو قەبارە ڕەق و گران و نەگونجاو و زبر و ژەنگاوییە تەرجەمەی کردەیەکی هونەری دەکرێ و وەك پێکهاتەیەکی نوێی هونەری کاری لەسەر بەئەنجام دەگەیەنرێت، کاتێك لەکۆی خەسڵەتەکانی ئاسن ڕستەیەکی هونەری بونیاد دەنرێت... لەسەرمان پێویستە بپرسین ئایا ئەو پێکهات و ڕستەیە هەر تەنها بەیەکەوە لکاندنی کار و کارایە و بەرهەمهێنانی ڕستەیەکی تەعبیرییە، یان بەرجەستەکردنی فۆڕمێکی دیکەی هونەرییە و بەپێی ئیقاع و دیزاینی هونەری جیاواز مەغزاکانی دەگۆڕێت؟

هەڵبەتە ئەمڕۆ هونەر ئەو شەقامە نییە کە بەرۆحی ڕەهاو حەقیقەتی ڕەهامان دەبەستێتەوە، بەڵکو لەدوای بانگەشە فەلسەفییەکانی مەرگی خوداو مەرگی مرۆڤ ئیتر هونەر وەرچەرخانێکی گەورەی بەخۆوە بینی، ئەو وەرچەرخانەش لەڕێگەی مەرگی ماناوە پرشنگەکانی خۆی دادەڕێژێتەوە، بەو مانایەش ڕوونترین هونەر مۆسیقایە، چونکە تەعبیرکردنێکی ڕەوانی ڕۆح لەخۆ دەگرێت، بێ ئەوەی نامۆبوون بکەوێتە نێوان شتەکان و بابەتەکانەوە، بێ ئەوەی خڵتەی مانا و بەبیرهێنانەوە بیشێوێنێ. کەواتە ئەمڕۆی هونەر نەبیرکردنەوەیە لە ڕەمزی لەخەوداماو، نە لە ململانێی فۆڕم و ناوەڕۆکدا ماوەتەوە، نە بەرجەستەکردنی ڕۆحی ڕۆمانسییەتە... ئەمڕۆی هونەر لەوەشاندنی چێژ و جوانیدایە.

هونەرمەند "نامق عەلی قادر" نزیکەی (35) ساڵە خەریکی کاری هونەرییە، بەردەوام لە هەوڵی بەرفرەوانکردنی ئەزموونی هونەری و شێوازە تایبەتییەکەی خۆی کار دەکات، بەڕای من یەکێك لە خەسڵەتەکانی ئەو هونەرمەندە ئەوەیە کە دەشێ کۆی کارەکانی لەژێر تایتڵێکی گشتگیردا بخەینە ڕوو، تایتڵێك کە لەسەر ئەفسانەو ڕەمز وەستاوە و لەڕێگەی

دەست بۆبردنی هونەرییانەو تەکنیکەوە تێکەڵ بە ریتمی ئەمڕۆی سەردەم دەبێتەوە، (لەو پێشانگایەدا زۆر بە جوانی ئیقاعی نەرمی سەردەم لە شتە رەقەکان هەڵدەسێت) بەڵام لەلایەکی دیکە تایتڵی گشتگیر کۆمەڵێك گرفتی هونەری دەخاتەوە، یەکێك لەو گرفتانەش کوشتنی جیاوازییەکان و سنورداركردنی دنیابینی و بەبنبەست گەیاندنی ماناو جوانی و چێژە...
کەواتە دەشێ پرسیار ئەوە بێت ئایا لەمڕۆی خۆشڕۆدا هیچ دەرفەتێك بۆ ئاوڕدانەوە هەیە، بەبیرهێنانەوەی پەیکەری ئازادی، رەمزی یەکگرتن، خاچ، کۆتر... و کۆی چەمکە کاڵبووەکانی دیکە، دەکەونە کوێی پێشکەوتنە یەك لەدوایەکەکانی سەردەمەوە؟
بەبڕوای من راگەیاندنی مەرگی حیکایەتە گەورەکان هەموو ئاوڕدانەوەکانی خستە ژێر پرسی سەردەمەوە، ئەمڕۆ دەرفەتێك بۆ گەڕانەوە بە هەموو ماناکانییەوە، هەتا ئاوڕدانەوە تورەکەی "جۆن ئۆزبۆرن"یش نەماوەتەوە... ئەگەرچی نامق عەلی قادر ئەو ئاوڕدانەوەو گەڕانەوەیە لە ریتمێکی دیکەدا بەرجەستە دەکاتەوە، بەڵام خەسڵەتە هونەری و سوودگەراکانی (داس، گاسن، دەمەپاچ، هەوجاڕ، مشار، ویل، چەکوش، تەوشك...) کە بەشێکی زۆرییان بەرەو زەمەنێکمان دەبەن کە رەنگە ئەو زەمەنە بە نسبەت نەوەی نوێ هیچ ماناو مەغزایەکی نەبێت.. ئایا چۆن بەو کەرەسانەوە بەشداری لە ریتمی سەردەمدا دەکات، لەلایەکی دیکە ئەگەر ئەو ئامرازانە وەك کەرەسەیەکی بەسوود تەماشا نەکەین و وەك کاری هونەری چاوییان لێبکەین، لەم حاڵەتەدا دەست بۆبردنی هونەر بۆ هونەری چۆن لێکدەدرێتەوە، ئایا بینەران لەنێوان دوو هونەردا دووچاری ئیسکیزوفەرنی نابن؟ لێرە هەوڵدەدەین لەکۆی ئەو پرسیارانە بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ تەکنیکی هونەری ئەو پێشانگایە لە چەند چەمکێکدا خورد بکەینەوە.
بێگومان ئەو (فۆڕم-ئامراز)ە ئاسنئامێزانەی لەو پێشانگایەدا کاری لەسەر کراوە، بەهۆی دەستلێدانی هونەرییانەوە چ وەك ئەرك و نیاز، چ وەك هونەر و تەکنیك دەکەونە دەرەوەی دنیای خۆیانەوەو لە وەزیفەی پێشووی خۆیان بەتاڵ دەبنەوە، لە دنیایەکی دیکەدا وەك پێکهاتەو فۆڕمێکی هونەری جیاواز بەرجەستە دەکرێنەوە، واتە بەهۆی دەستلێدانی هونەرمەندەوە لە نیازە دیاریکراو و وەزیفە سوودگەراکەیانەوە بەرەو پێکهاتەی ئیستێتیکی و ئیقاعێکی هونەری دەبردرێن. ئەگەرچی لەروویەك لە رووەکان ئەو دنیایە بیر دەخەنەوە کە تەکنۆلۆژیای سەردەم دووچاری هەرەسهێنانی کردووە، بەڵام ئەو ئامرازانە بەشێکی زۆریان وەك وەڵامدانەوەی زەوی بۆ مرۆڤی کۆن شتێکەو وەك فۆڕمی هونەری بۆ مرۆڤی ئەمڕۆ شتێکی دیکەیە.
ئەگەر وەك وەڵامدانەوەی سەردەمی کشتوکاڵی بۆ بێدەنگی زەوی بەشێك لە ئامرازەکان لەڕێگەی تووندوتیژییەوە جێگیربوون و هاوسەنگییان بونیاد نابێت و لەوێشەوە پەیوەندی بەراگرتنی هاوسەنگی و جێگیربوونی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوییەکی دیاریکراوەوە هەبێت، ئەوە لەو پێشانگایەدا ئەو جێگیربوون و هاوسەنگییە راستەوخۆ پەیوەندی بە هەستی جوانبینی بینەر و هاوگونجانی ریتمی هونەرییەوە هەیە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش نامق

عەلی قادر توندوتیژی ئاسن لەڕێگەی تەکنیك و ئیقاعی هونەرییەوە نەرم دەکاتەوە.
دەمەوێت بڵێم هەرچەندە ئاستی دەست بۆ بردنی هونەرییانە بەرزتر خۆی نمایش بکات، ئەوەندە نامۆبوونی نێوان بینەر و شتەکان کاڵتر دەبێتەوەو هونەریش روونتر خۆی دەنوێنێ، هەرچەندە لە کردەی بەیەکەوەلکاندنی ئامرازە ئاسنینەکان، لە رستەی تەعبیری دوور بکەوینەوە، ئەوەندە بەرەو ریتمی هونەری و چێژ دەبینەوە، هەرچەندە هاوسەنگی و جێگیربوون لە زەوی بکەینەوە، ئەوەندە بەرەو هەڵنانی جوانی و یاریکردن لە بۆشایی و ئاسمان دەبینەوە...

بە مانایەکی دیکە لەم پێشانگایەدا کۆی کارەکان لەڕێگەی چوونیان بۆ نێو فۆڕمێکی نوێ ماناو تەئویلەکانی پێشووی خۆیان تێدەپەڕێنن، واتە (ئامراز-فۆڕم) ئامادەییەکی دیکەو جولەیەکی دیکە نمایان دەکەن، ئەگەرچی ئەسڵی خۆیان لەدەست نەداوە، بەڵام لە شێوە لۆژیکیەکەیان بەتاڵ بوونەتەوەو بەرەو (پەیکەری باڵندەو دەستی ئاسنین و پەیکەری ئازادی و فلوت و سەرەگاو هێما ئەفسانەییەکان... بوونەتەوە، واتە ئەگەرچی ئەو شتانە وەك دەرکەوتن بوونی تایبەت بەخۆیان و وەك حەقیقەتی دەوروبەرمان بوونی خۆیان لەدەست نەداوە، بەڵام لە هەمان کاتدا لەکاری هونەریشدا بەشدارن و رووداوێك یان جولەیەك دەنوێنن. لە باری یەکەمدا شتێکمان لە بارەی نیازو سوودگەرایی بۆ دەگێڕنەوە، هەر لەوێشەوە رەنگی ژەنگاوی قۆناغی کشتوکاڵی تێکەڵ بە دەنگدانەوەی قۆناغی پیشەسازی دەکەن. بەڵام لە باری دووەمدا ئەو (ئامراز-فۆڕم)انە لەپێناو چێژی هونەری دەردەکەونەوەو دەبنە ریتمێکی هونەری و لە بەشتبوون دەبنەوە، بەو مانایەش هونەر نە رێگە بەبیرکردنەوە لە بەشتبوون دەدات، نە وەك هۆیەك بۆ روونکردنەوە تەماشا دەکرێت، هەر لەوێشەوە ئامرازەکان نیازو سوودگەرایی تێدەپەڕێنن و وەك کارێکی هونەری دنیای تایبەت بەخۆیان درووست دەکەنەوەو دەکەونە سەرووی زەمەنەوە، ئەوەش تەعبیر لەنێودژییەك دەکات، کە دەکەوێتە نێوان لۆژیك و نالۆژیکەوە، نێوان سوودو چێژەوە، ئەو نێودژییە بە کەشفیکردن و شاردنەوە پەیوەستە.

کەواتە ئەو فۆڕمە رێکخراوانەی کە لە پەیکەرەکانی (نامق عەلی قادر) دەبینرێن جۆرە جولەو ئیقاعێك لەخۆ دەگرن کە دەشێ هەموو ئەو شتانە پەرت و بڵاو بکەن کە دەکەوێتە پێشییانەوە، واتە پرۆسەی هونەری لەو پێشانگایەدا لەسەر چوونە نێو فۆڕمێکی رێکخراو وەستاوەو پشێوییەك دەنوێنێ کە لە ئەنجامی ناکۆکی نێوان دەرکەوتن و شاردنەوە دێتەدی، هەر لەوێشەوە دوو لایەنی کاری هونەری بەرهەم دەهێنن کە بە چێژو جوانی بەندە.

بەمجۆرە (ئامراز-فۆڕم) وەك حەقیقەتێکی چەسپاو لەو پێشانگایەدا پەرت دەبێ، چونکە حەقیقەت لەکاری هونەرییدا وجودی نییە، تەنها لە ناکۆکیدا نێوان دەرکەوتن و شاردنەوەدا نەبێت.. لەنێودژی نێوان رووناکی و تاریکی نەبێت.. دەمەوێت بڵێم هونەر ئەوەیە کە لە بۆشاییدا دەمانهێڵێتەوە، هونەر ئەوەیە کە هیچ شتێك نەمابێت دەستی پێوە بگرین، هونەر هەستی تەنگ پێهەڵچنینمان لا دەوروژێنێ...

24/2/2009

سەردار سنجاوی:
لێخوردبوونەوە لە مینماڵ و کونستیوەڵ نزیکتری کردمەوە

"بەشی یەکەم"
هیچ دەستێك ناتوانێت کەزی (با) بهۆنێتەوە
(ئەدۆنیس)
(1)
کەوتنەوەی گورزە ڕووناکیەکان بەرئەنجامی خەستبوونەوەی هەوڵ و لێکۆڵینەوەی زۆر بوو لە ئاستە جیاکانی پلاستیکاو خوێندنەوە لە بوارە جیاوازەکاندا. ئەو ئێوارەیەی سەرەتای گورزە ڕووناکیەکانی لێکەوتەوە، ئێوارەیەکی جیا بوو لە نانەوەی کاری هونەریم و هەڵنانی جوانی... وەك ئەوەی ئاسمان لەو فڕینە ئیستاتیکیەو لە بەفیزیککردنی ئەو دیدە پڕِ لە جوانییەدا لەگەڵمدا بێت، کاتێکیش تیشکی ئەو ئێوارەیە لە گورزەکانی دەدا لە ڕێگەی هەڵنانی جوانی و چەشەی ئەو گورزە بەراییانە زێتر بە خوێندنەوەدا ڕۆیشتم.
لە درێژەی ئەو کارە هونەرییە تایبەتە ناوێك کە بتوانێت ئەو کارانە بەخۆە بگرێت گورزە ڕووناکیەکان بوو، ئەو کارە لەڕێگەی پراکتیزەکردنی لێکۆڵینەوە لەسەر ئاستە جیا جیاکان و بەکاربردنی ئاوێنەو تیشکدانەوەی لەسەر دیوار لە نێوەندێکی تاریك گەیشتە ئەنجام. ئەو کارە لەڕێگەی دووری جیاوازو جوڵەی جیای ئاوێنەیەکی بازنەیی دۆزرایەوە.. دواتر هەندێك لەو شێوە گورزە بازنەیی و هێلکەییانەم کۆپی کردە سەر پانتاییە پلاستیکییەکان و چەندین سکێچ و ئاوتلاینی ئەو گورزە بازنەیی و هێلکەییە قەوارە جیاوازانەم لەسەر چەند ڕووبەرێك کۆکردەوە.. هەروەها چەند نموونەیەکیشم تائێستا وەك دیکۆمێنت پاراستووە و توانیم بیانگەیەنمە (سیدنی). هەڵبەتە ئەو دیکۆمێنتانە بۆ ئەزموونی من بایەخی تایبەتیان هەیە. ئەو ئاستە جیاوازەی شیکردنەوەو لێکۆڵینەوەی هونەری و ئەزموونکارییە جۆرێك بوو لەکارگواستنەوە لە ژوورەکانی وێنەکێشانەوە بۆ ژوورە تاریکەکانی تاقیکردنەوە بە تیشك و ڕووناکی.. بەم تێکەڵاوبوونە یان کەوتنەوەیە هونەرمەند دەتوانێ لە ستۆدیۆوە بۆ تاقیگە بگوازێتەوە.. ئەوەش وەك زۆرێك لە بوارە جیاوازەکانی دیکەی ئەزموونی مرۆڤایەتی خۆی نمایان دەکات.
هەڵبژاردنی تایتڵی گورزە ڕووناکیەکان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی خوێندنم لەبەشی زانستی قۆناغی ئامادەیی.. دەستەواژەی گورزە ڕووناکیەکان یەکێك لەو وشانە بوو کە خۆشم

دەویست و پاشان دوای چەند ساڵ لەکارکردنی هونەریم دووبارە سەری هەڵداوە، لەدوای درووستبوون و کەوتنەوەی گورزە رووناکییەکان لەبواری پلاستیکی وەك کردەی هونەری بێ زۆر لەخۆکردن دەتوانم بڵێم ئەو کارە تەواو بەدەنگەوە هاتنی پێداویستییەك بوو بەو دیالۆگە پلاستیکییە کە دواتر لە دیالۆگ و خوردبوونەوە پتر پەرەی سەندو (12) تابلۆی لێکەوتەوە.

(2)

وەك کۆلێتکسیۆنێك گورزە رووناکیەکان بوو بە نمایشی پێشانگای تایبەتی چوارەمم.. گورزە رووناکییەکان وەك هێنانەوەی وشە، هەر وشەیەکی دیکە لە رۆژانەی ژیان و کۆندێکستە جیاکان گواستنەوە نەبووە، پتر لەوەی کەوتنەوەی ساتەوەختی جوانی و بەدواداچوونی جوانی بوو لەسەر ئاستە جیاوازەکانی هونەری تەکنیکی چۆنایەتی و بەکاربردنی کەرەستەو هێنانەناوەوەی کەرەستەی دیکەی وەك پلاستیك و بورغی و گرنگیدان بە بۆشایی و هێشتنەوەی رووبەری پلاستیکی روون وەك بەشێك لە کاری هونەری کە مەبەست و گەیاندنی خۆی لەپشت بوو.. لە پێشانگای ناوبراودا (2) تابلۆی ئاسۆیی و (10) کاری شاقوڵی کەوتە بەردیدی بینەران، وەك هەڵنانێکی دیکەی ڤالیو رەگەزە هونەرییەکان دەکەوێتەوە نەك راستبێژی لە گواستنەوەو بەخشین.. بەمجۆرە گواستنەوەی ساتەوەختێکی دیاریکراوو بەخشینی دوو دووری دەبێتە شتێك لەدەرەوەی نمایشکردن. کەواتە هەرگیز ناتوانیت گورزە رووناکیەکی راستەقینەی سەر دیوارێك بگوازیتەوە چونکە دەچێتە خانەی کارێك کە ناتوانرێت دووبارەی بکەیتەوە... لێرەدا کارایی و بەرز ڕوانی هونەرمەند رۆڵی هەرە گرنگ دەبینێ لە تەکنیك و چۆنایەتی نانەوەی ئەو کارە هونەرییەکاندا.. چونکە ئەوە هونەرمەندە ئەو هێزو وزە و ڤالیوە هونەرییە بەرزە بە کارە هونەرییەکەی دەبەخشێت، بەڵام کە بە نموونە دەکەویتە بەراورد لەنێوان گورزە راستەقینەکەی سەر دیوار و گورزی نێو گورزە رووناکیەکان وەك هونەرێکی نزیك بە دوو دووری، دەبینین گورزە رووناکیەکان وەك تەکنیك و نەمانی چوارچێوە لە رووە گشتییەکەیدا ببووە هونەرێکی سێ دووری بەوەش چاوێکی دیکەی لە بینین هێنا پێشەوەو کێشەی بە سێ دووری لێکەوتەوە، بەرە بەرە ئەو گرفتە روو لە چارەسەر بوو.. فرەوانبوونی ئاسۆیەك بوو لە رووی تەکنینك و پلاستیکاو کایەکانی و خۆشککردنی زەمینەیەکی باشتر بۆ تێپەڕان و بەردەوامی..

نەبوونی کیورەیتە وایکرد کە خۆم ببمە کیورەیتەی گورزە رووناکییەکان. پێشاندانی تەنها (12) کاری هونەری گرفتی ئەوەی هێنایە پێشەوە چۆن بۆشایی نێوان هۆڵی (میدیا) بەکار بهێنم، بۆ ئەوەش توانیم پارتیشنەکان بجولێنم و بەشێوەیەکی ئەوتۆ هۆڵەکە بهێنمە بەرچاو کە هەست بە بۆشاییەکی زۆر نەکرێت، تاکو بینەر لەو پێشاندانە لەنێوان هەریەك لەو دوانزە کارەو تەواوی بۆشایی گەلەرییەکە بە جۆرێك رووبەرووی هەستێکی خۆش و پەیوەندییەکی گونجاو ببێتەوە.. بە گەڕانەوە بۆ دوکیمێنتی ئەو گورزانە لە گەلەری میدیا ئەو لایەنە رۆشنتر دەردەکەوێت و دەکرێ وەك سەرەتایەك ئەو خوێندنەوەیەش سوودبەخش بێت بەوەش فرەوانبوونی ئەو دیالۆگبینینە پتر رەخساو سەرنجدانی نوێی بینینانەی پتر لێکەوتەوە.

ئەوانەی بوونە بینەری گورزەکانیان بەرەو شیکردنەوەو بەراوردی هەڵدەنان و وەك ئاراستەکردنیش بەرەو نزیکبوونەوەو گرنگی ئەو دوو هۆکارە نەك هەر لەو پەیوەندییەدا بەڵکو وەك دوو هۆکاری رەخنەی پلاستیکی هەوڵە بەردەوامەکانی خۆپێگەیاندنی هونەری بەر لە گورزەکان کە بۆ سەرەتایەکی زوو دەگەڕێتەوە داواکاری زۆری هەبوو. گەڕان بە مانا بەرفرەوانەکەی و بەدواکەوتنی راستی و گەڕان بەدوای راستی.. بەر لەوەی تەواو دەرك بەوە بکەیت راستیەکان لە دەرەوەی هەندێك لەو سەرچاوانەن کە ببوونە سەرچاوەی هونەرەکە.

کاتێك داواکارییەکان بۆ کارابوون و رێکردنی پەیوەستبوونێکی پرۆفیشنەڵانە ئاستێکی بەرزی پێگەیشتن و چەشەی هونەری داوا دەکرد.. ئەرك و گەڕانەکە بەرفرەوانتر دەبوو.. گەڕان بەدوای کەرەستەش رووبەرووکردنەوەیەکی دیکەی پلاستیکا بە ئەزموونی بەکاربردنی کەرەستەی نوێ بوو.. پلاستیکی روون لە دووری جیاوازەوە هاتە نێو ئەزموونی هونەرەکەمەوە.. کەرەستەی زۆرم بەکاربردوو لە هەمووان زێتر بەسەر پلاستیکی روون گیرسامەوە..کە دواتر لە داتەکاندن و هونەری پەتی نزیکیکردمەوە، هەر لەسەرەتاشەوە هەتا دەهات خۆم لەسەر بردنە خوان بەدوور دەگرت و هەرگیز بە سیریالیەت نزیك نەبووم و دوور بووم لەو رێچکە و هەر زوو پێموابوو لەسەر ئاستە جیاوازەکان چیرۆکئامێزو پەنابردنە بەر گێڕانەوەو سەگوزشتەخوازییە.

پلاستیکی روون کەرەستەیەکی بەرهەمی پیشەسازی و تەکنۆلۆژیا بوو هەتا دەهات لە رۆژانەی ژیاندا ئامادە بوونی زێتر دەبوو، تەنانەت ساڵانێکی دووری بەر لە گورزەکانیش پلاستێك جۆرێك لە زەمینەی رەخساند و چارەسەری پلاستیکی لێکەوتەوە لەوێشەوە خۆی بە روونی بە هاوچەرخێتییەوە گرێ دەدا هەر بۆیەش لە خوێندنەوەی نوێخوازانەی (X Ray) بەردەوام بووم، پاشان کار لەسەر کردن و دواتریش گەیشتن بە گورزە رووناکییەکان کە پلاستیك وەك پێکهاتەیەکی گرنگی ئەو کارانە خۆی نیشان دەدا. ئەوە پلاستیك بوو بەرەو خوێندنەوەی ئەوەی بردم کە بونیادی فیزیکی مرۆڤ لەچاوەکانیدا دەبریسکێنەوە وەك ئەوەی نموونەی پلاستیکی بەر تیشك بن.. چەند بوون و بونیادی بێ تروسکایی چاوەکان بوونەوەرەکان بێ بریسکە دەکات.

لێرەوە لەخەونی ئەوە دابووم رووبەرووی گەیاندنێك ببمەوە کە سەراپا بێت لە پلاستیکای روون تێپەڕاندنی تیشکو بینایی.. هەموو ئەوانەش لەو گەڕان بەدوای کەرەستەیەدا وایکرد کەمزێتر بکەومە نزیکی لەبەکاربردنی پلاستیك. خۆشم بەردەوامبووم لەخۆ درووستکردنەوەو ئاوڕدانەوەی خۆڕسکانە بۆ خستنە ژێر پرسی مەسەلە گرنگ و گەوهەرییەکان.. واتە گەیشتنە ئاستە جیاوازەکانی فیکرو خوردبوونەوە کە لە شیکارکردنێکی وردەوە سەرچاوەیان گرتبێت. هەڵبەتە ئەوەش لە دەرکرپێکردنێکی رەخنەیی و هەستیارانە بە رابردوو دەگەیەنێت. ..ئەو تێگەیشتنە فیکرییە لە هێنانەکایەی گورزە رووناکییەکان جوانتر خۆی نیشان دەدا (3)

لەرووی بەرز راگرتنی تەکنیکی بەرزی هونەری هەر زوو بڕوام بەوە هێنابوو کە شتێك بهێنمەوە وەك ئەوەی دەستی مرۆڤی بەرنەکەوتبێت چونکە مرۆڤ پرۆژەیەکی ناتەواوە بەڵام دەشێ جوانترین و نزیکترین پرۆژەش بێت لە تەواوی وشیاریدا.. تەکنیك و جوانی بەتایبەت لە ئێستای هونەردا تەواو بەرزبۆتەوە بە تایبەت دوای ئەو نزیکبوونەوە زۆرەی هونەر لە دیزاین و تەواو بەکاربردنی کەرەستەی پلاستیکیدا ئەوەش وای لە هەندێك لە هونەرمەندەکان کردووە کە بەگژ ئەو پەڕی بەرزی تەکنیکیدا بچنەوەو کارێك بخەنەوە کە بچێتە خانەی دژە تەکنیك.. بەو مانایەش لەسەردەمی های تەکنۆلۆژیادا تەکنیکی هونەر هێندە هەڵچووە کە هونەرمەندانێك وەك پەرچەکردار دەکەونە خستنەوەی هونەرێك کە هەڵگری دژە تەکنیك بێت.. دیسانەوە فرەوانکردنی ئاسۆی دیالۆگی پلاستیکی و کایەکانی کۆمەڵێك بوارن کە بەرەو تێپەڕاندنمان دەبات و وامانلێدەکات لە بەردەوامی هێزی لەبننەهاتووی هونەر هەر لە .رێکردنداببین و نەگیرسێینەوە

"بەشی دووەم"

پۆشین نەبا کێ دەیزانی رووتی چییە

(کاروان کاکەسوور-رۆمانی مامزێر)

(1)

سەبارەت بە هەردوو چەمکی رۆژهەڵات و رۆژئاوا دەکرێ پرسی ئەوە بکەین ئەی لەبوارەکانی دیکەی ئەزموونی مرۆڤایەتی رۆژهەڵات لە ئێستادا چەند توانیوویەتی بە بەراورد لەگەڵ خۆرئاوا بجولێت؟! نەك لەرووی داهێنان چەند لێکنزیکبوونەوە هەیە .. سەیری نەمانی جیاوازییەکان و کرانەوەی خۆرئاوا و قبوڵکردنی بەرامبەر وەك دەرئەنجامێکی فیکری پۆست بکە. رۆژهەڵات بەگشتی وەك دووچاری نەخۆشی هاتبێت پێویستی بە چاکبوونەوەو هەڵسانەوە هەیە، تا بتوانێت لە هەناوی جوانی و دیدە رۆژهەڵاتیەکەیەوە جارێکی دیکە تێهەڵبێتەوەو جوڵە و یاری خۆی بکات.. خۆرهەڵات لە ئێستا بۆتە گرفت و کێشە بۆ خۆرئاوا.. خۆرئاوا مامەڵە لەگەڵ خۆرهەڵاتی دەکات، وەك ئەوەی لەگەڵ بونیادێکی نەخۆشدا بیکات.. مامەڵەی لەگەڵدا دەکات چونکە تەواوی جوڵەو داهێنانەکان جگە لە یەکتری قبوڵکردن شتێکی دیکەیان لەبەردەمدا نەماوەتەوە. هەر چەندە خۆرئاوا لە بەرزی فڕین و تەکنۆلۆژیای بەرزدا رۆڵی بەرێوەبردنی ئەو ئەستێرە بگێڕێ و بەرەو بۆشایی بچێت.. هەرچەندە بەبێ خۆرئاوا ئەو ئەستێرەیە وەك ئەوەی شتێکی نەهاتووبێت وابێت.. هەرچەندە دەستکەوتی گەورەی شارستانی مرۆڤ لەگەڵ خۆرئاوا گەیشتۆتە ئاستێك لە جوانی و سیحر، لە کۆنترۆڵکردنی کەرەستەو هێنانی خۆشگوزەرانی بۆ مرۆڤ.. بەڵام کاتێك باسی رۆحی مرۆڤایەتی دەکەین ئەوە کۆنسپێتی خۆرهەڵات و خۆرئاوا کاڵدەبێتەوەو مرۆڤ دەکەوێتە بەر ئەزموونی چۆلاییەکی گەورەتر کە بەرامبەر بە هێزێکی نادیار و پڕ ئیشکال دەستەوەستانە.. خۆرئاوا لە بەرزە فڕینی تەکنۆلۆژیای خۆیدا دەیەوێت

خۆرهەڵات بەرزکاتەوە بۆ ئاستێك لە ئیستاتیك لە ئیمکانییوونی دایەلۆگ.. مادامەکێ کایەی ئەوتۆ هەن کە مرۆڤ نەیتوانیووە دەرکیان پێبکات و نەیتوانیووە بچێتە ناویانەوە ئیتر ئەوە وا دەکات رێزێك بۆ ئەویدیکەی رۆژهەڵات لەئارادا بێت.. هەروەك لەسەر ئاستی زۆر لە لایەنەکانی دیکە خەریکە سنوور لەنێوان زۆر لە چەمك و بوارەکاندا کاڵبێتەوە.

کەواتە ئەوەی دەمێنێتەوە هەرتەنها جۆرێك لە زەرورەتی ناولێنانە.. هەروەها خۆرهەڵاتیش کۆنسێپتی گۆڕانی بەسەردا هاتووەو لەوەدایە بەدیوە ئاشکراکەی ئەو گۆڕانە قبوڵ بکات.. چونکە لە قوڵاییە دوورەکاندا خۆرهەڵات وەك ئەوەی دەرکی بەوە کردبێت خۆرئاوا لە ئێستادا بە چ نیگایەکەوە دەڕوانێتە خۆرهەڵات ئەوانەش زەمینە و ئاسۆی دیالۆگ بەرفرەوانتر دەکەن و مرۆڤ لە شتە زیادەکان رزگار دەکەن و گەمەیەکی گەورەتر لە فڕینی بۆشاییەکان بەئەنجام دەگەیەنن ئەوەش ئەو گۆرانیەم بیر دەخاتــەوە کە لە دەرەوە گوێ بیستی بووم و دەڵێت: ئێمەی مرۆڤ بچووکین بەڵام مەزنین کاتێك رووبەرووی ئاسمان دەبێتەوە.

(2)

هەر وەك وتراوە هونەر دوای (میشیل دوشامپ) وەك خۆی نەمایەوە، دواتر بەرەو کۆنسێپتوەڵ و کێشەی تایتڵ رۆیشت.. بەردەوامی هەوڵەکان وایکرد لە هونەری دوو دووری بەرەو هونەری سێ دووری و پێکهاتەی سێ دووری و ئینستۆلەیشن رێبکەین.. کاڵبوونەوەو نەمانی سنوورەکانی نێوان نیگارکێشان و پەیکەرسازی و بەشەکانی دیکەی هونەری ئەلیکترۆنی و بیناییەکان... لە گۆڕانە گەورەکاندا خۆی هەڵدەگرێتەوە.

سەرەتای دوای گورزە رووناکیەکان بەکاربردنی کەرەستە بوو لە فۆڕمی نوێ لە نزیکبوونەوەیەکی دیکە بۆ شتەکانی دەوروبەر.. شتە بەکارهاتووەکانی رۆژانە.. کەرەستە دۆزراوەکان.. یان هەندێك جار بە تایبەت هەڵبژاردنی هەندێك کەرەستەی پرۆداکتی نوێ.. بەکاربردن و خوێندنەوەی جیاواز.. ئیتر تا دەهات داتاکان لە شتە زیادەکان ئەوانەی کە هونەر نایەوێت هەڵیانگرێت خۆی جیا دەکردەوە.. دوای گورزە رووناکییەکان وەك هەستیاری و وشیاری لەسەر ئاستە بەرزەکانی وجود سەرسام بوون لەنێوان هونەرو غەیرە هونەر بەرزەفڕی و خوێندنەوەی جیاو نوێ بۆ شتە لەمەوبەر بینراوەکان بەدیدی نوێ کە تیایدا زۆرێك لە شتەکان لە ساکارترینیاندا دەبنە هەڵگری گەورەترین هێما.. لەوێوە گەیشتمە ئەوپەڕی دەرکردنی جوانی...

(3)

نزیکبوونەوەی تەواو لە قۆناغی دوای کەرەستە گەیشتن بە ئاستێك لە جوانی کە لاپەڕەیەکی سپی بەراورد بێت بە دەسکەوتێکی هونەری دیاریکراو.. هێزو ئێشکگیری خۆی لە پشت بوو، قۆناغێك لە بڕواو هەڵنان بە تەواوی لە هونەرداو گەیشتنە هونەرێکی بەرز بە بێ پەنابردنە بەر کەرەستەو ئامادەیی فیزیکی وەك جۆرێك لە جیاکاری دێتەوە.. بەدیوەکەی دیکەش پەیوەندیەکی گشتگیرو دیدێك کە مرۆڤەکان و کردەکانی دیکە دەبنە ئۆبژێت و

کەرەستەی جوڵاو، کە دوای کەرەستە ئەوپەڕی هەست و ئاوێتەکردنی هزرو هونەر دەگەیەنێت، ئەوپەڕی ئیستاتیکای هونەری و سادەیی........
تایتڵی گشتگیر کێشەی ئەوەی هێنایە ناوەوە کە چۆن نمایشە جۆراوجۆرەکانی ئەو گورزانە لە یەکدی جیا بکرێنەوە.. ئەوەش وایکرد لە بەرهەمهێنان داواکاری دوای گورزەکان نیمچە تایتڵ بهێنمەوە کە بەر لەوەش لە ئینستیولەیشنێکدا دوای گورزە رووناکییەکان شتەکان ئەنجام درابوون.. سەبتایتڵی (کاتێك لە ئوسترالیام بیری کوردستان دەکەم، کاتێك لە کوردستانم بیری ئوسترالیا دەکەم) دواین سەبتایتڵ بوو لەو پەیوەندییەدا.. گواستنەوە لە دوو دووری بۆ سێ دووری بووە پێویستی دیدی هونەری و جوانی و ئیستاتیکا ئەوەشم لە زۆر لە شتەکانی دەوروبەر دەدۆزییەوەو بەدوایان دەکەوتم.. ئەو خوردبوونەوانە نزیکتری کردمەوە لە مینماڵ و کونستیوەڵ تەنانەت مینیماڵ هاتە ناو رۆژانەی ژیانم و لەو بڕوایە داتاکانی هونەری زێتر هەڵکشان کە داوای ئاستە بەرزەکانی پێگەیشتن و چەشەی هونەریی ئەو پەڕی وشیاری ئیستاتیکی و هەڵنانی جوانی سەرنجدانی بینینانەو یاریکردن لە بۆشایی و گرنگی بۆشایی و بەرهەمهێنانی ستراکتۆرەکان لە بۆشاییان دەکرد.. ئۆبژێکتە ئەوپەڕی سادەو پڕو گەوهەری گشتەکان و گەڕانەوە بوون بۆ ناوخۆ، بۆ ناوەوەی شتەکان و هەڵگرەکان..

پەراوێزو سەرچاوەکان

1- بڕوانە (عەلمانیەت و ئایین) د.موحەمەد ئەرکۆن لەوەرگێڕانی (نەوزادئەحمەد ئەسوەد) زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ژمارە (201)ی (2005) ل40.

2- بڕوانە: الکتابە والاختلاف، جاك دریدا – ترجمە کاڤم جیهاد – تقدیم، محمد علال، دار توبقال للنشر 1988.

3- بڕوانە: مدخل الفیکر الفلسفی، جوزیف بوخنیسکی – ترجمە: د.محمود حمدی زقزوق. دار الفیکر العربی/1996 ل 39 (گۆڕگیاس،483-375، پ م ، فەیلەسوفێکی سۆفستایی (گومانکارە .

4- 1650-1596 (بڕوانە: ە.س.پ. ل40-44 (دیکارت،.

5- بڕوانە: گۆڤاری، الفیکر العربی المعاصر، ژمارە (7/6) نووسینی جۆرج زیناتی.

6- بڕوانە: عەلمانیەت و ئایین. ە. س. پ. ل75.

7- ە. س. پ. ل63.

8- بڕوانە: (www.alimparatur.com) نووسینی: جەودەت زیادە.

9- عەلمانیەت و ئایین. ە. س. پ. ل73.

10- ە. س. پ. ل23.

11- الحکیم، سعاد-ابن عربی، مولد لغە جدیدە، الۆسسە الجلمعیە للدراسات و النشر و التوزیع، بیروت گ1، 1991. ئەو کتێبە دەیەوێت قسە لەسەر جیهان و جیهانبینی، لە نێوان دنیاو زمانەکەی، پەیوەندی نێوان ژیان و زمانی (شیخ محێدینی عەرەبی) بکات. بەڵام بە دوای شێوازی ئەو پەیوەندییەدا ناگەڕێت، چونکە دەزانێت لە نێوان ئەزموون و زمانەکەی هاوگونجانێك لە ئارادایە، بەڵکو ئاواتی ئەوەیە لە ڕێگەی شیکردنەوەی ژیان و بینییەکانی ئەو ڕێسایانە کەشف بکات، کە حوکم بەسەر ژیان و زمانی دەکات.

12- ناوی مەحمەد کوڕی عەلی کوڕی مەحمەد کوڕی ئەحمەد کوڕی عەبدوڵڵا حاتەمی تائییە، لە 26ی تەمموزی 1165 لە شاری (مەرسییە) ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس لەدایکبووە.

13- ئەو لێکۆڵینەوانەی پێشوو بە یەك چاو سەیری ئیبن عەرەبی دەکەن و یەك وێنەی پێدەبەخشن ئەویش ئەوەیە کە ئیبن عەرەبی نایەوێت لە ئایینزایە تایبەتییەکەی خۆی جیا بێتەوە، بەردەوام دنیابینییەکەی خۆی دەشارێتەوە لە ترسی ئەوەی نەبادا شەرعییەکان هێرشی بکەنە سەر، تەنها بە ڕەمز نەبێت، یان بە پێکچوواندن و وێنەگرتن نەبێت کاری نەکردووە، هەروەها پێیانوایە بۆیە لە ڕێگەی ڕەمز و ئاماژەوە کاری کردووە تاکو بە جۆرێك لە جۆرەکان لەگەڵ تیروانینیی قورئان ڕێکی بخات، چونکە وا سەیری دەقی قورئانی دەکات کە وشەکانی وەك دیار پێویستی بە وەستانێکی هیرمینۆتیکی هەیە، ئینجا بەپێی تێروانینی خۆی هەموو دەقێك وەك دیار نادیار دادەپۆشێت، ئەو نادیارەش هەر تەنها

بە تەئویل دەردەکەوێت، بە گشتی ئەوە لای هەموو لێکۆڵەرەکانی پێشوو بە زمانی ئیبن عەرەبی دادەنرێت، بۆ نموونە: 1-سەعید حسێن نەسیر دەڵێت زمانی ئیبن عەرەبی لە بنەڕەتدا زمانێکی رەمزییەو هەموو شێوەکانی رەمز هەر لە رەمزی شاعیری، ئەندازەیی، بیرکاری، بەکار هێناوە، رەمزییەت بە نیسبەت ئەو گرنگییەکی زیندووی هەیە، چونکە گەردوون بە زمانی رەمز دەماندوێنێت. هەر لەوێشەوە میتۆدی راڤەکردنی رەمزی لەسەر قورئان بە ئاشکرا پراکتیزە دەکات. 2-زەکی نەجیب مەحموود، پێیوایە بەکارهێنانی رەمزی لای ئیبن عەرەبی بۆ ئەوەیە درك بە نادیار بکرێت لە رێگەی دیارەوە، بە مانایەکی دیکە پێیوایە میتۆدی رەمز لای ئەو پشت بە پەیوەندی ئاماژەیی نێوان رەمز و بە رەمزکراو دەبەستێت. 3- ئەبو عەللا عەفیفی دەڵێت: ئیبن عەرەبی زاراوەی فەلسەفی و فیۆلۆژی زۆر بەکار دەهێنێت لە رێگەی هاوواتای یان مەجاز لەگەڵ ئەو بێژەیەی لە قورئاندا هاتووە، هەر وەك چۆن پەنا بۆ شێوازی شیعری دەبات، هەروەها بەکارهێنانی رەمز لای ئەو بۆ ئاڵۆزکردنی شتەکان نییە بەڵکو بۆ بابەت دەگەڕێتەوە بۆ نموونە (موسا) وەك رەمز رۆحی خوا دەگەیەنێت، هەروەها هەندێك لە ئایەتە قورئانییەکان تێکەڵ بە یەکتر دەکات کە هیچ پەیوەندییان لە نێواندا نییە. نەسر حامد ئەبوزێد، پێوایە زمان لای ئیبن عەرەبی پەیوەندی بە وجودەوە هەیە، لەوێوە هاوسەنگییەك لە نێوان پیت و لە نێوان هەبووەکان درووست دەکات، پیت لەگەڵ تەواو بوون دێتەوە، بوون لە بنەڕەتدا لەگەڵ قورئان هاوسەنگە بەمجۆرە:
بوون...قورئان...زمان...ئەو هاوسەنگییە لەسەر ئەو بنەڕەتە درووست بووە کە بوون بە ئاست و پایە و جیاوازەکانی لە رێگەی زمانەوە لە قورئان دەردەکەوێت. بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: الحکیم، سعاد-ابن عربی، مولد لغە جدیدە، ە.س.پ. ل17-18-21-22-26.

14- ابوزید، نصر، اللغە/الوجود/القرآن: دراسە فی الفیکر الصوفی، مجلە الکرمل، عدد، 62، لسنە،1999، ل156-157.

15- سەعید، شاهۆ، لە چاوی دڵەوە بۆ نائاگایی، گۆڤاری (سەردەم) ژمارە (45) ساڵی (2006). ل134

16- بڕوانە: الحکیم، سعاد-ابن عربی، مولد لغە جدیدە، ە.س.پ. ل67-68.

17- ە.س.پ. ل65-66-67.

18- ە.س.پ. ل79.

19- ە.س.پ. ل80-81.

20- مۆنۆلۆگرافیا ئەو کتێبەیە کە بە دەوری تاکە بابەتێکدا دەخولێتەوەو لە هەموو لایەنەکانی ورد دەبێتەوە. بڕوانە: باشلار، لهب شمعە، ترجمە: د. می عبدالکریم محمود، عمان، اردن، گ4، 2004،ص28.

21- ە.س.پ، ل50.

22- ە.س.پ. ل33.

23- ه.س.پ، ل20.

24- غاستون باشلار (1884-1962) یەکێکە لە فەیلەسوفە بە ناوبانگەکانی فەرەنسا لە بواری مەعریفەی زانستی خاوەنی تیۆری دابڕانی مەعریفە، بە گشتی کارەکانی دەکرێتە دوو بەشی جیاواز، بەشێك پەیوەندی بە ئەبستمۆلۆژیاوە هەیە لەو بوارەدا ئەو کتێبانەی بەرهەمهێناوە: العقل العلمی الجدید/1943، تکوین العقل العلمی/1938، العقلانیه الگبیقیه/1948، المادیه العقلانیه/1953، بەشی دووەمی بۆ لێکدانەوەی ئەدەبی تەرخان کردووەو لە ڕێگەی میتافۆری ئەرستۆیی خەیاڵی مرۆیی بە (ئاگر و ئاو و خاك و هەوا) پەیوەست دەکات و لە ڕێگەی شیکردنەوەی سایکۆلۆژیای یۆنگ و فینۆمینۆلۆژیاوە کارە ئیبداعییەکان بەرجەستە دەکاتەوە. لەو بوارەدا ئەو کتێبانەی بەرهەمهێناوە: التحلیل النفسی للنار/1937، الماو و الاحلام/1914، الهواو و الرۆی/ 1948، جمالیات المکان/1957، لهب شمعه، او شاعریه أحلام الیقڤه/1960.

25- باشلار، لهب الشمعه، ه.س.پ. ص9.

26- باشلار نەستی کۆ (یۆنگ) زۆر لە فیکرەی نەستی فرۆیدی بە باشتر دەزانێت، فیکرەی نەستی کۆی یۆنگ بە دەوری نموونەی میسالی واتە وێنەی ئەسلیدا خولدەخوات، بەو مانایەش دەلالەت لە کۆی ژیان دەکات. بڕوانە: ه.س.پ، ل8.

27- هایدگەر) دەگاتە ئەوەی میتۆدی دیاردەگەریی ((فینۆمینۆلۆژی)) لەسەر ئەو بنەمایە کار دەکات، کە شتەکان فەرامۆش بکرێن، تا خۆیان چۆنن ئاوەها دەرکەونو دیار بن، بی` ئەوەی گوتەکانمان بەسەریاندا بسەپێنین، ئەوە ئێمە نین، ئاماژە بۆ شتەکان دەکەینو دەرکیان پێدەکەین، بەڵکو خودی شتەکانن خۆیان بۆ ئێمە ئاشکرا دەکەن، بنەچەی ڕاستەقینەی تێگەیشتنی دروست ئەوەیە ئێمە تەسلیمی هێزی شتەکان بین، تا خۆیان بۆ ئێمە ئاشکرا بکەن. بڕوانە: نصر حامد ابو زید- شکالیە القراوە و التأویل- المرکز الپقافی العربی- گ4-1996/ الفصل الاول، ص32،31. هەر لێرەشەوە وێنە لای باشلار خۆی لە شیکردنەوەی دەروونی جیا دەکاتەوە چونکە شیکردنەوەی دەروونی ڕەهەندێکی دیکە بە وێنە دەبەخشێت.

28- بونیادگەری زمانەوانی لەلای هەر یەك لە (سوسێر، مارتینیە، هلمسلیف، ترۆبۆسکیە، هاریس، هوکیت، بلۆمفلی..) بونیادگەری سەردی لەگەڵ (ڕۆلان بارت، کلۆد بریمۆن، ژێرار ژنێت..) بونیادگەری شێوازگەری لەگەڵ هەر یەك لە (ریفاتێر، لیو سبیتزر، ماروز، پییر گیرۆ..) بونیادگەری شیعریی (جان کۆ هین، مۆلینۆ، ژۆلیا کریستیڤا، لۆتمان..) بونیادگەری دراماتۆلۆژی لەگەڵ (هیبلۆ..) بونیادگەری سینەمایی لەگەڵ (کریستیان میتز..) بونیادگەری سیمیۆلۆژی (گریماس، فیلیب هامون، جۆزیف کۆرتیس..) بونیادگەری سایکۆلۆژی (لاکان، شارل مۆرۆن...) بونیادگەری ئەنترۆپۆلۆژی (کلۆد لیڤی ستراوس، فلادیمێر پرۆپ..) بونیادگەری فەلسەفی (جان پیاجێ، فۆکۆ، دریدا لوی ئالتۆسێر..) پەرەیان پێدراوە. بڕوانە: شبکە النباو المعلوماتیە- الاربعاو 28 ازار،2007، البنویە و النقد البنیوی.

29- مەبەستمان لە کتێبی (تاصیل النص-المنهج البنیوی لدی لوسیان غولدمان)ی نووسەر (د. محمد ندیم خشفە) بکات. ئەو کتێبە لە (مرکز الانماو الحچاری- حلب) چاپ کراوە، ساڵی (1997) چاپی یەکەمی کەوتۆتە بازارەوە. ئەگەرچی لەو کتێبەدا هەر یەك لە چەمکی (جیهانبینی، تێگەیشتن و راڤەکردن) قسەی لێکراوە، بەڵام هەر یەك لە چەمکەکانی (ئاگایی جێگیر و ئاگایی شیاو، بونیادی دالی مەزن و دالی بچووك، پاڵەوانی ئیشکالی) کە گۆڵدمانی پێ دەناسرێتەوە، قسەی لێ نەکراوە، بۆ ئەو مەبەستەش، بڕوانە کتێبی (البنویە التکوینیە و النقد الادبی، مۆسسە الابحاپ العربیە، ش،م،م. بیروت-لبنان، راجع الترجمە: محمد سبیلا، گ1، 1984.

30- تاصیل النص-المنهج البنیوی لدی لوسیان غولدمان. ە.س.پ. ل12.

31- ە.س.پ. ل15.

32- ە.س.پ. ل27.

33- ە.س.پ. ل17.

34- ە.س.پ. ل57.

35- ە.س.پ ل44.

36- ە.س.پ. ل20-27.

37- ە.س.پ. ل47.

38- وەرگر چوار ناو لە لێنراوە، هەر چواریان یەك مانا دەبەخشن: یەکەم/ تیۆری وەرگرتن. دووەم/ تیۆری پێشوازی. سێیەم/ تیۆری وەڵامدانەوەی خوێنەر. چوارەم/ خوێندنەوە. ئەو تیۆرە بەشێوەیەکی راستەخۆ و ناڕاستەوخۆ دەکەوێتە ژێر کاریگەری یەکەم: فۆرمالیستەکانی رووس. دووەم: بونیادگەری پراخ. سێیەم: دیاردەگەرایی ئەنگاردن. چوارەم: هیرمینۆتیکای گادامێر. پێنجەم: سۆسیۆلۆژیای ئەدەبی.

39 - لای "ستانلی فیش" سەرچاوەی نووسین نە دانەرە نە خوێنەر، بەڵکو کۆمەڵگەی تەئویلکارە، ئەوە کۆمەڵگەی تەئویلکارە خوێندنەوەی دەقەکان دادەمەزرێنێ، لەبەر ئەوەی ئەو کۆمەڵگەیە دەق دادەمەزرێنێ بۆیە دەق خودی نییە، چونکە لە تاکێکەوە هەڵنەقوڵاوە. بەڵکو دەق جەماوەرییە.

40 - ج. هیو سلفرمان، نصیات بین الهرمینوتیکا و التفکیکیە، ترجمە: حسن ناڤم و علی حاکم صالح، المرکز اپقافی العربی، دار البیچاو-المغرب، گ1، 2002، ص112.

41- گادامێر لە کتێبی ((الحقیقە و المنهج) ئاماژە بە جیاوازی نێوان ئەزموون و شارەزایی دەدا و دەڵێت: شارەزایی (Erlebnis) شتێکە دەبینە خاوەنی و بە خودەوە پەیوەست دەبێت.... بەڵام ئەزموون (Erfahrung) شتێکە دەکەوینە ژێر بارییەوە، بۆیە تەجاوزی

خودگەرایی دەکات و بەرەو رووداو و مانا دەبێتەوە. بڕوانە: الحقیقە و المنهج، الخگوگ الاساسیە لتأویلیە فلسفیە، ترجمە حسن ناڤم و علی حاکم صالح، دار أویا، 2007، ص23.

42- ج. هیو سلفرمان، نصیات. ص122.

43- محمد عزام، التلقی و التأویل، بیان سلگە القارئ فی الادب، دار الینابیع-دیمشق، گ1، ص52.

44- ئەندامانی قوتابخانەی جنێف (مارسیل ریمۆند، ئەلبرت بیگۆن، جۆرج پۆلییە، جۆن بییر ریتشارد، جان رۆسۆ، جان ستارۆبنسکی...).

45- مەنفای کوردی لە نێوان سێ نەوەو سێ ئەزموون، مەریوان وریا قانیع، گۆڤاری رەهەند، ژ:13/12، ساڵی 2001.

46- ادب المنفی او الحچور الغیاب، د. عصام عبداللە، 9 فبرایر 2008، فی الساعە 10:38. بڕوانە: سایتی کوکول، سایتی دروب.

47- کۆمەڵگاو منداڵە نامۆکانی، بەشی یەکەم، بەختیار عەلی، گۆڤاری رەهەند، ه.س.پ.

48- ه.س.پ.

49- ادوارد سعید، صورە الپقف، محاچرات ریت سنە 1992، ترجمە: غسان عص/دار النهار للنشر-بیروت 1996، ل39.

50- الاغتراب السیاسی لدی الاجئین الفلسگینین فی مخیم العروب و علاقتە ببعچ المتغیرات، اعداد و تنفیژ: أ. بسام بنات و أ. بلال سلامە، اشراف الدکتور: محمود میعاری، 2003، الفصل الاول، ص10.

51- ه.س.پ. ل11،12.

52- (بۆ زێتر شارەزابوون بڕوانە:ه.س.پ. وتاری (صورە المپقف).

53- الاغتراب السیاسی لدی الاجئین الفلسگینین..ه.س.پ. ل12.

54- هیکل، مختارات،2، ترجمە: الیاس مرقص، دار الگلیعە-بیروت، 1978،ل59،53.

55- بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: نامۆبوون، ئاشتی حەمە، گۆڤاری کاروان، ژمارە 79، ساڵی 1989.

56- نیگای دەست، کۆمەڵە شیعر، شاعیران: هەندرین، ئیلیۆنۆرا برۆ، شێروان خدر، عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، چاپخانەی دیلان-سلیمانی، شەقامی مەولەوی، چ1، 2005، ل12.

57- لای (برجسون) جەوهەری ژیان هەستکردن نییە بە وجود، بەڵکو هەستکردنە بە چوونە نێو ژیان، چوونە نێو ژیانیش تەعبیرکردنە لە زەمان و مەکان. بۆ زێتر شارەزایی

بڕوانه:جاستۆن باشلار، جماليات المكان، ترجمه: غالب هلسا، كتاب مجله الاقلام، بغداد، 1980، ل19.

58- برجسون بڕوای به دوو جۆر له وێنەی شیعری هەیە، یەکەمیان ئەو وێنەیەیە کە بە دەرەککردنەوە بەندە، دووەمیان ئەوەیە کە لە ڕێگەی هەستەکانەوە تەعبیری لێدەکرێت. بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: جاکوب کورك، اللغه فی الادب الحدیپ،ترجمه: لیون یوسف و عزیز عمانویل، دار المأمون، بغدا،1989، ل234، 240.

59- باشلار، جماليات المكان، ه.س.پ. ل24،22،21.

60- بڕوانە: کتێبی "الفهم و النص، دراسه فی المنهج التأویلی عند شلیرماخر و دیلتای، بومدین بوزید، منشورات الاختلاف، الجزائر-الجزائر، ص70.

61- زانسته سروشتییەکان، لەسەرنجدانی شتەکان "بابەتەکان" دەلالەتی بونیادەکانی هەڵدەنێ، زانسته مرۆییەکان دەلالەتەکانیان لە تێگەیشتنی تەعبیرەکان، یان بەبابەتکراوە عەقڵی رۆحییەکان دایە. یەکەمیان زانستێکی فیزیاییە، بەڵام دووەمیان کردەگەلێکی دیاریکراوە لە ژیانی عەقڵییەوە هەڵدەقوڵێ. لەڕێگەی بەڵگەهێنانەوە نایناسین، بەڵکو دەبێ دەرکی پێبکەین.

62- بڕوانە: کتێبی "الفهم و النص، دراسه فی المنهج التأویلی عند شلیرماخر و دیلتای، بومدین بوزید، منشورات الاختلاف، الجزائر-الجزائر، ص95.

63- بڕوانە کتێبی: اشكاليه القراوه و اليات التویل، نصر حام ابوزید، المركز الپقافی العربی، گ7، 2003، ص22.

64- کادامیر، مفهوم الوعی الجمالی فی الهیرمنیوتیکا الفلسفه، د. ماهر عبدالحسین حسن، دار التنویر 2009، گ1، ص71.

65- اشكاليه القراوه و اليات التویل.. ص36،33،32.

66- کادامیر، مفهوم الوعی الجمالی فی الهیرمنیوتیکا الفلسفه... ص141.

67- بڕوانە: کتێبی "الفهم و النص، دراسه فی المنهج التأویلی عند شلیرماخر و دیلتای، بومدین بوزید، منشورات الاختلاف، الجزائر-الجزائر، ص99.

68- بۆ زێتر شارەزابوون بڕوانە: کادامیر، مفهوم الوعی الجمالی فی الهیرمنیوتیکا الفلسفه، د. ماهر عبدالحسین حسن، دار التنویر 2009، گ1،ص85.

69- له کتێبی التلقی و التاویل، محمدعزام دا له بارەی بابەتگەرایی دەق و خودگەرایی له لاپەڕە 52 دەگوترێت: بابەتگەرایی دەق لەکۆی ئەو مانایانەوە دێتە بەرهەم کە دانەر دەیخاتەوەو خوێنەر دەستی بۆ درێژ دەکات و دەری دەهێنێتەوە. خودگەرایش پابەندە بە خوێنەر و پشت بەپاشخانی رۆشنبیریی خوێنەر دەبەستێت و لەسەر بنەمای هەڵکۆڵینی مانا لە دەق دێتە بەرهەم.

70- بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: محمد عزام، التلقی و التأویل.. بیان سلگە القاریو فی الادب، دار الینابیع، ستوکهولم-سوید، گ 1، ص 44.

71- بڕوانە: کادامیر، مفهوم الوعی الجمالی فی الهیرمنیوتیکا الفلسفە، د. ماهر عبدالحسین حسن، دار التنویر 2009، گ1،ص34.

72 - بڕوانە: ج.هیو. سلفرمان، نصیات، ترجمە، حسن ناقم، علی حاکم صالح، المرکز الپقافی العربی، دار البیچاو-المغرب، گ1 2002، ص75.

73- کادامیر، مفهوم الوعی الجمالی. ە.س.پ. ص109.

74- ە.س.پ. ل 137، 128.

75- بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: محمد عزام، التلقی و التأویل.. بیان سلگە القاریو فی الادب، دار الینابیع، ستوکهولم-سوید، گ 1، ص 40.

76- ە.س.پ. ل100،99،98.

77- ە.س.پ. ل 111.

78- بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە ە.س.پ. ل113

79- هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی، د. محەمەد کەمال، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- سلێمانی،چ 1، 2007، ل198.

80- شوبنهاوەر و نیچە، هۆشەنگ شێخ محەمەد، لە سایتی دەنگەکان 2009/4/14 www.dengekan.com. وەرگیراوە

81- لە میتافیزیکی ئەفلاتووندا جیهانی ئێمە ساختەیە، واتە نارەسەنەو درووستکراوەو لە فۆرمە بەرزەکەوە بەرهەمهێنراوە.

82- لە بوون، تێگەیشتن لە بوون و راستی لای هایدگەر بە پێنج قۆناغ تێپەڕیووە: قۆناغی پێش سوکرات، سەردەمی ئەفلاتوون، سەدەکانی ناوەڕاست، سەردەمی تازەگەری، سەردەمی ئەمڕۆ.. بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی، ە.س.پ. ل42.

83- ناوەرۆکگەرایی لە مێژووی فەلسەفەدا لە ئەفلاتوونەوە بووە بە فێرگەیەکی فەلسەفی دامەزراو، بەڵام هیچگەرایی نیچە لای هایدگەر بە هیچگەرایی کلاسیکی ناونراوە چونکە لە بەرانامەگەرییەوە دوورە... بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی، ە.س.پ. ل194، 198.

84- هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی، د. محەمەد..ە.س.پ. ل120.

85- هایدگەر ناوەڕۆکی مرۆڤ بۆ ناوەرۆکێکی نەگۆڕ ناگەڕێنێتەوە. ناوەرۆکی ئەو بوونە لە بوونیایەتی.. بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی، د. محەمەد

کەمال.. ل67، 69،68. بەڵام ئەگەر بوون ئیرادەی هێز بێت، ئەوە تەعبیر لەو حەقیقەتە مرۆییە دەکات کە لە حاڵەتی سەیرورەدایە.

بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: بوونی رەسەن و تێگەیشتن لە کتێبی هایدگەر و شۆڕشێکی فەلسەفی...ه.س.پ. -86

المصگفی عمرانی، القراوه و التأویل بین امبرتو ایکو و فولفغانغ ایزر، مجله/ فیکر و النقد المغربی- العدد 67،2005 . -87

یەکێك لە جیاوازییەکانی لەگەڵ ئیکۆ ئەوەیە کە ئایزەر دەوڵەمەندی ئەدەبی کلاسیکی لەوەدا دەبینێتەوە کە بەدرێژایی مێژوو یەك پرسیاری رووبەرووی خوێنەران کردۆتەوە. -88

المصگفی عمرانی، القراوه و التاویل بین امبرتو ایکو و فولفغانغ ایزر، مجله/ فیکر و النقد المغربی- العدد 67،2005 . -89

بڕوانە: نصر حامد ابو زید- شکالیه القراوه و التأویل- المرکز الپقافی العربی- گ4- 1996/ الفصل الاول، ص31،32. -90

د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا، بوون لە شیعری "مەحوی"دا، چاپخانەی تیشك-سلێمانی، چ1، ل23، 29. -91

نصر حامد ابوزید، اشکالیات القراوه و الیات التأویل، المرکز الپقافی العربی، دار البیچاو-المغرب، بیروت-لبنان، گ7، 2005، -92

لە کۆی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا دەقەکانی مەحوی لەیەکتر جیا نەکردۆتەوە، وەك جەستەیەك کە ساتەوەخت و فەزاو بیرکردنەوەو خەیاڵی تایبەت بەخۆی هەیە، بەڵکو بێ ئەوەی رەچاوی جیاوازی نێوان دەقەکان بکات، بۆ پراکتیزەکردنی نیازەکانی خۆی لەکۆی دێرە جیاوازەکانی شیعری مەحوی هەوڵی بەڵگەهێنانەوە دەدات، وەك ئەوەی مەحوی هەموو دەقەکانی بە یەك نەفەس و یەك فەزاو بیرکردنەوەو خەیاڵ نووسیبێ. -93

د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا، بوون لە شیعری "مەحوی"دا، ل65. -94

شایگان، داریوش، ئاسیا لە بەرانبەر خۆرئاوادا، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: شۆڕش جوانرۆیی و مامەند رۆژە، چ1، وەزارەتی رۆشنبیریی بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، سلێمانی 2004، ل31. -95

ه.س.پ. ل32 -96

لێرەدا عەدەم بریتییە لە نەفیکردنێکی تەواوی هەمەکییەتی مەوجود.. هەڵبەتە دەبێ هەمەکییەتی مەوجود پێدراوێك بێت تا بتوانین رووبەرووی نەفیکردن بکرێتەوە، بۆ ئەوەی لەم نەفیکردنەدا خودی خۆی دەربخات واتە بەپێی ئەو پێناسە گشتییەی عەدەم مرۆڤ هەموو شتەکانی دەرەوەی خۆی بە مرۆڤەکانی تر و گیاندارو بەردو زەوی و ئاسمان تەنانەت هەموو گەردوونیش نەفیدەکات و بەمە دەگاتە عەدەم. بێگومان ئەستەمە بتوانرێت ئەو -97

نەفیکردنەی هەمەکییەتی مەوجود ئەنجام بدرێت چونکە ئێمەی مرۆڤ بەو پێیەی کائنێکی کۆتاییدارین، چۆن دەتوانین بە هەمەکییەتی مەوجود بگەین و پاشان نەفیی بکەین؟ .. گومان لەوەدا نییە کە ئێمە هەرگیز ناتوانین بەشێوەیەکی ڕەها دەرك بە هەمەکییەتی مەوجود بکەین لەخۆیدا، هەروەها لەوەش دڵنیاین بە جۆرێك لە جۆرەکان لە ناو جەرگەی (هەمەکییەتی مەوجود)داین. لێرەدا جیاوازییەکی ریشەیی هەیە لەنێوان ئەوەی دەرك بە (هەمەکییەتی مەوجود) بکەین لە خۆیدا، لەگەڵ ئەوەی دەرك بە خۆمان بکەین لە ناو (هەمەکییەتی مەوجود)دا. حاڵەتی یەکەم بەشێوەیەکی سەرەتایی ئەستەمە، بەڵام حاڵەتی دووەم ڕووداوێکی بەردەوامی ڕۆژانەیی (دازاین)مانە. واتە ئێمەی مرۆڤ لە چاو زەمین و ئاسمان و گەردووندا پنتێکی زۆر بچوك و سنوردارین، بۆیە بەم بچوکی و سنوردارییەی خۆمانەوە کە لە بەشێکی ئەم گەردوونەداین و بەو بەشەوە حەریکبووین و تێیدا ڕۆچووین، هەرگیز ناتوانین پەی بە هەمەکییەتی مەوجود، واتە پەی بە دنیاو گەردوون ببەین، چ جای ئەوەی بێین نەفی بکەین، بۆ ئەوەی بە (عەدەم) بگەین، واتە لە واقیعدا و لەڕووی پراکتیکییەوە نەفیکردنی (هەمەکییەتی مەوجود) کارێکی ئەستەمە و مرۆڤ ناتوانێت ئەنجامی بدات. بڕوانە : د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا، بوون لە شیعری "مەحوی"دا، چاپخانەی تیشك- سلێمانی، چ1، ل130.

98- دازاین واتە (بوون-لێرە) یان بوون لە عالەمدا، ئەو زاراوەیە لای "هایدگەر" واتایەکی دوو لایەنە دەگەیەنێت: لە لایەك بەمانای مەوجودی مرۆیی بەرچاو دێت، لەلایەکی دیکەوە بە مانای ئەو بوونەی مرۆڤ دێت کە لەمیانەی ئەو مەوجودە بەرچاو دەکەوێت و دەبینرێت. بڕوانە : د. محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا، بوون لە شیعری... ل16،15.

99- سوننەت، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە- گفتوگۆیەکی "ئەکبەری گەنجی"یە لەگەڵ "د. جەوادی تەباتەبایی" لە فارسییەوە "راسان موختار" وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، ساڵی 2002 سێنتەری "نما" بۆ لێکۆڵینەوەی فیکری ئەدەبی لەژێر زنجیرە (2) بە چاپی گەیاندووە. لەو کتێبەدا کفتوگۆیەکی چڕ لەبارەی هێنانە ناوەوەی پۆست مۆدێرنە بۆ ئێران کراوەو تەباتەبایی ڕەوتەکانی پۆست مۆدێرنە لە وڵاتی ئێران دابەشی دوو گرپ دەکات، پێیوایە کێشەی گروپی یەکەم ئەوەیە کە مادام مارکسیزم نەیتوانی پەیوەندییەکانی دنیای سەردەم تێکبدات پێویستە پۆست مۆدێرنە جێگەی بگرێتەوە، هەر لەسەر ئەو بنەمایە سورن لەسەر ئەوەی دژایەتی کۆنەخوازی بکەن... بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە ل48. بەڵام کێشەی ڕەوتی دووەمی پۆستەکان لای تەباتەبایی ئەوەیە کە بەشێوەیەکی جیدی لەگەڵ فیکرە خۆرئاوا ڕووبەڕوو نەبوونەوتەوە، بەلای ئەوانەوە فیکری دیکارت، هیگل، کانت، جێگەی بایەخ نییە، یان ئەوان هەرگیز ئەو فیکرانە ناخەنە ڕوو، هەروەها لە بواری فیکری سیاسیدا هەرگیز باس لە میکافیلی یان مارکس ناکەن، بەڵکو بەشێوەیەکی ناڕۆشن رستێك لە تیۆرەکانی پۆست مۆدێرنە باس دەکەن ئەویش تەنها بۆ مەبەستی ڕەخنەگرتن لە واقێکی کۆمەڵایەتی سەرمایەداری کە لەراستیدا بوونی نییە... بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە ل52.

100- بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: گۆڤاری کاروان، ژ 169 ساڵی 2003، ل43.

101- تەباتەبایی دەڵێت: لە ئێران ساڵانی رابردوو فیکری "هایدگەر" پەرەی سەندبوو، رەنگە بتوانین بڵێین رەوتێکی هایدگەرییانە درووست ببوو، بەڵام کاتێك بە جیدی لە نوسینەکانی هایدگەر رادەمێنین دەبینین بەشێکی زۆری بەرهەمەکانی بریتین لە شرۆڤەکردنی تێکستە گرنگەکانی مێژووی فەلسەفە، سەرجەمی فیکری هایدگەر لەسەر راڤەکردنی "ئەرستۆ، ئەفلاتوون، دیکارت، هیگل، نیچە" وەستاوە. کەواتە چۆن دەتوانین فیکری هایدگەر وەرگرین بەر لەوەی کتێبێکی جیدیمان لەبارەی ئەفلاتوونەوە نووسی بێت، یان بەرهەمەکانی ئەفلاتوونمان وەرگێڕابێت... بۆ زێتر روونکردنەوە بڕوانە: سوننەت، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە، ل6.

102- سوننەت، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە، ل12.

103- بۆ نموونە کاتێك ئیپراتۆریەتی رۆما لەناوچوو هەر لە "گیبون"ەوە تا "شبینگلەر" لەو بارەویەوە لێکۆڵینەوەیان ئەنجام داوە، کەچی لەناوچوونی ساسانییەکان و دەوڵەتشاری گەورەیو بەرفرەوانی ساسانی، رووخانی سەفەوییەکان "لەناوچوونی 200-300 ساڵی دەسەڵاتدارێتی ئێران" جگە لە چەند ئاماژەیەکی پچڕ پچڕ نەبێت، هیچ لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونێکی فیکری و فەلسەفی لێنەکەوتۆتەوەو بێدەنگیان هەڵبژرادووە...بڕوانە: سوننەت، مۆدێرنە، پۆست مۆدێرنە: ل13-14.

104- مولینیە، جورج، کتێبی (الاسلوبیە/شێوازگەری) لەساڵی (1989) بە زمانی فەرەنسی بڵاوکردۆتەوە، ئەو کتێبە لە لایەن (بەسام بەرەکە) لە فەرەنسییەوە کراوەتە عەرەبی و چاپی دووەمی لە ساڵی (2006) لەلایەن (مؤسسە الجامعیە للدراسات و النشر) بڵاو کراوەتەوە، لەو چاپەدا وێڕای پێشەکی نووسەر، وەرگێڕیش پێشەکییەکی بۆ نووسیوە، کتێبی ناوبراو کراوەتە سێ بەشی سەرەکی کە هەر بەشەو چەند بەشێکی دیکەی لێدەکەوێتەوە، لە کۆی ئەو کتێبەدا بەشێویەیەکی گشتی مێژووی شێوازگەری لە فەرەنسادا باس دەکات، وەك چۆن فۆرمالیستەکان و بونیادگەرەکانیش فەرامۆش ناکات، دواجار لە دەرئەنجامێکی کورتدا کۆتایی بەو تێزەی خۆی دەهێنێ، دەشێ ئەو نووسینە دەریچەیەك بێت بۆ قسەکردن لەو کتێبە.

105- الاسلوبیە، جورج مولینیە، ت: بسام برکە، بیروت،گـ2006/2، ص106.

106- ه.س.پ. ل85.

107- بڕوانە: الاسلوبیە عند میشال ریفاتیر، د. گارق البکری، 2 حزیران (یونیو) 2006، سایتی گوگول.

108- الاسلوبیە، جورج مولینیە، ه.س.پ. ل23/24.

109- ابراهیم محمود، صدع النص و ارتحالات المعنی، مرکز الانماو الحچاری- حلب، گـ1 200،

110- ه.س.پ. ل15،13،12.

111- نووسەرو لێكۆڵەری كورد، لە سوریا-قامیشلی لە دایكبووە، لە زانكۆی دیمەشق ساڵی 1981 بەشی فەلسەفەی تەواو كردووە، لە زۆربەی گۆڤارو رۆژنامە عەرەبییەكان بەرهەمە فیكری و مەعریفی و رەخنەی ئەدەبی بڵاو دەكاتەوە، سەرەتای بڵاو كردنەوەی بۆ گۆڤاری (المسیره) ی لوبنانی دەگەڕێتەوە، لەو دوایەدا زێتر لە بارەی ئەنترۆپۆلۆژیا، بە تایبەتی مێژووی ئیسلامی دەنووسێت، لە كتێبە بڵاوكراوەكانی (البنویه كما هی:1991، الجنس فی القرآن:1994، البنویه و تجلیاتها:1994، الهجره الی الاسلام:1995، ایمه و سحره:1996، جغرافیه الملژات، الجنس فی الجنه:1998، الفتنه المقدسه: 1999، المتعه المحڤوره:2000.....)

112- ابراهیم محمود، صدع النص و ارتحالات المعنی، ه.س.پ، ل70.

113- رولان بارت نووسەر لە دانەر جیا دەكاتەوە، ئەوەش راستەوخۆ پەیوەندی بە زمانی فەرەنسییەوە هەیە لە زمانی فەرەنسی نووسەر سەر بە دنیایەكی داخراوەو بە وەزیفەی نووسینەوە بەندە، بەڵام دانەر فرە مانایەو سەر بە دنیایەكی كراوەیە، دانەر واتە داهێنەر، ئەوەی هەمیشە داهاتووی بەلاوە گرنگە، ئەوەی لە ناوەوەی خۆی ئاڵای پەیامبەرێتی هەڵگرتووە... بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: ابراهیم محمود، صدع النص و ارتحالات المعنی، ه.س.پ. ل52-53.

114- شاهۆ سەعید، ئەدۆنیس: سوریالیزم و سۆفیگەری، گۆڤاری سەردەم، ژمارە (45) ساڵی (2007) ل134.

115- ناونیشانی كتێبێكی رەخنەگری ئەڵمانی (هانز جۆرج گادامێر)ە ، پێكهاتووە لە كۆمەڵێك لێكچەر و وتار لەبارەی ئەدەب و هونەر و زانستی جوانی و خستنەرووی چەمكی هیرمینۆتیكا (زانستی راڤەكردن) ، دكتۆر (سەعید تۆفیق) لەگەڵ راڤەو سەرنجی تایبەتی خۆی كردوویە بە عەرەبی و لەساڵی 1997 لە دەستەی باڵا بۆ رۆشنبیریی بە چاپ گەیشتووە.

116- مانای (Asthetics) جوانیناسی ئەو وشەیە دەگەڕێتەوە بۆ وشەی یۆنانی تێگەیشتن و هەستپێكردن دەگەیەنێت، ۆ یەكەمجار لەساڵی 1750 وەكو وتەزایەكی فەلسەفی لەسەر دەستی (باوم گاتن) بەكارهێنراوە، لە كنێبێكی بەو ناونیشانە باوم گارتن هەوڵیداوە پەیوەندی نێوان هەڵسەنگاندنی جوانی لەلایەكەوە و تیۆری هونەر لەلایەكی دیكەوە دەسنیشان بكات... بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە : فەرهەنگی شیكارانەی زاراوەی ئەدەبی، بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، بەرگی یەكەم، دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، هەولێر 2004 چ1، ل161. هەروەها قوتابیەكی باوم گارتن بەناوی (میر) زانستی جوانی بە ویژدانەوە بەند دەكات نەك عەقڵ، دواتریش تیۆری هونەر لەپێناو هونەر كە لە سەدەی (19) هاتە كایەوە، درێژكراوەی جوانیناسی بوو، كانت ئەو تیۆرەی گەیاندە پلەیەكی بەرزتر.. بەمجۆرەش لە كۆتوبەند فیكرەو نیاز و یاسا و ئەخلاق رزگاری بوو.. بۆ زێتر

شارەزایی بڕوانە: الجمالیە و الواقعیە، فی نقدنا الادبی الحدیپ، عصام محمد الشنگی، بیروت گ1، 1979 ل14، 16.

117- لەو ئیشکالیەتانەش: ئیشکالییەتی خودو بابەت، ئیشکالیەتی راستبێژی لە تەئویلدا، ئیشکالیەتی تاك مانایی بەرانبەر فرە مانایی، ئیشکالییەتی خوێندنەوەو تەئویل. بۆ زێتر روونکردنەوە بڕوانە: گۆڤاری (العلامە) ژ:14 ساڵی 2000.

118- گادامێر فەیلەسوفی ئەڵمانی لە 11 فێبرابەری ساڵی 1900 دوای کۆچکردنی (دیکارت) بە 350 ساڵ لەدایکبووە، لەدایکبوونی ئەو رێکەوتی هەمان ساڵی کۆچی دوایی فەیلەسوفی بەناوبانگ نیچە دەکات.. هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرا بووە، دواتر هەر لە ساڵی 1953 وەك سەرنووسەری گۆڤاری فەلسەفە کاری کردووە، لەساڵی 2002 کۆچی دوایی کردووە.

64- سعید توفیق هرمنوتیقا النص الادبی بین هیدجر و جادامیر، مجلە (النزوی) العدد 2 ینایر 1995، تصدر مؤسسە عمان للصحافە و الانباو و النشر و الاعلان.

119- مجلە (النزوی) العدد 19ینایر 1999، ص 239.

120- هایدگەر 1889-1976 بە یەکێگ لە فەیلەسوفە بەناوبانگەکانی ئەڵمانیا دێتە ژماردن، ئەگەرچی وەك فەیلەسوفێکی وجودی ناوی دەرکردووە، بەڵام ئەو خۆی بە وجودی نازانێت، بەڵکو خۆی بە فەیلەسوفی زانستلی وجود لە قەڵەم دەدات...بڕوانە: ماتن هایدغر، اصل العمل الفنی، ترجمە: د. ابو العید دودو، منشورات الجمل، گ1، 2003 ل6.

121- بڕوانە: هیدجر، بقلم ماجوری جرین، ترجمە: مجاهد عبدالمنعم مجاهد، سلسلە اعلام الفیکر العالمی المعاصر، بیروت، 1973، ل29، 31،30.

122- ماتن هایدغر، اصل العمل الفنی، ترجمە: د. ابو العید دودو، منشورات الجمل، گ1، 2003 ل71،70،65.

123- ە.س.پ. ل42.

124- ە.س.پ، ل43،42.

125- ماتن هایدغر، اصل العمل الفنی، ە.س.پ، ل50. بە مانایەکی دیکە حەقیقەت لە کاری هونەرییدا وجودی نییە تەنها لە ناکۆکی نێوان رۆشنایی و تاریکیدا نەبێت، لە نێودژی نێوان جیهان و زەوییدا نەبێت.

126- ە.س.پ، ل46.

127- نصر حامد ابو زید- شکالیە القراوە و الیات التأویل، ل33.

128- ە.س.پ، ل105.

129 - پۆل سیزان)1839_1906 (لە هەرێمی (ئێکس ئان پرۆفانس) فەرەنسا هاتۆتە دنیاوە، لە لاوێتیدا هەمیشە هەستی بە دۆڕان کردووە، ژیان بە نیسبەت سیزان حەفیفەتێکی بزر بووە.. دواتر تا دوا تەمەنی هەموو ژیانی خۆی بۆ نیگارکێشان تەرخان کردووە.

130 - بڕوانە: ج.هیو. سلفرمان، نصیات، ترجمە، حسن ناڤم، علی حاکم صالح، المرکز الپقافی العربی، دار البیچاو-المغرب، گ1 2002، ص46.

131 - بڕوانە سایتی ئیمپراتۆر، فدوی رمچان، اکتشاف الجسد.

132 - بونتی, موریس میرلو , المرئی واللامرئی , ت. د. سعاد محمد خچر, دار الشۆون الپقافیە العامە , بغداد , 1987 , ص126.

133 - ە.س.پ. ل13. فینۆمینۆلۆژیا –دیاردەگەرایی ئەوەیە کە دراسەی ماهیەتی دەرککردن و ئاگایی.... دەکات.

134 - ئێمیل بێرنار لە وتاری گفتوگۆ لەگەڵ "سیزان" کە لە گۆڤاری فەرەنسی (
Mercure de Frans: Paris, CXL, VIII, 551 “1 June, 1921”
373_393) بە بێرنار دەڵێت لەساڵی 1904 لەمیانی سەیرانێك لە هەرێمی (ئایکس) (سیزان)م گوت: رات بەرانبەر مامۆستاکان چییە؟ گوتی باشن، من هەموو بەیانییەك بۆ "لۆڤەر" دەچم، بەڵام من لەوان زێتر بەسرووشتەوە بەندم، لەسەر مرۆڤ پێویستە جیهانبینییەك بۆخۆی درووست بکات.. گوتم مەبەستت چییە؟ گوتی: پێویستە لەسەر مرۆڤ چاوێك بۆخۆی درووست بکات، دەبێ سرووشت بەجۆرێك ببینێ کە کەس پێشتر وای نەبینیووە. گوتم مامۆستا دەبێ ئەو چاوە پشت بەچی ببەستێ؟ گوتی: بە سرووشت. گوتم مەبەستت لەو وشەیە چییە، ئایا سرووشتی کەسێتی یان خودی سرووشت؟ گوتی: هەردووکیان.... بەشێك لەو چاوپێکەوتنە لە گۆڤاری (الاداب الاجنبیە) بەناونیشانی "مابعد الانگباعیە، گرق فردیە نحو البناو و التعبیر/ هرشل تشب، ترجمە: خالدە حامد. ص40-54.

135 - ج.هیو. سلفرمان، نصیات. ە.س.پ. ل70.

136 - ە. س. پ. ل71.

137 - ە. س. پ. ل71.

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا لە1962/11/7 لە گەڕەكی (جمهوری) شاری هەولێر لەدایك بووه، لە تەمەنی دوو ساڵیدا بۆ چەند مانگێكماڵیان چۆتە حەساری (عزالدین ئاغا) كە دەكەوێتە نزیك باخچەی گڵكەند پاشان هەر لە نزیك حەسار چوونەتە خانوویەك كە پشتی بەو قەبرستانەوەیە كە دەكەوێتە بەرامبەر ئاشی (ئەحمەد چەلەبی)یەوەیە، ئینجا لە تەمەنی شەش ساڵیدا ماڵەكەیان بۆ گەرەكی (كوران) گواستۆتەوە، لە تەمەنی حەوت ساڵیدا چۆتە قوتابخانەی (بابەتاهیری هەمەدانی) كە دەكەوتە گەرەكی (ئازادی)یەوە قوناغی سەرەتایی لەو قوتابخانە تەواو كردووە، هەر لەوێشەوە لەسەر دەستی مامۆستای ئینگلیزی (عەزیز بەرخۆ) دەست بەكاری وێنەكێشان دەكات لە پێشانگەی ساڵانەی قوتابخانەكان وەك وێنەكێشێكی دیار دەردەكەوێت. قوناغی ناوەندی لە قوتابخانەی (زانیاری) تەواو كردووەو لە لایەن مامۆستا (مەحمەد خەتاب)ی هونەرمەند كاری وێنەكێشان درێژە پێدەدات لە پێشەنگای قوتابخانەكان بەشداری دەنوێنێت، هەر ئەو كاتیش خولیای خوێندنەوە دەبێت و لە بڵاوكراوەكانی سەر دیواری قوتابخانە رۆڵی چالاكانە دەگێڕێت وەك چۆن لە ئاهەنگەكانی قوتابخانەدا بە خوێندنەوەی شیعری حەماسی دێتە سەر شانۆ. دواجار پەیمانگەی تەكنیكی بەشی تەندرووستی هەر لە شاری هەولێر لە ساڵی 1987/1986 تەواو دەكات، لە پەیمانگەدا زۆرترین كاتی خۆی بە خوێندنەوەی ئەدەبی بەسەر دەبات وەك چۆن لە كۆڕو كۆبوونەوە ئەدەبییەكانی شاری هەولێر بەشدار دەبێت، دوای تەواوبوونی پەیمانگە بڕوانامەی دبلۆم لە بەشی پزیشكی بەدەست دێنێت وەك موقیم بۆ ماوەی ساڵێك دادەمەزرێت، دوای ئەو ساڵە كە ناوی سەربازی دێت لە گەرمەی جەنگی عیراق و ئیران لەگەڵ چەندان هاوڕێی خۆی لەوانەش هونەرمەند سەردار سنجاوی ناچێتە سەربازی بۆ ماوەی هەشت مانگ بە دواكەوتی سەربازی ژیانێكی پڕ لەخوێندنەوە لەلایەك و سەخت لەرووی ئەمنییەوە لەلایەكی دیكە بەسەر دەبات، دواتر لە كاتی دەرچوونی بڕیاری لێبووردنی (937/936) كە حكومەتی بەعس بۆ پێشمەرگە و دواكەوتووی سەربازی و هەڵاتووەكان دەریدەكات هەر لەگەڵ هونەرمەند سەردار سنجاوی خۆی تەسلیم بە (فرقەی فاررووق) دەكات و بۆ ماوەی چوار مانگ ژیانی سەربازی لە كەركووك و بەغداد و زاخۆ بەسەر دەبات، لەدوای هەڵگیرسانی شەڕی كوێت لە لایەن (سەدام حوسێن) هەر لە زاخۆ لەسەربازی رادەكات ئینجا لە ماوەیەكی كورتدا راپەڕینە مەزنەكەی گەلی كوردستان دەستپێدەكات ژیانی ئاسایی خۆی لە هەولێر درێژە پێدەدات.

بەرهەمە چاپکراوەکانی نووسەر

1- 1995 /سێبەری ئاو- کۆمەڵە شیعر، هەولێر.

2- 1996/بازەمەنێك لە تەماشاکردنی ئاو بەرۆژووبین-قەسیدە، هەولێر.

3- ئاگایی زمان زمانی ئاگایی-لێکۆڵینەوە- لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی/1999.

4- تەنیا مەرگ –سێ دەقی شانۆیی وەرگێردراو لە عەرەبییەوە- لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و رووناکبیریی گەلاوێژ/1999.

5- تەنیا ئاو تەنیا باران-کۆمەڵە شیعر، لە عەرەبییەوە- لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و رووناکبیریی گەلاوێژ/2001.

6.- پەیبردن بە ژیان, پەیبردن بەشیعر بوون-لێکۆڵینەوە- لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی/2001.

7-- شیعریەتی دەق-ئەدۆنیس-وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و رووناکبیریی گەلاوێژ، سلێمانی/2002

8- مرۆڤ لە روانگەی فرۆید-وەرگێرانی لەعەرەبییەوە- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی/2002.

0- خەیاڵی زمان –لێکۆڵینەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی/2004.

10- شوێنکاتی یەکەم لە دووەم و ئێستای سەرگوڕە، لێکۆڵینەوە- لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریو ئەدەبی نما، هەولێر/2004.

11- ئەدۆنیس- دوو گفتوگۆی فیکریو ئەدەبییە- وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە- لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریو ئەدەبی نما، هەولێر/2005.

12- خوێندنەوەی پەراوێز, پەراوێزی خوێندنەوە-نومایشکردنی فیکری سەردەم لە چەند پەراوێزێ-لێکۆڵینەوە- لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریو ئەدەبی نما، هەولێر/2005.

-13- درید-رەخنە لە سێنترالیزمی خۆرئاوایی-وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە- لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی/2005.

14- نووسین خۆکوژییەکی تەواو نەکراو،

کۆمەڵێك وتارو گفتوگۆی ئەدەبیو فیکرییە- وەرگێرانی لە عەرەبییەوە- لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریو ئەدەبی نما، هەولێر/2006

15- ئەدۆنیس.. ئەفسوونکاری وشەکان، کۆمەڵێك گفتوگۆی ئەدەبیو فیکرییە-وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر/2008.